

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Program

**OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) FOLKLÓR- ÉS IRODALMI
METAFORÁK KOGNITÍV SZEMANTIKAI ELEMZÉSE**

- doktori értekezés -

Pécs, 2013

Készítette:
Babos Ildikó
doktorjelölt

Konzulens:
Dr. Andor József
c. egyetemi tanár

TARTALOM

BEVEZETÉS	1
1. FEJEZET: A KUTATÁS ELMÉLETI MEGALAPOZOTTSÁGA	4
1.1. Metafora - elméletek	4
1.1.1. A pszichológiai szempontú metafora - értelmezési modellek kritikai áttekintése	4
1.1.2. A dolgozat céljaihoz közvetlenül felhasznált metaforaelméletek	6
1.1.2.1. Searle és az átvitt értelmű jelentés	6
1.1.2.2. Grice: a természetes és nem természetes jelentés elkülönítése	7
1.1.2.3. Lakoff és Johnson metafora - elméletének pillérei	8
1.1.2.4. Grady elsődleges metafora elmélete	11
1.1.2.5. Croft és Cruse a lételméleti aspektusról	11
1.1.2.6. Steen a specifikus metaforákról	12
1.1.2.7. Giora a metaforák egyediségéről	13
1.1.2.8. Kövecses metafora- elméletének összefoglalása	13
1.2. Metonímia - elméletek	18
1.2.1. Lakoff a metonímiákról	18
1.2.2. Steen néhány gondolata a metonímiákról	19
1.2.3. Kövecses metonímia - elmélete	20
2. FEJEZET: FORRÁSTARTOMÁNYOK OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) FOLKLÓR SZÖVEGEK METAFORÁIBAN	22
2.1. Egyszerű forrástartományok az oláh cigány (vlax gypsy) folklórbán	23
2.1.1. Természet, természeti jelenségek	23
2.1.2. Isten (transzcendentális jelenségek)	27
2.1.3. Cselekvés	28
2.1.4. Emberi test	29
2.1.5. Világ	30
2.1.6. Út	30
2.1.7. Arany	31
2.1.8. Szív, vér	33
2.1.9. Halál	34
2.2. Cselekvéssel kapcsolatos összetett források oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban	35
2.2.1. Cselekvés - isten (transzcendentális jelenség)	36
2.2.2. Cselekvés - emberi test, testrész	39
2.2.3. Cselekvés - természet, természeti jelenségek	41
2.2.4. Cselekvés – idő	44
2.2.5. Cselekvés - beszéd	45
2.2.6. Cselekvés - szerencse (anyagi javak, arany)	46
2.2.7. Cselekvés - szív	47
2.2.8. Cselekvés - érzelem	47
2.3. Egyéb összetett források	48
3. FEJEZET: CÉLTARTOMÁNYOK OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) FOLKLÓR SZÖVEGEK METAFORÁIBAN	52
3.1. Egyszerű céltartományok az oláh cigány (vlax gypsy) folklórbán	53
3.1.1. Események konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórbán	53
3.1.1.1. Állapotok konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórbán	54
3.1.1.2. Változás konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórbán	59
3.1.1.3. Cselekvés konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórbán	61
3.1.1.4. Ok konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórbán	62

3.1.2.	Érzelmek konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	63
3.1.2.1.	A tér tartományának szerepe az érzelmet kifejező metaforákban	64
3.1.2.2.	Az élőlény (állat) tartományának szerepe az érzelmet kifejező metaforákban	69
3.1.2.3.	A szín tartományának szerepe az érzelmet kifejező metaforákban	69
3.1.2.4.	A pozitív érzelmek konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegek metaforáiban	70
3.1.2.5.	A negatív érzelmek konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegek metaforáiban	71
3.1.3.	Az idő konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	73
3.1.4.	Vágy konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	75
3.1.5.	Erkölc konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	76
3.1.6.	Halál konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	78
3.1.7.	Gondolat konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	79
3.1.8.	Az emberi kapcsolatok konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	80
3.2.	Összetett céltartományok	81
3.2.1.	Esemény komponensű összetett céltartományok az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	81
3.2.2.	Egyéb összetett céltartományok az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban	83
4.	FEJEZET: FORRÁSTARTOMÁNYOK MAGYARORSZÁGON PUBLIKÁLT OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) IRODALMI SZÖVEGEK METAFORÁIBAN	86
4.1.	A vizsgált irodalmi szövegek eredete és arculata	86
4.2.	Egy komponensű forrástartományok oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegek metaforáiban	86
4.2.1.	Természet, természeti jelenségek	87
4.2.1.1.	Nap	87
4.2.1.2.	Csillag	89
4.2.1.3.	Szél	90
4.2.1.4.	Virág	92
4.2.1.5.	Tűz	93
4.2.1.6.	Évszak	94
4.2.1.7.	Föld	95
4.2.1.8.	Fa	96
4.2.1.9.	Nappal- éjszaka, világosság- sötétség	97
4.2.1.10.	Növények	98
4.2.1.11.	Egyéb természeti jelenségek	98
4.2.2.	Test, testrész	99
4.2.3.	Szív	101
4.2.4.	Út	102
4.2.5.	Isten (transzcendentális jelenség)	103
4.2.6.	Lélek	104
4.2.7.	Ész	105
4.3.	Két komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegek metaforáiban	105
4.3.1.	Cselekvés komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	105
4.3.1.1.	Cselekvés - természet összetett források romani nyelvű irodalmi szövegekben	105
4.3.1.2.	Cselekvés - test összetett források romani nyelvű irodalmi szövegekben	107
4.3.1.3.	Cselekvés - érzélem összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	109
4.3.1.4.	Cselekvés - állat összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	110
4.3.1.5.	Cselekvés - szív összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	111
4.3.1.6.	Egyéb cselekvés komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	112
4.3.2.	Természet komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	113
4.3.2.1.	Természet - test összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	113

4.3.2.2.	Természet - halál összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	114
4.3.2.3.	Egyéb természet komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	114
4.3.3.	Szív komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	115
4.3.4.	Test komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	116
4.3.5.	Élet komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	116
4.4.	Három komponensű összetett források	117
4.4.1.	Cselekvés komponensű három forrású irodalmi metaforák	117
4.4.1.1.	Cselekvés és test komponensű három forrásfogalmú irodalmi metaforák	117
4.4.1.2.	Cselekvés és szív komponensű három forrásfogalmú irodalmi metaforák	118
4.4.2.	Transzcendencia komponensű három forrású irodalmi metaforák	119
4.4.3.	Transzcendencia és cselekvés komponensű három forrású irodalmi metaforák	119
5.	FEJEZET: CÉLTARTOMÁNYOK MAGYARORSZÁGON PUBLIKÁLT OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) IRODALMI SZÖVEGEK METAFORÁIBAN	121
5.1.	Egyszerű céltartományok	122
5.1.1.	Erkölcс konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	122
5.1.1.1.	Etikai tartalmakat konceptualizáló irodalmi metaforák	123
5.1.1.2.	Bibliai eredetű, etikai tartalmakat konceptualizáló metaforák	127
5.1.2.	Események konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	130
5.1.2.1.	Állapotok konceptualizálása	130
5.1.2.2.	Változás konceptualizálása	134
5.1.3.	Érzelmek konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	135
5.1.3.1.	A pozitív érzelmek konceptualizálása	135
5.1.3.2.	A negatív érzelmek konceptualizálása romani nyelvű irodalmi szövegekben	137
5.1.4.	Gondolat konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	138
5.1.5.	Vágy konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	139
5.1.6.	Az emberi kapcsolatok konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	140
5.1.7.	Vallás konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	141
5.1.8.	Etnikai tudat konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	141
5.1.9.	Kommunikáció konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	142
5.2.	Összetett céltartományok	142
5.2.1.	Esemény komponensű összetett céltartományok oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	142
5.2.1.1.	Állapot és érzelmek egyidejű konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	143
5.2.2.	Erkölcс komponensű összetett céltartományok oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	146
6.	FEJEZET: METONIMIKUS JELENTÉSSZERKEZETEK OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) FOLKLÓR ÉS IRODALMI SZÖVEGEKBEN	147
6.1.	Specifikus fogalmi viszonyok oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegekben	147
6.1.1.	Az 'eszköz a cselekvés' helyett fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metonímiákban	147
6.1.2.	A 'hatás az ok helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) folklór metonímiákban	149
6.1.2.1.	A hatás cselekvés, vagy annak hiánya	150
6.1.2.2.	A hatás érzelmek	151
6.1.2.3.	A hatás változás, vagy annak megakadályozása	152
6.1.2.4.	A hatás állapot	153
6.1.3.	A 'testrész az ember helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) folklór metonímiákban	154
6.1.3.1.	Csont az ember helyett	154
6.1.3.2.	Szem az ember helyett	155

6.1.4.	A 'rész az egész helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) folklór metonímiákban	155
6.1.5.	Az 'egész a rész helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) folklór metonímiákban	156
6.2.	Idealizált kognitív modellek oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegekben	156
6.2.1.	Idealizált kognitív modellek oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi folklór metonímiákban	157
6.2.2.	Idealizált kognitív modellek oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi irodalmi metonímiákban	157
7.	FEJEZET: UNIVERZALITÁS ÉS VÁLTOZATOSSÁG	158
7.1.	A céltartományok kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegek metaforáiban	159
7.1.1.	A céltartományok kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegekben	159
7.1.1.1.	Az eseménystruktúra - metaforák kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban	159
7.1.2.	A céltartományok kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	161
7.1.2.1.	Az eseménystruktúra - metaforák kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben	161
7.1.2.2.	Erkölc kombinációja egyéb céltartományokkal	162
7.2.	A céltartományok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegek metaforáiban	162
7.2.1.	A céltartományok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban	162
7.2.2.	A céltartományok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban	170
8.	FEJEZET: METAFORIZÁCIÓS ÉS METONIMIKUS FOLYAMATOK	178
8.1.	A metaforikus és metonimikus „merítés” sajátosságai oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metaforákban	178
8.1.1.	A metaforikus konceptualizációban felhasznált tapasztalatok szemantikai jellemzői oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metaforákban	178
8.1.2.	A közvetítő entitások szemantikai jellemzői oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metonímiákban	181
8.2.	A szándékolt jelentés kifejezésének sajátosságai a metaforikus konceptualizációban	182
8.2.1.	Oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metaforák céltartományainak jellegzetességei	182
8.2.2.	A céleltitások tartalmi sajátosságai oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metonímiákban	186
	ÖSSZEFOGLALÁS	187
	A COGNITIVE SEMANTIC ANALYSIS OF VLAX GYPSY FOLKLORE- AND LITERARY METAPHORS (Summary in English)	191
	IRODALOM	196
	FÜGGELÉK	203

BEVEZETÉS

Dolgozatom témájául oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metaforák kognitív szemantikai vizsgálatát választottam.

A metaforák nem pusztán pragmatikai szerepet játszanak, hanem új jelentések létrehozásának eszközei is, ami arra utal, hogy komoly kognitív funkciót töltenek be a nyelvben. Lakoff és Johnson (1980) bebizonyították, hogy a metaforák többnyire nem díszítőelemei a nyelvnek, hanem az emberi analogikus gondolkodásmód megnyilvánulásai.

Mindennapi életünkben számos olyan jelenséggel találkozunk, amelyek tartalma és lényege nehezen megragadható és sok esetben nem is lényeges, hogy egy adott fogalom pontosan definiálható és konkrét legyen. Vannak olyan nyelvi helyzetek, amelyekben a szándék nem maga az információközlés, hanem olyan tartalmak közvetítése, amelyek túlmutatnak a szó szerinti jelentésen.

A kutatás célja rávilágítani arra, hogy a romani nyelv esetében a kultúra hogyan befolyásolja a metaforikus konceptualizációt, illetve melyek a metaforikus konceptualizáció kultúrspecifikus aspektusai. Azt kívánom feltárni, hogy írott nyelvi szövegek adatai szerint az oláh cigány nyelv- és kultúrközösség milyen közegből és élményekből meríti azokat a kifejezéseket, amelyeket egy másik dolog megértéséhez és kifejezéséhez használ, illetve milyen specifikus elemei vannak a szándékolt jelentés megjelenítésének.

A romani nyelvet és annak oláh cigány dialektusát Matras (1997: bevezetés, xvi) munkájának segítségével definiálom. Matras (1997, 2002) a romák által beszélt nyelvet a 'romani' terminussal nevezi meg. A 'romani' nyelv dialektológiai szempontból négy fő csoportra osztható: 1. balkáni, 2. vlax, 3. centrális, 4. északi.

Az északi ág további alcsoportokra tagolódik, úgymint a 'brit romani', a 'finn romani', a 'szinti', az 'észak- lengyel' és a Balti- államokban élő cigány etnikai csoportok nyelve.

A balkáni dialektust beszélők a balkáni régió középső és déli területein, főként Bulgáriában, a hajdani Jugoszláviában, Albániában, valamint Török- és Görögországban.

A 'centrális' romanit tradicionálisan Kelet - Közép Európában beszélők; napjainkban Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon¹, Ausztria keleti részén, Szlovéniában, Lengyelországban és Ukrajnában (a szub- kárpátiai területeken és Közép - Galíciában).

Jelen dolgozat a kognitív nyelvészet oldaláról közelíti meg a romani nyelv oláh cigány (vlax gypsy) dialektusát, amely tudományterület nyelv és gondolkodás összefüggéseit vizsgálja. Az oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metaforák kognitív szemantikai elemzésének segítségével választ kaphatunk nyelv és gondolkodás, illetve gondolkodás és életmód olyan összefüggéseire, melyek nem csak a nyelvtudomány számára lehetnek hasznosak.

Dolgozatomban a következő kutatási kérdések fogalmazódnak meg:

a./ Melyek a leggyakoribb forrás - és céltartományok az oláh cigány (vlax gypsy) nyelv írott változatában?

b./ Mely metaforák egyetemesek és miért?

c./ Mely metaforák kultúrspecifikusak és miért?

d./ A fenti aspektusok milyen viszonyban vannak a metafora három szintjével (az egyén feletti szint, az egyén szintje, az egyén alatti szint) adott korpusz keretein belül?

¹ A nyelvjárás megjelölésére Magyarországon általában a 'kárpáti cigány' terminus használatos. A dialektus szókincsét és nyelvtanát Romano Rác (1994) írja le.

Összességében: milyen mértékben és milyen módokon releváns a metaforikus gondolkodás az oláh cigány (vlax gypsy) kultúra és társadalom megértéséhez?

Módszerek, korpusz

Dolgozatomban írott nyelvi anyagot vizsgálok, ennek forrásai két csoportba oszthatók. Egyrészt a vizsgálat tárgya Bari Károly *Az erdő anyja* címmel közzétett folklór-gyűjteményének oláh cigány (vlax gypsy) nyelvű szövegei. A kötet nyelvi anyagában különböző dialektusok szerepelnek, ezért kiváló keresztmetszetet ad a magyarországi és erdélyi oláh cigány (vlax gypsy) nyelvről. A forrásmunka lejegyzési módját változatlanul hagytam.

A vizsgált korpusz másik részét Magyarországon publikált szépirodalmi szövegek adják. A *Rom Som* (1995- 96), az *Amaro Drom* (1991- 2005) és a *Phralipe* (1990- 98) folyóiratok jelzett évfolyamainak romani nyelvű irodalmi anyagát dolgoztam fel. A korpuszban műfordítások is szerepelnek. Igyekeztem olyan irodalmi anyaggal dolgozni, amely a lehető legtöbb szerzőtől származik, időben viszonylag elszórt és különböző műfajokat vonultat fel. E három folyóirat adta közre a legtöbb romani nyelvű szépirodalmi szöveget. A szépirodalmi korpusz kiválasztásakor a fentiek mellett fontos szempont volt, hogy mennyiségében hasonló legyen a folklór alapú nyelvi anyagéhoz, tekintettel arra, hogy gyakorisági összehasonlításokat is teszek.

A dolgozat szerkezete

Dolgozatom első fejezetében ismertetem a leginkább meghatározó metafora - elméleteket. Véleményem szerint a metaforák kialakulását és megértését magyarázó modellek és elemzések alapvetően két nagy csoportra oszthatóak az alapján, hogy a kérdést milyen alapon közelítik meg. Az elméletek egy része – elsősorban azok, melyek korábban születtek – azon a megközelítésen alapszik, hogy a metaforák kialakulásában főként lélektani szempontok játszanak szerepet. Másik részük kidolgozói szerint a metaforák és metonimikus jelentésszerkezetek – tartalmi sajátosságait és megértésüket tekintve egyaránt – alapvetően kognitív - mentális alapokon nyugszanak.

A második fejezetben a korpusz folklór alapú szövegeiben szereplő metaforák forrástartományait ismertetem, rendszerezem és elemzem.

A harmadik fejezet célja a folklór alapú metaforák céltartományainak ismertetése és elemzése, részben azzal az igénnyel, hogy láthatóvá váljék, a folklór alapú metaforák mely aspektusban különböznek az irodalmi metaforáktól.

A dolgozat következő részében az irodalmi metaforákkal foglalkozom. Elsőként – a folklór alapú metaforák elemzésének mentén haladva, az összehasonlítás megkönnyítése érdekében – a forrástartományokat tárom fel.

Az ötödik fejezetben azt vizsgálom, hogy milyen céllal jelenítik meg a szerzők irodalmi szövegekben a szándékolt jelentést, azaz mely céltartományok jelennek meg a költői/ szépirodalmi típusú szövegekben.

A hatodik fejezetben a folklór alapú és a szépirodalmi korpuszban azonosított metonímiákkal együttesen foglalkozom. Egyrészt bemutatom, hogy melyek azok az idealizált kognitív modellek, amelyekben a metonímiák a leginkább előfordulnak, másrészt ismertetem, hogy melyek azok a fogalmak, amelyek a leggyakrabban szerepelnek közvetítő entitásként bizonyos céllentítások helyettesítésére.

A hetedik fejezetben ismertetem az univerzális és specifikus metaforák arányát és természetét mind a folklór eredetű, mind az irodalmi szövegek tekintetében.

Az utolsó, nyolcadik fejezetben áttekintést nyújtok az oláh cigány írott nyelvi szövegek vizsgálata során rekonstruált metaforizációs és metonimikus folyamatok sajátosságairól.

1. FEJEZET

A KUTATÁS ELMÉLETI MEGALAPOZOTTSÁGA

1.1. Metaforaelméletek

1.1.1. A pszichológiai szempontú metafora-értelmezési modellek kritikai áttekintése

A pszichológiai szempontú metafora-elméletek áttekintését Schnell (2006: 111- 127) *Metafora és Metareprezentáció – egy mentalista modell* című írásának bázisán végzem. A szerző által rendszerezett és ismertetett elméleteket látom el olyan észrevételekkel, melyek a jelen dolgozat kutatási céljaihoz illeszkednek.

Bobrow és Bell 1973-ban publikálták ún. *idiomalista hipotézisüket*. Elméletük szerint a metafora megértése kétlépcsős folyamat. Nézetük szerint először a szó szerinti jelentést értelmezzük, majd mivel ez nem illik a kontextusba, a mentális lexikonban elkezdjük keresni az átvitt jelentést. Ez a metaforák esetében általában kötött, illetve állandósult. Olyan nyelvek esetében, amelyeknek létezik sztenderd változata, bizonyára kimutatható a metaforáknak egy ilyen csoportja, de mi a helyzet a romani nyelvvel, azon belül is az oláh cigány (vlax gypsy) dialektussal? Tekintve, hogy nincs a nyelvnek sztenderd változata. Bár vannak erre irányuló törekvések, kérdés, hogy jelen állapotában egyáltalán sztenderdizálható-e a nyelv. Dolgozatom szempontjából ez azért lényeges, mert felveti azt a kérdést, hogy van-e egyáltalán lehetőségük állandósulni ezeknek a nyelvi szerkezeteknek. Esetleg egy-egy nyelvjárás „kitermeli” a maga állandósult metaforikus szerkezeteit? Vagy főljazilag állandósulnak bizonyos szerkezetek, nyelvjárástól függetlenül, olyan területeken, ahol több etnikai csoport tagjai élnek együtt? Ezen kérdések megválaszolására nyilván a beszélt nyelvi vizsgálatok adhatnak adekvát választ, de bizonyos kérdésekre és összefüggésekre az írott nyelvi korpusz segítségével is választ kaphatunk, ha kiemelt figyelmet fordítunk a forrásokra.

A lexikai reprezentációs hipotézis (Swinney- Cutler, 1979) szerint a metaforákat, metonimikus jelentésszerkezeteket „készen tároljuk” a mentális lexikonunkban. A szerzők modellje szerint az idiomatikus kifejezésekhez való hozzáférés pontosan ugyanúgy történik, mint bármely szó szerinti értelmezésű szó esetében. Hipotézisük értelmében – szemben Bobrow - Bell elméletével – nincs szükség második fázisra, hiszen a szó szerinti és az átvitt jelentés egyidejűleg aktivizálódik. Swinney - Cutler modellje gyakorlatilag a metaforáknak a mentális lexikonból való előhívásában különbözik az előzőekben tárgyalt Bobrow – Bell - elmélettől. Ugyanúgy feltételezi azonban, hogy mentális lexikonunkban tárolunk átvitt értelemmel bíró, állandósult, kötött nyelvi szerkezeteket: metaforákat, metaforikus kifejezéseket. Kérdésünk tehát továbbra is az, hogy milyen arányban vannak ilyen kötött kifejezések a romani nyelv oláh cigány (vlax gypsy) dialektusában, illetve, hogy milyen mennyiségben vannak olyanok, amelyek ad hoc jönnek létre és amelyek megértésére további modellek adhatnak magyarázatot.

A pszichológiai megközelítés mentén tovább haladva *közvetlen hozzáférés modelljében Gibbs (1984)* azt feltételezi, hogy a metaforákat ugyanolyan könnyen értelmezzük, mint a konvencionális kifejezéseket, sőt bizonyos kísérletei okán arra a következtetésre jutott, hogy

egyres esetekben az idiómák értelmezése gyorsabb, mint a szó szerinti jelentéssel bíró kifejezéseké.

Schnell (2006: 117) rámutat, hogy a közvetlen hozzáférés modell ismét csak a gyakori idiómákra igaz, mivel azokat gyakran használjuk és ezért könnyebb átvitt jelentésüket értelmezni, mint a szó szerinti jelentésüket. A ritka vagy esetleges metaforikus és metonimikus kifejezések interpretálásának mechanizmusával tehát Gibbs modellje is adós marad.

A kompozíciós modell (Tabossi- Zardon, 1993) értelmében a kifejezés grammatikai struktúrájának szemantikai elemzése útján jutunk el az átvitt értelmű jelentéshez, tehát a metaforákat úgy értelmezzük, mint a mondatokat. Amennyiben elfogadjuk, hogy szemantikai elemzés útján jutunk el a szándékolt jelentéshez, a kontextus szerepét pedig ugyanolyannak fogadjuk el, mintha mondat értelmezésével lenne dolgunk. Schnell rámutat, hogy ez az elmélet csak olyan idiómák esetében állja meg a helyét, amelyeknél a szó szerinti jelentés és a szándékolt jelentés között egyfajta szemantikai kapcsolat van, tehát a szándékolt jelentés a szó szerinti jelentésből eredeztethető kognitív folyamat révén. Dolgozatom rámutat, hogy az oláh cigány (vlax gypsy) nyelvjárásban számos olyan metafora, illetve metonimikus jelentésszerkezet található, amely nem dekomponálható, azaz megértésükhöz a szemantikai feldolgozás nem elegendő.

Coulson - Oakley (2000) fogalmi ötvözés elméletének kulcsfogalmai a mentális terek. E modell szerint a metaforák megértésének első lépése a mentális terek összekapcsolása, azaz aktivizálódnak és kapcsolódnak mindazon ismeretek, melyekre szükségünk lehet a metafora megértéséhez. Ezek azután szelektálunk az előhívott ismeretek között és azokat, amelyek adekvátnek bizonyulnak, kivetítjük. Ezt nevezzük generikus térnek. Majd ezt követően ezeket a reprezentációkat ötvözzük és így jutunk el a holisztikus jelentéshez, amely magában foglalja mind a szó szerinti, mind a szándékolt jelentés. Coulson és Oakley elmélete egy általános keretelmélet, amely nemcsak az idiómák megértését modellezi, hanem a nyelvi jelenségeket általában. Ezen túlmutatva gyakorlatilag feltérképezi a kognitív folyamatok mechanizmusát. Kétségtelen, hogy általános érvénye okán nem ad magyarázatot az értelmezés folyamatára, viszont rugalmassága miatt jól alkalmazható a specifikus nyelvi jelenségek magyarázatára. A romani nyelv már önmagában is specifikus, nyelvtörténeti, nyelvpolitikai és szociolingvisztikai okokból egyaránt. Ha elfogadjuk, hogy nyelvhasználat, életmód és gondolkodásmód között összefüggés van, akkor Coulson és Oakley modellje valószínűleg közelebb visz minket az oláh cigány (vlax gypsy) metaforák megértéséhez, de kialakulásukhoz bizonyosan. Mivel a mentális terek tükrözik egy személy, vagy akár – ha specifikumokban gondolkodunk – egy nyelvközösség gondolkodását, ezen elmélet jó talajnak bizonyul a vizsgálódáshoz. Ezek a kognitív struktúrák reményeink szerint feltárnak univerzális és specifikus elemeket egyaránt, akár a témák, akár azok mennyiségi, vagy minőségi jellemzőinek segítségével. Nyelv és gondolkodás összefüggésére további adalékul szolgálhat a mentális terek ütközésének vizsgálata.

1.1.2. A dolgozat céljaihoz közvetlenül felhasznált metaforaelméletek

1.1.2.1. Searle és az átvitt értelmű jelentés

Searle a metaforát egyfelől a szó és a mondat jelentése, másfelől a beszélő és a kijelentés viszonyaként értelmezi. Elmélete szerint a metaforikus jelentés értelmezését illetően minden esetben a beszélő/ közlő a kulcsszereplő. A mondat jelentésének és az átvitt értelmű jelentésnek a viszonya rendszerszerű. Thomka (1994) Searle nézeteinek áttekintése során a következőképpen fogalmaz:

„A mondat szó szerinti jelentése meghatározott igazságfeltételeknek engedelmeskedik, s ez nem egyéb, mint a beszélő kijelentő jelentése. A szó szerinti állításokban a hasonlóság fogalmának külön jelentősége van. A metaforikus kijelentés esetében az állítás igazságfeltételeit nem határozzák meg a mondat igazságfeltételei. A metafora hatása abban áll, hogy a mondat szó szerinti jelentésű és megfelelő igazságfeltételeknek megfelelő kijelentése más jelentéseket és más igazságfeltételeket eredményezhet. A metafora döntő vonása Searle szerint éppen e specifikusan más feltételek létrehozása. A nem metaforikus kijelentésektől való eltérése nem a lexikális elemek jelentésmódosításában rejlik, hanem abban, hogy a beszélő jelentése nem azonos a szavaknak és mondatoknak a jelentésével.” (Thomka, 1994: 192)

Searle (1979: 76-116) metafora - értelmezésének két legfontosabb pillérét a következőkben foglalhatjuk össze:

- Az átvitt értelmű jelentés mindig a beszélő/ közlő általi.
- A mondat jelentése és az átvitt értelmű jelentés közti kapcsolat inkább rendszeres, mint véletlen vagy ad hoc.

Andor (2011: 115) által lejegyzett beszélgetésben Searle megfogalmazza, hogy kutatási erőfeszítéseit az a kérdés irányította, hogy miként lehetséges, hogy a nyelv megalkossa a társadalmi valóságot. Searle – saját megítélése szerint – nem tudott érdemi magyarázatot adni a fenti kérdésre a jelenlegi szociológiai kutatások keretei között. Vélhetően ebből az okból egyidejűleg alkalmazta a beszédaktus elmélet (amely nyelvelmélet olyan módon értelmezi a beszédet, mint az emberi viselkedés egy formáját), és egy társadalmi lételméletet. Szándéka volt továbbá létrehozni egy elméletet annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mi is a társadalom, illetve miben különbözik az emberi társadalom például az állatvilág társadalmaitól.

Andor (2011:115) azon felvetésére, miszerint az egyik legizgalmasabb kérdés a beszédaktusok tanulmányozása során, hogy a különböző nyelvekben milyen fajta viszony áll fenn a direkt és nem direkt megnyilatkozások között, úgy reagál, hogy számára az indirekt beszédaktusok kutatása volt érdekes. Ezekre az jellemző, hogy a közlő mond valamit, azt érti alatta, amit mond, de ért alatta valami többet is annál, amit mond. Mindezzel együtt Searle biztos abban, hogy valóban megértünk bármely megnyilatkozást szándékolt helyzetünk hálózatán belül, kulturális és biológiai képességeink, illetve hátterünk ellenére.

Az indirekt beszédaktusok esetében – ellentétben a metaforákkal – két beszédített egyidejű végrehajtása történik. Az egyik a szó szerinti beszédaktus, melyet Searle *másodlagos, szó szerinti beszédaktus* kifejezéssel jelöl; másik az *elsődleges, nem szó szerinti szándékolt beszédített*.

Egyetlen beszédaktus számos különböző beszédaktus lehet a kontextustól függően, sőt mindezekén túl függ a beszélő szándékaitól. Megértésében is létezik változatosság. Ez az emberi nyelv gazdagságának a része.

1.1.2.2. Grice: a természetes és nem természetes jelentés elkülönítése

Grice 1957- ben publikálta korszakalkotó cikkét *Meaning* címmel. Jelen dolgozatban azért választottam ezt az írást kiindulópontként, mert elődeihez képest Grice nagyobb jelentőséget tulajdonít a következtetési jelenségeknek. Bebizonyította, hogy a megnyilatkozások maradéktalan és helyes interpretálásának képessége két tényezőtől függ:

- milyen mentális állapotokkal rendelkezünk
- milyen mentális állapotokat tulajdonítunk másoknak

Grice bevezetett a nyelvészetbe két fogalmat, melyek – véleményem szerint – a metafora - kutatás csírájának tekinthetők:

- természetes értelem
- nem természetes jelentés

Abból indult ki, hogy az angol nyelvben a *to mean* igének számos interpretálási módja lehetséges. Csakúgy, mint a magyar nyelvben, használjuk pl. „*jelenti*”, „*jelzi*”, „*érti, hogy*” értelemben.

Természetes értelem alatt Grice az olyan nyelvi jelenségeket érti, melyek tüneteikkel vagy következményeikkel kerülnek kapcsolatba, vagyis a kívánt tartalmat közöljük a mondat kimondásával. A **mondat** kifejezésnek jelentősége van az elméletben. Felismeri, hogy bizonyos nyelvi helyzetekben a beszélő azzal, hogy kimond egy mondatot, valójában hatást akar gyakorolni partnerére.² Ezt érti Grice **nem természetes jelentés** alatt, amely egy mondat kimondásának eredménye. Azokban nyelvi helyzetekben, amikor a 'nem természetes jelentést' „használjuk”, a mondat voltaképpen eszköze annak, hogy hatást gyakoroljunk a hallgatóra és szándékunkat kifejezzük. Amennyiben a hallgató felismeri ezt a szándékot, úgy az adott nyelvi helyzetben máris átléptük a **konvencionális jelentést** és **jelzéssel** szemben, ami – visszatérve kiindulópontunkhoz – az angol *to mean* igének kb. „*azt akarja mondani*” értelmezése. El kell tehát különítenünk azt, amit mondunk attól, amit közlünk; azaz a mondat konvencionális jelentését a megnyilatkozás interpretációjától. Ezen a ponton Grice két új fogalmat vezet be: előbbi a **jelentés**, utóbbi az **implikátúra**.

Grice szerint tehát a kommunikáció szó szerinti tartalma sok esetben túlmutat azon, amit mond. Egyben felismeri, hogy a társalgásban sokszor ez az elsődleges cél, azaz a szándék magának az implikátúrának a közvetítése. „Grice álláspontja ellenben az, hogy a beszélő csak *úgy tesz, mintha* a trópust *mondaná*, de csak *látszólag mondja* azt, és a látszat-állítás révén valami mást kommunikál (SEARLE 1979, 87, 110). Austin beszédaktus elméletének terminológiájával élve: a grice-i *mond* illokúciós aktus, illokúciós erőt is magában foglal: az állítás [assertion] illokúciós erejét (AUSTIN 1962/1990; SEARLE 1969/1997).

Grice szerint ugyanis a *mondról* elmondható, hogy amit a beszélő mond, az (a) szorosan kötődik a használt szavak konvencionális jelentéséhez (GRICE 1969, 87), másrészt (b) része annak, amit a beszélő kommunikálni kíván. (a) Grice elméletének alapköve: a konvencionális jelentés ugyanis *szótípusoknak* és *kifejezéstípusoknak* biztosít jelentést, és ez a legjobb, és talán az egyetlen módja annak, hogy adekvát magyarázatot

² „Elsőként Austin hívta fel a figyelmet a sokféle funkcióra, amit az interperszonális kommunikáció részeként a **megnyilatkozások** betöltenek. Megmutatta, hogy nagyon sok megnyilatkozás nem információt közvetít, hanem **cselekvés** értéke van. Ezek a megnyilatkozások nem „írnak le”, vagy „állapítanak meg” semmit, nem számolnak be semmiről, nem igazak vagy hamisak. Ezeket a megnyilvánulásokat nevezte Austin performatívumnak, szemben a konstatívumokkal, melyek a leírás, informálás, megállapítás szerepét töltik be”. (<http://hu.wikipedia.org/wiki/Besz%C3%A9daktus-elm%C3%A9let>, kiemelések tőlem)

nyerjük a nyelvi kompetenciára – az anyanyelvi beszélők által megértett nyelvi megnyilatkozások spektrumára –, hidat építve jelentés és használat között.¹⁴ (Zvolenszky, 2006: 14-18)

Fenti gondolatsorból következik, hogy a metafora nem más, mint az implikátúra egy sajátos formája, melyet Grice a következőképpen definiál:

Metafora: Az olyan példák, mint *Te vagy a hab a kávémon* jellegzetes kategóriahibákat tartalmaznak, úgyhogy annak ellentéte, amit a beszélő mondott, a szó szoros értelmében nyilvánvaló igazság lenne (az, hogy te nem vagy hab), úgyhogy nem lehet szó arról, hogy a beszélő EZT próbálta volna előterjeszteni. A legvalószínűbb feltevés az, hogy a beszélő a hallgatóhoz valami olyan tulajdonságot vagy tulajdonságnyalábot rendel, melynek szempontjából a hallgató (többé vagy kevésbé áttetsző módon) hasonlít az említett anyaghoz. (GRICE 1975/1997, 222–223.) *Meaning* című tanulmányában³ Grice kifejti, hogy amikor a „jelent”, „jelent valamit”, „azt jelenti, hogy” kifejezéseket azon a módon használják, mint a mondat első alakja/értelme, úgy beszélhetünk a jelentésről/jelentésekről, amikben használjuk őket, mint a kérdés kifejezésének vagy kifejezéseinek *természetes* jelentése. Amikor a kifejezéseket úgy használjuk, mint a mondat második értelme, akkor a kifejezések *nem természetes* jelentéséről/jelentéseiről beszélünk.

Grice szerint a természetes és a nem természetes jelentés megkülönböztetésében az a kérdés, hogy az emberek a természetes vagy a nem természetes értelem iránt mutatnak-e érdeklődést.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Grice szerint tulajdonképpen a befogadó dönti el, hogy milyen módon értelmez egy mondatot. A címzett természetes vagy nem természetes jelentés szerint dekódolja/ játssza vissza a megnyilatkozást saját érdek(lődés)e alapján.

Grice nyilvánvalónak tartja, hogy a nyelvészeti szándékok kritériumai nagyon hasonlóak a nem nyelvészeti szándékok kritériumaival. Bizonyos nyelvi jelenségek, melyek jelentéssel bírnak, nem jelöltek. Némelyek nem hagyományosak általános értelemben (pl. bizonyos gesztusok), míg más megnyilatkozások, melyeknek természetes jelentésük van, nem azt jelentik, amit jelölnek.

Aspect of reason (2001: 22-23) című művében Grice alapul tekinti, hogy beszéd és gondolkodás között rendszeres kapcsolatok állnak fenn. Elmélete szerint végső soron az attitűdjeink szerint irányítjuk az életünket és ezek a viszonyulások hűen tükröződnek a metaforákban.

1.1.2.3. Lakoff és Johnson metafora-elméletének pillérei

Lakoff és Johnson *Metaphors we live by* (1980) című munkájuk első fejezetében a következőt írják: „A metafora lényege megérteni és kifejezni egyfajta dolgot egy másiknak a kifejezéseivel.”⁴

A kognitív nyelvészetben Mark Johnson és George Lakoff használta először a „hétköznapi metafora” fogalmát, felismerve azt, hogy a metaforák nem csak az irodalmi nyelv eszközei, hanem nyelv és gondolkodás mindennapi működésének részei is. A metafora kognitív nyelvészeti megközelítésében Lakoff és Johnson azokra a metaforákra koncentrálnak, melyek a hétköznapi nyelvben nem tudatosan működnek. Ezek közé nem csak az állandósult metaforák tartoznak, hanem olyan rejtett, ún. fogalmi alapú metaforák is,

³ In.: *Studies in the way of words* (1989: 214- 223)

⁴ „The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of thing in terms of another.” Lakoff és Johnson (1980: 5)

amelyek a gondolkodás szervezésében egy mélyebb szinten vannak jelen (például „az idő - tér” állítás, ami manifeszt módon nem szokott megjelenni, de nagyon gyakran ez szervezi az időről való beszéd formáját: pl. egy időpont előtt, alatt, után, -ig stb.).

A kognitív metaforaelmélet a metafora működését nem a reprezentációk szintjén vizsgálja, hanem a kogníció részeként értelmezi. Lakoff és Johnson konceptuális metafora - elmélete a hétköznapi gondolkodást szervező rejtett metafora-rendszerekre koncentrál. Nem minden ilyen metafora van jelen manifeszt módon a nyelvben (például nem mondjuk, hogy ami több, az fent van, viszont ez alapján mondjuk, hogy magas árak), de megjelenhetnek máshol is: a grammatikában, a gesztusokban, a rítusokban, a művészi kifejezésben.

Az ilyen metaforák egyik fogalomterületről a másokra képeznek le bizonyos következtetési sémákat. Leképezésnek (mapping) nevezik azt, amikor az egyik terület következtetési sémáit szisztematikusan érvényesítjük a másikon is. Az minősül tehát konceptuális metaforának, ami elég következetes és általánosan használható sémát vetít ki egyik területről a másokra.

A különböző absztrakt fogalmak szerkezetének vizsgálata a konceptuális metafora - hálózatok szempontjából azzal az alapvető tanulással szolgált, hogy óvatosan kell bánnunk az egyes metaforikus leképezések ontológiai értékével. Adott filozófiai rendszerekben pedig Lakoffék szerint a kognitív metaforikus struktúrák vizsgálata azt tárja fel, milyen részben tudattalan konceptuális szerkezetben integrálódik egységes egészzé az illető rendszer, illetve, ami talán még fontosabb, képes feltárni egyes filozófiai érvelések intuitív meggyőző erejének a forrását (hogy a hétköznapi gondolkodásban is működő konceptuális struktúrákból építkeznek).

Lakoff és Johnson a metaforák következő fajtáit különbözteti meg:

1. Szerkezeti metaforák

A szerkezeti metaforák kognitív funkciója az, hogy a céltartományt – tehát azt, amit ki akarunk fejteni – a forrástartomány segítségével fogalmazza meg. Szerepükből adódóan a szerkezeti metaforákra jellemző, hogy a forrástartományuk széles körű: sok lehetőséget kínálnak, hogy érzéseinket, állapotunkat vagy bármely más közlési szándékunkat kifejezzük.

2. Ontológiai metaforák

Orientációs kifejezések esetében Lakoff és Johnson a következő példákat említik: fent - lent; elől - hátul; bent - kint; közép - periférikus; közel - messze. Ezeknek a kifejezéseknek az a kognitív funkciójuk, hogy a célfogalmakat általános kategóriákba sorolják. Lakoff ezeket a kifejezéseket 'lényeg metaforáknak' nevezi, melyekről Kövecses (2005: 50) a következőket írja: „Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az ontológiai metaforák jobban átláthatóvá teszik a körülhatárolt szerkezettel nem rendelkező fogalmakat.” Példaként Lakoff forrástartomány - céltartomány tekintetében „az ész egy gép; az ész egy törékeny tárgy” példákat említi.

3. Orientációs metaforák

Ezeknek a metaforáknak a kognitív funkciója az, hogy rendszerbe foglalják a célfogalmakat. Bázisuk fizikai és kulturális élményeinkben van, az irány és a tartalom közötti viszony jelentésképző. Alapvetően a 'fent - lent' orientációpárra épülnek; előbbi pozitív, utóbbi negatív töltettel rendelkezik. Azonban az, hogy milyen tartalom társul az irányultsághoz, kultúránként erősen eltérő, sőt – amint látni fogjuk – a romani nyelv esetében, úgy tűnik nem is lényeges, mivel elvétele találkozunk orientációs metaforával.

Lakoff és Johnson (1980) szerint a konvencionális metaforák olyan metaforák, amelyek strukturálják kultúránk szokásos konceptuális rendszerét és ez visszatükröződik a hétköznapi

nyelvünkben. Elmélete szerint léteznek olyan metaforák is, amelyek a hagyományos konceptuális rendszerünkön kívül vannak és ezek a nyelvi jelenségek fantáziadások és kreatívak. Az ilyen metaforák képesek tapasztalatainknak új értelmet adni. Így új jelentést tudnak adni a múltunknak, a napi tevékenységünknek, és annak, amit tudunk és hiszünk. Az, amit ilyen metaforával tapasztalunk, egyfajta (mentális) örökség: visszatükröződések hálózata, ami csatlakoztatja és felébreszti múltunk emlékeit, tapasztalatait és lehetséges útmutatóként szolgál a jövőbeliekhez.

Az a jelentés, amit egy metafora a befogadó számára jelent, részben kulturálisan meghatározott, illetve részben kötött lesz múltbéli tapasztalataihoz. A kulturális különbségek óriásiak lehetnek, mert a metaforikus konceptualizáció tárgyát képező fogalmak mindegyike – pl. művészet, munka, együttműködés, szeretet – széles körben változik kultúráról kultúrára.

A tevékenységeink közül sok (vita, problémamegoldás, időbeosztó, stb.) természetesen átvitt értelműek. Azok az átvitt értelmű fogalmak, amelyek jellemzik ezeket a tevékenységeket, strukturálják a jelenlegi valóságunkat. Az új metaforák képesek arra, hogy létrehozzanak egy új valóságot.

Nyelvi tevékenységeinket a konceptuális rendszerre alapozzuk. Az új metaforák megváltoztatják a konceptuális rendszert: az észlelést/befogadást és a cselekvést, amelyekre a rendszer épül. A legtöbb kulturális változat úgy alakul ki, hogy új átvitt értelmű fogalmak jönnek létre és elvesznek a régiéik.

Lakoff és Johnson szerint a valóság emberi szempontjai kultúránként eltérőek, mivel a különböző kultúráknak különböző konceptuális rendszereik vannak. Egyúttal felhívják a figyelmet arra, hogy a társadalmi valóság, amit a kultúra meghatároz meg, hat a fizikai valóságra. Amit az egyén tükröz – mint a kultúra egy tagja –, az egyrészt az egyén társadalmi valóságának a terméke, másrészt annak módja, ahogy formálja élményeit a fizikai világról.

Az általános jelentéseméletek azt tételezik fel, hogy minden összetett fogalmunk analizálható tovább nem bontható alapokra. Az ilyen alapok határozzák meg a jelentés építőelemeit. Lakoff és Johnson szerint az általános elméletek alapvetően hibáznak annak felismerésében, hogy az alapvető fogalmak tovább nem bontható alapok. A tapasztalatoknak vannak természetes dimenziói, amelyek mentén a fogalmak elemezhetőek tovább és tovább-tapasztalatainkra vonatkozóan.

Lakoff (1980: 106) szerint az emberi konceptuális rendszer bármilyen adekvát elméletének számot kell majd adnia arról, hogy a fogalmak hogyan: 1. alapozódnak meg, 2. strukturálódnak, 3. viszonyulnak egymáshoz, 4. határozódnak meg.

Konceptuális rendszerünk legnagyobb része metaforikusan strukturált. Lakoff és Johnson (1980: 151- 153) a következőkben állapítják meg a metaforák legfontosabb hasonlósági szabályszerűségeit:

- a konvencionális metaforák (orientációs, ontológiai és strukturális) gyakran olyan viszonyokon alapulnak, amelyeket élményeinkben tapasztalunk
- a konvencionális metaforák szerkezeti választékossága alapulhat azokon a hasonlóságokon, amelyek az orientációs és ontológiai metaforákból származnak
- az új metaforák többnyire szerkezetiek
- az új metaforák az öröklött mentális tartalmak folytán kiemelik az élmények egy tartományát azáltal, hogy előtérbe helyezik, lejtátszák és elrejtik azokat
- a hasonlóságok hasonlóságok lehetnek egy metafora vonatkozásában.

Kultúra és metafora viszonyát tekintve is fontos megállapításokat tesznek – melyek alapjai a későbbi kognitív nyelvészeti kutatásoknak –, nevezetesen:

- Mindennapi metaforáink, akár kulturálisak, akár személyesek, részben rituálékban őrződnek meg.

- A kulturális metaforák terjednek és velük az értékük - rituálék.
- A rituális formák nélkülözhetetlen részei élménybázisunknak; kulturális - metaforikus rendszerünknek.
- Nem lehet kultúra rítus nélkül.

Részből ezek a megállapítások ösztönözték jelen dolgozat megszületését, melynek célja azt feltérképezni, hogy milyen mértékben és milyen módokon releváns a metaforikus gondolkodás az oláh cigány (vlax gypsy) kultúra és társadalom megértéséhez?

1.1.2.4. Grady elsődleges metafora elmélete

Grady 1997-ben publikálta ún. elsődleges metafora (primary metaphor) elméletét. Elgondolása szerint a komplex metaforák elsődleges metaforákra bonthatók le, amelyek automatikusan, tudattalanul és természetes módon jönnek létre amiatt, hogy a tapasztalatok egymásra tevődése a korai fejlődési szakaszban a fogalmak differenciálatlanságával társul.

Mivel a legkorábbi tapasztalatok minden embernél közösek, az egyes tapasztalat - területek automatikus asszociációjának pályái is hasonlóak lesznek. Az elsődleges metaforákból ugyanilyen társítással jönnek létre komplex metaforák, a köztük hosszabb távon fennmaradó kapcsolatok révén egész elsődleges metafora - hálózatokat tanulunk meg (Grady, 1997). Elmélete szerint tehát az elsődleges metaforák a szenzomotoros működés és a szubjektív tapasztalat között neurálisan megvalósuló kapcsolódásokként jönnek létre azáltal, hogy a megfelelő neurális hálózatok egyszerre aktiválódnak. A metaforikus fogalomrendszer egy neurális szelekció folyamán jön létre, ahol a szimultán aktivációban ismételtenszínaptikus kapcsolatok megerősödnek. Konceptuális szempontból ugyanez a kapcsolat a két terület egymásra vetítését jelenti.

A nagy nyelvi szerkezetek tartalmazzák azokat a kisebb szerkezeteket, melyekből alakultak; írók/beszélők beillesztik ezeket a kisebb szerkezeteket. A nyelvi formák tartalmazzák a jelentést, utóbbi ilyen módon kerül felszínre, illetve válik hozzáférhetővé. A jelentés kommunikáción keresztül helyeződik át egy személyből egy másikba. Grady ezt a jelenséget egyfajta energiaátvitelként, illetve energia-továbbításként értelmezi. Az olvasók/hallgatók nyelvi formákkal hatnak egymásra.

1.1.2.5. Croft és Cruse a lételméleti aspektusról

Croft és Cruse (2004: 196-204) szerint Lakoffék elsődleges célja a metafora konceptuális elméletének fejlesztésével az, hogy felfedjék a metaforikus megfeleltetéseket a tartományok között. Másrészt érdeklődésének fókuszában az a kérdéskör áll, hogy a metaforák hogyan irányítják az emberi érvelést és viselkedést, elsősorban az irodalom, a filozófia és a politika terén.

Lakoff és Johnson a „forrástartomány - céltartomány” képletet használja arra, hogy leírja a tartományok közti átvitt értelmű kapcsolatot. A konvencionális metafora konceptuális megfeleltetés a két tartomány között. A megfeleltetés mindazonáltal aszimmetrikus: az átvitt értelmű kifejezés a *céltartományban* ábrázol egy fogalmi struktúrát, nem a forrástartományban. A megfeleltetés kétféle összefüggést foglal magába: **1. tudással kapcsolatos**, **2. lételméleti**. A lételméleti összefüggések azokat a kapcsolatokat tartalmazzák, melyek egy tartomány elemei és a másik tartomány elemei között állnak fenn; a tudással

kapcsolatos összefüggések azok az összefüggések, melyek egyik tartomány elemei közti viszonyok és a másik tartomány elemei közti kapcsolatokban képeződnek le.

A hagyományos képi - sematikus metaforák végső soron az ember testi és kulturális tapasztalataiból származnak.

1.1.2.6. Steen a specifikus metaforákról

Gerard Steen (2007: 10) arra hívja fel a figyelmet, hogy nyelv és gondolat közötti megkülönböztetésnek módszertanilag szavatoltnak és igazoltnak kellene lennie.

A metaforikus nyelv és gondolat véleménye szerint úgy is vizsgálható, mint egyéni elmékben végbemenő szellemi folyamatok kognitív terméke. Dolgozatom egyik célja éppen ennek feltérképezése a romani nyelv írott változatában – elsősorban a forrás - és céltartományok segítségével –, nevezetesen: a nyelv anyanyelvi és kompetens beszélői milyen tapasztalatok felhasználásával jelenítik meg a szándékolt jelentést, illetve milyen szándékkal.

A kérdés konceptuális metafora és nyelvi kifejezés között véleménye szerint még fontosabbá válik, ha specifikus kifejezések specifikus értelméről kell döntenünk, amelyek specifikus egyénektől származnak specifikus kontextusokban.

Megállapításai elsősorban beszélt nyelvi vizsgálatokra vonatkoznak, de egyetértünk azzal, hogy a specifikus kifejezések szolgáltatók a legtöbb információt azokról a mentális struktúrákról, amelyek lehetnek az egyénre jellemzőek, illetve etnikusak. Az ilyen – társadalmi - kulturális szempontból – specifikus metaforákat a 7. fejezetben ismertetem és elemzem.

Lakoff és Johnson úgy tartja, hogy a forrás - és céltartomány közötti megfeleltetés a két kognitív tartomány közötti megfeleltetési eljárással függ össze az egyéni feldolgozásban. Úgy gondolják, hogy közvetlen kapcsolat van az ideák és gondolatrendszer fogalmi struktúrája között. Másfelől ugyanilyen direkt kapcsolat létezik a kognitív eljárások és termékeik, a kognitív reprezentációk között.

Steen álláspontja szerint a kognitív nyelvészeti kutatásokban meg kell különböztetnünk a következőket:

- metafora a fogalmi struktúrában
- metafora a nyelvi formában, és
- metafora a pszichológiai feldolgozásban és bemutatásban

Steen és Semino (2008: 238) szerint a metaforának az a szerepe a mondatban, hogy a konkrét jelentésről az átvitt értelemre irányítsa a figyelmet. Elméletük szerint a metaforák egyes részeinek különálló jelentéseik vannak, melyek legalább olyan fontos szerepet töltenek be a metaforikus konceptualizációban, mint a teljes kifejezés. Steen és Semino (2008: 238) egyúttal felhívják a figyelmet arra, hogy a metaforikus jelentést bármely mondatrész „kezdeményezheti”. Különösen igaz ez az irodalmi metaforák esetében, melyeknél kiemelten indokolt a részösszetevők külön vizsgálata.

Irodalmi szövegek metaforáinak további jellegzetessége, hogy az értelmezést a kontextus is meghatározhatja, szemben a mindennapi, illetve állandósult metaforákkal. A metaforikus mondat kapcsolatban áll a kontextussal és ebben a viszonyban a hagyományos metaforák átértékelődnek, illetve jelentésük módosulhat.

Jelen dolgozat céljai szempontjából kiemelt jelentőségű Steen és Semino (2008: 238) azon javaslata, amely szerint az irodalmi metaforák elemzése során figyelembe kell venni az átvitt értelmű kifejezések *közösségi - kulturális* jellemzőit.

1.1.2.7. Giora a metaforák egyediségéről

Giora (2008: 143) arra a kérdésre keresi a választ, hogy a metafora kreatívabb-e, mint a szó szerinti nyelvhasználat, illetve hogy egyedülálló-e a metafora bármilyen értelemben? Véleménye szerint – annak ellenére, hogy a tudományos gondolkodásban azt a felfogást tápláljuk, hogy a metafora speciális – az eddig született bizonyítékok korlátozzák ennek a vélekedésnek a létjogosultságát. Bemutatott példái segítségével a szó szerinti/ nem szó szerinti megkülönböztetés ellen érvel, helyette a szembeötlő/ folytonos megkülönböztetést javasolja. Véleménye szerint ezzel a módszerrel – jelesül a kiemelkedésük által – válnak láthatóvá a kifejezni kívánt jelentéshez való hozzáférés bizonyítékai.

Giora (2008: 156) szerint elegendő tudományos bizonyíték létezik arra nézve, hogy a metaforáknak nem az inkompatibilis szó szerinti jelentése az, ami minden esetben háttérbe szorul. A konceptualizáció során a kognitív folyamatok eldobhatnak/ elhagyhatnak irreleváns jelentéseket, tekintet nélkül arra, hogy figuratív vagy szó szerinti jelentésről van-e szó. Hasonlóképpen: nem csak az irreleváns szó szerint jelentés az, ami megtartásra kerül. Bizonyos esetekben a kontextuális folyamatok idézik elő, hogy megmarad az irreleváns jelentés, függetlenül attól, hogy szó szerinti vagy nem. A metafora azonban nem lehet inkohérens: kisebb mértékben vagy időnként a nem - szembeötlő jelentéseket nehéz integrálni az aktuálisan felépített reprezentációkhoz. Giora (2008) szerint a metafora olyan optimális (nyelvi) újítás, ami esztétikus; akár szó szerinti, akár átvitt értelmű.

Giora nézeteinek áttekintése során Nemesi (2006: 39 - 40) a következőképpen fogalmaz: „A szintézis lehetséges útját Giora (1997; 2002; 2003) mutatta meg a közelmúltban a vezérjelentés (the most salient meaning) fogalmának bevezetésével és többlépcsős, moduláris alapokon nyugvó magyarázatával. (...) Ahhoz, hogy egy szónak, szószerkezetnek vagy akár mondatnyi egységnek (lásd proverbiumok) valamely jelentése a vezérjelentés rangjára emelkedjen, kódolva kell lennie a mentális lexikonban, azonfelül meg kell előznie a többi jelentést a gyakoriság, megszokottság, konvencionális és prototipikus skáláján (GIORA 2003, 15–18). A vezérjelentés tehát lehet figuratív eredetű is. Giora érvelése szerint az interpretáció induló fázisában a kontextusnak korlátozott szerepe van: először a hallott vagy olvasott megnyilatkozás lexikonban tárolt összetevőinek vezérjelentése vagy vezérjelentései hívódnak elő, amely folyamatra a külső, nem nyelvi információknak nincs közvetlen ráhatása, hiszen azok feldolgozása párhuzamosan, de elkülönült részegységekben zajlik (PELEG et al. 2001). Így a megértés első szakaszában sem a szószerintiség, sem a kontextuális alkalmasság szempontja nem merül fel. Csak egy következő, második lépcsőfok szolgál arra, hogy a kontextusnak a lexikai modul kimenetével való egyeztetése megtörténjen. A kontextus értelmező funkciója akkor válik meghatározóvá, ha több vezérjelentés verseng egymással, vagy a vezérjelentés nem illeszkedik az adott szövegösszefüggésbe.”

Giora fenti megállapításait támasztják alá jelen dolgozat adatai. Amint a későbbiekben látni fogjuk, mind a folklór -, mind pedig az irodalmi metaforák között találunk olyan példákat, amelyeknek több forrása közül – elsőként és/vagy hangsúlyosan – az egyik aktiválódik.

1.1.2.8. Kövecses metafora- elméletének összefoglalása

Milyen mértékben és milyen módokon releváns a metaforikus gondolkodás kultúra és társadalom megértéséhez?⁵ (Kövecses, 2008: 51)

Kövecses (2005:20) a következőképpen definiálja a metafora fogalmát: „(...) a metafora egy fogalmi tartománynak egy másik fogalmi tartomány terminusaival történő megértését jelenti.”

Az a fogalmi tartomány, amelyből a kifejezést merítjük, a **forrástartomány**. Ennek segítségével értjük meg a **céltartomány** fogalmait. Az ilyen nyelvi szerkezeteket – fogalmi tartományok kapcsolatáról lévén szó – Kövecses **fogalmi metaforáknak** nevezi. Véleménye szerint ez nem más, mint leképezések rendszere, melyben szisztematikus megfelelés van a forrástartomány bizonyos elemei és a céltartomány bizonyos elemei között. Ahhoz, hogy értelmezni tudjunk egy metaforát, ismernünk kell a forrás-, és céltartományok közötti **leképezések** rendszerét.

A metaforák kognitív szerepének feltárása érdekében Kövecses (2005: 31- 36) elemzi a leggyakoribb forrás-, és céltartományokat. Metafora - szótárak és kognitív nyelvészek munkáinak vizsgálata alapján a leggyakrabban használt **forrástartományokat** a következőkben állapítja meg:

- az emberi test
- egészség és betegség
- állatok
- növények
- épületek, építkezés
- gépek és eszközök
- sport és játékok
- pénz és üzlet
- főzés és ételek
- hideg és meleg
- világosság és sötétség
- erők
- mozgás és irányok

Megfigyelései szerint a metaforikus konceptualizáció a következő – általában elvont – **céltartományokra** irányul:

- érzelmek
- vágy
- erkölcs
- gondolatok
- társadalom, nemzet
- politika
- gazdaság
- emberi kapcsolatok
- kommunikáció
- idő
- élet és halál
- vallás

⁵ „To what extent and in what ways is metaphorical thought relevant to an understanding of culture and society?”

- események, cselekvések

melyek három fő csoportba oszthatók:

1. mentális és érzelmi állapotok, cselekvések
2. társadalmi csoportok és folyamatok
3. emberi tapasztalatok és események

(Kövecses, 2005: 36- 40)

Metaforikus következménynek azt a jelenséget nevezzük, amikor a forrástartományról való tudásunkat feleltetjük meg a céltartománynak, azaz a kifejezni kívánt, általában elvont fogalomnak. Ennek mechanizmusát Kövecses a következő ábra segítségével szemlélteti:

az elemekről való **részletes tudásunk**

↑

az aspektusok **elemei**

↑

a forrástartomány **aspektusai**

↑

a céltartomány **forrástartománya(i)**

(Kövecses, 2005: 105)

Metaforarendszerek

Kövecses szerint a fogalmi metaforák nem egymástól elkülönülten léteznek, hanem rendszereket alkotnak. Elméletében leírja, hogy koherens módon kapcsolódnak egymáshoz és két nagyobb rendszer alkotja a fogalmi metaforák alapját. „Eddig két nagy metaforarendszert azonosítottak: A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA, illetve az ESEMÉNYSTRUKTÚRA - metaforákat. A NAGY LÁNC - metaforarendszer a tárgyak, illetve a minket körülvevő dolgok metaforikus konceptualizálásának alapja, míg az ESEMÉNYSTRUKTÚRA - metafora az események és állapotok metaforikus megértését írja le.” (Kövecses 2005: 130)
Ezek a metaforák univerzálisak.

Kultúrák közötti különbségek:

A metaforák nemcsak univerzálisak, hanem egyúttal kultúrspecifikusak is. Jelen dolgozat egyik legfontosabb célja éppen az, hogy a romani nyelvben megtalálja ezeket a kifejezéseket és kísérletet tegyen kialakulásuk és megértésük magyarázatára.

Kövecses szerint a metaforák közötti kulturális különbségek a következő típusokba sorolhatók:

- egy adott fogalmi metafora vagy metonímia *kiterjedésének* különbségei egy adott céltartomány kapcsán
- a fogalmi metaforák és metonímiák egyedi *kidolgozottságának* különbségei egy adott céltartomány kapcsán
- egy adott céltartománnyal kapcsolatos metonimikus, illetve metaforikus folyamatok eltérő *hangsúlyozottsága*
(Kövecses 2005: 187)

Ezeknek a különbségeknek a kognitív nyelvészet szerint két alapvető oka lehet:

- tágabb kulturális kontextus
- az adott kultúra természeti és fizikai környezete.

Fenti tényezők folyamatos változásban voltak az oláh cigány (vlax gypsy) népcsoport mobilitása miatt. Véleményem szerint azonban mégsem ezek az aspektusok szolgáltatják elsősorban a specifikumokat, sokkal inkább a sajátos hit- és hiedelemvilágban gyökerező közös tudat.

Kövecses (2005: 237) szerint a metafora értelmezésének három szintje vizsgálható:

1. az egyén feletti szint:

Ez a szint általában konvencionális metaforákon alapul és tartalmi olyan fogalmi metaforák, melyeknek egy (vagy több) konkrét forrástartománya és egy absztrakt céltartománya van. A forrás-, és céltartományok megfelelései rögzítettek. Ezek a metaforák két nagy rendszert hoznak létre, melyeket Lakoff - Turner (1980) – mint már utaltunk rá – a következőképpen fogalmaz meg:

- A NAGY LÁNC - metafora
- ESEMÉNYSTRUKTÚRA - metafora

2. az egyén szintje:

A kognitív nyelvészetben fontos kérdés, hogy az egyéni különbségek kimutathatók-e és amennyiben igen, milyen módon a metaforikus konceptualizációban. Minden bizonnyal igen. Mivel azonban jelen dolgozat korpusza írott nyelvi, így nem alkalmas ilyen irányú vizsgálódásra. Megjegyezzük azonban, hogy beszélt nyelvi anyag ilyen irányú kutatása fontos eredményeket hozhat a kognitív nyelvészet számára.

A metafora egyéni szintjének tárgyalásakor Kövecses (2005: 240) megjegyzi, hogy az új metaforák többnyire strukturálisak. Az egyén feletti szintből – a közös mentális tartalmakból – emelkednek ki az egyéni tapasztalatok által.

Kövecses (2005: 237) szerint az egyéni különbségek egyik forrása az érdeklődési kör, mely általában szakmához köthető és az egyén ebből a speciális tudásból merít a metaforikus konceptualizáció során. A másik individuális tényező a személyes élettörténet, azaz az egyén számára fontos események és történések, illetve ezek láncolata.

3. az egyén alatti szint:

A forrás -, és céltartomány közötti megfeleltetés sok esetben biológiai tapasztalatokon alapul. Ezek a tapasztalatok/ megfigyelések olyan fiziológiai jelenségeken alapulnak, melyek univerzálisak, így ez a szint a metaforák univerzális aspektusaival feleltethető meg. Ez elsősorban az érzelmek kifejezésénél jelenik meg a metaforikus konceptualizációban.

A metaforák egyetemességének és változatosságának vizsgálatokor Kövecses (2008: 53-61) a következő kérdések megválaszolását javasolja:

- Mely metaforák egyetemesek és miért?
- Melyek azok a dimenziók, amik mentén a metaforák változnak?
- A metaforák mely szempontjaira hat a metaforavariáció?
- Mik a variáció fő okai?
- Hogyan állnak elő azok az okok, amelyek változatot teremtenek, hatva egymásra az okokkal, amelyek univerzalitást teremtenek?

A metafora- változatoknak két fajtáját különbözteti meg:

kultúrák közötti változatok:

- kongruens (egybevágó) metaforák
- alternatív (vagylagos) metaforák

kultúrán belüli változatok, melyek kiterjedései a következők:

- a szociális dimenzió
- az etnikus dimenzió
- a regionális dimenzió
- a stílus dimenziója
- a szubkulturális dimenzió
- a diakronikus dimenzió
- a fejlődési dimenzió
- az egyéni dimenzió
- a dimenziók határainak felbontása

Kövecses (2005: 4 - 9) arra az eredményre jut, hogy az egyetemes tapasztalatok nem szükségképpen vezetnek univerzális metaforákhoz. Véleménye szerint a testi tapasztalatok szelektíven használatosak a metaforák kialakulásában, illetve a testi tapasztalatok felülíródhatnak kognitív és kulturális folyamatok által is. További fontos felismerései – melyek némiképpen szembehelyezkednek a korábban tárgyalt kognitív metafora - elméletekkel –, hogy az elsődleges metaforák nem szükségképpen univerzálisak, valamint a komplex metaforák potenciálisan vagy részben egyetemesek lehetnek.

Kövecses nagy hangsúlyt fektet a kulturális tényezőkre és különféle kognitív folyamatokra. Nézete szerint a metaforák nem szükségképpen alapulnak testi tapasztalaton; sokuk eredete inkább társadalmi- mentális gyökerekben keresendő.

A metaforák kognitív nyelvészeti nézetének összetevői:

A metaforának ez az elmélete összetett; benne a metaforát úgy látjuk, mint szempontok és alkotóelemek szintézisét. Az összetevők a következőket tartalmazzák:

- forrástartomány
- céltartomány
- tapasztalati alap
- neurális szerkezetek, amik megfelelődnek 1 és 2 között az agyban
- a forrás- és a céltartományok közti kapcsolatok
- átvitt értelmű nyelvészeti kifejezések
- megfeleltetések

- (mentális) örökségek
- keveredések
- nem nyelvészeti kapcsolatok
- kulturális modellek

Kövecses azt állítja, hogy a metafora:

- nyelvészeti
- konceptuális
- társadalmi- kulturális
- idegi
- testi jelenség, és mindezek a különböző szintek **egyidejűleg** állnak fenn.

Az ismertett metafora - értelmezési modellek közül számomra Kövecses elmélete a leginkább használható. Egyrészt – Lakoff elméletét továbbfejlesztve – részletesen tárgyalja a forrástartomány - céltartomány relációt, illetve az ebben a kérdéskörben született munkáinak magyar és angol nyelvű példái kiindulópontot, illetve bizonyos szempontból összehasonlítási alapot szolgáltatnak az oláh cigány (vlax gypsy) metaforák vizsgálatához.

Másfelől Kövecses elméletrendszere szolgáltatja a legtöbb olyan elemzési komponenst, amely nem sztenderd nyelvek esetében használható.

Harmadrészt részletes, minden jelenség szinkrón vizsgálatára alkalmas szempontrendszert kínál a kulturális változatok kiemeléséhez és elemzéséhez.

1.2. Metonímia – elméletek

1.2.1. Lakoff a metonímiákról

Lakoff (1980: 36 - 40) szerint a metonímiának < másfelől>, létezik egy elsődleges vonatkozó funkciója, ami lehetővé teszi, hogy arra használjunk egy entitást, hogy egy másikat képviseljen. De a metonímia nem csupán egy vonatkozó eszköz, hanem szintén a megértés funkcióját szolgálja.⁶

Így a metonímia ugyanazon célok közül szolgál néhányat, mint a metafora és némileg ugyanúgy. De a metonímia lehetővé teszi, hogy speciálisabban összpontosítsunk azokra a szempontokra, amikre utal. Ebben a vonatkozásban olyan, mint metafora – abban a tekintetben, hogy nem pusztán költői vagy szónoki eszköz. Lakoff (1980) szerint a metonímia éppen a nyelv lényege. A metonimikus fogalmak (mint pl. 'az egész a rész helyett') a szokásos, mindennapos elemei annak, ahogy gondolkodunk és cselekszünk; akárcsak a beszélgetés.⁷

Mint a metaforák, a metonímiák sem véletlen, tetszőleges események, így nem kezelhetjük őket elszigetelt példákként. A metonimikus fogalmak szintén szisztematikusak. Rendszerüket Lakoff (1980) a következőkben foglalja össze:

⁶ eredetiben, angol nyelven: „Metonymy, on the other hand, has primarily a referential function, that is, it allows us to use one entity to stand for another. But metonymy is not merely a referential device. It also serves the function of providing understanding. “ (1980: 36)

⁷ „Thus metonymy serves some of the same purposes that metaphor does, and in somewhat the same way, but it allows us to focus more specifically on certain aspects of what is being referred to. It is also like metaphor in that it is not just a poetic or rhetorical device. Nor is it just a matter of language. Metonymic concepts (like THE PART FOR THE WHOLE) are part of the ordinary, everyday way we think and act as well as talk.” (1980: 37)

1. a rész az egész helyett
2. az előállító a termék helyett
3. a használt tárgy, a használó helyett
4. az irányító az irányított helyett
5. az intézmény a felelős emberek helyett
6. a hely az intézmény helyett
7. a hely az esemény helyett

A metonimikus fogalmak lehetővé teszik számunkra, hogy egy dolgot valami más entitással való kapcsolatának a segítségével konceptualizáljunk. A két entitás egymáshoz közel helyezkedik el a fogalmi térben, szorosan összefüggnek, gyakorlatilag ugyanabba a tartományba tartoznak, melyet Lakoff (1980) *idealizált kognitív modellnek* nevez.

Így, mint a metaforák, a metonimikus fogalmak sem pusztán nyelvünket strukturálják, hanem gondolatainkat, attitűdjeinket és tetteinket. Miként a metaforák, a metonimikus fogalmak is tapasztalatainkban alapozódnak. Lakoff szerint a metonimikus fogalmak alapozódása általában nyilvánvalóbb, mint a metaforikus fogalmak esetében, mivel előbbieket általában direkt fizikai vagy hétköznapi asszociációkat foglalnak magukban.⁸

Jelen dolgozat célja szempontjából kiemelt jelentősége van Lakoff (1980) azon gondolatmenetének, amely szerint *a kulturális és vallási jelképrendszerek különleges esetei a metonímiának*. (...) A kultúrák és vallások konceptuális rendszerei természetüknél fogva átvitt értelműek. *A szimbolikus metonímiák kritikus láncszemek a mindennapi tapasztalatok és az összefüggő metaforikus rendszerek között, amelyek a vallásokat és a kultúrákat jellemzik* (kiemelések tőlem). A szimbolikus metonímiák, amelyek fizikai tapasztalatainkban alapozódnak, lényegi eszközt szolgáltatnak vallási és kulturális fogalmak megértéséhez.⁹

1.2.2. Steen néhány gondolata a metonímiákról

Steen (2007: 57) olyan elemzési szempontokra hívja fel a figyelmet, melyek jelen dolgozat eredményei szempontjából is fontosak. A metonímia fogalmi tartományai eléggé eltérőek ahhoz, hogy garantálják a köztük lévő megfeleltetés lehetőségét: nem minden közelség jár (fogalmi) intimitással, és nem minden (fogalmi) intimitás jár fizikai közelséggel. Sőt, **a közelség fizikai, míg a (fogalmi) intimitás érzelmi**. (kiemelés tőlem) De azt gondoljuk a (fogalmi) intimitásról, hogy összefüggésben van a fizikai közelséggel: a (fogalmi) intimitás gyakran foglalja magába a vágyat a közelségre, vagy egy aktuális helyzetet a fizikai közelséggel kapcsolatban, vagy egy élményt az elképzelt közelséggel kapcsolatban.

⁸ „Thus, like metaphors, metonymic concepts structure not just our language but our thoughts, attitudes, and actions. And, like metaphoric concepts, metonymic concepts are grounded in our experience. In fact, the grounding of metonymic concepts is in general more obvious than is the case with metaphoric concepts, since it usually involves direct physical or casual associations.” (1980: 39)

⁹ „Cultural and religious symbolism are special cases of metonymy. (...)The conceptual systems of cultures and religions are metaphorical in nature. Symbolic metonymies are critical links between everyday experience and the coherent metaphorical systems that characterize religions and cultures. Symbolic metonymies that are grounded in our physical experience provide an essential means of comprehending religious and cultural concepts.” (1980: 40)

Ez a szemantikai kapcsolat leírható úgy, mint megfeleltetés két tartomány között. Amennyiben az egyik tartományt arra használjuk, hogy megértsük a másik tartományt: indirekt jelentéssel állunk szemben.¹⁰

1.2.3. Kövecses metonímia - elmélete

Kövecses (2005: 147) a következőképpen definiálja a metonímiát: „a metonímiákban egy fogalmat vagy dolgot (...) egy másik fogalom vagy dolog (...) jelölésére használunk. Az egyik entitásra a másik entitáson keresztül próbáljuk ráirányítani a figyelmet. Más szóval, ahelyett, hogy közvetlenül a második entitást említenénk, az elsőn keresztül biztosítunk gondolati hozzáférést.

A metaforákhoz hasonlóan a metonimikus kifejezések sem egymástól elszigetelten léteznek, hanem valamely két entitás közti kapcsolat alapján nagyobb csoportokba szerveződnek.”

Kövecses a következő specifikus fogalmi viszonyokat említi:

- az alkotó a mű helyett
- a hely az esemény helyett
- a hely az intézmény helyett
- az irányító az irányított helyett
- a testrész az ember helyett

“Azt az entitást, amely a figyelmet ráirányítja vagy mentális elérést biztosít a másik entitás számára, *közvetítő entitásnak* hívjuk, míg az az entitás, amelyre a figyelem irányul, a *célintitás*.” (Kövecses, 2005: 149) A két entitás egymáshoz közel helyezkedik el a fogalmi térben, szorosan összefüggnek, gyakorlatilag ugyanabba a tartományba tartoznak, melyet Lakoff idealizált kognitív modellnek nevez.

Kövecses a metonímiát a fenti gondolatmenet összegzéseként a következő módon definiálja: „A metonímia egy olyan kognitív folyamat, amelyben egy fogalmi entitás a közvetítő, mentálisan hozzáférhetővé tesz egy, ugyanabba a fogalmi tartományba vagy idealizált kognitív modellben szereplő másik fogalmi entitást (a célintitást).

Ennek fényében a metonímiával kapcsolatban két kérdést tesz fel:

„1. Melyek azok az idealizált kognitív modellek, amelyekben a metonímiák a leginkább előfordulnak?

2. Melyek azok a fogalmak, amelyek a leggyakrabban szerepelnek közvetítő entitásként bizonyos célintítások elérésére/ helyettesítésére?” (Kövecses, 2005: 149)

Kiefer és Gyuris (2006: 185) szerint a leggyakoribb metonímiaformák: *rész - egész; ok - hatás; anyagbeli érintkezés; térbeli érintkezés; időbeli érintkezés*.

Veszelszky (2008: 60) a következőkben foglalja össze Radden és Kövecses gondolatait a metonímiáknak a nyelvben betöltött szerepéről: “Bár a metafora és a metonímia lényegileg elkülönülnek egymástól, mégis vannak kapcsolódási pontjaik. Kövecses (1990), illetve KÖVECSES és RADDEN (1998) kettős szempontból is elsődlegesnek tekinti a

¹⁰ „There are two domains which are sufficiently distinct to warrant the possibility of a mapping between them: not all closeness involves intimacy, and not all intimacy involves physical proximity. Moreover, closeness is physical, whereas intimacy is emotional. But we think about intimacy, it does correlate with closeness: intimacy often involves a desire for closeness, or an actual situation of physical closeness, or an experience of imaginary closeness. (...) This semantic connection may be described as a mapping between two domains, and if the one domain is used to understand the other domain, we have indirect meaning.”

metonímiát. Egyfelől a metonímia a „valami valami helyett áll” képlet szerint az elvont fogalmak konceptualizálását végző kognitív műveletet jelenti. Ennek a metonimikus viszonynak a továbbvitele a kognitív, fogalmi metafora. De a jel általános értelmében is metonímiáról beszélnek: „Mivel nincs más lehetőségünk fogalmaink kifejezésére és közvetítésére, mint hogy formákat használunk, a nyelv, akárcsak a kommunikáció egyéb rendszerei ebben az értelemben szükségszerűen metonimikus” (Kövecses –Radden 1998: 42).

Kövecses szerint a metonímia révén az egyik entitásra a másik entitáson keresztül próbáljuk ráirányítani a figyelmet. A célentitás (amelyre a figyelem irányul) mentális eléréséhez szükséges entitást közvetítő entitásnak nevezzük. A metonímia fő funkciója a nehezebben elérhető célentitás mentális elérése. A metonimikusan összekapcsolt közvetítő és célentitás a fogalmi térben közel helyezkednek el egymáshoz, azaz egy idealizált kognitív modellbe tartoznak. „Ezek az entitások a világról való tapasztalatainkban egy összefüggő egészet alkotnak, hiszen általában együtt jelentkeznek”. A metonímia az érintkezés viszonyán alapul. (Kövecses 2005: 148–9).”

A metonimikus kifejezések a két entitás közötti kapcsolat alapján nagyobb csoportokba szerveződnek. Ez azt jelenti, hogy a metonímia bizonyos fajtái szabályba foglalhatók.

Míg a metafora esetében a cél - és a forrástartomány két különböző kognitív tartományból származik, addig a metonímiában a cél - és a közvetítő entitás ugyanabban az idealizált kognitív modellben van. Ez az oka annak, hogy a metonímiát az észlelő könnyebben dolgozza fel.

2. FEJEZET

FORRÁSTARTOMÁNYOK OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) FOLKLÓR SZÖVEGEK METAFORÁIBAN

Amint azt a 14. oldalon ismertettem, Kövecses (2005:20) a következőképpen definiálja a metafora fogalmát: „Kognitív nyelvészeti szempontból a metafora egy fogalmi tartománynak egy másik fogalmi tartomány terminusaival történő megértését jelenti.”

Az a fogalmi tartomány, amelyből a kifejezést merítjük, a *forrástartomány*. Ez rendszerint elvont és általános kifejezéseket jelent (mint látni fogjuk, a romani nyelv esetében ezek általában absztrakt fogalmak).

A *céltartomány* az a tartomány, amit a forrástartomány segítségével értünk meg. Kövecses (2005: 22) szerint a céltartomány elemei általában konkrétabbak, mint a forrásfogalmak. Angol és magyar nyelvű példái által arra a következtetésre jutott, hogy az absztrakt tartalmú fogalmi tartományhoz általában konkrét, gyakran fizikai fogalmat társítunk, mint céltartományt, mert így könnyebben értelmezzük a metaforát. Elmélete szerint a metaforikus konceptualizációt egyirányúság jellemzi, tehát a konkrétabb fogalmak segítségével értjük meg az elvontakat. Mindezek értelmében a forrás- és céltartományok nem cserélhetők fel, a metaforáknak a forrás - és céltartományok közötti megfeleléseken kell alapulniuk. Kövecses kivételként említi a szépirodalmi szövegekből vett példákat.

Az ilyen nyelvi szerkezeteket – fogalmi tartományok kapcsolatáról lévén szó – Kövecses *fogalmi metaforáknak* nevezi. Véleménye szerint ez nem más, mint leképezések rendszere, melyben szisztematikus megfelelés van a forrástartomány bizonyos elemei és a céltartomány bizonyos elemei között.

Kövecses (2005) összegzi a leggyakoribb forrás -, illetve céltartományokat. A *metafora* című könyvében olyan nyelvi példákat közöl, amelyek szintén írott nyelvi korpuszon alapulnak, tehát a forrás tekintetében nem alaptalan bizonyos összefüggéseket, azonosságokat, illetve különbözőségeket keresünk.

Jelen dolgozat korpusza Bari Károly *Az erdő anyja* címmel közzétett folklórgyűjteményének oláh cigány (vlax gypsy) nyelvű szövegei. A kötet nyelvi anyagában különböző – az oláh cigány ághoz tartozó – dialektusok szerepelnek, ezért kiváló keresztmetszetet ad a magyarországi és erdélyi oláh cigány nyelvjárásról. A Bari (1990) által publikált folklór nyelvi anyagban 180 metaforát azonosítottam; a forrásmunka lejegyzési módját változatlanul hagytam.

A kutatás megkezdésekor alapvető feltevésem volt, hogy a folklór nyelvi anyag nem szó szerinti kifejezéseiben használt forrásfogalmak alapvetően különböznek a sztenderd nyelvekben használtaktól. Összehasonlításként Kövecses (2005) és az általa idézett kutatások szolgálnak. Láthatóvá vált, hogy az oláh cigány nyelv anyanyelvi és kompetens beszélői alapvetően más tapasztalatok felhasználásával jelenítik meg a szándékolt jelentést és az is nyilvánvaló, hogy más szándékkal.

Dolgozatom második fejezetében Bari Károly *Az erdő anyja* című kötetében fellelhető folklór eredetű metaforák forrástartományjaival foglalkozom. Ismertetem, hogy milyen témákkal találkozunk, azzal a céllal, hogy láthatóvá váljék: az oláh cigány (vlax gypsy) népcsoport milyen alapvető tapasztalatokkal rendelkezik, milyen közegből és élményekből meríti azokat a kifejezéseket, amelyeket egy másik dolog megértéséhez és kifejezéséhez használ. A mennyiségi mutatók két célt szolgálnak: egyrészt mutatják az egyes témák előfordulásának gyakoriságát egymáshoz viszonyítva; másrészt kiindulópontot szolgáltatnak

az irodalmi metaforák forrástartományainak összehasonlító – kvantitatív és kvalitatív – elemzéséhez.

Az azonosított metaforikus jelentésszerkezetek közül a dolgozat bázisanyagában azokat ismertetem a morfológiai tördelés részletességével, melyeknek: 1. előfordulása – az adott témát tekintve – *mennyiségi szempontból jellemző*, 2. *minőségi* aspektusukat illetően hangsúlyosak – részben vagy egészében *kulturális változatok*.

Az elemzett nyelvi szerkezetek kiválasztását tekintve a további fejezetekben szintén ezt a metodikát követem.

2.1. Egyszerű forrástartományok az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

természet, természeti jelenségek	16
isten (transzcendentális jelenségek)	11
cselekvés	9
emberi test, testrész	6
világ	6
út	6
arany	6
szív, vér	7
halál	5

2.1.1. Természet, természeti jelenségek

Az oláh cigány (vlax gypsy) folklór nyelvi anyagban található metaforikus kifejezések leggyakoribb forrástartománya a természet. Meglehet, hogy ez a jelenség folklór szövegek esetében univerzális, ám az sem zárható ki, hogy specifikus abból az okból, hogy a cigány (vlax gypsy) népcsoport vándorló életmódját egészen a 19. századig megőrizte, bizonyos csoportjai még ma sem választják a letelepedett életformát.

Első lépésként – a folklór-metaforák vizsgálatakor – azt tekintjük át, hogy mi jellemzi azokat a nyelvi szerkezeteket, amelyeknek forrástartománya a természet. Mindössze egy olyan metaforával találkoztunk, melynek céltartománya összetett :

si ma ek kasht, si tu ek kasht. sako bersh luludyaren, de terméshi c'anen. de ha me tuke dav la haj tu mange desa les, atunchi vi termína. so-j kodo?
(van nekem egy fám, van neked egy fád. minden évben virágzik, de termést nem hoz. de ha én neked adom és te nekem adod, akkor teremni is fog. mi az?)

A többi nyelvi szerkezetnek egy céltartománya van, csakúgy, mint forrása. Az azonosított céltartományok közül – a 'vágó', 'beszéd', 'álom' kivételével¹¹ – a természeti jelenségek a legkülönbébb mentális tartalmak kifejezésére használatosak.

Az **események** tekintetében az **állapotok** és a **változás** konceptualizálásával találkozunk. A cselekvés és az ok, mint forrás nem jelenik meg a korpuszban. Magyarázatul szolgálhat az az általános emberi tapasztalat, hogy a természet vagy valamilyen állapotban van, vagy változik.

¹¹ A kivételként említett céltartalmak forrása összetett.

Tartalmukat tekintve a forrásfogalmak a természet tematikájában sokrétűek, ám további kategorizálásuk az irodalmi metaforák természeti forrástartományaival ellentétben nem szükséges.

Az elemzés során kiemelt figyelmet fordítok a forrásfogalmak szimbolikájára.

„A szimbólumok saját kultúránk és valamennyi emberi civilizáció megismeréséhez elvezetnek, hiszen gondolkodásmodunk alapvető sajátossága a (jel)képek és analógiák használata. A környezet természeti jelenségei, élőlényei és maguk az ember teremtette tárgyak is a képalkotás alapszókincsébe tartoznak. Minden a világról alkotott tudás kifejezőjévé és érzéki szemléltetőjévé válhat.(...) Ugyanakkor a jelentések eltérései, az adott környezethez igazodó tartalmai egy-egy kulturális terület sajátosságait emelik ki.”¹² A metaforák értelmezésekor egyrészt a szimbólumok általános tipológiája mentén elemzem a metaforákat, másrészt azokat a specifikumokat szándékozom feltárni, amelyek a metaforák jelentését befolyásolják, illetve sajátosan az oláh cigány nyelvre jellemzőek. A forrásként előforduló természeti tartalmak egyik csoportját az égitestek alkotják:

csillag/bolygó 'cherhaj- a': „A tiszta éjszakai égbolton fényes pontnak látszó égitest. Az istenség jelenlétét, a fensőbbiséget, az örökkévalóságot, a halhatatlanságot és a reményt fejezi ki.

nap 'kham': Fény és melegség égiteste, az élet forrása. Aktív őselem, maszkulin princípium; a kozmikus értelem és az igazság egyetemes szimbóluma.

hold 'shonot{o}- a': Az éjszaka bolygója; a szépséget, a fényt jelképezi a sötét végtelenben.”¹³

Azok a metaforák, amelyekben az égitestek jelennek meg forrásként kivétel nélkül állapotot konceptualizálnak.

1. *keccavo tattyimo mukhlas o kham*
keccavo (olyan) adv. tattyimo (meleg) nomen adiect. mukhlas (hagyott) verb. o (a) art. kham (Nap) nomen subst.
'olyan meleget hagyott a nap'
2. *chi sorinas e cherhaja*
chi (nem) inf. sorinas (öntöttek) verb. e (a) art. cherhaja (csillagok) nomen subst.
'nem öntöttek a csillagok'
3. *tale kude vreme chorde sas o cherháje, o khám the o shonuto*
tale (alatt) adv. kude (az) pronomen demonstr. vreme (idők) nomen subst. chorde (lopva) adv. verb. sas (volt) verb. o (a) art. cherháje (csillagok) nomen subst.
'az idők alatt el voltak lopva a csillagok, a nap és a hold'
4. *a jekha rakjake, a máj phurake ande lako chikat pekelas o kham, la mashkarutnake o shonotiko, a trítóna rákjake pale o cherháj*
a (az) art. jekha (egyik) pronomen demonstr. rakjake (lánynak) nomen subst. a (a) art. máj phurake (legidősebbnek) nomen adiect. ande (-ban) inessivus lako (övé) pronomen possessivum chikat (homlok) nomen subst. pekelas (sütött) verb.

¹² Pál- Újvári (2001: 6)

¹³ Pál- Újvári (2001: 93; 335; 207)

o (a) art. kham (Nap) nomen subst. la (a) art. mashkarutnake (középsőnek) nomen adiect. o (a) art. shonotiko (Hold) nomen subst. a (a) art. trítóna (harmadiknak) nomen num. pale (pedig) konj. o (a) art. cherháj (csillag) nomen subst.

'az egyik leánynak, a legidősebbnek a homlokában sütött a nap, a középsőnek a hold, a harmadik lánynak pedig a csillag'

Az állatok, mint jelképek megjelenése különösen a hasonlatokban elterjedt, de a metaforákban is gyakori és univerzális jelenség. Az egyszerű forrástartományú folklór nyelvi anyagban a *bárány* és a *liba* megjelenésével találkozunk.

5. *le bakrenca avri pe mál*

le (a) art. bakrenca (bárányokkal) nomen subst. avri (kint) adv. pe (-on, -en, -ön) adv. mál (mező) nomen subst. állapot
'a bárányokkal (lányokkal) kint a mezőn'

bárány 'bakro- e': „Közismert, hogy a bárány a kereszténységnek, a Bibliának s még közelebről Jézus Krisztusnak a szimbóluma. Az *agnus dei* („Isten báránya”) a keresztény ikonográfia legközismertebb motívuma.” (Fabiny, 1992: 42)

„Már az őskori időktől háziasított, hegyvidéki eredetű, kérődző, vastag gyapjas állat, melynek legősibb jelentése a termékenységhez kötődik. A nomád népek a tavaszünnepen feláldozott bárányal a nyáj termékenységét kívánták biztosítani. Tulajdonságainál fogva a jámborság, a szelidség, az engedelmisség, ugyanakkor az együgyűség és a butaság megtestesítője. A domesztikáció egyik első haszonállata, különösen a belső- és kis - ázsiai népeknél érték: húsa, gyapja a megélhetés forrása, a gazdagság jelképe.” (Pál- Újvári, 2001)
Fent idézett szimbolika a vlax gypsy etnikai tudatban tovább bővül az érintetlen lány aspektussal. A kontextustól függ, hogy fenti lehetőségek közül melyik aktivizálódik.

A *le bakrenca avri pe mál* (a bárányokkal <lányokkal> kint a mezőn) és a *xasajvel e bakrori* (elvesznek a bárányok <lányok>) példákban a *bárány-* motívum etikai aspektusa hangsúlyos.

A *liba* jelentéstartalma a magyar nyelvben – hasonlatok és metaforák esetén – pejoratív; általában a 'buta' jelzővel társul. A *dyenge libáchka san* (gyenge libácska vagy) példa a 'gyenge' jelzővel hozza összefüggésbe a *libát*: ennek a metaforának a tapasztalati alapja az, hogy *a liba gyenge*.

A világot alkotó alapvető négy elemnek a kultúrák általában a vizet, a földet, a levegőt és a tüzet tartják, amelyek a kozmosz egészét képezik.

föld 'phuv- a': „A világegyetem egyik őseleme (...), minden élőlény tőle kapja az életet, ezért bőség-jelkép, ugyanakkor mindent elnyel, befogad a halál után. Az ég ellenpólusaként mélység- és alvilág-szimbólum, az ég, föld és alvilág hármásában azonban a föld a középpont.”¹⁴

6. *phuv shilalas pala late*

phuv (föld) nomen subst. shilalas (szakadt) verb. pala (utána) adv. late (nála) pronomen pers.
'a föld szakadt utána'

¹⁴ Pál- Újvári (2001: 151)

7. *e phuv ija kotora pharrilas*

e (a) art. *phuv* (föld) nomen subst. *ija* (kilenc) nomen numerale *kotora* (részek) nomen subst. *pharrilas* (hasadt) verb.
'a föld kilenc részre hasadt'

Fenti két jelentésszerkezet esetében a föld '*phuv- a*' passzív, a változás teljes és visszafordíthatatlan.

A *la phuveko dad* (a föld apja) jelentésszerkezet azért érdekes, mert a föld – ahogy Pál- Újvári (2001) utal rá – általában feminin szimbólum. Ez a motívum természetesen nem zárja ki, hogy a földet az apával összefüggésben említsük, ám hogy az (anya)földnek *apja* van, valószínűleg sajátosan az oláh cigány folklórra jellemző motívum, amely véleményem szerint az ősi hitvilágot tükrözi.

A szimbólumrendszerben párja az erdő (*vesh- a*): *véseski déj* (az erdő anyja); *ando mashkar le véshesko* (az erdők derekában <között>).

erdő: „A lélek és a feminin princípium jelképe.(...) A sötét vagy elvarázsolt erdőbe való belépés határ-szimbólum: a lélek megmerítkezése az ismeretlenség veszélyeiben (...). Az erdő a halál birodalma; a természet titkait rejt. Spirituális világ, amelyen áthatolva az ember megtalálja a jelentést.”

Pál- Újvári (2001) gondolataival szinkronban az *erdő* (*vesh- a*) az oláh cigány nyelvű folklórban egyértelműen és hangsúlyosan feminin szimbólum.

tűz 'jag- a': „Elsősorban a szenvedély, az életerő, a megtisztulás, ugyanakkor a bűnhődés jelképe”¹⁵, csakúgy, mint a cigány folklórban. A *jág te xal* (tűzet enni) kifejezés jelentése nem más, mint bekebelezni a szenvedélyt.

éjszaka 'ratyi- a': „Belépni az éjszakába annyi, mint visszatérni a meghatározatlanságba, ahol a rémálmodok, szörnyek és sötét gondolatok keverednek.”¹⁶ A *reslas le i ratyin* (rájuk ért az éj) jelentésszerkezet tartalmilag fenti szimbolikát fejezi ki, azzal a kitételrel, hogy a példa esetében az alany passzív; az éj cselekvő.

szél 'balval- a': „A levegő mozgása leggyakrabban az életenergiát, a változékonyságot, a mulandóságot szimbolizálja. Aktív, férfias princípium.”¹⁷ Az *e dzhungali balval andre malal v'ande kako v'odyo, apoj kadé merav. Inger ma, sar o lasho gindo*¹⁸ (a csúnya szél bevisz engem abba a völgybe is, akkor így meghalok. vigyél engem, mint a jó gondolat) metaforában a *szél* (*balval- a*) ellenpólusa a *gondolat* (*gindo- ura*), amely fogalom – a motívumrendszer logikája mentén haladva – passzív, feminin és az állandóságot szimbolizálja.

A *fa* (*kasht- a*) az öröklét szimbóluma. *A si ma ek kasht, si tu ek kasht. sako bersh luludyaren, de terméshi c'anen. de ha me tuke dav la haj tu mange desa les, atunchi vi termína. so-j kodo?* (van nekem egy fám, van neked egy fád. minden évben virágzik, de termést nem hoz. de ha én neked adom és te nekem adod, akkor teremni is fog. mi az?) metaforának céltartománya – a fa motívumával párhuzamban – az élet, illetve az élet állapota, melyet hagyományos, a magyar folklórban is gyakran előforduló természeti képekkel és forrásfogalmakkal fejez ki (ld. Baranyiné, 2008: 302- 325).

ég 'cheri- a/ura': „a földi nézőpontból a magasban boltozatként ható térség, a

¹⁵ Pál- Újvári (2001: 473)

¹⁶ Pál- Újvári (2001: 117)

¹⁷ Pál- Újvári (2001: 425)

¹⁸ '*gindo*' jelentéstartalma kiterjedt az oláh cigány nyelvjárásban: '*gond*' és '*gondolat*' kifejezésére hasonló gyakorisággal használatos

maszkulin elv, a megtermékenyítő erő jelképe. A női föld ellentétpárja és társa a szent nászban.(...) Az ég és a föld szétválása az első elkülönülés.”¹⁹ A *te na dikhen tume chi chéri, chi phuv* (hogy ne lásson benneteket se ég, se föld) jelentésszerkezet egy olyan állapot konceptualizálása, melyben a szereplő teljesen elkülönül mindkét közegetől és tértől és tulajdonképpen a nemlét állapotában van 'te na dikhen' hogy ne lásson az érzékelhetőn kívül.

2.1.2. Isten (transzcendentális jelenségek)

Lakoff (2002: 162) *Moral Politics* című monográfiájában részletesen elemzi, hogy milyen szándékkal jelennek meg a moralitással és istennel kapcsolatos fogalmak politikai diskurzusokban. Kétféle kommunikációs stratégiát említ: az egyik az istentől való jószág moralitásának az alapelve, a másik a büntetés/megtorlás alapelve. Az Isten és jószág/erkölcs fogalmak erősen összefonódnak a keresztény kultúrkörben, ahogy azt az angol „goodness” kifejezés ezt kiválóan érzékelteti. Jelen dolgozat metaforáiban is találunk olyan példákat, amelyek transzcendens fogalmak segítségével érzékeltetik a 'jó-rossz/erkölcsös-erkölcstelen' ellentétpárt, pl. *ingerdam le pogányes, khere andam l' andyalka* (pogányt vittünk, angyalkát hoztunk haza), de még gyakrabban találkozunk azzal a jelenséggel, amikor a transzcendens fogalomnak a megjelenése, mint forrástartomány telítettséget, fokozhatatlanságot, abszolút értéket jelöl.

1. *még o lášho dél inke dárál, kaso zhungalo-j*
 még (még) adv. o (a) art. lášho (jó) nomen. adiect. dél (isten) nomen subst. inke (még) adv. dárál (fél) verb., kaso (olyan) adv. zhungalo (csúnya) nomen adiect. - j kopula
 'még a jó isten még fél, olyan csúnya'
2. *devlesa arakhav tu*
 devlesa (istennel) nomen subst. arakhav (talállak) verb. tu (téged) pronomen pers.
 'istennel talállak téged'
3. *armandíni som le láshe devlestar*
 armandíni (átkozott) participium som (vagyok) verb. le (a) art. láshe (jó) nomen. adiect. devlestar (istentől) nomen subst.
 'átkozott vagyok a jó istentől'
4. *shindyílas o suno*
 shindyílas (<meg>szakadt) verb. o (az) art. suno (álom) nomen subst.
 'megszakadt az álom'

A korpusz ezen részében azok a metaforák szerepelnek, melyeknek forrásfogalma természetfeletti fogalom (isten 'Del', ördög *beng-a*, angyal, átok 'armaj-a', álom *suno-e*).

Ezekben közös, hogy céltartományuk *szimpla*, illetve *állapotot* vagy (minőségében pozitív) *változást* és *érzelmet* konceptualizálnak. Az 'armaj-a' átok beemelése a metaforikus konceptualizációba minden esetben *állapot* kifejezését szolgálja.

¹⁹ Pál- Újvári (2001: 111)

5. *pherdyíle lake armajare*

pherdyíle (<meg>teltek) verb. lake (övéi) pronomen possessivum armajare (átkok) nomen subst.
'megteltek az átkai'

2.1.3. Cselekvés

A cselekvés, mint forrástartomány nagy valószínűséggel minden nyelvben előfordul a metaforikus konceptualizációban. Az a tény azonban minden biztonnal jelzésértékű, hogy az oláh cigány nyelv esetében a gyakorisági lista elejére került.

1. *le romna zhannas sanaséjjele pala pengó mánro*

le (az) art. romna (asszonyok) nomen subst. zhannas (mentek) verb. sanaséjjele (szana- széjjel) adv. pala (után) posztpoz. pengó (sajátjuk) pronomen possessivum mánro (kenyér) nomen subst.
'az asszonyok szanaszéjjel mentek a kenyérük után'

A fenti metaforák között két olyannal találkozunk, melyeknek céltartománya összetett *le romna zhannas sanaséjjele pala pengó mánro* (az asszonyok szanaszéjjel mentek a kenyérük után); mardas les e dili pustíja (megverte őt a bolond pusztulat). A cselekvés komponens mindkettőben megtalálható.

„A kenyér az élet jelképe” (Pál- Újvári, 2001: 247); anyagi és spirituális értelemben egyaránt. Az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban – különösen a népdalokban – gyakran előforduló szimbólum: alapvető táplálék, és mint ilyen az élet- szimbólum, csakúgy, mint a *le romna zhannas sanaséjjele pala pengó mánro* (az asszonyok szanaszéjjel mentek a kenyérük után); illetve az *ésh me rodos lako manro* (és meg fogom találni a kenyérét) példák esetében.

A katona és a rendőr fogalmak jelentéstartalma erősen pejoratív az oláh cigány folklórban, különösen utóbbié, melyet számos különböző kifejezéssel jelölnek. Ezek a státuszok a nem cigány, többségi társadalom etikai rendszerét szimbolizálják oláh cigány közösségekben és az elkülönülés jelzésének jelképeiként jelennek meg. A velük kapcsolatos vagy általuk végzett *cselekvés* sajátos etnikus színezetet mutat a metaforikus konceptualizációban, pl. a *lel thaj xal i raklyi ekhe sazadone ketanan* (fog és <meg>eszik a lány egy század katonát) metafora ezen negatív jelentéstartalmak és az ezek által megjelenített fogalmak és érzetek elpusztítására utal.

2. *kade zhal i pletka, o lazhavo*

kade (így) adv. zhal (megy) verb. i (a) art. pletka (pletyka) nomen subst., o (a) art. lazhavo (szégyen) nomen subst.
'így megy a pletyka, a szégyen'

3. *na xa ma, kurvere*

na (ne) inperat. xa (egyél) verb. ma (engem) pronomen pers., kurvere (kurva) nomen subst.
'ne egyél engem, kurva'

2.1.4. Emberi test

Kövecses (2005) írja, hogy „a metaforikus konceptualizáció nagy része a saját testünkkel kapcsolatos tapasztalatainkból ered (Kövecses 2005: 32). Gyakoriságát tekintve megjegyzi, hogy tizenkétezer metaforikus kifejezésből több, mint kétezer az emberi testtel kapcsolatos. Kutatásomban hasonló aránnyal találkoztam: az azonosított 180 folklór eredetű metafora között 33 olyan jelentésszerkezet szerepel, melynek forrása – illetve forrásai között fellelhető – az *emberi test*.

Az oláh cigány nyelvű írott nyelvi folklór metaforák esetében az emberi test, mint forrástartomány a metaforikus és metonimikus jelentésszerkezetek mintegy ötödénél van tehát jelen, beleszámítva az olyan kifejezéseket is, melyekben kettő vagy annál több: három, esetleg négy forrástartományt tudunk azonosítani. (Ezeknek a nyelvi jelenségeknek a jelentőségét a 2.2. fejezet részben tárgyalom.)

Ez az arány ugyanígy jellemzi a folklór -, és az irodalmi szövegeket függetlenül a keletkezés idejétől. Úgy tűnik tehát, hogy az emberi test, mint forrástartomány univerzális.

1. *c'ashel ma khonyik pala sero*

c' (nem) inf. ashel (marad) verb. ma (nekem) pronomen pers. khonyik (senki) pronomen generale pala (után) posztpoz. sero (fej) nomen subst.
'nem marad senki a fej(em) után'

2. *patyandas e phure kuldushesko muj*

patyandas (fogadta) verb. e (az) art. phure (öreg) nomen adiect. kuldushesko (koldus<nak a> nomen subst. muj (száj) nomen subst.
'(meg)fogadta az öreg koldus száját'

3. *so tye jákha kívánínen*

so (mi) pronomen relativum tye (tiéd) pronomen possessivum jákha (szemek) nomen subst. kívánínen (kívánnak) verb.
'mit kívánnak a szemeid'

Az oláh cigány nyelvű írott nyelvi anyagban az emberi test, mint forrástartomány kizárólag állapotok, pozitív érzelmek és erkölcs konceptualizálására használatos.

fej 'shero': „Az egész ember, a mikrokozmosz jelképe. Az életerő helye, az aktív princípium, amely irányít, parancsol és szabályoz. A fej a bölcsesség, a szellem, vele szemben a test többi része az anyag. Egyaránt lehet az ész és az esztelenség kifejezője.”²⁰ Két olyan nyelvi szerkezet található a korpuszban, melyeknek forrásfogalma a fej, mint testrész: *c'ashel ma khonyik pala sero* (nem marad senki a fejem után); *sa tejle fejelitetij tume sorba, xasarena tumaro shero* (mind lefejelitetlek benneteket sorban, el fog veszni a fejetek). Azok a jelentésszerkezetek, melyeknek a fej testrész a forrása, állapotot konceptualizálnak.

száj 'muj- a': „A tápcsatorna felső nyílása, amely az ember esetében egyben beszédszerv. A teremtő erő, a lélek belégzésének helye. A beszéd (sermo, logosz) és a lélek (spiritus) szerve, ezért a tudat egy magasabb fokát, az értelem szervezőerejét jelképezi.”²¹ A *te fogadisa kodo muro muj* (<meg>fogadjam azt a számmal) és a *patyandas e phure kuldushesko muj* (<meg>fogadta az öreg koldus száját) metaforákban a 'száj' testrész szimbolikájából a beszédszerv, a beszéd fiziológiai aspektusa kerül előtérbe. A

²⁰ Pál- Újvári (2001:139)

²¹ Pál- Újvári (2001: 414)

(meg)fogadni valaki száját kifejezés szó szerinti jelentése ígérni/ elfogadni valaki etikai tartalmú közlését. Ebben az értelemben a kifejezés erkölcsi tartalmat konceptualizál.

A *náj les muj* (nincs szája) kifejezés megértése a kontextustól függ. Jelenthet egyrészt állapotot: a beszédszerv hiánya folytán a beszédre való képesség hiányát. Ebben az esetben – lévén, hogy a legutóbb közölt három kifejezés egyazon szövegből származik – etikai tartalma van. Csakúgy, mint az előző két példa esetében, a tudat magasabb fokát jelképezi a száj (*muj- a*), tehát ha valakinek 'nincs szája', akkor nincs képessége a moralitás tartalmainak és lényegének kifejezésére.

2.1.5. Világ

Alapvető emberi tapasztalat a világ, amelyben élünk; a természeti és társadalmi környezet, amely mindennapjaink keretét képezi. Maga a szó szerinti kifejezés (*luma- i*) is gyakran szerepel oláh cigány szövegekben általában a „*baro- i- e*” (nagy) jelzővel együtt. Megjelenése egyfajta szintézise az emberi tapasztalatoknak, sok esetben szinonimája az élet és a lélek kifejezéseknek. Abszolútumként jelenik meg.

1. *gélastar apol la lumasa*
gélastar (ment) verb. apol (azután) adv. la (a) art. lumasa (világ<gal>) nomen subst.
'világgá ment'
2. *la saste lumeko baxt kothe sas*
la (az) art. saste (egész) adv. lumeko (világ<é>) nomen subst. baxt (szerencse) nomen subst. kothe (ott) adv. sas (volt) verb.
'az egész világ szerencséje ott volt'
3. *vov korro-j pe pestyi lume, chi dikhel*
vov (ő) pronomen pers. korro (vak) nomen adiect. -j kopula pe (-ra) prepoz. pestyi (övé) pronomen possessivum lume (világ) nomen subst., chi (nem) inf. dikhel (lát) verb.
'vak a világra, nem lát'
4. *xasajvel i luma*
xasajvel (elveszik) verb. i (a) art. luma (világ) nomen subst.
'elveszik a világ'

Ez a forrásfogalom csak *események* konceptualizálására használatos és megjelenése specifikus oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban: a világ 'elveszik' (*xasajvel*), 'lesz/ válik valamivé' (*kerdyol*), azaz *létezik vagy nem létezik*.

2.1.6. Út

A mozgás ismert és gyakori forrástartomány, akár helyváltoztatásként, akár egyhelyben való mozgásként használjuk a metaforikus konceptualizációban. Maga az 'út', mint forrásfogalom megjelenése azonban az oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegek

sajátosságának tekinthető, ami minden bizonnyal a vándorló életmóddal hozható összefüggésbe. „Úton lenni” az oláh cigány népcsoport alapvető tapasztalatának tűnik: olyan sajátos élménynek, amely alkalmas más dolgok (elsősorban változás és állapotok) kifejezésére.

út 'drom- a': „Az emberi életnek („életút”), valamint egy követendő, példa értékű eszménynek („szent út”) a jelképe.(...) Az utazás általánosságban a keresés, a fölfedezés, a beavatódás, a megtisztulás, a misztikus tudás utáni vágy, az egyik szintről a másikra, a profán térből a szent térbe való átlépés; célja a béke, az igazság, a boldogság, a halhatatlanság, a misztikus központ, az önazonosság megtalálása.”²²

1. *suke dromesa avilem andre*

suke (vékony) nomen adiect. *dromesa* (út<tal>) nomen subst. *avilem* (jöttem) verb. *andre* (be) poszpoz.
'vékony úttal jöttem be'

2. *shin man inke drom angla ma*

shin (vág<j>) verb. *man* (nekem) pronomen pers. *inke* (még) adv. *drom* (út) nomen subst. *angla* (előtt) prepoz. *ma* (engem) pronomen pers.
'vágj nekem még utat előttem'

3. *végire te phíras amare dromeske*

végire (végére) adv. *te* (hogy) konj. *phíras* (jár<unk>) verb. *amare* (miénk) pronomen possessivum *dromeske* (út<nak>) nomen subst.
'végére járjunk az útunknak'

A *luma* (világ) forrásfogalmú metaforákhoz hasonlóan a *drom* (út) motívumából merítő nyelvi szerkezetek is kizárólag *eseményeket* (*változást és állapotot*) fejeznek ki: *suke dromesa avilem andre* (vékony úttal jöttem be); *náj pálál drom* (nincs hátul út); *végire te phíras amare dromeske* (végére járunk az útunknak).

Az alábbi jelentésszerkezetekben a '*drom*' (út) a cselekvés (csinál '*kerel*', vág '*shinel*') tárgyként szerepel és ezekben az esetekben kizárólag *változást* fejez ki. Az utazás fent idézett motívumrendszerével analóg módon ezek a metaforák a haladás, az egyik minőségből, illetve állapotból a másikba való átlépést fejezik ki: *me drom kerav* (utat csinállok); *te kerel tuke drom* (csinálni neked utat); *shin man inke drom angla ma* (vágj nekem még utat előttem).

2.1.7. Arany

„Számos kultúrában a legértékesebb nemesfém, ezért a tökéletesség, a fensőbbiség, a dicsőség, az uralkodás, a maradandóság szimbóluma. Csillogó fénye folytán a Naphoz kapcsolódik; sugárzása a fényt, a Nap sugárzását jelképezi.”²³

A szervezett társadalmak megjelenése óta fontos szerepet tölt be az emberek életében a pénz. Kezdetben erre a célra nemesfémeket használtak, elsősorban aranyat és ezüstöt, mivel ezek fordultak elő a legritkábban és értéküket eszerint mérték és mérik a mai napig is.

²² Pál- Újvári (2001: 478)

²³ Pál- Újvári (2001:52)

Mivel a mindennapi élet szerves része, a romani nyelvben is megjelennek az anyagi értékek, mint forrástartományok. Autentikus szövegekben nem találkozunk a pénz fogalmával annak ellenére sem, hogy Bari Károly adatközlői a 20. században születtek és éltek. Helyette az arany és ritkán az ezüst fogalmát használják, ha valamit a bőség/anyagi jólét eszközeivel írnak le. Ez valószínűleg nem egyedülálló folklórszövegekben, hiszen a tapasztalat, hogy valaminek az értékét nemesfémmeel ki tudjuk fejezni, univerzális.

Sajátosan a romani nyelvre jellemző azonban, hogy az anyagi értékek/javak fogalmát összemosza a szerencse fogalmával. Van egyfajta jelentés átfedés a két fogalom/fogalomkör között, másrészt pedig egy kölcsönös viszony, melyben egyik fogalom a másik meglétét feltételezi. Amennyiben, mint forrástartományt vizsgáljuk ezt a jelenséget, arra a következtetésre jutunk, hogy vannak olyan metaforikus nyelvi kifejezések, amelyekben a két fogalomkör gyakorlatilag ugyanazzal a jelentéssel bír.

Irodalmi szövegekben elvéve találkozunk az aranynak, mint forrásnak a használatával, pl. *andam somnakaj vastenca* (hoztunk arany kézzel); *pureanca marel tyiri somnakuni phuv* (lábbal veri az arany földedet). Bizonyára nem véletlen, hogy mindkét nyelvi szerkezet célként érzelmi - etikai tartalmat fogalmaz meg, különösen abban a kontextusban, amelyben megjelenik.

Összességében az arany kifejezésnek, mint forrástartománynak a használatáról a következőket mondhatjuk el: a./ gyakrabban fordul elő, mint a leírt európai nyelvekben, b./ többletjelentéssel bír a magyar és angol nyelvben leírtakkal összehasonlítva, c./ sok esetben transzcendens fogalmakkal kapcsolódik össze, melyekkel függő, általában egymást feltételező kapcsolatban áll.

1. *peske somnakune rájesa*

peske (övé) pronomen possessivum *somnakune* (arany-) nomen adiect. *rájesa* (úr<ral>) nomen subst.
'arany urával'

2. *somnakuno kerdyilas o shavo*

somnakuno (arany-) nomen adiect *kerdyilas* (vált) verb.o (a) art. *shavo* (fiú) nomen subst.
'arannyá vált a fiú'

3. *besel ande somnakuni dyíz*

besel (ül) verb. *ande* (- ban) prepoz. *somnakuni* (arany-) nomen adiect *dyíz* (trón) nomen subst.
'arany trónban ül'

Ezeknek a metaforáknak a jelentéstartalma minden esetben pozitív. Azokban a jelentésszerkezetekben, melyek **állapotot** konceptualizálnak, az *arany-* (*somnakuno-* *nyi-* *e*), mint anyag a pozitív állapot fokozhatatlanságát hivatott kifejezni:

ande somnakune bölcövate ringatij pe (arany bölcsőben ringatja magát); *besel ande somnakuni dyíz* (arany trónban ül); *somnakasa sas ande mardo ande lesko kolin* (arannyal volt televerve a keble).

Változás kifejezése esetén szintén pozitív előjelű *somnakuno kerdyilas o shavo* (arannyá vált a fiú), de megjegyezzük, hogy az oláh cigány folklórban mutatkozik egy olyan tendencia, hogy az *arany* metaforákban és metonímiákban betöltött szerepét a *gyémánt* veszi

át.²⁴

A *peske somnakune rájesa* (arany urával); *somnakune cine saves* (arany kicsi fiúk) metaforák esetében az *arany* minőséget jelez az érzelem és az emberi kapcsolat tekintetében.

2.1.8. Szív, vér

szív, vér: „Az élet, az életerő, a lélek szimbóluma. Míg a szív befogadó és feminin, a vér nemző és maszkulin.”²⁵

Fentebb tárgyaltam az emberi test, mint forrástartomány szerepét az oláh cigány nyelvben, mely előfordulásában és mélységében nem különbözik más, e nézőpontból leírt nyelvekétől, tehát mint ilyen, univerzális. A kutatás során azonban világossá vált, hogy a szív (*jilo*) és a vér (*rat*) szervek többlettartalmakkal bírnak a metaforikus konceptualizációban az oláh cigány folklórban. Amennyiben a közlés szándéka, azaz a céltartomány érzelem, állapot (később látni fogjuk ezek kiemelt jelentőségét), illetve cél annak mélységének vagy intenzitásának kifejezése, akkor az oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban a szív (*jilo*) és a vér (*rat*) jelenik meg forrásként a metaforikus konceptualizációban.

1. *phagyílas e terna romnako jilo*

phagyílas (eltörött) verb. *e* (a) art. *terna* (fiatal) nomen adiect. *romnako* (asszony<nak a> nomen subst. *jilo* (szív) nomen subst.
'eltört a fiatalasszony szíve'

2. *még vi pa lesko balengo salo pityalas o rat*

még (még) adv. *vi* (is) partikula *pa* (- ról) delativus *lesko* (övé) pronomen possessivum *balengo* (hajá<nak az) nomen subst. *saló* (szál) nomen subst. *pityalas* (csepegett) verb. *o* (a) art. *rat* (vér) nomen subst.
'még a haja száláról is csepegett a vér'

3. *lako jilo téjle shindyolas*

lako (övé) pronomen possessivum *jilo* (szív) nomen subst. *téjle* (le-) prepoz. *shindyolas* (szakadt) verb.
'a szíve leszakadt'

A *szív* és *vér* szimbolikájával analóg, hogy előbbi kifejezéssel érzelmet (ld. befogadó, feminin), utóbbi kifejezéssel állapotot (ld. nemző, maszkulin) konceptualizál az oláh cigány folklór.

Mindkét metafora, amelyben a *vér* szerepel: *o rat sordas les* (előntötte a vér); *még vi pa lesko balengo salo pityalas o rat* (még a haja szálán is csepegett a vér) állapotot konceptualizál.

A *vér* passzív csepeg (*pityal*), (el)önt (*sorel*); maga a történet abszolút: *előntötte, még a haja szálán is*.

A *szív* a nyelvi anyag ezen részében mindig érzelmet fejez ki. Negatív érzelem esetében *török* (*phadyol*), *szakad* (*shindyol*), <*ketté*>*hasad* (*pharradyol*), tehát jellemzően

²⁴ különösen a köznapi beszédben, a népies műdalokban és a ragadványnevekben

²⁵ Pál- Újvári (2001: 486)

fizikai sérülést szenved: *phagyílas e terna romnako jilo* (eltört a fiatalasszony szíve); *lako jilo téjle shindyolas* (a szíve leszakadt); *muro jilo duj pharrolu* (a szívem kettéhasadt); *mindyan pharrol muro jilo* (mindjárt hasad a szívem).

Pozitív érzelem esetében a *szív (jilo)* a teljesség szubsztanciájával párosul, azaz minőségi kategóriával bővül: *tista anda jilo dikhav tu* (teljesen szívből nézlek téged)²⁶.

2.1.9. Halál

A halál alapvető emberi tapasztalat. Mivel mind a folyamata, mind pedig a tartalma nehezen megragadható, ezért általános jelenség, hogy próbáljuk kifejezni lényegét. Szándékunk érzékelhetővé tenni azokat az állapotokat és érzéseket, amelyeket hozzá társítunk. Ezért a halál gyakori céltartomány, forrásként való megjelenése viszonylag ritka.

Az oláh cigány (vlax gypsy) nyelvben találkozunk a halál fogalmának forrásként történő megjelenésével. Ezekben a példákban a kifejezés szándéka is maga a halál, illetve a halállal egyenértékűnek ítélt vagy ahhoz hasonlóknak vélt állapot.

A romani nyelvű mesék az európai népmeséknél elvontabbak, szürreálisak. Ismert a gyermekfolklór, a mesék zöme azonban elsősorban felnőtteknek szól. Általában a hagyományos értelemben vett tanulsággal nem szolgálnak, inkább történeteket mesélnek el, melyekben sok az álomszerű motívum. Az állapotok, érzelmek leírására nagy hangsúlyt fektetnek. Erre példa a következő nyelvi szerkezet: *chi del duma khanchi o mulo* (nem ad beszédet semmit a halott). Ez a példa tulajdonképpen nem más, mint a halál állapotának leírása, magának a halálnak és a beszédnek (illetve az arra való képesség hiányának) a leírásával.

A magyar nyelvben a halálról általában a térdimenziók használatával beszélünk (Szilágyi, 1997: 14), a FENT-LENT ellentétpár segítségével, és ezeket érzékeltetjük az ÉLET- HALÁL relációt. Oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban szintén megjelenik a konceptualizálásnak ez a módja, de egyrészt kevésbé hangsúlyos, másrészt korántsem biztos, hogy a FENT az ÉLETET, a LENT a HALÁLT jelöli. Az oláh cigány (vlax gypsy) nyelvű metaforákban sok esetben teljes értékűséget, fokozhatatlanságot jelöl – a transzcendens fogalmakhoz hasonlóan, és mint az első példából látszik, maga a halál fogalma is átszövődik transzcendens tartalmakkal.

1. *mérav ande bokh, mérav andre trush*

mérav (<meg>halok) verb. *and* (-ben) adv. *bokh* (éhség) nomen subst., *mérav* (<meg>halok) verb. *andre* (-ben) adv. *trush* (szomj<úság>) nomen subst.
'(meg)halok az éhségben, (meg)halok a szomjúságban'

2. *chi del duma khanchi o mulo*

chi (nem) inf. *del* (ad) verb. *duma* (beszéd) nomen subst. *khanchi* (semmi) pronomen generale *o* (a) art. *mulo* (halott) participium
'nem ad beszédet semmit a halott'

A *halál* forrástartományú metaforák között találunk olyanokat, amelyek a halálnak az *okát* is magukban foglalják. Ezek az eredők lehetnek *fizikai/ fiziológiai* jellegűek, melyek a halál beálltának tényleges okai lehetnek: *mérav ande bokh, mérav andre trush* (meghalok az éhségben, meghalok a szomjúságban); *mérle még vande bokh* (még

²⁶ Annak ellenére, hogy a magyar *tiszta* szó szerepel a metaforában, jelentése módosul a szlengben ismert *tisztára* (kb. teljesen) felé.

meg fog halni az éhségben). Ezekben az esetekben azonban inkább az állapot mélységét hivatottak jelezni. Találkozunk azonban olyan nyelvi szerkezetekkel is, melyekben a halál kiváltó oka *érzelem: mulo sas tejjeshen ande dar* (halott volt teljesen a félelemben); *merav ando lazhavo* (meghalok a szégyenben)²⁷.

A halál kiváltó oka tehát – jelen korpusz adatai szerint – ugyanolyan arányban lehet fiziológiai, illetve érzelmi; azaz testi és lelki eredetű.

2.2. Cselekvéssel kapcsolatos összetett források oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

A fejezet következő részében azokat a metaforákat ismertetem és elemzem, amelyeknek egy vagy több forrástartománya van. Azoknak a jelentésszerkezeteknek, melyeknek forrása két komponensből áll, az egyik összetevője minden esetben a cselekvés. A fejezet első részében elemeztem a szimpla forrásfogalmakat abból kiindulva, amit általában az emberi civilizációkban, illetve specifikusan a 'vlax gypsy' kultúrában szimbolizálnak. Ezek az összetett forrású metaforák végső soron ezeknek a motívumoknak – specifikus esetekben az etnikai tudatban gyökerező szimbólumoknak – az aktivitása/ aktivizálódása által konceptualizálják a szándékolt jelentést.

cselekvés- isten (transzcendentális jelenségek)	26
cselekvés- emberi test, testrész	22
cselekvés- természet, természeti jelenségek	16
cselekvés- idő	12
cselekvés- beszéd	6
cselekvés- szerencse (pénz, arany)	7
cselekvés- szív	4
cselekvés- érzelem	5
szerencse (arany)- testrész	2
szerencse- rokon kapcsolat	1
isten (transzcendentális jelenség)- cselekvés- anya	3
isten (transzcendentális jelenség)- cselekvés- természet	2
természet- cselekvés- testrész	2
cselekvés- hideg- testrész- természet	1

²⁷ A *szégyen 'lzhavo'* kifejezés kiemelt jelentőségű a romani nyelvű diskurzusokban: megfigyelésem szerint az etikai- és értékrendszer lényege fejeződik ki a használatában.

Az oláh cigány (vlax gypsy) népcsoport fizikai, biológiai, kulturális tapasztalataihoz akkor kerülünk még közelebb, ha megvizsgáljuk azokat a metaforikus szerkezeteket, amelyekben egynél több: kettő vagy három (helyenként négy) forrás szerepel a konceptualizációban. Valószínűleg ezek a nyelvi szerkezetek mutatják legpontosabban azt a konvencionális tudást, amely az oláh cigány népcsoport tudatvilágát képezi.

2.2.1. Cselekvés - isten (transzcendentális jelenség)

Természetes szándékunk megérteni és megragadni a körülöttünk zajló eseményeket és a minket körülvevő világot. Mivel annak nem minden mozzanata racionális, mérhető és egyértelműen kifejezhető, ezért más forrásokat keresünk bizonyos állapotok, érzések leírására. Ilyen esetekben a transzcendenciát hívjuk segítségül, illetve kézenfekvő az a fajta értelmezés, hogy tulajdonképpen egy fölöttünk álló erő cselekedete hív életre bizonyos jelenségeket.

Az oláh cigány folklórban ez gyakori jelenség, a *cselekvés - isten* összetett forrástartománnyal találkozunk a legnagyobb mennyiségben. Ez nyilván tükrözi az oláh cigány népcsoport világról alkotott elképzeléseinek egy pillérét, nevezetesen, hogy a minket körülvevő természeti és társadalmi környezetet egy transzcendentális erő működteti.

A *cselekvés - isten (transzcendentális jelenség)* forrású metaforák nagy részében (mely csoportba 26 jelentésszerkezetet soroltam) az abszolútum cselekvő, elsőként ezeket elemzem. Két olyan metaforát azonosítottam a korpuszban, melyekben a transzcendencia passzív, szenvedő; a közlő aktivitásának tárgya vagy pusztán jelen lévő.

transzcendencia aktív:

1. *shundom, hody o sunto dél mashkar tumende sállisardas*
shundom (hallottam) verb., hody (hogy) konj. o (a) art. sunto (szent-) nomen
adiect. dél (isten) nomen subst. mashkar (közé) adv. tumende (nálatok)
pronomen pers. sállisardas (szállt) verb.
'hallottam, hogy a szent isten közéték szállt'
2. *ke zhutisardas ma o délu*
ke (mert) konj. zhutisardas (<meg> segített) verb. ma (engem) pronomen pers.
o (az) art. délu (isten) nomen subst.
'mert (meg)segített engem az isten'
3. *te del ma o del baxt*
te (hogy) konj. del (ad) verb. ma (nekem) pronomen pers. o (az) art. del (isten)
nomen subst. baxt (szerencse) nomen subst.
'adjon nekem az isten szerencsét'
4. *o dél te jertil armajere, o ráj te jertil armajere*
o (az) art. dél (isten) nomen subst. te (hogy) konj. jertil (<meg>bocsájt) verb.
armajere (átkokat) nomen subst., o (az) art. ráj (úr) nomen subst. te (hogy) konj.
jertil (<meg>bocsájt) armajere (átkokat) nomen subst.

'az isten bocsássa (meg) az átkokat, az úr bocsássa (meg) az átkokat'

5. *potyinla tuke o sunto dél*

potyinla (fizetni fogja) verb. tuke (neked) pronomen pers. o (a) art. sunto (szent) nomen adiect. dél (isten) nomen subst.
'meg fogja fizetni neked a szent isten'

6. *o sunto dél te marel ma, te xoxavav*

o (a) art. sunto (szent) nomen adiect. dél (isten) nomen subst. te (hogya) konj. marel (ver) verb. ma (engem) pronomen pers., te (hogya) konj. xoxavav (hazudok) verb.
'a szent isten verjen meg, ha hazudok'

7. *mardas les e dili pustíja*

mardas (verte) verb. les (öt) pronomen pers. e (a) art. dili (bolond)) nomen adiect. pustíja (pusztulat) nomen subst.
'verte öt a bolond pusztulat'

8. *xal ma e pustíja*

xal (eszik) verb. ma (engem) pronomen pers. e (a) art. pustíja (pusztulat) nomen subst.
'eszik engem a pusztulat'

9. *dilo rom, marel les e prikezhija*

dilo (bolond) nomen adiect. rom (<cigány> ember) nomen subst., marel (ver) verb. les (öt) pronomen pers. e (a) art. prikezhija (kb. szerencsétlenség) nomen subst.
'bolond a (cigány)ember, (meg)veri a prikezsija'

Elsőként azokat a metaforákat elemzem, melyekben a transzcendencia aktív. A pozitív jelentéstartalmú transzcendentális fogalmak (*Isten és Szent Mária*) aktivitásának megjelölésére a következők igéket találjuk:

fizet (*potyinel*): *potyinla tuke o sunto dél* (meg fogja fizetni nektek a szent isten), *o dél potyinla tuke* (az isten megfizeti neked);

enged (*mukhel*): *jíve mukhlas man o dél pe tyi sama* (ingyen engedett engem az isten a figyelmedre), *mukhlas o láso dél* (engedte a jó isten);

száll: *shundom, hody o sunto dél mashkar tumende sállisardas* (hallottam, hogy a szent isten közétek szállt);

áld: *áldila tyo láso dél* (áldjon meg a jó istened), *áldíj tume e Sunto Marja* (áldjon meg titeket a Szent Mária);

ad (*del*): *te del t'o Del sa boldogságo* (adjon a te istened mind boldogságot), *te del ma o del baxt* (adjon nekem az isten szerencsét), *akarso dela mange o dél* (akármit ad nekem az isten), *del ek lindri de phári, mukhel ek lindri de phári* (ad egy álmot, de nehezett, enged egy álmot, de nehezett);

ver (*marel*): *dévla, na mar man* (isten, ne verj engem), *o sunto dél te marel ma, te xoxavav* (a szent isten verjen meg, ha hazudok);

segít (*zhutil/ zhutisarel*): *ke zhutisardas ma o délu* (mert megsegített engem az isten), *nadyleány, sar aratis? sar zhutil o dél* (nagyleány, hogy aratsz? ahogy segít az isten);

megy (*zhal*): *háj o Sunto Márja sar zhalas, somnakune mirinkli soríjas po kharíro háj e mirinkli mutatíjas la zhuljake, karing te zhal* (hát a Szent Mária ahogy ment, arany gyöngyököt szórt a, és a gyöngyök mutatták az asszonynak, hogy merre menjen);

bocsájt (*jertil*): *o dél te jertil armajere, o ráj te jertil armajere* (az isten bocsássa meg az átkokat, az úr bocsássa meg az átkokat);

hoz (*anel*): *o dél andas tu* (isten hozott téged).

Ezeknek a jelentésszerkezeteknek a céltartománya sokrétű: 6 állapot, 5 pozitív érzelem, 2 erkölcs, 1 negatív érzelem, 1 cselekvés, 1 változás, 1 vágy, 1 gondolat; de minden esetben egyfajta dolgot konceptualizál. Bizonyos állapotok és pozitív érzelmek kifejezése fordul elő a legnagyobb számban, a transzcendencia „cselekvése” ezeket idézi elő.

A *rosseb, a pusztulat és a fene eszik* (*xal*), azaz bekebelez, elpusztít: *o rossebo te xal tumen* (a rosseb egyen meg benneteket), *xal ma e pustíja* (eszik engem a pusztulat), *xalo t'o fenere meg* (fog enni a fene).

A *prikezsija ver* (*marel*): *dilo rom, marel les e prikezhija* (bolond a < cigány > ember, < meg > veri a prikezsija)²⁸.

Ezeknek a kifejezéseknek a jelentéstartalma negatív; cselekvésük további negatív tartalmakat hív elő: 1 jelentésszerkezet halált, 1 negatív érzelmet konceptualizál.

Három olyan jelentésszerkezettel találkozunk, amelyek 'istennel cselekedni' forrással jelenítik meg a szándékolt jelentést. Ezek a szerkezetek különböző tartalmakat konceptualizálnak (érzelem, állapot, erkölcs), ám közös bennük, hogy jelentéstartalmuk pozitív.

transzcendencia inaktív:

10. *xan devlesa, chi sim bokhalo*

xan (egyetek) verb. *devlesa* (isten<nel>) nomen subst., *chi* (nem) inf. *sim* (vagyok) verb. *bokhalo* (éhes) nomen adiect.
'egyetek istennel, nem vagyok éhes'

11. *akana lav ma te zhav palo dél o sunto*

akana (most) adv. *lav* (fogom) verb. *ma* (magamat) pronomen pers. *te* (hogy) konj. *zhav* (megyek) verb. *palo* (után) posztpoz. *dél* (isten) nomen subst. *o* (a) art. *sunto* (szent) nomen adiect.
'most fogom magamat, megyek isten, a szent után'

²⁸ a fogalom leírását ld. 47. o.

Istennel cselekedni: Istent enni (befogadni) pozitív érzelmet fejez ki. Istennel enni pozitív (áldottnak lenni) állapotot; Istennel menni (tartani) etikai kategória.

2.2.2. Cselekvés - emberi test, testrészes

Kövecses (2005:187) szerint a metaforák közötti kulturális különbségek a következő típusokba sorolhatók:

- egy adott fogalmi metafora vagy metonímia *kiterjedésének* különbségei egy adott-céltartomány kapcsán
- a fogalmi metaforák és metonímiák egyedi *kidolgozottságának* különbségei egy adott-céltartomány kapcsán
- egy adott céltartománnyal kapcsolatos metonimikus, illetve metaforikus folyamatok eltérő *hangsúlyozottsága*

A forrás - és céltartományok rendszerezése után hipotézisünk az, hogy azon nyelvi szerkezetek között, melyeknek összetett forrása *cselekvés - emberi test, testrészes* nagyobb számban fogunk olyanokat azonosítani, amelyek kultúrspecifikusak.

Testrészesek szimbolikája:

szem: „A lelki és szellemi érzékelés kifejezője („ablak a világra”, a „lélek tükre”)”.²⁹
Az azonosított 'szem' forrásfogalmú metaforák jelentéstartalma negatív, ami valószínűleg nem szignifikáns, de a 'vlax gypsy' retorikában – elsősorban a nép- és népies műdalokban – gyakran találkozunk a 'kienni, illetve *kilopni valakinek a szemét*' motívummal. A 'szem' és *cselekvés* forrású metaforákban jellemzően az alábbi cselekvésfogalmak szerepelnek:

1. *shude pale tye duj jákha*

shude (dobd) verb. *pale* (után) adv. *tye* (tied) pronomen possessivum *duj* (két) nomen numerale *jákha* (szemek) nomen subst.
'dobd a két szemed után'

2. *avri rovel leske jákha*

avri (ki) adv. *rovel* (sír) verb. *leske* (övői) pronomen possessivum *jákha* (szemek) nomen subst.
'kisírja a szemeit'

dobl vet (*shudel*): *shude pale tye duj jákha* (dobd a két szemed után), *leske duj jákha inke andre shudas ande xajing* (a két szemét beledobták a kútba); *pe tye jakha shudino kode* (szemedre vetem azt);

vág (*shinel*): *ande jákh shinel kasavo chorro manush* (szembe veri azt a szegény embert);

lop (*chorrel*): *közbe sar avri las leske duj jákha, chi sama las the varekon leske duj jákha chordas len* (közben ahogy kint volt a két szeme, nem vette észre, hogy valaki

²⁹ Pál- Újvári (2001: 427)

a két szemét ellopta);

kisír (*avri rovel*): *avri rovel leske jákha* (kisírja a szemeit).

eszik (*xal*), **tépl/ szakít** (*shingrel*) igékkel fejezi ki a szándékolt jelentést, melyeknek tárgy a *száj*³⁰: *xav tyo muj* (eszem a szádat); *xal o lazhavo tyo muj* (eszi a szégyen a szádat); *xal o lazhavo táj o prasamo lesko muj* (eszi a szégyen és a gyalázat a száját); *me tuke trubul te shingerav tyo muj* (szét akarom tépni a szádat) Utóbbi két metaforát a morfológiai elemzés részletességével ismertetem:

3. *xal o lazhavo táj o prasamo lesko muj*

xal (eszik) verb. *o* (a) art. *lzhavo* (szégyen) nomen *susó*bst. *táj* (és) konj. *o* (a) art. *prasamo* (gyalázat) nomen *subst.* *lesko* (övé) pronomen *possessivum* *muj* (száj) nomen *subst.*

'eszi a szégyen és a gyalázat a száját'

4. *me tuke trubul te shingerav tyo muj*

me (én) pronomen *pers.* *tuke* (neked) pronomen *pers.* *trubul* (kell) *kopula* *te* (hogy) konj. *shingerav* (tépem) verb. *tyo* (tiéd) pronomen *possessivum* *muj* (száj) nomen *subst.*

'akarom tépni a szádat'

Ezek a jelentésszerkezetek érzelmeket és erkölcsi tartalmakat konceptualizálnak.

A 'kéz' szimbolikája („kapocs ember és külvilág között”³¹) foglaltatik benne a következő nyelvi képben:

5. *charav tye punre, tye vastore*

charav (nyalom) verb. *tye* (tieid) pronomen *possessivum* *punre* (lábak), *tye* (tieid) pronomen *possessivum* *vastore* (kezeckék) nomen *subst.*

'nyalom a lábaidat, a kezeckéidet'

A fizikai kontaktus megjelenése **nyal** (*charel*), **vágja, ad** (*del*) igék segítségével jut kifejezésre. Ezek a metaforák pozitív érzelmet konceptualizálnak.

láb (*punro- e*): „A láb az emberi test alsó végtagja, a test kezdete, a fej a végpontja, de a láb önmagában is kezdet és vég, indulás és érkezés.(...) A láb lemeztelenítése az alázat, az önkéntes szolgátság, megcsókolása vagy megmosása a teljes alárendelődés és a tisztelet jele.”³² Ez a szimbolika jelenik meg a következő metaforákban: *charav tye punre* (nyalom a lábaidat); *charav tye punre, tye vastore* (nyalom a lábadat, a kezeckéid).

Nyal (*charel*) ige passzív alanya a láb, pozitív érzelmet konceptualizál, melyet a láb végtag univerzális motívumrendszere tesz hangsúlyossá. „Az alázat és a feltétel nélküli tisztelet kifejeződése.”

csont (*kokalo- a*): „Szimbolikája többrétű. Mivel a létezők eredendő anyaga, az

³⁰ szimbólumrendszerét ld. 29. oldal

³¹ Pál- Újvári (2001: 237)

³² Pál- Újvári (2001: 295)

újjászületés csírája, a lélek lakhelye, ezért a legyőzhetetlen életelv, az erény, a feltámadás, a feltámadásba vetett hit kifejezője. Másrészt a halál és a gyász jelképe.”³³

6. *e kokala géle séjjele, mulas*

e (a) art. kokala (csontok) nomen subst. géle (mentek) verb. séjjele (széjjele) adv., mulas (meghalt) verb.

'a csontok széjjelelmentek, meghalt'

A numa leske kokala vorbin pe ando pato (csak a csontjai beszélnek az ágyban); az *e kokala géle séjjele, mulas* (a csontok széjjelelmentek, meghalt) és a *lake kokala дума te del* (a csontjai beszédet adjanak) jelentésszerkezetekben a csont összetett szimbólumrendszeréből elsősorban a halál motívuma aktiválódik.

térd (chang- a): „A vitalitás kifejezője; a test erejét és az ember társadalmi funkcióit is jelentheti. A térdhajítás az alázat, a térdre kényszerítés, a legyőzetés jele. Az önkéntes letérdelés behódolást, az atyai és anyai gondoskodás elfogadását vagy hűségesküt fejez ki.”³⁴

7. *del changa angla leste*

del (ad) verb. changa (térdek) nomen subst. angla (előtt) adv. leste (nála) pronomen pers.

'térdeket ad előtte'

metaforában fenti motívumrendszert a 'del' ad ige teszi teljessé.

bőr (morchi- a): „A szellemmel szemben az anyag jelképe.”³⁵

Az *avri xuttel andar morchi* (kiugrik a bőrből) jelentésszerkezet ('*kiugrik a bőrből*' formában) számos kultúrában megjelenik, mint az öröm konceptualizálásának eszköze:

8. *avri xuttel andar morchi*

avri (ki) adv. xuttel (ugrik) verb. andar (-ből) adv. morchi (bőr) nomen subst.

'kiugrik a bőrből'

2.2.3. Cselekvés - természet, természeti jelenségek

A természeti jelenségek megjelenése forrásként az oláh cigány nyelvű folklóranyagban kiaknázhatatlannak tűnik, bár minden bizonnyal ebben a tekintetben univerzális jelenséggel állunk szemben. Mivel alapvető tapasztalata az emberi létnek a minket körülvevő természeti környezet, ezért nagy valószínűséggel autentikus, szájhagyomány útján terjedő szövegekben gyakran találkozunk vele, gyakorlatilag bármely nyelv esetében. Magyar népdalok ez irányú vizsgálata (Baranyiné 2008) általában az érzelmek kifejezésében a TÁVOL - KÖZEL, FENT - LENT oppozíciós fogalmak segítségével fejezi ki bizonyos jelentéstartalmak mélységét, mely az oláh cigány szövegekre nem jellemző. Sokkal inkább találkozunk azzal a jelenséggel, melyet Baranyiné (2008: 319) „irány nélküli céltalansággal” jellemez, és amely motívum a bujdosó, társadalomból kizsájtott csoportok szemléletmódját jeleníti meg.

³³ Pál- Újvári (2001: 97)

³⁴ Pál- Újvári (2001: 458)

³⁵ Pál- Újvári (2001: 83)

Az isten - cselekvés összetett forrástartományhoz hasonlóan abban a felfogásban is felfedezhetünk egyfajta passzivitást a beszélő részéről. Bizonyos történéseket, érzéseket, állapotok beálltát tehát nem a beszélő generálja, hanem az megtörténik, jelen esetben a természeti jelenségek mozgása/aktivitása által.

Ám csakúgy, mint a *cselekvés - isten (transzcendentális jelenség)* forrású metaforák esetében, ezúttal is meg kell különböztetnünk azokat a metaforákat, melyekben a természeti erő aktív, illetve azokat, melyekben passzív és/ vagy befogadó.

természeti jelenség aktív:

1. *ek baro parno sap avilas opre anda pince*
ek (egy) nomen numerale baro (nagy) nomen adiect. parno (fehér) nomen adiect. sap (kígyó) nomen subst. avilas (jött) verb. opre (fel) adv. anda (-ből) adv. pince (pince) nomen subst.
'egy nagy fehér kígyó jött fel a pincéből'
2. *o zhukel te xal o manro, mánresa o nasvalípe*
o (a) art. zhukel (kutya) nomen subst. te (hogya) konj. xal (eszi<k>) verb. o (a) art. manro (kenyér) nomen subst., mánresa (kenyér<rel>) nomen subst. o (a) art. nasvalípe (betegség) nomen subst.
'a kutya egye a kenyeret, kenyérral a betegséget'
3. *avilas ek balval haj ingerdas la mandar*
avilas (jött) verb. ek (egy) nomen numerale balval (szél) nomen subst. haj (és) konj. ingerdas (vitte) verb. la (őt) pronomen pers. mandar (tőlem) pronomen pers., ablativus
'jött egy szél és elvitte tőlem'
4. *chi chiriklyi chi tromal t'ural*
chi (nem) inf. chiriklyi (madár) nomen subst. chi (nem) inf. tromal (mer) verb. t'(hogya) konj. ural (repül) verb.
'nem madár, (ami) nem mer repülni'
5. *che balval andas tu kathe*
che (milyen) pronomen interrogativum balval (szél) nomen subst. andas(hozott) verb. tu (téged) pronomen pers. kathe (ide) adv.
'milyen szél hozott téged ide'
6. *phurdas les o balval, praxoske válisájlas*
phurdas (<meg>) fújta les (őt) pronomen pers. o (a) art. balval (szél) nomen subst., praxoske (pornak) nomen subst. válisájlas (vált) verb.
'megfújta őt a szél, porrá vált'
7. *opre ustyel a o kham*
opre (fel) adv. ustyel (kel) verb. o (a) art. kham (Nap) nomen subst.
'felkel a nap'

A természeti jelenségek között ellentétpárokat találunk³⁶:

ég - föld (*cheri - phuv*): *chi chéri, chi phuv te na lel ma ande* (se ég, se föld ne vegyen be engem); *hody fajma még vi o chéri táj i phuv edybe boldas pe* (hogyan talán még az ég és a föld is egybefordult) metaforák erre az ellentétpárra épülnek; olyan állapotot írnak le, amely teljes értékű, ugyanakkor két pólusú.

tűz - por³⁷ (*jag - praxo*): *ke praxo kerav la ba me* (mert porrá teszem, de én); *phurdas les o balval, praxoske válisájlas* (megfújta őt a szél, porrá vált) a halál metaforikus kifejezései, csakúgy, mint *te kerdyíle duj jaga te marnas pe k'ekhtane, saveski jag mudarna* (csináljanak két tüzet, hogy verjék egymást, amelyiküknek a tüze meghal): a *tűz-hamu* motívumrendszer analóg az *élet-halál* ellentétpárral.

nap - éj (*kham - ratyi*): *opre ustyel a o kham felkel a nap; avilas e rátyi* (jött az éjjel) az időt jelenítik meg, valaminek a kezdetét vagy végét fejezik ki.

eső³⁸ (*brishind*) és **hó**³⁹ (*jiv*) funkciója hasonló a következő metaforákban: *marel ma o brishind* (ver engem az eső); *mardas les o brishind, o jiv* (verte őt ez eső, a hó) állapotot konceptualizálnak, amennyiben mindkettő szerepel a nyelvi szerkezetben; céljuk az állapot mélységének kifejezése, nyomatékosítása.

szél (*balval*): *che balval andas tu kathe* (milyen szél hozott ide téged); *avilas ek balval haj ingerdas la mandar* (jött egy szél és elvitte tőlem); *phurdas les o balval, praxoske válisájlas* (megfújta őt a szél, hamuvá vált) állapotot fejeznek ki, melyeket a szél aktivitása generál.

madár (*chiriklyi- a*): „Az égbe emelkedés, a menny és a föld közti kapcsolattartás, az istenekkel való kommunikálás, a magasabb tudatállapotba való átlépés, a transzcendencia, a lélek és a szellem szimbóluma” Pál- Újvári (2001: 313): *chi chiriklyi chi tromal t'ural* (nem madár, <ami> nem mer repülni) vágyat konceptualizál.

Ahogy Pál - Újvári (2001) is jegyzi, a *kígyó* olyan egyetemes szimbólum, mely gyakran ellentéteket hordoz magában. Univerzális motívumrendszerén túl a 'vlax gypsy' folklórban létezik egy speciális jelentése is: a fehér kígyó a szerencsétlenség szimbóluma⁴⁰.

Az ek baro parno sap avilas opre anda pince (egy nagy fehér kígyó jött fel a pincéből) metafora állapotot és érzelmet (talán az sem túlzó, hogy érzelmi állapotot) fejez ki.

Az o zhukel te xal o manro, mánresa o nasvalípe (a kutya egye meg a kenyeret, kenyérral a betegséget) metafora a kutyához kapcsolódó tulajdonságok és viselkedésmódok (hűség, éberség) segítségével *vágyat* konceptualizál.

természeti jelenség inaktív:

³⁶ A metaforákban szereplő természeti jelenségek szimbolikáját – por, eső, hó kivételével – a 24 - 25. oldalakon közlöm.

³⁷ *por*: A földi lét, a mulandóság és az alázat szimbóluma. (...) A halál és a bűnbánat kifejezője.” Pál- Újvári (2001: 384)

³⁸ Az „eső a földet megtermékenyítő isteni befolyás, az üdvösség és megtisztulás, valamint az áthatolás szexuális és spirituális értelemben vett szimbóluma.” Pál- Újvári (2001: 126)

³⁹ *hó*: „Általában a halál, a pusztulás fogalmához társul.” Pál- Újvári (2001: 206)

⁴⁰ anyanyelvi adatközlő, Győr

8. *zha téle pe milo phuv*
 zha (menj) verb. téle (le) adv. pe(-ra, -re) adv. milo (panaszos/ szomorú) nomen
 adiect. phuv (föld) nomen subst.
 'menj le a panaszos földbe'
9. *chi chéri, chi phuv te na lel ma ande*
 chi (se) inf. chéri (ég) nomen subst., chi (se) inf. phu (föld) nomen subst. te
 (hogy) konj. na (ne) inf. lel (vesz) verb. ma (engem) pronomen pers. ande (be)
 adv.
 'se ég, se föld ne vegyen be engem'
10. *káli ratyi-j*
 káli (fekete) nomen adiect. ratyi (éjszaka) nomen subst. -j kopula
 'fekete éjszaka van'

A *föld, szél, hold, nap, csillagok* a tárgyai azoknak a nyelvi szerkezeteknek, amelyekben természeti jelenséggel történő cselekvéssel jutnak kifejezésre bizonyos céltartalmak. *'Elloptni'*, illetve *'felengedni'* az égitest(ek)et egymás ellenpólusai tartalmilag, de egyaránt állapotot fejeznek ki: *vov chordas d' shonuto* (ellopta a holdat) a fény hiányának állapotát; *mukhlas opre o svunto shonuto, o svunto chershaja the o svunto kham* (felengedte a szent holdat, a szent csillagokat és a szent napot) a világosságot. Ez tulajdonképpen a sötétség - világosság, illetve ezen fogalmak szimbólumrendszerének (pl. remény - reménytelenség; élet - halál) metaforikus kifejeződése.

2.2.4. Cselekvés - idő

Az idő fogalmával metaforikus és metonimikus jelentésszerkezetekben általában, mint céltartománnyal találkozunk. Azaz az idő fogalmát/múlását sokkal inkább kifejezni és érzékeltetni szeretnénk, semmint hogy használatával érzékeltessünk valamit. E kevésbé megragadható entitás a romani nyelvben is megjelenik bizonyos jelenségek konceptualizálásában, ám előfordulnak olyan nyelvi szerkezetek is, amelyben az idő – általunk kevésbé megfogható – természetével fejeznek ki valamit. Ebben a szándékban benne rejlik egy olyasfajta tudati tartalom, hogy az idő fogalmában lényegileg benne rejlik a változás, természeténél fogva.

1. *rátol pe lende*
 rátol (esteledik) verb. pe (-ra, -re) prepoz. lende (náluk) pronomen pers.
 'rájuk esteledik'
2. *kerdyol e svunto tehára*
 kerdyol (lesz) verb. e (a) art. svunto (szent) nomen adiect. tehára (holnap) adv.
 'szent holnap lesz'

Az idő múlásával és napszakok váltakozásával fejezik ki a következő metaforák a szándékolt jelentést, mely többnyire változás:

A napszakok jönnek: avel e rát pre lende (jön az este rájuk); *avile o duj rátye, téle oprisarde le duj rátye, chi mukhlas avri le phralen te zhan* (jött a két éjjel, letűnt a két éjjel, nem engedte ki a fivéreket menni); *avel i detehara* (jön a reggel).

Az idő cselekszik (vagy cselekvés passzív alanya): kerdyol e svunto tehára (szent holnap lesz); *mukhlas pre les ek bari vreme* (ráengedünk egy nagy időt); *butyarel e vreme* (dolgozik az idő).

2.2.5. Cselekvés - beszéd

A beszéd, mint forrástartomány megjelenése az oláh cigány nyelvben speciális. Ahogy Stewart (1994: 173- 175) rámutat, a magyar 'beszéd' szó analógiájának tekinthető '*vorba*' kifejezésnek sajátos, összetett tartalma van a romani nyelvben. Kulturális antropológiai megfigyelései szerint a szó szerinti jelentésen túl többlettartalmakkal bír, és mint ilyen, a roma identitás szerves része és kifejezése. Egyfajta gondolatfolyamnak értelmezhető és markáns etnikai tartalmak fedezhetők fel benne.

Ezt a sajátos közösségi beszédaktust a romák a „*chachi vorba*” (igaz beszéd) kifejezéssel jelölik, melyben etnikus beszéd-tartalmak jelennek meg; gondolatok, érzések, melyek a roma lét esszenciáját fejezik ki. Tartalmában gyakran megjelenő motívum a vándorlás, a szegénység, a társadalomból való kitaszítottság és tudatosan vállalt elkülönülés.

A romani nyelvben létezik egy másik kifejezés, mely szintén a beszédaktust, mint cselekvést jelöli. Ez a '*duma*', mely gyakorlatilag minden magyarországi nyelvjárásban előfordul, a kárpáti cigányban is. Átkerült a szlengbe is, ott beszédet jelent, bizonyos pejoratív tartalommal. Akkor használjuk, ha a beszédet értelmetlennek, feleslegesnek tartjuk, és ez természetesen nem véletlen. Bár a *vorba* és a *duma* kifejezések között vannak szemantikai átfedések, mégis azt mondhatjuk – amennyiben a magyar nyelvben keresünk analógiákat –, hogy előbbi inkább beszédet (szót), utóbbi inkább hangot jelöl.

A *vorba* kifejezés tehát feltételez bizonyos gondolati tartalmat és kifejezési szándékot, míg a *duma* általában értelemmel nem rendelkező hangsor, tehát tulajdonképpen a beszédnek, mint fizikai aktusnak a képessége.

1. *shin ma ek vorba, ba tusa*

shin (vágj) verb. *ma* (nekem) pronomen pers. *ek* (egy) nomen numerale *vorba* (beszéd) nomen subst. , *ba* (de) konj. *tusa* (veled) pronomen pers.
'vágj nekem egy beszédet, de veled'

2. *te na lunzharav e vorba*

te (hogy) konj. *na* (ne) imperat *lunzharav* (nyújtom) verb. *e* (a) art. *vorba* (beszéd) nomen subst.
'ne nyújtsam a beszédet'

3. *zhal tyi vorba*

zhal (megy) verb. *tyi* (tiéd) pronomen possessivum *vorba* (beszéd) nomen subst.
'megy a beszéded'

Az **ad** (*del*), **megy** (*zhal*), **emel** (*vazdel*) igék jelenléte nyomatékosítja a szándékolt jelentést a fenti jelentésszerkezetekben, melyekben a '*beszéd*' jelentése tartalmilag a gondolat felé mozdul el: *de, ko dale leske дума* (de ki fog neki beszédet adni); *zhal tyi vorba* (megy a beszéded); *ande vorbi vazdine la* (beszédbe emelték <öt>).

A **vág** (*shinel*), **nyújt** (*lunzharel*) igék szerepelnek a következő metaforákban: *shin ma ek vorba, ba tusa* (vágj nekem egy beszédet, de veled); *te na lunzharav e vorba* (ne nyújtsam a beszédet).

Ezek a metaforák egyúttal specifikus, a romani nyelvre jellemző lexikális kompozíciójú szerkezetek.

2.2.6. Cselekvés - szerencse (anyagi javak, arany)

„Mind a *'baxt'*, mind a *'prikezhija'* fontos fogalmak a romák hitének megértéséhez és mindkettő kapcsolatban van természetfeletti tartalmakkal. A *'baxt'* (szerencse) és az egészség – melyek tulajdonképpen szinonimák – istennel (Del) vannak kapcsolatban. Ha valakinek jó egészsége van, birtokában van a *'baxt'*-nak; ha valaki beteg, a *'prikezhija'* - től szenved. Bizonyos tárgyak, hangulatok, ételek, cselekvések és színek is előidézhetik a *'baxt'* - ot, vagy a *'prikezhija'* - t.” (Sutherland, 1975: 282, fordítás tőlem)

1. *zhal o raklo karing e bibaxt*

zhal (megy) verb. *o* (a) art. *raklo* (fiú) nomen subst. *karing* (amerre) adv. *e* (a) art. *bibaxt* (szerencsétlenség) nomen subst.
'megy a fiú amerre a szerencsétlenség'

2. *muro sasto barvalímo tuke dav*

muro (enyém) pronomen possessivum *sasto* (egész) nomen adiect. *barvalímo* (gazdagság) nomen subst. *tuke* (neked) pronomen pers. *dav* (adom) verb.
'egész gazdagságomat neked adom'

3. *po rup, po somnakaj te vushtyaves*

po (- on) adv. *rup* (ezüst) nomen subst., *po* (- on) adv. *somnakaj* (arany) nomen subst. *te* (hogy) konj. *vushtyaves* (keltek) verb.
'ezüstön, aranyon keljetek'

Fenti metaforák esetében a *'baxt'* szubsztancia aktivitásáról, illetve az azzal kapcsolatban lévő/hozható aktivitásról van szó.

A *de e bibaxt the e baxt marnas pe pale* (de a szerencsétlenség és a szerencse verték egymást megint); *közbe e baxt örökké félre malalas la bibaxta* (közben a szerencse örökké félreütötte a szerencsétlenséget); *zhal o raklo karing e bibaxt* (megy a fiú a szerencsétlenség körül) metaforák a *'baxt'* jelenlétét vagy hiányát fejezik ki, illetve az ezzel kapcsolatba hozható állapotot vagy változást. A *'baxt'* kulcsfontosságú fogalom a romák hitvilágában: gyakorlatilag bármely jelenség leírható és magyarázható meglétével vagy hiányával éppen azért, mert ezek a szubsztanciák kapcsolatban vannak istennel. Ezek a metaforák minden esetben állapotot és/vagy változást konceptualizálnak.

Az *arany* (*ezüst, gazdagság*)- *cselekvés* forrású metaforák tartalmilag pozitív jelentéssel bírnak: *muro sasto barvalímo tuke dav* (egész gazdagságomat neked adom); *háj o somnakuno kasht világitíjas lenge sorro rátyi* (és az aranyfa világitott nekik egész éjjel); *po rup, po somnakaj te vushtyaves* (ezüstön, aranyon keljetek).

2.2.7. Cselekvés - szív

A szív, mint az élő szervezet központja univerzális szimbólum és számos kultúrában az érzelmek kifejezésére használatos a metaforikus konceptualizációban.

1. *mindyan pharrol muro jilo*
mindyan (mindjárt) adv. pharrol (hasad) verb. muro (enyém) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'mindjárt hasad a szívem'
2. *chumidav tyo jilo*
chumidav (csókolom) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'csókolom a szívedet'
3. *phurdas anda leste edy jilo*
phurdas (fűjt) verb. anda (-ba) adv. leste (nála) adv. edy (egy) pronomen numerale jilo (szív) nomen subst.
'belefűjt egy szívet'

A *mindyan pharrol muro jilo* (mindjárt hasad a szívem) (általános nyelvi képnek tekinthető a magyar nyelvben is. A *charav o lesko jilo* (nyalom a szívét); *chumidav tyo jilo* (csókolom a szívedet) jelentésszerkezetek kiterjedtek és hangsúlyozottak, a pozitív érzelmek telítettségét fejezik ki, csakúgy, mint pl. 'eszem a zúzát' a magyar nyelvben.

2.2.8. Cselekvés - érzelem

1. *so rodas leske pátyiv*
so (mi<t>) pronomen interrogativum rodas (keressük) verb. leske (övé) pronomen possessivum pátyiv (becsület) nomen subst.
'mit keressük a becsületét'
2. *xal ma e pustija*
xal(eszik) verb. ma (engem) pronomen pers. e (a) art. pustija (pusztulat) nomen subst.
'eszik engem a pusztulat'

Meg kell különböztetnünk azokat a metaforákat, melyeknek forrásában *az érzelem cselekszik*: *te koronázisarel les o boldogshago* (koronázza őt a boldogság); *xal ma e pustija*⁴¹ (eszik engem a pusztulat).

A boldogság koronáz, a pusztulat eszi (bekebelezi) az embert. A boldogság teljessé tesz bizonyos pozitív érzelmeket, illetve lelkiállapotokat, a pusztulat (tehát a negatív érzelem és viszonyulás) önmagában teljes.

A *chi xal ande briga* (nem eszik a bánatban) és a *búnak bánatnak dyan tu* (búnak, bánatnak adtad magad) szerkezetek negatív lelkiállapotokat fejeznek ki. Ezekben az érzelmek passzívak, ám okozói bizonyos jelenségeknek.

⁴¹ Annak ellenére, hogy a magyar *pusztul* szó szerepel a fogalomban, a *pusztija* és a *prikezhija* (ld. 46. o.) jelentése között van csekély átfedés a szerencsétlenség - természetfelettség közös vonalán keresztül.

2.3. Egyéb összetett források

Szerencse(arany) - testrészt:

1. *ke baxtali chuchi pílalas*

ke (mert) konj. *baxtali* (szerencsés) nomen adiect. *chuchi* (mell<et>) nomen subst. *pílalas* (ittak) verb.

'mert szerencsés mellett szívtak (ittak)'

Mell: "a védelem, a gyengédség, a szeretet, a bőség, az anyaság, a termékenység feminin szimbóluma. Kehely, amelyből az élet árad, az újjászületés ígérete."⁴²

Ez a kehely, mint tartály arannyal van tele: *somnakasa sas ande mardo ande lesko kolin* (arannyal volt telemerve a keble), olyan állapot kifejezése, melyben fenti szimbólumok fokozhatatlanul, telítetten vannak jelen. A metafora olyan személyre utal, aki mindazon értékek birtokában van.

Az *arany és szerencse* fogalmak kapcsolata⁴³ mentén haladva a *ke baxtali chuchi pílalas* (mert szerencsés mellett szívtak <ittak>) jelentésszerkezet tulajdonképpen az előző metafora lineáris folytatása: olyan személyre utal, aki 'arannyal telemert kebelből táplálkozott'.

Szerencse - rokoni kapcsolat:

1. *la baxtako, bibaxtako, lenge duj ráklore sas, la baxtako ráklo sas o kham, bibaxtako sas o shonuto*

la (a) art. *baxtako* (szerencsés) nomen adiect., *bibaxtako* (szerencsétlen) nomen adiect., *lenge* (övéik) pronomen possessivum *duj* (két) nomen numerale *ráklore* (fiúk) nomen subst. *sas* (volt) verb., *la* (a) art. *baxtako* (szerencsés) nomen adiect. *ráklo* (fiú) nomen subst. *sas* (volt) verb. *o* (a) art. *kham* (Nap) nomen subst., *bibaxtako* (szerencsétlen) nomen adiect. *sas* (volt) verb. *o* (a) art. *shonuto* (Hold) nomen subst.

'a szerencsés, szerencsétlen az ő két fiúk volt, a szerencsés fiú volt a nap, a szerencsétlen volt a hold'

Sajátos nyelvi képekkel operál *a la baxtako, bibaxtako, lenge duj ráklore sas, la baxtako ráklo sas o kham, bibaxtako sas o shonuto* (a szerencse, szerencsétlenség az ő két fiúk volt, a szerencse- fiú volt a nap, a szerencsétlen a hold) jelentésszerkezet: egyrészt a szerencse és a szerencsétlenség szubsztanciáját megszemélyesíti, majd ezt tovább azonosítja égitestekkel: szerencse (*baxt*) = Nap (*Kham*), szerencsétlenség (*bibaxt*) = Hold (*Shonut{o}*); szerencse (*baxt*⁴⁴) = fény; szerencsétlenség = fény hiánya (vagy mérsékelt megléte)

⁴² (Pál- Újvári, 2001: 326)

⁴³ ld. 31.o.

⁴⁴ fogalom ld. 47. o.

isten (transzcendentális jelenség) – cselekvés – anya

1. *leski déj armaje mangelas*

leski (övé) pronomen possessivum déj (anya) nomen subst. armaje (átkok<at>) nomen subst. mangelas (kért) verb.
'az anyja átkokat kért'

Az anya - motívum bővül negatív jelentéstartalmú transzcendens fogalmakkal (rosseb 'rossebo', ördög 'beng- a', átok 'armaj- a').

A *hody o rossebo te xalo tya da* (hogy a rosseb egye meg az anyádat) és az *o beng te khurdo tya da* (az ördög bassza az anyádat) metaforák esetében az *anya* a transzcendencia cselekvésének tárgya, illetve elszenvedője; ezek a metaforák mély és kiterjedt *negatív érzelmek* kifejezői.

A *leski déj armaje mangelas* (az anyja átkokat kért) kifejezésben az átok, illetve ezzel összefüggésben a *negatív érzelem (indulat)* súlyát az növeli, hogy az anya kéri, hívja segítségül a transzcendenciát.

isten (transzcendentális jelenség) – cselekvés – természet

1. *sode brishind, bruma mardas kadal moljaki tőke, kattyi baxt, kattyi áldashi te perel pe tumende*

sode (ahány) pronomen relativum brishind (eső) nomen subst., bruma (dér) nomen subst. mardas (vert<e>) verb. kadal (ezek<et>) pronomen relativum moljaki (szőlő<nek a >) nomen subst. tőke (tőke) nomen subst., kattyi (annyi) pronomen relativum baxt (szerencse) nomen subst., kattyi (annyi) pronomen relativum áldashi (áldás) nomen subst. te (hogy) konj. perel (hullik) verb. pe (- ra, -re) adv. tumende (nálatok) pronomen pers.
'ahány eső, dér verte ezt a szőlőtökét, annyi szerencse, annyi áldás hulljon rátok'

A *vágy* természeti képekkel való kifejezései a *sode brishind, bruma mardas kadal moljaki tőke, kattyi baxt, kattyi áldashi te perel pe tumende* (ahány eső, dér verte ezt a szőlőtökét, annyi szerencse, annyi áldás hulljon rátok) és a *kade te zhal laki bax, t'ingal la o pályi* (így menjen a szerencséje, vigye el őt a víz) metaforák. Előbbi hagyományos áldás(kérés); utóbbi inkább kívánság. A természeti képek (eső 'brishind- a', dér 'bruma', szőlőtőke 'moljaki tőke'; víz 'paji- a)) a *szerencse és az áldás* transzcendens fogalmaival bővülnek.

természet – cselekvés – testrészt

1. *feri chusij andre kodi bari rátyi ek zhungalo- zhungalo- zhungalo sap. hát o sap chalo sas, de fest karing la romnyaki chuchi, hody te pel la*
feri (csak) adv. chusij (csúszik) verb. andre (be) adv. kodi (azon) pronomen relativum bari (nagy) nomen adiect. rátyi (éj) adv. ek (egy) nomen numerale zhungalo- zhungalo- zhungalo (csúnya) nomen adiect. sap (kígyó) nomen subst.. hát (hát) konj. o (a) art. sap (kígyó) nomen subst. chalo (jóllakott) nomen adiect. sas (volt) verb., de (de) konj. fest (fesz<kb. minduntalan>)

adv. karing (amerre) adv. la (az) adv. romnyaki (asszony<nak a>) nomen
subst. chuchi (mell) nomen subst., hody (hogy) konj. te (hogy) konj. pel
(iszik) verb. la (őt) nomen pers.

'csak csúszik be ezen a nagy éjen egy csúnya- csúnya- csúnya kígyó.
hát a kígyó jóllakott volt, de feszt az asszony melle felé, hogy megigya
őt'

*A ferí chusíj andre kodi bari rátyi ek zhungalo- zhungalo- zhungalo sap. hát o
sap chalo sas, de fest karing la romnyaki chuchi, hody te pel la* (csak csúszik be ezen
a nagy éjen egy csúnya- csúnya- csúnya kígyó. hát a kígyó jóllakott volt, de feszt az
asszony melle felé, hogy megigya őt) nyelvi szerkezet a *halál* sajátos kifejezése, amely
több szimbólumból táplálkozik: 'kb. a kígyó az éj leple alatt megissza az asszonyt a mellén
keresztül'. Az éj (*ratyi- a*) és a kígyó (*sap- a*) erősen negatív jelentéstartalommal bír⁴⁵, a kettő
együttállása a halál hangsúlyos és specifikus leírása.

A haragot a *tűz (jag- a)* képével leírni nem szokatlan jelenség. A Pál- Újvári (2001)
által közreadott motívumrendszeréből⁴⁶ ennek a metaforának az esetében a negatív aspektus
kerül előtérbe.

A jág shudelas lesko muj és kon leste reselas, kodo jág delas pe (tűzet dobott
a szája és aki hozzáért, az a tűz ráadódott) kifejezés az indulat természetére utal.

cselekvés – hideg – testrészt – természet

1. *eccere i shil avri shutte les, pe lesko muj avile e shebura, chi dyes, chi
rát nas*

eccere (egyszerre) adv. *i* (a) art. *shil* (hideg) nomen subst. *avri* (ki-) prepoz.
shutte (ütött<e>) verb. *les* (őt) pronomen pers., *pe* (-ra) adv. *lesko* (övé)
pronomen possessivum *muj* (száj) nomen subst. *avile* (jöttek) verb. *e* (a) art.
shebura (sebek) nomen subst., *chi* (se) inf. *dyes* (nappal) adv., *chi* (se) inf.
rát (éj) adv. *nas* (nem volt) verb.

'egyszerre kiütötte a hideg, sebek jöttek a szájára, se nap, se éj nem
volt'

*Az eccere i shil avri shutte les, pe lesko muj avile e shebura, chi dyes, chi rát
nas* (egyszerre kiütötte a hideg, sebek jöttek a szájára, se nap, se éj nem volt)
metafora több rétegű. Egyrészt az üresség *állapot*ának kifejeződése: '*chi dyes, chi rát nas*' se
nap, se éj nem volt; mely bővül betegség jelével: '*shebura*' sebek, ami a szájon (a "lélek
belégzésének a helyén")⁴⁷ '*muj*' látható és a hideg okozza. Rossz testi- és lelkiállapot sajátos,
árnyalt és kiterjedt konceptualizálása, melyben ok és okozat egyaránt felszínre kerül.

anya – állapot – cselekvés – világ

1. *nasul sas vi tyi déj, kana pe juma das tu avri*
nasul (rossz) nomen adiect. *sas* (volt) verb. *vi* (is) partikula *tyi* (tiéd)
pronomen possessivum *déj* (anya) nomen subst., *kana* (mikor) adv. *pe* (-ra)

⁴⁵ éjszaka ld. 26. o.; kígyó ld. 44. o.

⁴⁶ ld. 26. o.

⁴⁷ Pál- Újvári (2001: 414)

adv. juma (világ) nomen subst. das (adott) verb. tu (téged) pronomen pesr.
avri (ki) adv.
'anyád is rossz volt, mikor kiadott a világra téged'

A *nasul sas vi tyi déj, kana pe juma das tu avri* (anyád is rossz volt, mikor kiadott a világra téged) metafora *negatív érzelem* specifikus kifejeződése, melyben több komponens szerepel egyidejűleg: 1. tartály- motívum, a *világra* való kiadatás, 2. *rossz anya*, mely előrevetíti a gyermek rosszaságát/ gonoszságát = rossz anya testéből egy másik térbe való kiadatás: 'a rossz kikerülése zárt térből a nyitottba (közénk)' metaforikus kifejezése.

3. FEJEZET

CÉLTARTOMÁNYOK OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) FOLKLÓR SZÖVEGEK METAFORÁIBAN

Dolgozatom harmadik fejezetében a folklór korpusz céltartományaival foglalkozom. Ismertetem, hogy milyen célfogalmakkal találkozunk, és mi jellemzi ezeket a témákat a metaforikus konceptualizációban. A mennyiségi mutatók két célt szolgálnak: egyrészt mutatják az egyes témák előfordulásának gyakoriságát egymáshoz viszonyítva; másrészt kiindulópontot szolgáltatnak az irodalmi metaforák forrástartományainak összehasonlító – kvantitatív és kvalitatív – elemzéséhez.

Lakoff (1980: 6) szerint a metaforák az emberi analogikus gondolkodás megnyilvánulásai: olyan nyelvi képződmények, melyeknek az a célja, hogy kifejezzenek egyfajta dolgot egy másiknak a kifejezéseivel.

Mindennapi életünkben számos olyan nyelvi helyzettel találkozunk, amelyekben nem az információközlés az elsődleges szándék, hanem olyan tartalmak közvetítése, amelyek túlmutatnak a szó szerinti jelentésen.

„Tapasztalatainkról való tudásunkat fogalmakkal reprezentáljuk. Ezek egy adott fogalmi tartomány részeivé válnak, mely így tapasztalataink egy halmazának strukturált mentális reprezentációjaként értelmezhető. Kövecses szerint a világról összegyűjtött tapasztalatainkat olyan fogalmi tartományok (*frame*) alapján konceptualizáljuk, melyek egy adott kultúrához köthetők, így nem tekinthetők objektívnak, hanem egy sajátos világlátást jelenítenek meg. (Kövecses, 2006:91–92).”⁴⁸

A harmadik fejezetben a fenti elméletek és gondolatok fényében vizsgálom az oláh cigány (*vlax gypsy*) dialektusban Bari (1990) által lejegyzett folklór szövegekben található metaforák **céltartományait**. Kövecses (2005: 41) a céltartományokat három nagyobb csoportba sorolja: *1. mentális állapotok; 2. társadalmi csoportok és folyamatok; 3. személyes tapasztalatok.*

Az elemzést illetően három hipotézist állítottam fel:

1. Folklór szövegekről lévén szó, társadalmi tartalmakkal, mint céltartománnyal (társadalom, nemzet, politika, gazdaság, stb.) csekély mennyiségben találkozunk.
2. Az érzelmek konceptualizálása mennyiségében szignifikáns eltérést mutat az egyéb céltartományokétól; jellemzően többször jelenik meg a metaforikus konceptualizációban célként, mint a többi azonosított céltartomány.
3. Az emocionális tartalmak megjelenítésének módjai szignifikáns kvalitatív különbséget mutatnak magyar és angol nyelvű példák eszközeihez viszonyítva (forrásfogalmak, domének, stb.)

Kutatásom eredményeit a hetedik, az univerzálékat és specifikus metaforákat tárgyaló fejezetben ismertetem, tekintettel arra, hogy az egyes témák *kiterjedésének*, egyedi *kidolgozottságának* sajátosságai, illetve az adott céltartománnyal kapcsolatos metaforikus folyamatok eltérő *hangsúlyozottsága* módosíthatják a céltartományokról alkotott képet.

⁴⁸ ford.: Harsányi (2010: 5)

3.1. Egyszerű céltartományok az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

Ebben a fejezetrészen azokat a folklór metaforákat ismertetem és elemzem, melyeknek céltartománya egyfajta dolgot konceptualizál. Elsőként azokkal az átvitt értelmű kifejezésekkel foglalkozom, amelyek *eseményt* írnak le. Ez a csoport az esemény jellegét tekintve további alcsoportokra bontható a történés jellegére és lényegére vonatkozóan, úgymint: *állapot*, *változás*, *cselekvés*, *ok*. Ezeket előfordulási gyakoriságuk sorrendjében analizálom. A második leggyakrabban konceptualizált tartalmat az érzelmek alkotják, melyeket szintén tovább bontottam kvalitatív aspektusuk okán *negatív*, illetve *pozitív érzelmeket* kifejező jelentésszerkezetekre.

A további megjelenített céltartalmakat – idő, vágy, erkölcs, halál, gondolat, emberi kapcsolatok – előfordulásuk gyakorisága szerinti sorrendben ismertetem.

Mennyiségi lista:

esemény	85
állapot	48
változás	18
cselekvés	7
ok	2
érzelem	50
pozitív	23
negatív	27
idő	14
vágy	10
erkölcs	10
halál	9
gondolat	7
emberi kapcsolatok	4

3.1.1. Események konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

A továbbiakban megpróbálom feltérképezni, hogy az események konceptualizálására az oláh cigány folklór milyen eszközöket használ.

Alapfeltevésem, hogy találkozunk ugyan univerzális jelenségekkel ebben a tekintetben (pl. fellelhetünk eseménystruktúra metaforákat, melyekben az eseményeket erő és mozgás segítségével konceptualizáljuk), a már tárgyalt összetett források megléte miatt maguk is összetettek. Annak okán, hogy a folklór anyagban nagyobb mennyiségben találkozunk két, vagy több forrástartománnyal, a kifejezés szándéka, a leírni, megjeleníteni kívánt jelenség (jelen esetben esemény) is árnyaltabb lesz. Véleményem szerint az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban az állapotok konceptualizálása képlékenyebb és átjárhatóbb – elsősorban az érzelmek irányába –, mint az ezen aspektusból leírt nyelvekben. Bár a metaforikus és metonimikus kifejezések természetükből adódóan nem konkrétak, úgy tűnik, hogy a romani nyelv ebben még nagyobb mozgásteret enged. Hétköznapi nyelven ezt úgy fejezhetnénk ki, hogy árnyaltabban fogalmaz és többet bíz a befogadóra.

Dirven (1985) rámutat, hogy a metaforák nem pusztán pragmatikai szerepet játszanak a nyelvhasználatban, hanem új jelenségek létrehozásának eszközei is, egyúttal felhívja a figyelmet a mentális terek szerepére a konceptualizációban. Kiemeli az emlékképek, mentális forgatókönyvek szerepét, melyek tovább bővítik a személyes tapasztalatok (szándékok, érdekek, érzelmek) jelentőségét.

Kövecses (2005:142): „Az ESEMÉNYSTRUKTÚRA - metafora céltartománya az események különféle tulajdonságait foglalja magába. Ezek a tulajdonságok a változó állapotok, az okok, melyek változást idéznek elő, a változás maga, a cselekvés, a cselekvés célja stb.” A fejezet első részében az események konceptualizálásával foglalkozom.

3.1.1.1. Állapotok konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

Tekintettel arra, hogy a folklór szövegekben található metaforák leggyakrabban *állapotot* konceptualizálnak, elsőként ezeket tárgyalom.

Megítélésem szerint az állapotokat konceptualizáló metaforákat indokolt tovább bontani az elemzés során aszerint, hogy milyen *minőségű* állapotot fejeznek ki. Ezen aspektus szerint további alcsoportokra osztottam a jelentésszerkezeteket, melyeket a továbbiakban kvalitatív és kvantitatív elemzésnek vetek alá. Mennyiségi szempontból arra a megállapításra jutottam, hogy az állapotot konceptualizáló 48 metafora közül: 24 negatív, 14 semleges, 10 pozitív állapotot fejez ki. A negatív állapot kifejezése a metaforikus konceptualizációban tehát önmagában nagyobb arányban fordul elő, mint a semleges és a pozitív állapoté együttesen.

Azt nem állíthatjuk, hogy a negatív állapotok kifejezésének szándéka az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban gyakoribb, mint a pozitív, illetve semleges állapoté. Az a megállapítás azonban helytállóan és igazoltnak tűnik, hogy a negatív állapotot jellemzően többször fejezi ki az oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforikusan. (Ez a megállapítás részben analóg a 7. fejezet azon eredményével, miszerint a negatív érzelmek a leginkább kidolgozottak folklór szövegek céltartományai közül.)

Negatív állapotokat konceptualizáló folklór metaforák

1. *tyo dad cirdel te merel*
tyo (tiéd) nomen possessivum dad (apa) nomen subst. cirdel (húz) verb. te (hogy) konj. merel (<meg>hal) verb.
'apád húz meghalni'
2. *xalo-j vi tyiro trájo háj vi amaro*
xalo (<meg>evődött) participium -j kopula vi (is) partikula tyiro (tiéd) nomen possessivum trájo (élet) nomen subst. háj (és) konj. vi (is) partikula amaro (miénk) nomen possessivum
'megevődött a te életed is meg a miénk is'
3. *dzhikáj lume lume ala, na maj zhanav chi дума te dav, khanchi zor naj man*
dzhikáj (amíg) adv. lume (világ) nomen subst. lume (világ) nomen subst. ala (lesz) verb., na (nem) adv. maj (nekem) pronomen pers. zhanav (tudok) chi (sem) adv. дума (beszéd) nomen subst. te (hogy) konj. dav (adok) verb., khanchi (semmi) pronomen zor (erő) nomen subst. naj (nincs) inf. man (nekem) pronomen pers.

'amíg a világ világ lesz, nincs tudásom beszédet sem adni, semmi erőm nincs'

4. *dévla, na mar man*

dévla (isten) nomen subst., *na* (ne) inf. *mar* (verj) verb. *man* (engem) pronomen pers.

'isten, ne verj engem'

Legnagyobb számban olyan metaforákat találunk a korpusz ezen részében, amelyek *negatív állapotot* konceptualizálnak. Az elemzés szempontjai közül azt tekintem át, hogy a kifejezések mely *igék* segítségével jelenítik meg a szándékolt jelentést. Az áttekintést annak vizsgálatával kezdem, hogy a metaforákban szereplő igék *jelentéstani* szempontból mit jelölnek.

A negatív állapotokat konceptualizáló jelentésszerkezetek többségében **cselekvésfogalmakkal** (14) találkozunk.

A *ver* (*marel*) ige szerepel a legtöbb metaforában, szám szerint háromban: *marel ma o brishind* (ver engem az eső); *mardas les o brishind, o jiv* (verte őt ez eső, a hó); *dévla, na mar man* (isten, ne verj engem).

Negatív állapot leírása, mint 'isten verése' gyakori a magyar nyelvű folklór- és köznyelvi metaforákban. Ezzel a jelentésszerkezettel találkozunk a romani nyelvben is, amelyek szó szerinti fordításai a magyar nyelvű kifejezéseknek. Ebben a korpuszban a *dévla, na mar man* (isten, ne verj engem) formával találkozunk. Természeti erőnek (jelen esetben *hó* 'brishind- a' és *eső* 'jiv-a') a *ver* cselekvő igének a párosítása már specifikusabbnak tűnik, tekintettel arra, hogy köznyelvi metaforák gyakori képe.⁴⁹

Két olyan jelentésszerkezet található a nyelvi anyagban, melyek az **(el)önt** 'shorel' igével konceptualizálnak.

Az *o rat shordas les* (elöntötte a vér); *chi sorinas e cherhaja* (nem öntöttek <fényt> a csillagok) metaforák olyan állapotot fejeznek ki, amelyek teljes értékűek, illetve fokozhatatlanok. A nyelvi szerkezet tárgya 'telítve van', vagy bizonyos jelenség teljes hiányától szenved.

A **lop** (*chorrel*) ige szintén két ízben szerepel a korpuszban.

A *tale kude vreme chorde sas o cherháje, o khám the o shonuto* (az alatt az idő alatt el voltak lopva a csillagok, a nap és a hold); *vov chordas d' shonuto* (ellopta a holdat) metaforák esetén a 'lop' cselekvő ige tárgya(i) égitest(ek). A sötétség állapotát írják le, amely kognitív szempontból analóg a bizonytalanság, meghatározatlanság állapotával.⁵⁰

Az **ad** (*del*) cselekvő ige két metaforában fordul elő és mindkét jelentésszerkezetben a beszéd (*duma*) kifejezés a tárgya: a beszéd képességének hiányával¹⁷ fejezik ki a céltartalmat.

A *chi del duma khanchi o mulo* (nem ad beszédet semmit a halott) kifejezés a halál, élettelenység állapotának leírása; a *dzhikáj lume lume ala, na maj zhanav chi duma te dav, khanchi zor naj man* (amíg a világ világ lesz, nincs tudásom beszédet sem adni, semmi erőm nincs) metafora az erőtlenség, gyengeség állapotát konceptualizálja.

Az oláh cigány folklórban, illetve a köznyelvben gyakori jelenség, hogy érzelmeket a

⁴⁹ anyanyelvi környezetben történt megfigyelés alapján

⁵⁰ vö. éjszaka szimbolikájával (26. o.)

¹⁷ 'vorba' és 'duma' kifejezések közötti szemantikai különbséget ld. 46. o.

„megenni valamit” kifejezésformával jelenítenek meg a metaforikus konceptualizációban.⁵¹

Természetesen a metaforák céltartományának megítélésekor a legfontosabb tényező az, hogy az evés cselekvésének mi a tárgya. Amennyiben olyan szerv vagy testrész, amely általában érzelmet szimbolizál (pl. szív *'jilo'*, szem *'jakh- a'*), akkor a kifejezés általában érzelmet konceptualizál. A fej (*shero*), a „szabályozó, irányító princípium” (Pál- Újvári, 2001: 139) megevése olyan állapot konceptualizálása, amely ezeknek a képességeknek a hiányával írható le.

A *sa teje fejjettij tume sorba, xasarena tumaro shero* (mind lefejjett benneteket sorban, el fogjátok veszíteni a fejeteket) jelentésszerkezet értelmezése – különösen a második nyelvi képre vonatkozóan – az előzővel analóg. Amennyiben 'elveszik a fej', úgy elvesznek a szimbolikusan ehhez a testrészhez kötődő képességek.

A *tyo dad cirdel te merel* (apád húz meghalni) metafora a halál közeli állapot sajátos kifejezése. A 'bibaxt' kifejezése a 'baxt'⁵² ellentéte; szerencsétlenség, balszerencse jelentéstartalmán túl a boldogtalanság értelemben is használatos. A *zhal o raklo karing e bibaxt megy a fiú a szerencsétlenség körül a boldogtalanság állapotának specifikus leírása.*

Létezésfogalommal öt metafora esetében találkozunk. Ezekben a jelentésszerkezetekben a **van** (*si*), **nincs** (*naj*) létezésfogalmak különböző idejű és módú változatainak segítségével konceptualódik a szándékolt jelentés. Az *armandíni som le láshe devlestar* (átkozott vagyok a jó istentől); *dostul som armajedíno* (elég<ig> vagyok átkozódva) metaforák az 'armaj- átok' fogalmával társulva negatív állapotot fejeznek ki.

A *dzhikáj lume lume ala, na maj zhanav chi дума te dav, khanchi zor naj man* (amíg a világ világ lesz, nincs tudásom beszédet sem adni, semmi erőm nincs) a gyengeség állapotának specifikus leírása. Megfogalmazódik benne egyrészt az állapot tartóssága (*'dzhikáj lume lume ala'* amíg a világ világ lesz); másrészt mélysége és hangsúlyozottsága a beszédre, mint fizikai aktusra való alkalmatlanság leírásával.

Az *eccere i shil avri shutte les, pe lesko muj avile e shebura, chi dyes, chi rát nas* (egyszerre a hideg kiütötte, a szájára jöttek a sebek, se nappal, se éjjel nem volt) jelentésszerkezet elemzése összetett forrástartományának és motívumainak köszönhetően bonyolult, különös tekintettel a szöveggörnyezetre, amelyből származik. E helyütt azt jegyezzük meg, hogy voltaképpen állapot nélküli állapotot konceptualizál, melynek negatív tartalmát az adja, hogy nem definiálható.

A *dyenge libáchka san* (gyenge libácska vagy) összetett hasonlatban csak a létige romani nyelvű.

Történésfogalmakkal 4 jelentésszerkezetben találkozunk. **(Meg)telik** (*pherdyol*), **(le)ér** történésfogalmak tárgya a korpusz ezen részében szereplő metaforák esetében az 'armaj'- átok. Ezek a jelentésszerkezetek az 'átkozottnak lenni' állapotot konceptualizálják, méghozzá olyan módon – tekintve, hogy a kifejezésekben történésfogalmak szerepelnek – , hogy ez az állapot az alany aktív közreműködése nélkül jön létre. Az igekötők a történés befejezettségét és telítettségét fejezik ki, illetve nyomatékosítják: *teje telindya pal leste e armaja* (leért rá az átok); *pherdyile lake armajare* (megteltek az átkai).

Csepeg (*pityal*), **adódik** (*dyas*) passzív igék szintén olyan történést fejeznek ki, amely mástól indul ki, de amelyet az igealany mintegy elvisel, eltűr, elszenved. A *még vi pa lesko balengo salo pityalas o rát* (még a haja szálán is hullott a vér); *e ráklyi ando beng dyas* (a lány az ördögbe adódott) metaforák olyan negatív állapotok specifikus kifejeződései, melyeket az alany más személy cselekvése által szenved el.

⁵¹ bővebben ld. 73. o.

⁵² ld. 47. o.

Az **állapotfogalmakkal** operáló metaforák között (3db) a *mérav ande bokh, mérav andre trush* (meghalok az éhségben, meghalok a szomszáróságban) olyan formával fejezik ki a szükségletek hiányának állapotát, mely a magyarban is ismert (általában éhen/szomszár halok formában).

A *c'ashel ma khonyik pala sero* (nem marad nekem senki a fejem után) metafora bizonyos értelemben egy, a magyarban is ismert jelentésszerkezet változata (nem marad senki utánam), amely az egyedüllét állapotát hívatott kifejezni. A *fej 'shero'* testrészt beemelése a metaforába az állapot intenzitásának és mélységének a kifejezését növeli.

Szemantikai szempontból érzékelést kifejező ige, illetve annak tagadó formája szerepel a *vov korro-j pe pestyi lume, chi dikhel* (vak a világra, nem lát) kifejezésben. Érzékelés képességének hiányából fakadó állapotot konceptualizál.

Semleges és előjelüket tekintve kontextusfüggő állapot - metaforák

1. *xan devlesa, chi sim bokhalo*

xan (egyetek) verb. devlesa (isten<nel>) nomen subst., chi (nem) inf. sim (vagyok) verb. bokhalo (éhes) nomen adiect.
'egyetek istennel, nem vagyok éhes'

2. *la baxtako, bibaxtako, lenge duj ráklore sas, la baxtako ráklo sas o kham, bibaxtako sas o shonuto*

la (a) art. baxtako (szerencsés) nomen adiect., bibaxtako (szerencsétlen) nomen adiect., lenge (övék) pronomen possessivum duj (két) nomen numerale ráklore (fiúk) nomen subst. sas (volt) verb., la (a) art. baxtako (szerencsés) nomen adiect. ráklo (fiú) nomen subst. sas (volt) verb. o (a) art. kham (Nap) nomen subst., bibaxtako (szerencsétlen) nomen adiect. sas (volt) verb. o (a) art. shonuto (Hold) nomen subst.
'a szerencsés, szerencsétlen az ő két fiúk volt, a szerencsés fiú volt a nap, a szerencsétlen volt a hold'

Az állapotokat konceptualizáló kifejezések következő csoportjába azokat a metaforákat soroltam, amelyek semleges állapotokat írnak le. Vannak közöttük olyanok, amelyek esetében a kontextus tanulmányozása során jutottam arra a következtetésre, illetve olyanok is, amelyek nem foglalnak magukba minőségi kategóriát. Ezek közül 6 metafora **cselekvésfogalom** segítségével fejezi ki a szándékolt jelentést.

A *chi cirdel ma o dyí* (nem húz engem a lélek) jelentésszerkezet esetében a szöveggörnyezet döntő jelentőségű: a metafora átvitt értelmét az határozza meg, *hogy mi felé, minek az irányába 'nem húz a lélek'*.

A *végire te phíras amare dromeske* (végére járunk az útunknak) metafora megítélése szintén a kontextustól függ, mivel az a kérdés, hogy az 'út' mit szimbolizál, a szöveggörnyezet függvénye. Másfelől az is lehetséges, hogy a kifejezésben az *út (drom- a)* nem vagy nem egészében metaforikusan szerepel, hanem szó szerinti jelentésében.

Három olyan metaforával találkozunk a semleges állapotokat kifejezők között, melyeknek forrása 'isten cselekvése'. Ezek a metaforák az állapot minőségét a transzcendencia cselekvésétől teszik függővé.

Az aratás, mint szimbólum „ az Ószövétségben az ember cselekedeteinek

következményeire utal⁵³ és magyar nyelvben is ismert az *'aratás, mint a munka gyümölcse'* társítás, pl. a *'ki mint vet, úgy arat'* szólás esetében.

A *nadyleány, sar aratis? sar zhutil o dél* (nagyleány, hogy aratsz? ahogy segít az isten) metafora olyan állapot kifejezése, amelynek előjele a transzcendencia által definiálódik.

Az *akarso dela mange o dél* (akármit ad nekem az isten) jelentése kognitív szempontból az előbbi metaforával analóg.

A *a jekha rakjake, a máj phurake ande lako chikat pekelas o kham, la mashkarutnake o shonotiko, a trítóna rákjake pale o cherháj* (az első leánynak, a legidősebbnek a homlokában süttött a nap, a középsőnek a hold, a harmadik leánynak pedig a csillag) az égitestek állapotának leírása. Ebben a metaforában tükröződik a a romák ősi világképe, amelyben a természeti erőket megszemélyesítették.

Négy olyan metafora található a korpusz ezen csoportjában, amelyek **létezésfogalommal** operálnak. Ezek a *van (si)*, *nincs (naj)* létezésfogalmak különböző idejű és módú változatainak segítségével fejezik ki a szándékolt jelentést, melyek jelen esetben semleges állapotok leírásai. A *náj pálál drom* (nincs hátul út) kifejezés jelentése a kontextustól függ, attól függően, hogy az út kifejezés mit szimbolizál. Ezen felül ennek a metaforának a szó szerinti jelentése is értelmezhető. Jelen esetben olyan állapotot konceptualizál, amely (bizonyos) cselekvési mód, eljárás hiányára utal.

A *náj les muj* (nincs szája) kifejezés a beszéd képességének hiányát fejezi ki.

Fiziológiai állapotok leírása az *andé tya dako meho sanas ek tökmago* (anyád méhében egy tökmag voltál) és a *xan devlesa, chi sim bokhalo* (egyetek istennel, nem vagyok éhes). Előbbi (feltételezhetően) az embrionális állapot leírása; utóbbi jelentésszerkezet olyan testi állapotot fejez ki, amelyben a tápanyag szükséglete nem áll fenn.

Két olyan metaforával találkozunk, melyekben jelentéstani szempontból történésfogalmak szerepelnek, tehát a bennük szereplő igék szemantikailag azt fejezik ki, hogy a cselekvés a cselekvő alanyon annak szándékos közreműködése nélkül megy végbe.

Hagy és enged (*mukhel*) hasonló jelentésű, jelentéstani szempontból történésfogalmak segítségével operál a *keccavo tattymo mukhlas o kham* (olyan meleget hagyott a nap) és a *jíve mukhlas man o dél pe tyi sama* (hiába engedett engem az isten a figyelmedre) jelentésszerkezet. Mindkettő esetében a kontextustól függ a szándékolt jelentés.

Pozitív állapotokat konceptualizáló folklór metaforák

1. *devlesa arakhav tu*

devlesa (isten<nel> nomen subst. *arakhav* (talállak) verb. *tu* (téged) pronomen pers.
'istennel talállak téged'

2. *sasti lume khote sa dyemanticko sas*

sasti (egész) adv. *lume* (világ) nomen subst. *khote* (ott) adv. *sa* (mind) adv. *dyemanticko* (gyémántos) nomen adiect. *sas* (volt) verb.
'az egész világ ott mind gyémántos volt'

3. *háj o somnakuno kasht világítíjas lenge sorro rátyi*

háj (és) konj. *o* (az) art. *somnakuno* (arany-) nomen adiect. *kasht* (fa) nomen subst. *világítíjas* (világított) verb. *lenge* (nekik) pronomen pers. *sorro* (egész)

⁵³ Pál- Újvári (2001:54)

adv. rátyi (éjjel) adv.
'és az aranyfa világított nekik egész éjjel'

4. *e vreme shukar sas pre les*

e (az) art. vreme (idő) nomen subst. shukar (szép) nomen adiect. sas (volt) verb.
pre (rajta) adv. les (öt) pronomen pers.
'az idő szép volt rajta'

A pozitív állapotot kifejező metaforák között öt olyan található, amelyekben – jelentéstani szempontból – cselekvésfogalmak szerepelnek. Szemantikailag viszonylag közel áll egymáshoz a *ringat, ver (marel), száll*. Mindhárom ige mozgást fejez ki. Az *ande somnakune bölcövate ringatij pe* (arany bölcsőben ringatja magát) és a *somnakasa sas ande mardo ande lesko kolin* (arannyal volt televerve a keble) forrástartományaikban is közösek, mindkettő pozitív létállapotot fejez ki, mely mozgás által jön létre. Ezzel szemben statikus a *besel ande somnakuni dyíz* (arany trónban ül) metafora, ám a konceptualizáció tárgyát tekintve az előbbiekkal analóg. Szemantikailag árnyaltabb a *shundom, hody o sunto dél mashkar tumende sállisardas* (hallottam, hogy a szent isten közetek szállt) és a *háj o somnakuno kasht világítíjas lenge sorro rátyi* (és az aranyfa világított nekik egész éjjel) metaforák, mert a létállapot konceptualizálásán túl pozitív *mentális és szakrális* jelentéstartalommal is bírnak.

A létezésfogalmakat magukban foglaló, pozitív állapotokat kifejező metaforákat (3 db) elsősorban forrástartományaik ruházzák fel pozitív jelentéstartalommal. Ezekben a metaforákban minden esetben pozitív jelentéstartalmú mellék - és főnevek szerepelnek.: *la saste lumeko baxt kothe sas* (az egész világ szerencséje ott volt); *sasti lume khote sa dyemanticko sas* (az egész világ ott mind gyémántos volt); *e vreme shukar sas pre les* (az idő szép volt rajta)

Történésfogalom a *devlesa arakhav tu* (istennel találak téged) és a *mukhlas o láso dél* (engedte a jó isten) jelentésszerkezetekben található. Ezek *talál (arakhel), enged (mukhel)* történésfogalmakat magukban foglaló, pozitív állapotot konceptualizáló metaforák, melyekben közös, hogy – jelentéstani szempontból bármely csoportba tartozó ige segítségével konceptualizálják is a szándékolt jelentést – a metafora egyéb elemeit képező más szófajú kifejezések (főnevek, melléknevek, határozók) minden esetben pozitív jelentéstartalommal bírnak.

3.1.1.2. Változás konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

Első megállapításunk a *változást* konceptualizáló metaforák vizsgálatakor az, hogy ezekben a kifejezésekben legnagyobb mennyiségben olyan igék szerepelnek, amelyek jelentéstani szempontból történésfogalmak (szemben az állapotok kifejezésével, melyek konceptualizálása elsősorban cselekvésfogalmak segítségével történik).

Történésfogalmakat magukban foglaló nyelvi szerkezetek:

1. *e garstenge punre pahosajle dzhiko térdi*

e (a) art. garstenge (lovak<nak a>) nomen subst. punre (lábak) nomen subst.
pahosajle (fagyott) verb. dzhiko (-ig) adv. térdi (térd) nomen subst.
'a lovak lába térdig fagyott'

2. *mukhlas pre les ek bari vreme*
 mukhlas (engedett) verb. pre (rá) adv. les (őt) pronomen pers. ek (egy) nomen numerale bari (nagy) nomen adiect. vreme (idő) nomen subst.
 'ráengedett egy nagy időt'
3. *e phuv ija kotora pharrilas*
 e (a) art. phuv (föld) nomen subst. ija (kilenc) nomen numerale kotora (részek) nomen subst. pharrilas (hasadt) verb.
 'a föld kilenc részre hasadt'

Válik (valamivé) (*kerdyol*) történést kifejező ige három ízben szerepel a korpusz ezen részében. A *somnakuno kerdyilas o shavo* (arannyá vált a fiú) jelentésszerkezet pozitív előjelű változást konceptualizál metaforikusan. Tartalmilag a magyarban is használatos 'aranyos' jelzővel analóg. A *kerdyol detehara* (reggellé válik) jelentésszerkezetben az időt jelölő fogalom (reggel) passzív; az idő, mint a változás lényege megtörténik. A *világshago kerdyilas* (világság vált) pozitív változást konceptualizál, mivel „(...) a fény az isteni kinyilatkoztatás, a kozmikus teremtés, a tudás, az élet, az üdvösség, a boldogság, az igazság, a hit, a megvilágosodás jelképe”⁵⁴. A metafora ezen szubsztanciák megjelenését fejezi ki.

Passzív jelentéstartalmú igék mentén haladva tovább az elemzésben az **esteledik** (*ratyol*), **elveszik** (*xasajvel*), **ad** (*del*) történésfogalmakkal találkozunk a változást kifejező jelentésszerkezetekben. A *rától pe lende* (rájuk esteledik) az idő, a *del andre ande leski godyi* (adja bele az eszébe) metafora a gondolat által generált változást fejezi ki. A *xasajvel i luma* (elveszik a világ) negatív változást, illetve a *világosságot* szimbolizáló tartalmak elvesztésére utal.

Egyértelműen negatív előjelű változást fejeznek ki az *e phuv ija kotora pharrilas* (a föld kilenc részre hasadt), az *e garstenge punre pahosajle dzhiko térdi* (a lovak lába térdig elporladt) és a *hody fajma még vi o chéri táj i phuv edybe boldas pe* (hogyan talán még az ég és a föld is egybefordult) metaforák. Mindhárom a *természetes egység felbomlása* által konceptualizálja a változást, így ezek a metaforák olyan változást fejeznek ki, amelyek kaotikus, átláthatatlan állapotot eredményeznek.

A *mukhlas pre les ek bari vreme* (ráengedtek egy nagy időt) jelentésszerkezet azt fogalmazza meg, hogy a változás pusztán az idő múlásával is bekövetkezik, ahogy azt az idő- cselekvés forrású metaforák elemzésekor megállapítottuk.⁵⁵

Cselekvésfogalmakat magukban foglaló nyelvi szerkezetek:

1. *ke zhutisardas ma o délu*
 ke (mert) konj. zhutisardas (<meg>segített) verb. ma (engem) pronomen pers. o (az) art. délu (isten) nomen subst.
 'mert megsegített engem az isten'
2. *ingerdam le pogányes, khere andam l' andyalka*
 ingerdam (vittünk) verb. le (egy) art. pogányes (pogány<t>) nomen subst., khere (haza) adv. andam (hoztunk) verb. l' (egy) art. andyalka (angyalka) nomen subst.
 'pogányt vittünk, haza hoztunk egy angyalkát'

⁵⁴ Pál- Újvári (2001: 141)

⁵⁵ ld. 45. o.

A változást konceptualizáló jelentésszerkezetek következő csoportjába azokat a metaforákat soroltam, melyekben jelentéstani szempontból cselekvésfogalmak segítségével jelenítik meg a szándékolt jelentést.

A **csinál** (*kerel*) ige két metaforában szerepel és mindkét esetben az *út* a tárgya: *me drom kerav* (utat csinállok); *te kerel tuke drom* (csinálni neked utat). Ezek a metaforák változást fejeznek ki. *Utat csinálni (te kerel drom)* átvitt értelemben nem mást jelent, mint a beavatódás, a megtisztulás, az igazság, a boldogság stb. felé haladni.⁵⁶

Azok a metaforák, melyekben a **vág** (*shinel*), a **ver** (*marel*) és az **üt** (*malavel*) cselekvésfogalmak szerepelnek gyors lefolyású változást konceptualizálnak. A *de e bibaxt the e baxt mardas pe pale* (de a szerencsétlenség és a szerencse verték egymást megint); illetve a *közbe e baxt örökké félre maladas la bibaxta* (közben a szerencse örökké félreütötte a szerencsétlenséget) metaforák esetében a változás hirtelen következik be, eredményességük azonban kérdéses. A *shin man inke drom angla ma* (vágj nekem még utat előttem) az azonnali változás igényét fejezi ki.

A **visz** (*ingrel*) és a **hoz** (*anel*) igeikben szemantikailag benne foglaltatik a változás, különösen a *ingerdam le pogányes, khere andam l andyalka* (pogányt vittünk, haza hoztunk egy angyalkát) metafora esetében, melyben mindkét kifejezés szerepel. Jelen formában pozitív előjelű *mentális és szakrális* változást konceptualizál.

3.1.1.3. Cselekvés konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

1. *avile o duj rátye, téle oprisarde le duj rátye, chi mukhlas avri le phralen te zhan*

avile (jött) verb. *o* (a) art. *duj* (két) nomen numerale *rátye* (éjszakák) nomen subst., *téle* (le-) adv. *oprisarde* (tűnt) verb. *le* (a) art. *duj* (két) nomen numerale *rátye* (éjszakák) nomen subst., *chi* (nem) inf. *mukhlas* (engedte) verb. *avri* (ki) adv. *le* (a) art. *phralen* (fivérek<et>) nomen subst. *te* (hogy) konj. *zhan* (mennek) verb.

'jött a két éjjel, letűnt a két éjjel, nem engedte ki a fivéreknek menni'

2. *ésh me rodos lako manro*

ésh (és) konj. *me* (én) pronomen pers. *rodos* (kerestem) verb. *lako* (övé) pronomen possessivum *manro* (kenyér) nomen subst.

'és én kerestem a kenyérét'

A folklór szövegek esemény-metaforái közül a leginkább azok kultúrspecifikusak, amelyek *cselekvést* konceptualizálnak. Ezek között a kifejezések között találunk olyanokat, amelyeknek a forrástartománya is cselekvés, etnikus jellegüket pontosan az adja, hogy a cselekvést mely egyéb tartalmak segítségével juttatják kifejezésre. Az elemzést tehát kezdjük ezekkel!

A *phír kernás* (járást csinálnak) kifejezés esetén nem más történik, mint a *cselekvés nyomatékosítása és hangsúlyozása* egy – szemantikailag – cselekvésfogalom (csinál 'kerel') segítségével.

A *gélastar apol la lumasa* (világgá ment) a cselekvés *tartósságát* hívatott kifejezni a határozó (világgá 'lumasa') segítségével, csakúgy, mint a *avile o duj rátye, téle oprisarde le duj rátye, chi mukhlas avri le phralen te zhan* (jött a két éjjel, letűnt a két éjjel, nem

⁵⁶ *út* szimbólumrendszerét ld. 31. o.

engedte ki a fivéreket menni) kifejezésben a '*dúj ratye*' (két éjjel) időfaktor. Ennek a metaforának az esetében tehát az **idő**, előző esetében a **tér** metaforikus megjelenésével konceptualizálódik a cselekvés kiterjedtsége és tartóssága.

A cselekvést konceptualizáló metaforák egy másik csoportjába megítélésem szerint olyan jelentésszerkezetek tartoznak, amelyek *mentális cselekvést* fejeznek ki. A cselekvés tartalmának célja valamiféle hatás elérése, csakúgy, mint az illokúciós aktusoknak a beszédaktusok esetében. Az *ármaja das* (átkot adott) kifejezés jelentésének van egy konkrét, fizikai cselekvést jelentő aspektusa, hiszen az 'átkok adása' egy meghatározott forgatókönyv szerint zajló rítus. Másfelől egy többszörösen összetett mentális és pszichikai művelet, melynek célja egy állapot elérése. Kognitív szempontból hasonlóképpen értelmezhető a *dyasba te cirdavav mure thema* (gyászba húzzam az országot) metafora. A cselekvés szó szerinti jelentése ebben az esetben is szerepet játszik: így válik érzékelhetővé a mentális cselekvés (kb. illokúciós erő), melynek szintén állapotváltoz(tat)ás a célja.

Az *ésh me rodos lako manro* (és én kerestem a kenyerét) metafora esetében is előhívódik az igének ('*rodel*' - keres) mind a szó szerinti, fizikai aktusra vonatkozó jelentése: abban az értelemben, amennyiben az anyagi javak előteremtése tényleges, fizikai cselekvés.

Másfelől a kifejezésben benne rejlik átvitt értelmű jelentésű jelentése is, amennyiben említett tevékenységnek létezik egy mentális aspektusa is: stratégiák, forgatókönyvek, melyek szerint az emberi lét e területét szervezzük.

A *leske dúj jákha inke andre shudas ande xajing* (a két szemét még beledobták a kútba) és a *shude pale tye dúj jákha* (dobd a két szemed után) kifejezésekben a cselekvés szimbolikus. A *szem* (*jakh- a*), mint lelki és szellemi érzékelés kifejezője, a „lélek tükre” a tárgya a cselekvésnek; ezt az érzékszervet eltávolítani a testtől a lélek elidegenítését konceptualizálja.

A *jág shudelas lesko muj és kon leste reselas, kodo jág delas pe* (tűzet dobott a szája és aki hozzáért, az a tűz ráadódott) jelentésszerkezet egy pszichikai cselekvést ír le képszerűen. Az érzelem (jelen esetben a harag) szomatikus megnyilvánulásából indul ki és a metafora második része ('*kon leste reselas, kodo jág delas pe*' aki hozzáért, az a tűz ráadódott) az érzelmek azon természetét jeleníti meg, miszerint hatást gyakorolnak a befogadóra.

A cselekvést kifejező metaforákban szereplő igék jelentéstani szempontból kivétel nélkül *cselekvésfogalmak*.

3.1.1.4. Ok konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

1. *ke baxtali chuchi pílalas*

ke (mert) konj. *baxtali* (szerencsés) nomen adiect. *chuchi* (mell<et>) nomen

subst. *pílalas* (ittak) verb.

'mert szerencsés mellett szívttak (ittak)'

Két olyan metafora található a folklór szövegekben, amelyek *okot, mint eseményt* konceptualizálnak. Első megállapításunk az, hogy mindkét jelentésszerkezet a fiziológiai lét alapvető szükségletével, jelesül a tápanyag igényével operál. Közös bennük továbbá, hogy olyan módon írják le az okot, melyből következtethetünk az általa létrejövő állapotra. A *chi xal ande briga* (nem eszik a bánatban) univerzális, minden bizonnyal azért, mert általános emberi tapasztalaton alapul. A *ke baxtali chuchi pílalas* (mert szerencsés mellett szívttak) véleményem szerint specifikus, bár természetesen nem zárható ki, hogy egyéb –

vélelmezhetően természeti népek – nyelveiben létezik hasonló kifejezése a kb. 'szerencsés csillagzat alatt született' jelentéstartalomnak.

3.1.2. Érzelmek konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

A folklór eredetű metaforák között számszerűen 50 olyan jelentésszerkezetet azonosítottam, amelyeknek céltartománya érzelem.⁵⁷ Ezek közül 23 pozitív, 27 negatív érzelmet konceptualizál, mennyiségükben tehát nem mutatnak szignifikáns különbséget. Az eseménystruktúra - metaforák esetében a jelentésszerkezetekben szereplő igék szemantikai elemzésével vontam le következtetéseket a megismerési funkciók természetére nézve. Az érzelmek esetében véleményem szerint más módszerek segítenek feltárni a kultúrspecifikus jellemzőket.

Az elemzés során alapvetően két elmélettel dolgozom. Egyrészt Bańcerowski (2005) elméletének alapján bemutatom, hogy érzelmek jelentéstartalmának meghatározása során a folklór anyagban melyek a leggyakrabban használt tartományok és mi jellemzi ezek megjelenését a metaforikus konceptualizációban.

Másrészt Baranyiné (2008) írása mentén ismertetem a folklór anyagban előforduló térviszony-reprezentációkat és azok minősítéseit.

„Az érzelmek konceptualizálását a szomatikus és a külső megnyilvánulásokon keresztül többen „emocionális univerzáléknak” tartják (Lakoff 1987; Kövecses 1995: 181 - 96). Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy a testi és az emocionális viselkedés egymáshoz illesztése messzemenően kultúrdifferenciálnak tűnik (Geeraerts–Grondelaers 1991: 153 - 179).

A nyelv - és kultúrközösségek emocionális életének, ebben az embert és a társadalmat gyötrő, illetve pusztító negatív érzelmeknek a megismerése az emóciók nyelvi képeinek a rekonstruálásán keresztül lehetséges.” (Bańcerowski 2005: 204)

Bańcerowski (2005: 202) LeDouxra hivatkozva leírja, hogy érzelmeink kifejezésének eszköztárát a természet és a kultúra szolgáltatja. Elmélete szerint amennyiben a természet, mint forrástartomány jelenik meg az érzelmekkel kapcsolatos metaforikus szerkezetekben, úgy univerzálékkal állunk szemben. A minket körülvevő természeti környezet és a természeti jelenségek általános emberi tapasztalatot, konvencionális tudást képeznek. Noha lehetnek ebben különbségek kultúrák között, pl. az egyes kifejezések mélységét és kiterjedtségét illetően, lényegét tekintve a természet eszköztárával fejezünk ki olyan érzelmeket, amelyek:

- biológiailag beprogramozottak, velünk születettek, génjeinkben rögzültek, tehát a külső körülményektől függetlenül önállóan fejlődnek;
- minden ember számára (részben az állatok számára is) univerzálisak;
- az evolúció segítségével magyarázhatók meg;
- viszonylag tartósak

(Mikolajczyk, 2004: 33- 34)

Bańcerowski (2005: 71) köznyelvi és irodalmi szövegekből vett példái alapján a következőkben jelölte meg az – elsősorban pozitív – érzelmek konceptualizálásának leggyakoribb eszközeit:

⁵⁷ Azokat a metaforákat, melyeknek összetett céltartományának egyik komponense érzelem, a 2.2. fejezet részben elemzem.

- „1. a TÉR doménje (amelyet a MOZGÁS BELÜLRE és KÍVÜLRE, valamint a MOZGÁS FELFELÉ és LEFELE fogalma jellemez);
 2. a LÁTÁS doménje;
 3. a HŐMÉRSÉKLET doménje;
 4. a NYOMÁS doménje;
 5. a SZÍN doménje;
 6. a TÁRGY doménje (azaz az érzelem pszeudotestként történő észlelése, például, mint általában a TÁRGY, illetve, mint annak a konkrét formái, például a TARTÁLY, az ÉPÍTMÉNY, az ÉTEL stb.), amely szoros kapcsolatban áll a SZUBSZTANCIA doménnel (amely általában, mint SZUBSZTANCIA, illetve, mint annak konkrét megnyilvánulása jelenik meg, például, mint a VÍZ, a FOLYADÉK stb.);
 7. az ÉLŐLÉNY (EMBER, VENDÉG, ÁLLAT) doménje;
 8. a HATALOM doménje”

A vizsgált folklór szövegekben a Bańczerowski (2005: 71) által ismertetett eszközök közül a **tér, szín és élőlény (állat)** fogalmi tartományokkal találkozunk.

3.1.2.1. A tér tartományának szerepe az érzelmet kifejező metaforákban

Annak érdekében, hogy az esetleges kultúrspecifikus tartalmak láthatóvá válhassanak, az érzelmet kifejezésének eszközeit vizsgálván elsőként azt tekintjük át, hogy **a tér, mint fogalmi tartomány** miként jelenik meg az oláh cigány (vlax gypsy) dialektusban lejegyzett folklór szövegekben.

Baranyiné (2008: 308) a következő táblázatban foglalja össze a magyar népdalokban előforduló térviszony-reprezentációkat és azok minősítéseit:

Pozitív jelentéstartalom:	Negatív jelentéstartalom:
közel	távol
fent	lent
felfelé irányuló mozgás	lefelé irányuló mozgás
központ	periféria
célirányosság	céltalanság
közepesen tág perspektíva	túl tág vagy túl szűk perspektíva

Fenti hivatkozott irodalom kiválóan alkalmas arra, hogy összehasonlító vizsgálatot végezzünk Bari Károly (1990) által gyűjtött szövegek és a magyar népdalok között, tekintve, hogy autentikus, beszélt nyelvi közlések írott változatáról van szó mindkét esetben.

Vertikális térdimenziók (felfele- lefele)

Bańczerowski (2005) a pozitív érzelmek konceptualizálásának vizsgálatokor Lakoff - Johnson (1988: 39) megfigyeléseire hivatkozva megjegyzi, hogy a kultúrák többségében a JÓ FELFELÉ metafora formájában jelenik meg. Elsőként azzal az érdekes jelenséggel állunk szemben, hogy a vizsgált folklór szövegekben nem találkozunk egyértelműen olyan kifejezésekkel, amelyekben a felfele való mozgás egyértelműen pozitív jelentéstartalommal bír. A több száz jelentésszerkezet között mindössze egy olyan kifejezést találunk, amely felfelé irányuló mozgással operál: *ande vorbi vazdine la* (beszédbe emelkedett), ez azonban sokkal inkább képességet, mint érzelmet fejez ki. Jelentéstartalma pozitív.

Baranyiné (2008) magyar nyelvű folklór szövegek ez irányú vizsgálatakor arra a következtetésre jut, hogy A BOLDOGSÁG FELFELÉ IRÁNYULÓ MOZGÁS, A BÁNAT LEFELÉ IRÁNYULÓ MOZGÁS. Előbbire tehát, mely analóg Bańczerowski (2005) 'JÓ az FELFELÉ' megállapítására, nem találunk példát. Lefelé irányuló mozgással a következő kifejezésekben találkozunk:

1. *zha téle pe milo phuv*

zha (menj) verb. téle (le) adv. pe(-ra, -re) adv. milo (panaszos/ szomorú) nomen
adject. phuv (föld) nomen subst.
'menj le a panaszos földbe'

2. *lako jilo téjle shindyolas*

lako (övé) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst. téjle (le-) prepoz.
shindyolas (szakadt) verb.
'a szíve leszakadt'

Az oláh cigány hit- és hiedelemrendszerben van egy szimbólum, a fehér kígyó. Ezt szerencsétlenséggel, balsejtelemmel azonosítják; megjelenése félelmet kelt.

3. *ek baro parno sap avilas opre anda pince*

ek (egy) nomen numerale baro (nagy) nomen adject. parno (fehér) nomen
adject. sap (kígyó) nomen subst. avilas (jött) verb. opre (fel) adv. anda (-ből)
adv. pince (pince) nomen subst.
'egy nagy fehér kígyó jött fel a pincéből'

Megállapításainkat a következőkben összegezhetjük:

- a boldogság felfele irányuló mozgás jelenségével (ebben a korpuszban legalábbis) nem találkozunk
- a bánat lefele irányuló mozgás az oláh cigány folklór szövegek metaforáiban is létező jelenség, de azzal a kiegészítéssel élnünk kell, hogy ez a vertikális mozgás egyéb negatív érzelmek (pl. indulat) kifejezésénél is ugyanolyan súllyal megjelenik
- vizsgált folklór korpuszban léteznek olyan metaforák, melyek – minden bizonnyal kultúrspecifikus módon – felfelé irányuló mozgással fejeznek ki negatív jelentéstartalmakat

Vertikális térdimenziók (fent- lent)

Az oláh cigány (vlax gypsy) metaforákban – mint láthattuk – sajátosan jelennek meg a felfelé - lefelé irányuló mozgások az érzelmek kifejezésénél. Ennél fontosabb azonban, hogy az érzelmek konceptualizálásában nem használja a fent - lent ellentétpárt, azaz gyakorlatilag kognitív nem szándékozik kifejezni a fent lenni - lent lenni állapotát az érzelmek tekintetében. Él ugyan a felfele - lefele ellentéppárral, de az minden esetben mozgásban van, tehát nem statikus. Ha szándékozik kifejezni bizonyos érzelmet, illetve azzal összefüggésben és/vagy következtében állapotot:

- nem interpretálja olyan egyértelműen az előjelét (pozitív/ negatív), mint a magyar nyelvű folklór
- az érzelem/ állapot alapértelmezett, hogy mindig mozgásban/ változásban van

Horizontális (be- ki) térdimenziók

Bañcerowski (2005:72) megállapítja, hogy „az érzelmeknek a térbeli dimenzióban történő konceptualizálásánál az emberi test, illetve a testrészek (leggyakrabban pedig a szív és a szem) olyan TARTÁLYKÉNT értelmeződnek, ahova az érzelmek bekerülnek (MOZGÁS BELÜLRE), benne vannak, és utána kívülre kerülnek ki (MOZGÁS KÍVÜLRE). A MOZGÁS KÍVÜLRE az ember testének természetes megélénkülésével, aktivitásával függ össze, amely a serkentett emberi szervezetben keletkezett energiatöbbletnek köszönhető.”

A dolgozat első részében tényként fogadtuk el, hogy érzelmeink kifejeződésének eszköztárát a természet és a kultúra adja. Amennyiben a természet – beleértve az embert – jelenségeit használjuk egy másik dolog – jelen esetben érzelem – kifejezéséhez, nagy valószínűséggel univerzáléval állunk szemben.

A szív és a szem, mint tartály megjelenése az érzelmek konceptualizálásában univerzális jelenség; oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegekben is találkozunk velük:

4. *avri xuttel andar morchi*

avri (ki) adv. xuttel (ugrik) verb. andar (-ből) adv. morchi (bőr) nomen subst.
'kiugrik a bőrből'

5. *avri rovel leske jákha*

avri (ki) adv. rovel (sír) verb. leske (övéi) pronomen possessivum jákha (szemek) nomen subst.
'kisírja a szemeit'

A bentről (testből, mint tartályból) kívülre mozgásnak, mint eszköznek az érzelmek kifejezésében létezik az oláh cigány folklórban egy sajátos értelmezése. Ezekben a példákban a jelentéstartalom negatív, maga a megjelenítendő érzelem az indulat. A test, illetve a testrész olyan tartályként jelenik meg, amely tele van negatív tartalmakkal, pl. feszültséggel, indulattal. A tartály tartalma maga a negatív szubsztancia; a kívülre való mozgás eseményében ez távozik az emberi testből. Ez a negatív szubsztancia nem veszik el, hanem másik tartályba helyeződik.

6. *nasul sas vi tyi déj, kana pe juma das tu avri*

nasul (rossz) nomen adiect. sas (volt) verb. vi (is) partikula tyi (tiéd) pronomen possessivum déj (anya) nomen subst., kana (mikor) adv. pe (-ra) adv. juma (világ) nomen subst. das (adott) verb. tu (téged) pronomen pesr. avri (ki) adv.
'anyád is rossz volt, mikor kiadott a világra téged'

További példák a tartály - motívum megjelenésére az *andej tyi mizh te fojil avri o chorgovo páji* (a pinádból folyják ki a csorgó víz) és a *kothar te pen páji ande tyi mizh* (onnan igyanak vizet a pinádból) metaforák.

A be - ki horizontális pár sok esetben testrészek fogalmával kerül kifejezésre, és mint ilyen univerzális jelenség. A már említett példákban (szem '*jakh- a*', bőr '*morchi- a*', stb.) két testrész játszik fontos szerepet a metaforikus konceptualizációban jelen folklór korpusz adatai szerint. Az autentikus szövegekben két olyan fogalommal találkozunk, melyek két- két jelentésszerkezetben jelennek meg a korpuszban: ezek a szív (*jilo*) és az ész (*godyi- a*). Utóbbit joggal tekinthetjük az agy, mint szerv megfelelőjének, tekintve, hogy a romani nyelvben nem létezik külön kifejezés erre, helyette minden esetben a '*godyi*' fogalmat használják, mely leginkább „ész”ként fordítható és a szerv helyett magát a funkciót jelöli:

das ande lengi godyi (beadták az eszüket)
hájta zhal andar leski godyi avri (hátha kimegy az eszéből)

A másik testrész, amellyel tehát horizontális metaforákban szignifikánsan többször találkozunk: a szív, melynek – miként eddig is láthattuk – kiemelt szerepe van az oláh cigány (vlax gypsy) metaforákban, bármely közlési szándékról (elsősorban illokúcióról) legyen szó:
shinel pes vorta ande lesko jilo (vágja magát egyenesen a szívébe)
phurdas anda leste edy jilo (belefűjt egy szívet)

A folklór eredetű metaforikus jelentésszerkezetekben TARTÁLYként leggyakrabban azt a két testrészt jeleníti meg, melyek az emberi lét alappillérét jelenítik meg szimbolikusan. Nevezetesen az **agyat/észt**, amely a **kognitív/mentális** képességeket jelöli, illetve a **szívet**, amely az **érzelmi/szociális** aspektusokra utal.

Közel- távol

A horizontális metaforák elsősorban a szerelem témaköréhez kapcsolhatók. Baranyiné (2005) megfigyelései szerint a távol a szerelmi sikertelenséget hivatott ábrázolni és általában megjelenik a jelentésszerkezetben valamilyen fizikai akadály; egy olyan objektum, amely az elérhetetlenséget, „átléphetetlen, szimbolikus határt képvisel a két világ között” (Baranyiné 2005: 308).

Vizsgált korpuszban egy példát találtam ebben a témakörben, amely horizontális metafora segítségével fejezi ki ezt a jelentéstartalmat.

7. *avilas ek balval haj ingerdas la mandar*

avilas (jött) verb. *ek* (egy) nomen numerale *balval* (szél) nomen subst. *haj* (és) konj. *ingerdas* (vitte) verb. *la* (őt) pronomen pers. *mandar* (tőlem) pronomen pers., ablativus
'jött egy szél és elvitte tőlem'

A távol lenni motívuma itt is megjelenik a konceptualizációban: a szerelem, mint élmény messze kerül a közlőtől. Kognitív szempontból alapvető különbségek mutatkoznak a két szerelem-felfogás között:

- a magyar nyelvű példákban alapvető motívum a sikertelenség, míg az oláh cigány (vlax gypsy) folklór eredetű jelentésszerkezet esetében szimbolikus akadály nem jelenik meg

- a magyar nyelvű példákban egyértelműen negatív érzellemmel állunk szemben (akadályoztatottság esetén), az oláh cigány példában nincs előjele, azaz inkább állapot, mint érzélem

- a magyar nyelvű példákban benne rejlik a szándék, amely cselekvésekben manifesztálódik (által akar rajta menni; kerülgeti, stb.), a vizsgált cigány nyelvűekben „ad hoc” megtörténik, jelen esetben a természeti jelenségek mozgása/ aktivitása által.

Központ- periféria

Baranyiné (2008) rámutat, hogy „a **középpont** a kiválasztottság, fontosság metaforikus helyszíne, (...) a **periférikus hely** ezzel szemben veszélyes, bajt hozó vagy bánatot, szomorúságot kifejező helyszín” (Baranyiné 2008: 320).

Vizsgált, oláh cigány (vlax gypsy) dialektusban lejegyzett folklór szövegekben is hasonló szerepe van a fenti ellentéppárnak, azonban mutatkoznak ebben a tekintetben más árnyalatok is. A központ - periféria jelenségével az írott nyelvi korpuszban a mese műfajához tartozó szövegekben találkozunk. A mese fogalma az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban némileg más jelentéssel bír, mint a magyar folklórban. Léteznek ugyan gyermekeknek szóló mesék, ám a cigány nyelven lejegyzett történetek nagyobb részének címzettjei felnőttek. Ezekben az eredetmondákban, hiedelemtörténetekben szereplő metaforákban a középpont magának a cselekménynek a helyszínét jelöli, funkciója az, hogy a lényegre irányítja a figyelmet. Előjelét illetően pusztán a metaforikus jelentésszerkezetből nem kapunk információt, tehát azt minden esetben a kontextus dönti le, hogy pozitív vagy negatív érzelemről, adott esetben neutrális állapotról van-e szó. Erre a jelenségre példák az *ando mashkar le véshesko* (az erdők gyűrűjében) és a *sasta lumeko pályi, kaj naj les vígo* (egész világi víz, ahol nincs vége) jelentésszerkezetek.

A periféria a folklór szövegekben kizárólag valaminek – elsősorban természeti jelenségnek – a végeként jelenik meg a metaforikus szerkezetekben. Azzal a szándékolt jelentéssel, melyet Baranyiné (2008) tárgyal – nevezetesen, hogy a periféria veszélyes hely, illetve annak szimbóluma – nem találkozunk a korpuszban. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy magának a fogalomnak sincs egységes nyelvi alakja. Bizonyos nyelvjárásokban szóösszetétellel fejezik ki a tartalmát, más nyelvjárásokban nincs a fogalomnak szó szerinti alakja, inkább csak körülírják, elsősorban a „daral” (*fél*) ige felhasználásával. A természeti jelenség végének a megjelenítésének az a funkciója, hogy felhívja a figyelmet, hogy a történet fordulópontjához érkezett:

vésesko agor (az erdő végén)

sasta lumeko pályi, kaj naj les vígo (egész világi víz, ahol nincs vége)

pel agor dromesko (az út végén)

A magyar folklórban leírtakhoz képest lényegesen gyakrabban találkozunk a céltalan mozgás jelenségével:

8. *le romna zhannas sanaséjjel pala pengo mánro*

le (az) art. romna (asszonyok) nomen subst. zhannas (mentek) verb.

sanaséjjel (szana- széjjel) adv. pala (után) posztpoz. pengo (sajátjuk)

pronomen possessivum mánro (kenyér) nomen subst.

'az asszonyok szanaszéjjel mentek a kenyérük után'

9. *e kokala géle séjjel, mulas*

e (a) art. kokala (csontok) nomen subst. géle (mentek) verb. séjjel (széjjel)

adv., mulas (meghalt) verb.

'a csontok széjjelmentek, meghalt'

A céltalanság kifejezésére további példák a *sorij akak i ráklyi le mulenge kokala vinta- vorte* (szórja akkor a lány a halottak csontjait szana- széjjel) és a *zhannas cikkázva ande khangeri* (mentek cikázva a templomba) metaforák.

A tér telítettsége

A tér telítettségének általában az a funkciója a metaforákban, hogy a szándékolt jelentés telítettségét érzékeltesse. Univerzális jelenség, hogy általában az érzelmek

konceptualizálásánál alkalmazzuk. Pozitív érzelmek megjelenítése esetén a szándékolt kifejezés intenzitását és mélységét erősíti, pl:

andre radyogindas e soba katar leste (beragyogott a szoba tőle)

somnakasa sas ande mardo ande lesko kolin (arannyal volt televerve a keble)

Negatív érzelmek esetében egyértelműen a telítettséget szimbolizálja, azaz ahogyan a tér (jelen esetben az emberi test) telített egy bizonyos tartalommal, ugyanúgy a közlő telített a szóban forgó negatív érzellemmel: *dostul som armajedino* (elég<ig> vagyok átkokkal).

3.1.2.2. Az élőlény (állat) tartományának szerepe az érzelmeket kifejező metaforákban

Nem feltétlenül szignifikáns, ám minden bizonnyal jelzésértékű tény, hogy az érzelmek kifejezésére szolgáló három metafora közül kettőben *kígyó* (*sap- a*) szerepel, mint fogalmi tartomány; azaz a konceptualizáció egyik eszköze. Érdekes továbbá, hogy ez a kifejezés akár *ellentétes* vagy *ambivalens* szerepet is betölthet egy - egy átvitt értelmű kifejezésben. A *háj kana vorbíjas o sap, tista loli rozha hullinde anda lesko muj* (és amikor beszélt a kígyó, tiszta piros rózsák hullottak a szájából) metafora esetében *örömet* fejez ki; az *ek baro parno sap avilas opre anda pince* (egy nagy fehér kígyó jött fel a pincéből) kifejezésben a *félelem* konceptualizálásának egyik eszköze. Véleményem szerint a kígyó, mint fogalmi tartomány ambivalens megjelenése *ambivalens kulturális tartalmakra utal*.

Az *o beng te pel tyo rat, i muca te xal tyo mas* (az ördög igya a véredet, a macska egye a húsozat) *indulatot* konceptualizál. A kifejezésben az indulatos állat (macska 'muca-i') viselkedésével kapcsolatos univerzális tapasztalat tükröződik:

10. *o beng te pel tyo rat, i muca te xal tyo mas*

o (az) art. beng (ördög) nomen subst. te (hogy) konj. pel (iszik) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum rat (vér) nomen subst., i (a) art. muca (macska) nomen subst. te (hogy) konj. xal (eszik) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum mas (hús) nomen subst.

'az ördög igya a véredet, a macska egye a húsozat'

3.1.2.3. A szín tartományának szerepe az érzelmeket kifejező metaforákban

A folklór korpuszban két olyan jelentésszerkezettel találkozunk, amelyek színek segítségével fejeznek ki vagy hangsúlyoznak emocionális tartalmakat.

„A HŐMÉRSÉKLET, a NYOMÁS és a SZÍN fogalmi tartományok szorosan összefüggenek egymással. Az emberi szervezet megélénkítése maga után vonja a testhőmérséklet, a belső nyomás növekedését, és – néha – a bőr kivörösödését. A magasabb hőmérséklet hatására a szervezet hőt sugároz, amely néha fényenergiával is párosulhat. A HŐ és a FÉNY metaforán alapuló nyelvi kifejezések pozitív konnotációkkal bírnak. Az öröm, a boldogság, a vidámság, az eufória, a jókedv, a derű úgy konceptualizálódnak, mint a hó, illetve mint a fény, amely az ember belsejében jelentkező energiát kívülre is sugározza, és amely elsősorban a szemekben és az arcon jelenik meg...” (Bańcerowski, 2005: 73)

Fenti gondolatmenet azt az univerzális tapasztalatot taglalja, mely szerint bizonyos érzelmek megjelenése szomatikus tünetekkel jár együtt és a testi folyamatok természetében részben színek segítségével írható le.

A korpuszban található metaforákban a színek más aspektusban jelennek meg.

11. *háj kana vorbíjas o sap, tista loli rozha hullinde anda lesko muj*
háj (és) konj. kana (amikor) adv. vorbíjas (beszélt) verb. o (a) art. sap (kígyó)
nomen subst., tista (tisza) jelen esetben adv. loli (piros) nomen adiect. rozha
(rózsák) nomen subst. hullinde (hullottak) verb. anda (-ból, -ből) adv. lesko
(övé) pronomen possessivum muj (száj) nomen subst.
'és amikor beszélt a kígyó, tiszta piros rózsák hullottak a szájából'

Fenti kifejezés esetében a 'lolo- lyi- e' piros szín nem szomatikus tünetre utal, hanem *verbális tartalomra*, amely az *öröm* érzelmét váltja ki a befogadóból.

*ek baro parno sap avilas opre anda pince*⁵⁸
ek (egy) nomen numerale baro (nagy) nomen adiect. parno (fehér) nomen
adiect. sap (kígyó) nomen subst. avilas (jött) verb. opre (fel) adv. anda (-
ból) adv. pince (pince) nomen subst.
'egy nagy fehér kígyó jött fel a pincéből'

Fenti metafora kultúrspecifikus, mivel: 1. etnikai többletinformáció⁵⁹ szükséges az értelmezéséhez, 2. a fehér szín sajátos módon a *félelem* érzelmhez társul, 3. az emocionális tartalom konceptualizálása során *egyidejűleg* jelenik meg benne a szín és az élőlény tartománya (csakúgy, mint az előző metafora esetében).

Az érzelmek konceptualizálásának vizsgálata során arra az eredményre jutottam, hogy az oláh cigány folklór anyagban – az általánosan ismert tartományok közül – jellemzően *a tér* jelenik meg a metaforikus konceptualizációban.

3.1.2.4. A pozitív érzelmek konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegek metaforáiban

Bañcerowski gondolatmenetén haladva elsőként azokat a kifejezéseket vizsgáljuk, melyekben a pozitív érzelmek kifejezésének eszközét a természeti jelenségek és az ember, mint biológiai - evolúciós képződmény adja.

Az emberi test, mint forrástartomány gyakran megjelenik oláh cigány folklór szövegek metaforáiban, forrástartományként:

12. *del changa angla leste*
del (ad) verb. changa (térdek) nomen subst. angla (előtt) adv. leste (nála)
pronomen pers.
'térdeket ad előtte'

Ezek a kifejezések univerzálisak. Hasonló, sőt adott esetben azonos jelentésű kifejezésekkel gyakorlatilag bármely nyelvben találkozhatunk, így kijelenthetjük, hogy ezek a nyelvi szerkezetek mind tartalmukban, mind pedig mélységükben/ kiterjedtségükben általános érvényűek.

Létezik azonban a romani nyelvű érzelm - metaforákban két olyan jelenség, melyeket

⁵⁸ Azokat a metaforákat, amelyeket más tárgykörben már ismertettem, ezúttal nem jelölöm sorszámmal.

⁵⁹ ld. 42. o.

köln kell vizsgálnunk:

- szív és vér szervek megjelenése a metaforikus konceptualizációban
- „megenni valamit” - jelenség

- I. A forrástartományokat elemző fejezetben megállapítottuk, hogy amennyiben a közlés szándéka, azaz a céltartomány **érzelem, állapot** (később látni fogjuk ezek kiemelt jelentőségét), illetve cél annak **mélységének vagy intenzitásának kifejezése**, akkor forrásként az oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban a szív (*jilo*) és a vér (*rat*) jelenik meg a metaforikus konceptualizációban. Ennek oka valószínűleg az említett szervek fontossága, illetve érzékelhetősége, mint fiziológiai tapasztalat.

13. phagyilas e terna romnako jilo

phagyilas (eltörött) verb. e (a) art. terna (fiatal) nomen adiect. romnako (asszony<nak a> nomen subst. jilo (szív) nomen subst. 'eltört a fiatalasszony szíve'

14. még vi pa lesko balengo salo pityalas o rat

még (még) adv. vi (is) partikula pa (- ról) delativus lesko (övé) pronomen possessivum balengo (hajá<nak az) nomen subst. salo (szál) nomen subst. pityalas (csepegett) verb. o (a) art. rat (vér) nomen subst. 'még a haja száláról is csepegett a vér'

- II. Az eszik (*xal*), nyal (*charel*), csókol (*chumidel*) kifejezések megjelenése a pozitív érzelmek konceptualizálásában szintén specifikus. Véleményem szerint ezek szerepe felfokozottság kifejezése.

15. charav tye punre, tye vastore

charav (nyalom) verb. tye (tied) pronomen possessivum punre (lábak), tye (tied) pronomen possessivum vastore (kezecskék) nomen subst. 'nyalom a lábaidat, a kezecskéidet';

Ugyanerre a jelenségre példa a *xav tye devles eszem az istenedet* metafora.

A pozitív érzelmek kifejezésében fenti két jelenségnek van egyfajta szintézise, amikor a közlés szándékában benne rejlik mind az érzelem mélységének, mind pedig a felfokozottság kifejezésének az igénye:

chumidav tyo jilo (csókolom a szívedet)

chumidav tyo ratoro (csókolom a vérecskédet)

3.1.2.5. A negatív érzelmek konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegek metaforáiban

Mint látni fogjuk, a negatív érzelmek kifejezése kiterjedtebb és árnyaltabb, mint a pozitív érzelmeké; szélesebb skálán mozog horizontálisan és vertikálisan egyaránt. Kezdjük a legegyszerűbb példákkal, melyben az emberi test jelenik meg forrástartományként, különösebb többlettartalmak nélkül:

16. *lesko dyi avri kamel te sindyol*

lesko (övé) pronomen possessivum dyi (lélek) nomen subst. avri (ki) adv.
kamel (akar) verb. te (hogy) konj. sindyol (szakad) verb.
'a lelke ki akar szakadni'

Hasonlóképpen univerzális a *pe tye jakha shudino kode* (szemedre vetem azt) metafora.

Ezek a kifejezések számos nyelvben előfordulhatnak; szó szerinti fordításuk semmiféle nehézséget vagy „ismeretlenséget” nem okozna a metaforikus konceptualizációban.

Szintén nem idegen jelenség a természetes nyelvekben, hogy érzelmeink **telítettségét** kívánjuk kifejezni és ebben a tekintetben a vizsgálat tárgyát képező folklór anyagból származó példák univerzálisak: pl. *muro jílo duj pharrolu* (a szívem kettéhasad), illetve:

avri rovel leske jákha

avri (ki) adv. rovel (sír) verb. leske (övéi) pronomen possessivum jákha (szemek) nomen subst.
'kisírja a szemeit'

Csakúgy, mint a pozitív érzelmek esetében, a negatív emóciók konceptualizálása során is megjelenik az evés motívuma. Ebben a tekintetben a következő sajátosságokkal találkozunk:

- I. az evés motívuma kultúrspecifikus kifejezésekkel társul és emiatt sajátos tartalmakkal bővül: *zimanas le manusen* (kóstolták az embereket); *xal o lazhavo tyo muj* (eszi a szégyen a szádat), illetve

17. *na xa ma, kurvere*

na (ne) inperat. xa (egyél) verb. ma (engem) pronomen pers., kurvere (kurva) nomen subst.
'ne egyél engem, kurva'

18. *xal ma e pustíja*

xal (eszik) verb. ma (engem) pronomen pers. e (a) art. pustíja (pusztulat) nomen subst.
'eszik engem a pusztulat'

- II. az evés motívuma állatok megjelenésével társul:

o beng te pel tyo rat, i muca te xal tyo mas

o (az) art. beng (ördög) nomen subst. te (hogy) konj. pel (iszik) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum rat (vér) nomen subst., i (a) art. muca (macska) nomen subst. te (hogy) konj. xal (eszik) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum mas (hús) nomen subst.
'az ördög igya a véredet, a cica egye a húsodat'

19. *o zhukel te xal o manro, mánresa o nasvalípe*

o (a) art. zhukel (kutya) nomen subst. te (hogy) konj. xal (eszi<k>) verb. o (a) art. manro (kenyér) nomen subst., mánresa (kenyér<rel>) nomen subst. o (a) art. nasvalípe (betegség) nomen subst.

'a kutya egye a kenyeret, kenyérral a betegséget'

Mikolajczyk (2004: 33 - 34) szerint (ld. Bańczerowski 2005: 202) a kultúra határozza meg az olyan tartalmakat, amelyek:

- a biológián kívüliek, az egyének és a közösségek által létrehozottak, a szocializációs folyamatban megtanultak, a megfelelő társadalmi és kultúrkontextus nélkül nem aktiválhatók;
- specifikusak az adott nyelv - és kultúrközösségre nézve, kizárólag emberek és megismételhetetlenek;
- az értékrendszer, a meggyőződések stb. által motiváltak, és az adott közösség által preferált életstílusokkal függenek össze;
- a történelmi időben viszonylag gyorsan változnak

Az érzelmeket konceptualizáló folklór metaforák **kulturálisan meghatározott** példái a következők:

vov armaje te del man (átkot adjon nekem)

ek baro parno sap avilas opre anda pince (egy nagy fehér kígyó jött fel a pincéből)

20. *dilo rom, marel les e prikezhija*

dilo (bolond) nomen adiect. rom (<cigány> ember) nomen subst., *marel* (ver) verb. *les* (őt) pronomen pers. *e* (a) art. *prikezhija* (kb. szerencsétlenség) nomen subst.

'bolond a (cigány)ember, (meg)veri a prikezsija'

21. *leski déj armaje mangelas*

leski (övé) pronomen possessivum *déj* (anya) nomen subst. *armaje* (átkok<at>) nomen subst. *mangelas* (kért) verb.

'az anyja átkokat kért'

3.1.3. Az idő konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

1. *opre ustyel o kham*

opre (fel) adv. *ustyel* (kel) verb. *o* (a) art. *kham* (Nap) nomen subst.
'felkel a nap'

2. *káli ratyi-j*

káli (fekete) nomen adiect. *ratyi* (éjszaka) nomen subst. -j kopula
'fekete éjszaka van'

3. *butyarel e vreme*

butyarel (dolgozik) verb. *e* (az) art. *vreme* (idő) nomen subst.
'dolgozik az idő'

„(...) míg a fizikai periodicitásokon túl intuitíve tapasztaljuk az időt, nem tudunk semmilyen konkrét dologra mutatni mindennapjaink eseményeiben, szűkebb és tágabb környezetünkben, amelyet az idővel azonosíthatnánk” (Szamarasz 2006: 99)

A metaforikus konceptualizációban gyakori jelenség, hogy az időt mozgásban lévő tárgyként jelenítjük meg. Az idő és annak múlása univerzális tapasztalat. Jelen folklór korpuszban találunk olyan példákat, amelyek tartalmukban univerzálisak.

Ezek a kifejezések szemantikai szempontból semmiféle különbséget nem mutatnak magyar nyelvű kifejezésektől: *kezdij te rátyol* (kezd esteledni); *opre ustyel o kham* (felkel a nap); *avilas e rátyi* (jött az éjjel); *avel i detehara* (jön a reggel); *reslas le i ratyin* (ráért az éj); *tejle pherdas lako dyes* (leért az ő napja); *avel e rát pre lende* (jön az este rájuk).

Hangsúlyos a *káli ratyi-j fekete éjszaka* van kifejezés a fekete 'kalo- lyi- e' melléknévnek köszönhetően.

A következő példák abban mutatnak különbséget, hogy az idő múlását cselekvésként értelmezik. Ezekben a nyelvi szerkezetekben a benne rejlik az feltételezés, amelyre az időt, mint forrástartományt vizsgáló fejezetrészen már utaltam, nevezetesen, hogy a minket körülvevő világot transzcendens erő működteti: *kadi sunto rátyi te n'avilo* (ez a szent este ne jöjjön); *kerdyol e svunto tehára* (szent holnap lesz).

Az idő, mint céltartomány vizsgálatára Boroditsky (2000:6) kínál lehetőséget. Leírja, hogy az angol nyelvben két meghatározó téri - metafora használatos megjeleníteni az eseményeket az időben:

Az „egyén - mozgó” metafora esetében előrészt (homlokzat) jelölnek ki egy jövőbeli vagy későbbi eseménynek. A megfigyelő mozog egy útvonal mentén; a tárgyak az irány szerint rendezettek egy vonalban. Amikor a megfigyelő mozog, a tárgyak elrendeződnek a megfigyelő mozgása szerint.

Ezeknek a metaforáknak az esetében tehát az idő egy lineáris vonal és a metaforikus konceptualizáció során a kívánt tartalom olyan módon fejeződik ki, hogy a közlő mozog ezen a bizonyos vonalon.

Az „idő - mozgó” metafora esetében a homlokzatban egy elmúlt vagy korábbi esemény áll. Az idő mozgásának az irányában rendeződnek el a tárgyak. Mikor két tárgy mozog, nekik előrészt jelölődik ki mozgásuk iránya alapján. Ezen metaforák esetében a kifejezésbe vont esemény/ tárgy stb. statikus, a konceptualizációban az idő mozgásával fejezzük ki a tartalmat.⁶⁰

Természetesen nem jelenthetjük ki, hogy autentikus oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegekben nem találkozunk egyén - mozgó metaforával, azt azonban igen, hogy jelen korpuszban nem. Mindez arra enged következtetni, hogy kognitív szempontból az oláh cigány (vlax gypsy) metaforákban tükröződnek olyan nézőpontok az idővel, mint nehezen megragadható fogalommal kapcsolatosan, miszerint:

- az idő mozog/ halad/dolgozik, pl. *'butyarel e vreme'* dolgozik az idő (ahogy arra a forrástartományokat elemző fejezetben utaltam, fogalmában benne rejlik a változás

⁶⁰ "In the ego - moving metaphor, front is assigned to a future or later event (e.g. 'The revolution is before us'). In this example, the 'revolution' is a later or future event, and is said to be before because it is further along in the observer's direction of motion. An analogous schema exists for ordering objects in a line (see Fig. 2a). When an observer moves along a path, objects are ordered according to the direction of motion of the observer. In Fig. 2a, the dark can is said to be in front because it is further along in the observer's direction of motion. In the time -moving metaphor, front is assigned to a past or earlier event (e.g. 'The revolution was over before breakfast'). Here, the 'revolution' is the earlier event, and is said to be before because it is further along in the direction of motion of time. Once again an analogous system exists for ordering objects in space (see Fig. 2b). When two objects (without intrinsic fronts) are moving, they are assigned fronts based on their direction of motion. In Fig. 2b, the light-colored widget is said to be in front because it is further along in the widgets' direction of motion."

- természeténél fogva)
- az idő linealitásában minden egyéb tényező ember/tárgy statikus, pl. *'zhalas o pályi te sovel'* ment a víz aludni

3.1.4. Vágy konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

1. *hutyil le Suntone Devles*
hutyil (fogd) verb. le (az) art. Suntone (szent<et>) nomen adiect. Devles (isten<t>) nomen subst.
'fogd a szent istent'
2. *ármájá dáv tu, te na luludares avri*
ármájá (átok) nomen subst. dáv (adok) verb. tu (neked) pronomen pers., te (hogy) konj. na (ne) inf. luludares (virágozz) verb. avri (ki) adv.
'átkot adok neked, hogy ne virágozz ki'
3. *sar zhal o pályi, káj te zhal laki bax*
sar (ahogyan) adv. zhal (megy) verb. o (a) art. pályi (víz) nomen subst., káj (ahol) te (hogy) konj. zhal (megy) verb. laki (övé) pronomen possessivum bax (szerencse) nomen subst.
'ahogyan megy a víz, (kb. oda) menjen a szerencséje'

A vágy általános emberi jelenség, kifejezésében hasonló az érzelmekhez. Kövecses (2005: 37) utal rá, hogy a metaforikus konceptualizációban sok esetben valamilyen fizikai erő vagy fiziológiai jelenség segítségével fogalmazzuk meg. Autentikus oláh cigány (vlax gypsy) szövegekben elsősorban a forrástartományokról szóló fejezetben már tárgyalt tartalmakkal találkozunk, nevezetesen pl. az anyagi értékek/ javak szerepeltetésével: pl. *po rup, po somnakaj te vushtyaves* (ezüstön, aranyon keljetek), illetve a szemantikailag az ezekhez közel álló *korona, mint értéktárgy; koronázás, mint rítus* megjelenésével: *te koronázisarel les o boldogshago* (koronázza őt a boldogság)⁶¹.

Az *ármájá dáv tu, te na luludares avri* (átkot adok neked, hogy ne virágozz ki) tulajdonképpen negatív előjelű vágy/kívánság, amely a kivirágzás (szimbolikusan a kiteljesedés) motívumával fejezi ki a szándékolt jelentést.

Szintén találkozunk az emberi test, mint forrás szerepeltetésével. Következő példában a közlő a testrészt tulajdonképpen a az emberi test egészével azonosítja, elsősorban fizikai szempontból, ám adott kontextusban (Bari: 1990) a kiterjesztés holisztikus, azaz pszichikai-mentális tartalmakra is vonatkozik, mint a *so tye jákha kíváninen* (mit kívánnak a szemeid) metafora esetében.

Minden bizonnyal a természeti tartalmakhoz való szoros kötődés, illetve annak örökségeképpen a vágy megjelenítésének esetében találkozunk olyan kifejezésekkel, amelyek állatok megjelenítésével operálnak. Ezekben a nyelvi szerkezetekben az állatok viselkedésével kapcsolatos tapasztalatok mutatkoznak meg, melyek nyilvánvalóan nem térnek el általános emberi tapasztalatoktól – hasonló élettérben. Specifikusak azonban abban az aspektusban, hogy mely viselkedésmintákra fókuszálnak.

Az *o zhukel te xal o manro, mánresa o nasvalípe* (a kutya egye a kenyeret, kenyérral a betegséget) példa nem a kutya (*zhukel- a*) leginkább jellemző viselkedésmintájával operál, hiszen az evés képességénél vannak a kutyának specifikusabb

⁶¹ magyar nyelvű jelentésszerkezet, romani ragozással

tulajdonságai is. Ebben az esetben a közlő valószínűleg azért választotta ezt a tartalmat, mert segítségével a kifejezés telítette válik, azaz a vágy tárgya – nevezetesen, hogy a betegség válljon semmissé – ezzel a cselekvéssel/ viselkedésmintával fejezhető ki maradéktalanul.

A pozitív érzelmi állapotra való törekvés általános emberi vágyának kifejezése a következő nyelvi szerkezet. A konceptualizációban univerzális tapasztalatot használ, nevezetesen a madár, mint állatfaj repülésre való alkalmasságát, illetve a képesség megszerzésére való törekvés jelenségét. Egyúttal deklarálja és univerzalizálja, hogy az emberi természetnek csakúgy alapvető motivációja a pozitív érzelmi állapot elérése, mint a madárnak (*chiriklyi- a*), mint állatfajnak a repülés képességének elsajátítása: *chi chiriklyi chi tromal t'ural* (nincs madár, ami nem próbál repülni).

A kade te zhal laki bax, t'ingalal la o pályi (így menjen a szerencséje, vigye el őt a víz) és a *sar zhal o pályi, káj te zhal laki bax* (ahogy megy a víz, <kb. oda> menjen a szerencséje) egyaránt a víz (*paji- a*) és a szerencse (*baxt- a*) fogalmakkal konceptualizálja a szándékolt jelentést, amely tulajdonképpen negatív előjelű kívánság. A természeti erő és a már többször hivatkozott 'baxt' szerencse szinkron megjelenése biztosítja a metafora etnikus jellegét.

Univerzális kifejezése a a vágnak a *te del ma o del baxt* (adjon nekem az isten szerencsét).

3.1.5. Erkölc konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

1. *o lazhavo chi xal tyi pofa?*

o (a) art. lazhavo (szégyen) nomen subst. chi (nem) inf. xal (esz<k>) verb. tyi (tiéd) pronomen possessivum pofa (pofa) nomen subst.?
'a szégyen nem eszi a pofádat?'

2. *o suntó dél te marel ma, te xoxavav*

o (a) art. suntó (szent) nomen adiect. dél (isten) nomen subst. te (hogy) konj. marel (ver) verb. ma (engem) pronomen pers., te (ha) konj. xoxavav (hazudok) verb.
'a szent isten verjen meg, ha hazudok'

3. *xasajvel e bakrori*

xasajvel (elveszik) verb. e (a) art. bakrori (báránka) nomen subst.
'elveszik a báránka (lány)'

„A kognitív tudományokkal kapcsolatos kutatások egyik fontos eredménye, hogy az erkölcsről való gondolkodás képzeleti <természetű>. (...)...az erkölcs nem teljes egészében metaforikus és az erkölcsnek ezen nem metaforikus tényezői azok, melyeken az erkölccsel kapcsolatos metaforák rendszere alapul.” (Lakoff 2002:41, fordítás tőlem)⁶²

Lakoff (2002) szerint az erkölcs nem metaforikus aspektusa a jólét élményéből fakad, bár később hozzáteszi, hogy legalábbis az amerikai kultúrában. A jólét fogalmát természetesen tágan értelmezi, anyagi - fizikai stb. aspektusokra értelmezve egyaránt. A „jól lenni” alapvető

⁶² „An important conclusion of research in cognitive studies is that moral thinking is imaginative and that it depends on metaphorical understanding (...) ...morality is not all metaphorical and that nonmetaphorical aspects of morality are what the system of metaphors for morality is based on.” (Lakoff 2002:41)

élménybázisát a következő ellentétpárokban fogalmazza meg:

- egészséges - beteg,
- gazdag - szegény,
- erős - gyenge,
- szabad - bebörtönzött,
- ápolt - elhanyagolt,
- boldog - szomorú,
- ép - fogyatékos,
- tiszta - piszkos,
- szép - csúnya,
- fényben - sötétben lenni,
- közösségben élni zárt szociális kapcsolatokkal - ellentétes érzületben izoláltan

Fenti listát az oláh cigány folklór korpusszal összevetve gyakorlatilag nem találunk érintkezést. Ennek egyik oka valószínűleg abban rejlik, hogy az erkölccsel kapcsolatos gondolkodás különböző. A romani nyelv nem jelöli a fogalmat. Törvényeket, szabályokat fogalmaz meg, melyek a mindennapi élet alappillérei voltak autentikus közösségekben és sok helyütt még ma is – ha valamelyest lazulva is – irányítják a közösségek életének etikai rendszerét.

A Romani Kris lényegét Kovács (2009: 18) a következőkben látja:

„Tévesen cigánytörvénynek vagy cigány törvényszéknek fordítják, pedig jóval több annál: erkölcsi útmutató arra, hogyan él egy igazi cigány ember. Elsősorban az oláh cigányok körében maradt meg belső szervező erőként. A Romani Krisnek egyrészt van egy erkölcsi jelentése ("a törvény"): szabályozza az alapvető együttélési normákat, a tulajdont, a házasságot, a csoport hierarchiáját. Másrészt szociális funkciót is betölt, amennyiben kötelesség a gyengék, az anyagi vagy egyéb értelemben elesettek segítése, harc esetén a kiállítás a közösségért.”

Vizsgált folklór korpusz metaforáinak vizsgálatakor úgy tűnik, hogy az idézett etikai rendszernek hangsúlyos **verbális** aspektusa van. A korpuszban azonosított, erkölcsi tartalmakat konceptualizáló tíz kifejezés közül négyben szerepel a 'muj- a' száj, illetve a 'pofa' magyar nyelvű, pejoratív jelentéstartalmú forrásfogalom.

Amennyiben a vizsgált jelentésszerkezetek pozitív etikai tartalmat fejeznek ki, akkor a 'muj' száj kifejezés a '(meg)fogadni' ige cigány vagy magyar nyelvű változatával társul. Ezek a metaforák a pozitív erkölcsi tartalmakat kétféle módon konceptualizálják: egyrészt megfogadni (kb. esküt tenni) bizonyos etikai tartalmakat: *te fogadisa kodo muro muj* (fogadjam <meg> a számm); másrészt elfogadni (kb. belsővé tenni) bizonyos etikai tartalmakat, amelyeket egy közlő közöl: *patyandas e phure kuldushesko muj* (megfogadta az öreg koldus száját).

Azokban az esetekben, amikor a metafora negatív etikai tartalmat konceptualizál, a 'száj', illetve a 'pofa' a szégyen és a gyalázat ('*lzhavo*', '*prasamo*') fogalmakkal együtt jelenik meg: *xal o lzhavo táj o prasamo lesko muj* (eszi a szégyen és a gyalázat a száját); *o lzhavo chi xal tyi pofa?* (a szégyen nem eszi a pofádat?). Ezekben a jelentésszerkezetekben az a szemantikailag érdekes jelenség fogalmazódik meg, hogy nem a 'száj' kebelezi be – ahogy az logikus volna –, hanem a száját kebelezi be a negatív erkölcsi tartalom.

Az *akana lav ma te zhav palo dél o sunto* (most fogom magamat, hogy menjek isten, a szent után) metaforikus kifejezése a vallási/ etikai tartalmak elfogadásának.

Az o sunto dél te marel ma, te xoxavav (a szent isten verjen meg, ha hazudok)

kifejezés tulajdonképpen eskütétel és oláh cigány (vlax gypsy) diskurzusokban gyakori.⁶³ Tulajdonképpen bármely nyelvi helyzetben előfordul, funkciója lehet közlés tartalmának nyomatékosítása, de akár illokúció is.

Az *o dél te jertil armajere, o ráj te jertil armajere* (az isten bocsássa meg az átkokat, az úr bocsássa meg az átkokat) kifejezés a **bűnbocsánat** általános motívumát fogalmazza meg. Hasonlóképpen kulcsfogalma emberi társadalmak etikai rendszerének a **becsület: so rodas leske pátyiv** (mit keressük a becsületét). Mindkét szubsztancia a monoteizmus erkölcsi rendszere alappilléreinek tekinthető.

A magyar nyelvű 'pletyka' és az oláh cigány 'lazhavo' szégyen fogalmak szemantikailag közel állnak egymáshoz a *kade zhal i pletka, o lazhavo* (így megy a pletyka, a szégyen) jelentésszerkezetben. Ebben az értelmezésben a két fogalom – különösen a 'lazhavo' (szégyen) – a gyakran előforduló negatív erkölcsi tartalom, amely tulajdonképpen nem más, mint az együttélési normák be nem tartása.

A 'bárány' „Jézus Krisztusnak a szimbóluma, a keresztény ikonográfia legközismertebb motívuma.” (Fabiny, 1992: 42); „a jámborság, a szelídség, az engedelmesség (...) jelképe.” (Pál- Újvári, 2001: 69).⁶⁴ A *xasajvel e bakrori* (elveszik a bárányka <lány>) kifejezés a *bárány-* motívumhoz kapcsolódó pozitív etikai tartalmak elvesztére utal.

3.1.6. Halál konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

1. *e kokala géle séjje, mulas*

e (a) art. kokala (csontok) nomen subst. géle (mentek) verb. séjje (széjjel) adv., mulas (meghalt) verb.
'a csontok széjjelmentek, meghalt'

2. *phurdas les o balval, praxoske válisájlas*

phurdas (<meg>) fújta les (öt) pronomen pers. o (a) art. balval (szél) nomen subst., praxoske (pornak) nomen subst. válisájlas (vált) verb.
'megfújta őt a szél, porrá vált'

„A halálról a nyelv képekben beszél. Van **elszenvedett halál**, amikor valaki vagy valami végez az emberrel: *elragadja a betegség, a halál, lesújt rá az Isten haragja* stb., és van cselekvő, **aktív halál**: *eltávozik, elmegy, végső nyugalomra tér, visszatér az Atyához, visszatér az anyaföldre* stb.” Spannraft (2000: 59)

Tekintve, hogy a halál alapvető emberi tapasztalat és univerzális élmény, természetes, hogy mindkét típussal találkozunk a korpuszban. Spannraft (2000: 59) utal arra, hogy a primitív gondolkodás számára csak az előbbi létezett. Jelen fejezet tárgy autentikus nyelvi anyag, amely ebből a szempontból alátámasztani látszik a fenti megállapítást, mely szerint az ún. primitív népek a halált elszenvedett folyamatként értelmezték. Magyar és angol nyelvű példákkal összehasonlítva azonban ezeket a metaforákat, egy lényeges különbségekkel találkozunk, még pedig a forrástartományt illetően.

Kövecses (2005: 40) szerint „(…) a halál fogalmát a távozással, az éjszakával, a sötétséggel, illetve a hideggel azonosítjuk.”

Spannraft (2000: 59) Kövecseshez hasonlóan úgy véli, hogy „a halálhoz a mi európai kultúránkban nyelvi a sötétség képei kapcsolódnak”. Az európai nyelvekben a halálról

⁶³ nyelvészeti terepmunka során történt megfigyelés alapján

⁶⁴ bővebben ld. 25. o.

általában a térdimenziók használatával beszélünk (Szilágyi 1997:31), elsősorban a FENT - LENT ellentétpár segítségével és ezeket érzékeltetjük az ÉLET - HALÁL relációt. Ahogy arra a forrástartományokat taglaló fejezetben utaltam rá, ez a jelenség a romani nyelvű folklórban is létezik, de nem tipikus. A *te kerdyile duj jaga te marnas pe k'ekhtane, saveski jag mudarna* (csináljanak két tüzet, hogy verjék egymást, amelyiküknek a tüze meghal) és a *chi chéri, chi phu te na lal ma ande* (se ég, se föld ne vegyen be engem) metaforák tartalmazzák a tárgyalt tartalmakat, de specifikus sajátosságuk, hogy mindkettőben a halál fogalma lényegileg opcionális.

Másik fontos különbség, hogy az oláh cigány dialektusban Bari (1990) által publikált korpusz halállal kapcsolatos metaforáinak forrásfogalmai kevésbé adekvátak a halál fogalmához az európai kultúra nézőpontjából, pl.: *phurdas les o balval, praxoske válisájlas* (megfújta őt a szél, porrá vált); *feri chusij andre kodi bari rátyi ek zhungalo-zhungalo- zhungalo sap, de fest karing la romnyaki chuchi, hody te pel la* (csak csúszik be ezen a nagy éjen egy csúnya- csúnya- csúnya kígyó, de feszt az asszony csöcse körül, hogy megigya őt).

Az érzelmek konceptualizálásához hasonlóan a halál kifejezésénél is nagy hangsúllyal jelenik meg ez evés motívuma, tehát a halálnak azon a módon való kifejezése, hogy a külső erő tulajdonképpen elfogyasztja az embert: pl *lel thaj xal i raklyi ekhe sazone ketanan* (fog és megeszik a lány egy század katonát); *xalo t'o fenere* (meg fog enni fene téged).

Jellemző motívum a halál kifejezése esetén a tűz/hamu, mint a már idézett *phurdas les o balval, praxoske válisájlas* megfújta őt a szél, porrá vált. Ennél a példánál is specifikusabbnak tűnik *a ke praxo kerav la ba me* (mert porrá teszem, nem magamat) jelentésszerkezet, hiszen a 'porrá teszek (kb. port csinállok belőled)' a magyar nyelvben nem használatos. A *te kerdyile duj jaga te marnas pe k'ekhtane, saveski jag mudarna* (csináljanak két tüzet, hogy verjék egymást, amelyiküknek a tüze meghal) metafora a halált ugyanezen motívumrendszer segítségével konceptualizálja, azaz a 'porrá válás' szimbolikáján keresztül. Szemantikailag nincs távol fenti metaforáktól az *e kokala géle séjjel, mulas* (a csontok széjjelmentek, meghalt) kifejezés: egyrészt a csont égése folytán keletkezik a por, mint anyag; másrészt ugyanolyan módon a *részekre bomlás* motívumával fejezi ki a halált.

3.1.7. Gondolat konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

1. *voj dela tut máj but godyi*

voj (ő) pronomen pers. dela (fog adni) verb. tut (neked) pronomen pers. máj (még) adv. but (sok) nomen adiect. godyi (ész) nomen subst.
'ő fog neked adni még több észt'

2. *sár te ingerap tu? sár i xiverdi balval vady sar o lasho gindo?*

sár (hogyan) adv. te (hogy) konj. ingerap (viszlek) verb. tu (téged) pronomen pers.? sár (ahogy) adv. i (a) art. xiverdi (kilyuggatott) participium balval (szél) nomen subst. vady (vagy) konj. sar (mint) konj. o (a) art. lasho (jó) nomen adiect. gindo (gondolat) nomen subst.?
'hogyan vigyelek téged? ahogy a kilyuggatott szél vagy ahogy a jó gondolat?'

3. *háj o Sunto Márja sar zhalas, somnakune mirinkli soríjas, háj e mirinkli mutatíjas la zhuljake, karing te zhal*

háj (és) konj. o (a) art. Sunto (szent) nomen adiect. Márja (mária) nomen subst. sar (ahogy) adv. zhalas (ment) verb., somnakune (arany-) nomen adiect. mirinkli (gyöngyök) nomen subst. sorijas (szórt) verb., háj (és) konj. e (a) art. mirinkli (gyöngyök) nomen subst. mutatijas (mutatták) verb. la (az) art. zhuljake (asszony<nak>) nomen subst., karing (merre) adv. te (hogy) konj. zhal (megy) verb.
'és a Szent Mária ahogy ment, arany gyöngyöket szórt, és a gyöngyök mutatták az asszonynak, merre menjen'

Azokban a metaforákban, amelyeknek céltartománya gondolat, leggyakrabban az 'godyi' ész fogalommal találkozunk. Értelmezése azonban mindig az adott jelentésszerkezetben betöltött funkciójától függ.

A *hájte zhal andar leski godyi avri* (hátha kimegy az eszéből) kifejezésben az ész a gondolat **tartályaként** funkcionál.

A *voj dela tut máj but godyi* (ő fog neked adni még több észet) metafora esetében az ész a gondolat **szinonimájaként** szerepel. A *das ande lengi godyi* (beadták az eszüket) kifejezés értelmezése kb. megváltoztatták a gondolkodás módjukat, tehát ebben az esetben a 'godyi' ész fogalma bővül: nem csupán gondolatot, hanem **gondolkodást, illetve annak rendszerét** szimbolizálja.

A *te na phager tyo shero* (ne törd a fejedet) univerzális metafora, mind a magyar, mind az angol nyelvben (Kövecses: 2005) találkozunk vele. Ebben az esetben a *fej (shero)* testrészt a tartály, a benne folal helyet a **gondolat, mint szubsztancia**.

Megint más lényegi jellemzőkkel szerepel a gondolat a következő metaforákban. A *sár te ingerap tu? sár i xiverdi balval vady sar o lasho gindo?* (hogyan vigyelek téged? ahogy a kilyuggatott szél vagy ahogy a jó gondolat?) esetében a **gondolat a tudatos cselekvés, jó döntés** értelemben szerepel. Opcióként fogalmazódik meg, melynek ellenpólusa a csúnya szél, amelynek hatása kiszámíthatatlan és bizonytalan. Tovább mélyíti az ellentétet az *e dzhungali balval andre malal v'ande kako vődyo, apoj kadé merav. Inger ma, sar o lasho gindo* (a csúnya szél bevisz engem abba a völgybe is, akkor így meghalok. vigyél engem, ahogy a jó gondolat) metafora. Ebben az esetben a nem tudatos cselekvés, a gondolkodás, mint kognitív funkció mellőzése végzetes/ halálos kimenetelű.

A transzcendencia szerepét a romani nyelvű folklórban részletesen tárgyaltam az előző fejezetben.⁶⁵ Ez a világszemlélet a gondolkodás módjában és a gondolat keletkezésével kapcsolatban is megjelenik a *háj o Sunto Márja sar zhalas, somnakune mirinkli sorijas, háj e mirinkli mutatijas la zhuljake, karing te zhal* (és a Szent Mária ahogy ment, arany gyöngyöket szórt, és a gyöngyök mutatták az asszonynak, merre menjen) esetében a gondolat a transzcendenciától ered.

3.1.8. Az emberi kapcsolatok konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

1. *le véseski déj*

le (az) art. véseski (erdő<nek az>) nomen subst. déj (anya) nomen subst.
'az erdő anyja'

⁶⁵ Id. 27., illetve 36. o.

2. *somnakune cine saves*

somnakune (arany-) nomen adiect. *cine* (kicsi) nomen adiect. *saves* (fiút<at>) nomen subst.
'arany kicsi fiúkat'

Kövecses (2005: 39) utal arra, hogy az emberi kapcsolatokat „(...) és a hozzá hasonló viszonyokat általában növények, gépek vagy épületek forrástartományán keresztül konceptualizáljuk.”

Autentikus folklór szövegekről lévén szó, gépek és épületek nem jelennek meg a nyelvi szerkezetekben; (mindazonáltal látni fogjuk, hogy a közelmúltban született irodalmi szövegekben is csak néhány példával találkozunk a több száz metaforát tartalmazó korpuszban).

A természeti jelenségek súlyára a forrástartományokról szóló fejezetrészben ejtettem szót.

Jelen korpusz adatai szerint az oláh cigány folklór az emberi kapcsolatok kifejezése esetén is előszeretettel merít a természeti környezettel kapcsolatos tapasztalatokból, illetve ezekben a nyelvi szerkezetekben minden bizonnyal tükröződik az ősi, pogány hitvilág: pl: *le véseski déj* (az erdő anyja); *la phuveko dad* (a föld apja)⁶⁶. A *somnakune cine saves* (arany<ból való> kicsi fiúkat) tartalmilag a magyarban használt 'aranyos' kifejezéshez hasonlítható, azzal a különbségtétellel, hogy mélyebb és kiterjedtebb. Míg az 'aranyos' kifejezés tartalmilag 'olyan, mint az arany'; aranyhoz hasonló' jelentéstartalommal bír, addig a '*somnakuno-nyi- e*' melléknév fordítása arany -, aranyból való.

A *barátshago phanden* (barátságot törnek) rituális tartalmakra utal. Jelentésében a latin eredetű 'deklarál' kifejezéshez áll véleményem szerint a legközelebb.

3.2. Összetett céltartományok

Az oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegek vizsgálata során véleményem szerint azok az átvitt értelmű kifejezések szolgáltatják a legtöbb információt a kulturális változatokról, melyekben egyidejűleg két (vagy több) céltartomány jelenik meg a konceptualizációban.

3.2.1. Esemény komponensű összetett céltartományok az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

A következőkben azokat a metaforákat elemzem, amelyeknek céltartománya összetett és mindkét (illetve egy jelentésszerkezet esetében mindhárom) komponens *esemény*.

állapot- cselekvés	2
állapot- ok	2

Állapot és cselekvés egyidejű konceptualizálása

⁶⁶ rövid elemzésüket ld. 26. o.

1. *le romna zhannas sanaséjje pala pengó mánro*

le (az) art. romna (asszonyok) nomen subst. zhannas (mentek) verb. sanaséjje (szana- széjje) adv. pala (után) posztpoz. pengó (sajátjuk) pronomen possessivum mánro (kenyér) nomen subst.

'az asszonyok szanaszéjje mentek a kenyérük után'

2. *közbe sar avri las leske duj jákha, chi sama las the varekon leske duj jákha chordas len*

közbe (közben) adv. sar (ahogy) adv. avri (ki) adv. las (vette) verb. leske (övéi) pronomen possessivum duj (két) nomen numerale jákha (szemei) nomen subst., chi (nem) inf. sama las (észrevett<e>) verb. the (hogy) konj. varekon (valaki) pronomen indefinitum leske (övéi) pronomen possessivum duj (két) nomen numerale jákha (szemei) nomen subst. chordas (<el>lopta) verb. len (őket) pronomen pers. 'közben ahogy kivette a két szemét, nem vette észre, hogy valaki a két szemét ellopta'

A *le romna zhannas sanaséjje pala pengó mánro* (az asszonyok szanaszéjje mentek a kenyérük után) jelentésszerkezet egyrészt leírja 1. a szükségleteinek hiányát azzal a motívummal, amely benne foglaltatik a kifejezésben: nevezetesen, hogy 'nincs kenyér'; 2. egyúttal kifejezi a szükséglet előteremtésére irányuló cselekvést *zhannas sanaséjje pala...*(szanaszéjje mentek... utána) szerkezet segítségével.

A 'szem' érzékszertől való megfosztás gyakori motívum az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban. A *közbe sar avri las leske duj jákha, chi sama las the varekon leske duj jákha chordas len* (közben ahogy kivette a két szemét, nem vette észre, hogy valaki a két szemét ellopta) kifejezés cselekvés által létrejövő állapotot ír le. Az alapvető érzékeléstől való megfosztás és az ezáltal létrejövő állapot metaforikusan a lélektől való megfosztottság⁶⁷ leírása.

Állapot és ok egyidejű konceptualizálása

1. *mardas les e dili pustíja*

mardas (<meg> verte) verb. les (őt) pronomen pers. e (a) art. dili (bolond) nomen adiect. pustíja (pusztulat) nomen subst. 'megverte a bolond pusztulat'

2. *dilo rom, marel les e prikezhija*

dilo (bolond) nomen adiect. rom (<cigány>ember) nomen subst., marel (ver<i>) verb. les (őt) pronomen pers. e (a) art. prikezhija (kb. szerencsétlenség) nomen subst. 'bolond (cigány)ember, veri a prikezsija'

A *mardas les e dili pustíja*⁶⁸ (<meg>verte a bolond pusztulat) egyidejűleg ír le állapotot és az állapot okát. A metafora specifikus, hiszen etnikus tudás nélkül nem értelmezhető, tekintettel arra, hogy a benne szereplő kifejezés sajátos kultúrspecifikus jelentéstartalmára.

⁶⁷ vö. 'szem' szimbolikájával, 40. o.

⁶⁸ 'pustíja' kifejezéssel kapcsolatos észrevételt ld. 49. o. lábjegyzet

Az előbbi kifejezéshez hasonlóan etnikus tapasztalatok mentén értelmezhető a *dilom, marel les e prikezhija*⁶⁹ (bolond <cigány>ember, veri a prikezsija) kifejezés: mind az állapot, mind az állapot létrejöttének oka megfogalmazódik egyidejűleg.

Az állapot - ok összetett céltartományú metaforák kultúrspecifikus állapotot írnak le és állapot beálltát előidéző ok kizárólag etnikai többléttudással értelmezhető.

3.2.2. Egyéb összetett céltartományok az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban

A következő fejezet részben azokat a metaforákat elemzem, amelyek céltartománya összetett és az *egyik* komponens minden esetben *esemény*, azon belül is *állapot* (szemben az előző fejezet részben tárgyalt összetett céltartományú kifejezésekkel, melyek esetében mindkét komponens esemény volt).

Állapot és érzelem egyidejű konceptualizálása

1. *but chorripe, but briga shutan pe amaro jílo*
but (sok) adv. chorripe (szegénység) nomen subst., but (sok) adv. briga (bánat) nomen subst. shutan (dobtál) verb. pe (-ra, -re) adv. amaro (miénk) pronomen possessivum jílo (szív) nomen subst.
'sok szegénységet, sok bánatot dobtál a szívünkre'
2. *kana jek rojasa xalas, xalan, phene, muro shero*
kana (amikor) adv. jek (egy) nomen numerale rojasa (kanál<lal>) nomen subst. (evett) xalas (evett) verb., xalan (<meg>etted) verb., phene (húg<om>) nomen subst., muro (enyém) pronomen possessivum shero (fej) nomen subst.
'mikor egy kanállal evett, megetted, húg(om), a fejemet'
3. *avilas ek balval haj ingerdas la mandar*
avilas (jött) verb. ek (egy) nomen numerale balval (szél) nomen subst. haj (és) konj. ingerdas (vitte) verb. la (őt) pronomen pers. mandar (tőlem) pronomen pers., ablativus
'jött egy szél és elvitte tőlem'
4. *ek baro parno sap avilas opre anda pince*
ek (egy) nomen numerale baro (nagy) nomen adiect. parno (fehér) nomen adiect. sap (kígyó) nomen subst. avilas (jött) verb. opre (fel) adv. anda (-ből) adv. pince (pince) nomen subst.
'egy nagy fehér kígyó jött fel a pincéből'
5. *lesko dyi avri kamel te sindyol*
lesko (övé) pronomen possessivum dyi (lélek) nomen subst. avri (ki) adv. kamel (akar) verb. te (hogya) konj. sindyol (szakad) verb.
'a lelke ki akar szakadni'
6. *devlesa arakhav tu*

⁶⁹ fogalom leírását ld. 47. o.

devlesa (isten<nel>) nomen subst. arakhav (talállak) verb. tu (téged) pronomen pers. 'istennel talállak téged'

Legnagyobb mennyiségben (szám szerint 5 példa esetében) olyan jelentésszerkezetekkel találkozunk, amelyek céltartománya az állapot mellett érzélem. (Talán nem túlzó ezeket a metaforákat úgy értelmezni, hogy *érzelmi állapotot* konceptualizálnak.) Ezek a metaforák jellemzően *negatív* tartalmúak.⁷⁰

A *lesko dyi avri kamel te sindyol* (a lelke ki akar szakadni) kifejezés univerzálisnak tekinthető, a magyar nyelvben is használatos negatív érzelmi állapot kifejezésére, annyi kitételrel, hogy amott a tárgyként jellemzően a szív (*jilo*) szerepel és *meg* -, nem pedig *ki* - igekötővel.

Az állapotok, érzelmek tárgyiasítása a magyar folklórban is ismert, erre a jelenségre képszerű romani példa a *but chorripe, but briga shutan pe amaro jilo* (sok szegénységet, sok bánatot dobtál a szívünkre). Specifikusabbnak értékelhető az *avilas ek balval haj ingerdas la mandar* (jött egy szél és elvitte tőlem), amely a szerelem megszűnésének érzelmi állapotát fejezi ki természeti kép segítségével. Ez a metodika a magyar folklórban is ismert. Baranyiné (2008) elemzi, hogy ennek képi kifejezése általában a fent- lent ellentétpár segítségével történik, míg a vizsgált oláh cigány folklór korpuszban ezzel a módszerrel kevésbé találkozunk.⁷¹

A fej megevése/ bekebelezése, mint negatív érzelmi állapot kifejezése szintén specifikus: *kana jek rojasa xalas, xalan, phene, muro shero* (mikor egy kanállal evett, megetted, húgom, a fejemet) és az oláh cigány (vlax gypsy) köznyelvben gyakori átvitt értelmű kifejezésnek mondható.

Kifejezetten kultúrspecifikusnak tekinthető az *ek baro parno sap avilas opre anda pince* (egy nagy fehér kígyó jött fel a pincéből) jelentésszerkezet, amely az etnikus tartalom ismerete nélkül nem értelmezhető: jelesül, hogy a fehér kígyó (*parno sap*) a szerencsétlenség szimbóluma.

A *devlesa arakhav tu* (istennel talállak téged) tulajdonképpen egy köszöntés, melyben „megteszik a kapcsolat első lépését” Stewart (1993)⁷² és mint ilyen illokúciós aktus. Említett példa, mint metafora egy állapot kifejezése, nevezetesen:

- egy közösséghez való tartozás állapota
- olyan állapoté, melyet egy bizonyos erő (jelen esetben transzcendens entitás) hoz létre
- állapot, mely magában foglal pozitív érzélemre utaló jelentéstartalmat

Állapot, ok és halál egyidejű konceptualizálása

1. *chi chéri, chi phu te na lel ma ande*

chi (se) inf. chéri (ég) nomen subst., chi (se) inf. phu (föld) nomen subst. te (hogy) konj. na (ne) inf. lel (vesz) verb. ma (engem) pronomen pers. ande (be) adv. 'se ég, se föld ne vegyen be engem'

2. *mérta még vande bokh*

mérta (meg fog halni) verb. még (még) adv. v' (is) partikula ande (-ban. -ben) adv.

⁷⁰ Ez a megállapítás részben analóg a 7. fejezet azon megállapításával, miszerint a negatív érzelmek önmagukban is kidolgozottabbak, mint a pozitív érzelmek.

⁷¹ bővebben ld. 64. o.

⁷² Stewart példájában: ' devlesa arakhav tumen ' istennel talállak benneteket.

bokh (éhség) nomen subst.
'még meg fog halni az éhségben is'

Fenti két metafora a halál állapotának speciális leírása. A *mérta még vande bokh* (még meg fog halni az éhségben) jelentéstartalma az 'éhen hal' kifejezéshez hasonló. Azon az univerzális tapasztalaton alapszik, hogy a fiziológiai szükségletek tartós hiánya a fizikai lét megszűntéhez vezet. A halál szó szerinti kifejezésével egyidejűleg képszerűen leírja az állapotot és tényszerűen utal az okára is.

A *chi chéri, chi phu te na lel ma ande* (se ég, se föld ne vegyen be engem) metaforában a halál tényére csak következtethetünk az állapot kultúrspecifikus megfogalmazása által. Ebben a jelentésszerkezetben tükröződik egy ősi (minden bizonnyal a keleti vallásokban gyökerező) világszemlélet, mely szerint a halál tulajdonképpen állapot nélküli állapot. Ok és okozat sajátos, nem az arisztotelészi logika általi viszonyban állnak egymással.

Állapot, cselekvés és élet egyidejű konceptualizálása

1. si ma ek kasht, si tu ek kasht. sako bersh luludyaren, de terméshi c'anen. de ha me tuke dav la haj tu mange desa les, atunchi vi termína. so-j kodo? si (van) verb. ma (nekem) pronomen pers. ek (egy) nomen numerale kasht (fa) nomen subst., si (van) verb. tu (neked) pronomen pers. ek (egy) nomen numerale kasht (fa) nomen subst.. sako (minden) adv. bersh (év) nomen subst. luludyaren (virágoznak) verb., de (de) konj. terméshi (termés) nomen subst. c' (nem) inf. anen (hoznak) verb.. de (de) konj. ha (ha) konj. me (én) pronomen pers. tuke (neked) pronomen pers. dav (adom) verb. la (őt) pronomen pers. haj (és) konj. tu (te) pronomen pers. mange (nekem) pronomen pers. desa (adni fogod) verb. les (őt) pronomen pers., atunchi (akkor) adv. vi (is) partikula termína (teremni fog) verb.. so (mi) pronomen interrogativum -j kopula kodo (az) pronomen demonstrativum?
'van egy fám, van neked egy fád. minden évben virágoznak, de termést nem hoznak. de ha én neked adom és te nekem adod, akkor teremni is fog. mi az?'

Fenti metafora szintén több rétegű. Egyrészt leír egy **állapotot**: si ma ek kasht, si tu ek kasht. sako bersh luludyaren, de terméshi c'anen. (van egy fám, van neked egy fád. minden évben virágzik, de termést nem hoz.). Következő lépésben **cselekvést** fogalmaz meg: de ha me tuke dav la haj tu mange desa les (de ha én neked adom és te nekem adod). A metafora harmadik része az **élet** keletkezésének metaforikus leírása: atunchi vi termína (akkor teremni is fog), mely szubsztancia az állapot cselekvéssel történő megváltoztatásával jön létre.

Azok az összetett céltartományú metaforák, melyeknek egyik komponense esemény, a másik pedig elvont fogalom (érzelem, halál, élet) fontos információkat hordoznak a megismerést illetően. Kognitív szempontból valószínűsíthető, hogy a második komponensként szereplő szubsztanciák kiemelt szerepet játszanak a közös etnikai tudatban.

4. FEJEZET

FORRÁSTARTOMÁNYOK MAGYARORSZÁGON PUBLIKÁLT OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) IRODALMI SZÖVEGEK METAFORÁIBAN

4.1. A vizsgált irodalmi szövegek eredete és arculata

Az irodalmi eredetű korpuszt Magyarországon publikált szépirodalmi szövegek adják: a *Rom Som* (1995- 96), az *Amaro Drom* (1991- 2005) és a *Phralipe* (1990- 98) folyóiratok jelzett évfolyamainak romani nyelvű irodalmi anyagát dolgoztam fel. A szépirodalmi anyag műfaji szempontból sokrétű: prózai szövegek, versek és műfordítások egyaránt részét képezik. Szerzői között egyaránt szerepelnek magyarországi és más európai területről származó alkotók. A műfordítások eredeti szövegei nagyrészt magyar költők művei, de fellelhetőek az anyagban pl. spanyol, lengyel forrású szövegek is. A fordítók jellemzően magyarországi alkotók.

A Magyarországon publikált romani nyelvű irodalmi szövegek döntő többsége oláh cigány (vlax gypsy) nyelvjárásban született. Fellelhetőek voltak az irodalmi nyelvi anyagban más dialektusban (balkáni és centrális) született szövegek is, ám ezek – két metaforikus jelentésszerkezet kivételével – a tematikus elemzés során kiestek a vizsgálat köréből. Az említett két, kárpáti dialektusban lejegyzett átvitt értelmű kifejezést elemzésük helyén jelölöm.

Az irodalmi anyag keletkezését tekintve időben viszonylag elszórt. A szépirodalmi korpusz kiválasztásakor a fentiek mellett fontos szempont volt, hogy mennyiségében hasonló legyen a folklór alapú nyelvi anyagéhoz, tekintettel arra, hogy gyakorisági összehasonlításokat is teszek.

Jelen dolgozatban az irodalmi nyelvet egységesen vizsgálom, elemzésemnek nem tárgya az egyes műfajok közötti különbségek feltárása; ez a kérdés adott esetben egy következő kutatás tárgya lehet. A szövegek forrásait tekintve azonban a Bibliát, mint forrást megkülönböztetem az egyéb irodalmi szövegektől, mert – különösen specifikus céltartományaik okán – jelentősen befolyásolhatják a vizsgálat eredményét.

Az oláh cigány (vlax gypsy) dialektusban született irodalmi anyag vizsgálatának céljai következőkben foglalhatók össze:

- tematikájukban mutatnak-e különbséget az irodalmi metaforák a folklór korpusz átvitt értelmű kifejezéseikhez képest?
- az egyes témák előfordulási arányukat tekintve különböznek-e a folklór szövegek metaforáitól?
- milyen kvalitatív és kvantitatív jellemzői vannak a költői nyelvhasználat eszközeinek (kiterjesztés, kidolgozás, kritikus kérdezés, komponálás, megszemélyesítés, stb.) az oláh cigány (vlax gypsy) szépirodalomban?
- felfedezhetők-e kulturális sajátosságok az oláh cigány (vlax gypsy) szépirodalomban?

4.2. Egy komponensű forrástartományok oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegek metaforáiban

Megítélésem szerint a folklór szövegektől való esetleges jellemző különbözőség elsőként a forrásfogalmak tekintetében válhat láthatóvá. Ennek egyik aspektusa az egyszerű

forrástartományok feltérképezése, melyet három szempont alapján teszek: 1. mely témák jelennek meg a metaforikus konceptualizációban, 2. milyen kvantitatív sajátosságok jellemzik az egyes forrástartományokat egymáshoz, és a többi forrástartományhoz viszonyítva, 3. milyen szerepet játszanak a költői eszközökben az egyes források.

Természet, természeti jelenségek	55
Nap- csillag	14
Szél	8
Virág	7
Tűz	7
Évszak	5
Föld	4
Fa	2
Nappal- éjszaka, világosság- sötétség	3
Növények	2
Egyéb természeti jelenségek	3
Test	9
Szív	6
Út	6
Isten (transzcendentális jelenség)	4
Lélek	2
Ész	1

4.2.1. Természet, természeti jelenségek

Az első, kvantitatív jellegű megállapításunk az, hogy az irodalmi szövegek metaforáiban az egyszerű forrástartományok között legnagyobb számban természeti jelenségekkel találkozunk. Szám szerint 85 jelentésszerkezetet azonosítottam a korpusz ezen részében, melyek egyszerű forrástartomány segítségével konceptualizálnak bizonyos átvitt értelmű tartalmakat, ezek közül 55 természeti jelenség szerepeltetésével operál. Ez az érték 64 %. (A folklór szövegek metaforái esetében az erre az aspektusra vonatkozó adat nem mutatott szignifikáns különbséget.)

Kvantitatív jellemzőikre, valamint az egyes témák megjelenésének gyakorisága miatt a 'természet, természeti jelenségek' egyszerű forrású mintákat indokolt további alcsoportokra osztani. Ezekbe az alcsoportokba azokat a forrásokat soroltam, amelyek jellemzően előfordulnak a korpuszban. Gyakoriságuk alapján elemzem az egyes alcsoportokba tartozó átvitt értelmű kifejezéseket.

4.2.1.1. Nap

1. *ke o kham ande muro kher zhal ke* (mert) konj. o (a) art. kham (nap) nomen subst. ande (-ba) prepoz. muro (enyém) pronomen possessivum kher (ház) nomen subst. zhal (megy) verb.
'mert a nap az én házamba megy'
2. *mange tu san o kham*
mange (nekem) pronomen pers. tu (te) pronomen pers. san (vagy) verb. o (a) art. kham (nap) nomen subst.
'nekem te vagy a nap'

3. *leski faco somnakunij, sar o kham. leske bala sar le charrakej kalej leske jakha vunecij, sar o chéri*

leski (övé) pronomen possessivum faco (arc) nomen subst. somnakunij (arany-) nomen adiect., sar (mint) konj. o (a) art. kham (nap) nomen subst.. leske (övéi) pronomen possessivum bala (haj<ak>) nomen subst. sar (mint) konj. le (a) art. charrakej (holló<nak a>) nomen subst. kalej (feketék) nomen adiect. leske (övéi) pronomen possessivum jakha (szemek) nomen subst. vunecij (kék) nomen adiect., sar (mint) konj. o (a) art. chéri (ég) nomen subst.
'arca arany, mint a nap. haja hollófekete, szeme kék, mint az ég'

4. *chi mizmeri chi pekel o kham*

chi (sem) inf. mizmeri (délben) adv. chi (nem) inf. pekel (süt) verb. o (a) art. kham (Nap) nomen subst.
'délben sem süt a nap'

nap (kham- a): Fény és melegség égiteste, az élet forrása. Aktív őselem, maskulin princípium; a kozmikus **értelem** és az **igazság** egyetemes **szimbóluma**." (Pál- Újvári, 2001: 335, kiemelés tőlem)

A Nap, mint szimbólum fenti leírása egy lehetséges magyarázata annak, hogy miért szerepel ez a motívum olyan gyakran az irodalmi szövegekben, így az oláh cigány (vlax gypsy) dialektusban írottakban is. A jelentésszerkezeteket elsőként abból az aspektusból elemzem, hogy a költői nyelvhasználat mely eszközei lelhetőek fel bennük.(kiterjesztés, kidolgozás, kritikus kérdezés, komponálás, megszemélyesítés, stb.)

Kövecses (2005: 60) a következőkben jelöli meg és definiálja a költői nyelvhasználat eszközeit:

1. Kiterjesztés: „A kiterjesztés során egy adott konvencionális fogalmi metafora konvencionális nyelvi kifejezései helyett új nyelvi kifejezéseket alkalmazunk, melyekkel a forrástartomány egy új fogalmi elemét írjuk le.”

2. Kidolgozás: „A kidolgozás annyiban különbözik a kiterjesztéstől, hogy ebben az esetben a költő a forrástartomány egy létező elemét jellemzi, hangsúlyozza újfajta módon.”

3. Komponálás: „A komponálás a köznapi fogalmi gondolkodás elemeit felhasználva teremt újfajta megközelítéseket, a különböző metaforák együttesen történő alkalmazása révén.”

4. Kritikus kérdezés: „A kritikus kérdezés során a költő megkérdőjelezi egy - egy mindennapi, konvencionális fogalmi metafora létjogosultságát.”

5. Megszemélyesítés: „Ez a fajta fogalmi metafora nem - emberi entitásokat emberekként konceptualizál, vagyis emberi tulajdonságokkal ruház fel.”

6. Képi metaforák: „A költészetben nagyon gyakoriak a *képalapú metaforák*, melyeknek képi kidolgozottsága igen részletes.”

A Nap, mint forrástartomány szerepe irodalmi szövegekben sokrétű a metaforikus konceptualizációban. Az azonosított céltartományok közül *állapot, erkölcs, változás, pozitív érzélem, emberi kapcsolat* tartalmak kifejezésére szolgál tapasztalati alapul.

A költői nyelvhasználat eszközei szerint **megszemélyesítés** a *ke o kham ande muro kher zhal* (mert a nap az én házamba megy) metafora, amely *pozitív állapotot* konceptualizál.

Kidolgozás a *jag del kham* (tüzet ad a nap) metafora. A nap, mint forrásfogalom egy létező tulajdonságát hangsúlyozza, emeli ki és ezzel az aktussal egy új jelentést hoz létre. A szándékolt jelentés tekintetében *állapotot* konceptualizál. A irodalmi nyelvhasználat

felhasznált eszközét alapul véve ugyanebbe a kategóriába tartozik a *le chache fimlana sar o kham* (az igazak ragyogni fognak, mint a nap) jelentésszerkezet, mert csakúgy, mint az előző példa esetében, szintúgy egy meglévő tulajdonsággal operálva hoz létre a szerző egy új jelentést. Ebben a példában a nap, fent idézett szimbólumrendszere aktiválódik (értelem, igazság); a költői kép *erkölcsi tartalmakat* fejez ki. A *pej luma kerdyolpe o dyes* (világra csinálja magát a nap) kifejezés tulajdonképpen a köznyelvi 'felkel a nap' metafora költői továbbfejlesztése. A *lesko muj fimlalas sar o kham* (a szája ragyogott, mint a nap) kifejezés abban az értelemben kidolgozás, hogy a nap egy tulajdonságát emeli ki. Tartalmában azonban hasonlat és szándékolt jelentése erkölcsi - érzelmi természetű.

Komponálás költői eszközével fejezi ki a szándékolt jelentést a *mange tu san o kham* (nekem te vagy a nap) metafora. Ebben a költői képben szintén a nap Pál - Újvári (2001) által közölt motívumai segítségével konceptualizálódik a *pozitív érzélem*, mint céltartomány.

„A **kritikus kérdés** során a költő megkérdőjelezi egy - egy mindennapi, konvencionális fogalmi metafora létjogosultságát” (Kövecses 2005: 60, kiemelés tőlem). A *chi mizmeri chi pekel o kham* (délben sem süt a nap) metafora esetében erről van szó: a 'süt a nap' hétköznapi metaforát mintegy cáfolja a szerző, mely aktust teljessé teszi a *chi mizmeri* (délben sem) szerkezet. Ilyen módon a metafora konvencionális jelentésével ellentétes tartalmat konceptualizál: célját tekintve *negatív állapotot*.

A **képi metafora** legfontosabb ismérve – amint elnevezése is utal rá –, hogy képi kidolgozottsága nagyon részletes, képszerű és vizuális. A *leski faco somnakunij, sar o kham. leske bala sar le charrakej kalej leske jakha vunecij, sar o chéri* (arca arany, mint a nap. haja hollófekete, szeme kék, mint az ég) összetett hasonlat olyan képi eszközökkel operál, melyek képszerűvé teszik és hangsúlyozzák a céltartományként megjelenő *állapotot*, testi adottságok együttesét.

4.2.1.2. Csillag

1. *kattyi shavora sas, sar po cheri le cherhaja*
kattyi (annyi) pronomen relativum shavora (gyerek) nomen subst. sas (volt) verb., sar (mint) konj. po (-en) prepoz. cheri (ég) nomen subst. le (a) art. cherhaja (csillagok) nomen subst.
'annyi gyerek volt, mint égen a csillag'
2. *cherhajesko phuro gircho*
cherhajesko (csillagok<nak a>) nomen subst. phuro (öreg) nomen adiect. gircho (görccs) nomen subst.
'csillagok öreg görccse'
3. *phabon le lole cherhaja, phabon*
phabon (égnek) verb. le (a) art. lole (piros) nomen adiect. cherhaja (csillagok) nomen adiect., phabon (égnek) verb.
'égnek a piros csillagok, égnek'

„*csillag <cherhaj- a>*⁷³/*bolygó*: A tiszta éjszakai égbolton fényes pontnak látszó égitest. Az istenség jelenlétét, a fensőbbiséget, az örökkévalóságot, a halhatatlanságot és a reményt fejezi ki. (Pál- Újvári: 2001: 93, kiemelések tőlem)

Megszemélyesítés költői eszköze segítségével fejezi ki a szándékolt tartalmat az *o cherhaj savo sikadyilas ande o Oriento* (a csillag amelyik Keletre mutatott) metafora. Az égtájak „a Nap földi nézőpontból megfigyelt pozíciói (**napkelte – Kelet**, napnyugta – Nyugat, zenit – Dél, nadír – Észak) a kozmikus rendszer fő irányait jelzik, ezért a négy égtáj a makrokozmosz szimbóluma.(...) Kelet a felkelő, a győzedelmes Nap, az élet, az újjászületés, a feltámadás, a tavasz, a gyermekkor, a fiatalság szimbóluma.”⁷⁴ A keresztény kultúrkörben ’Kelet’ égtáj’ további jelentéstartalmakkal bővül: „A templomok pedig azért fordulnak Kelet felé, ahol a nap kél, mert bennük az **igazság** napját imádjuk, és úgy mondják, hogy Keleten volt a Paradicsom, a mi hazánk is” (*A lélek ékköve*, 129. *A templom helyzete*)”⁷⁵ Idézett metaforában a ’kelet felé mutató’ motívuma’ az igazság felé irányultságot fejezi és mint ilyen, *erkölcsi tartalmat* konceptualizál. A megszemélyesítés alanyának a *csillag* motívumnak a beemelése a kifejezésbe (szimbolikája által) az erkölcsi tartalom elnyerésének reményét fejezi ki.

Komponálás alkalmazásával teremt új jelentést a *le bokhale cherhaja* (az éhes csillagok) metafora; az újfajta megközelítést a két fogalom egyidejű szerepeltetése és összekapcsolása adja és ezáltal egy új, összetett jelentés alakul ki, amely sajátos *állapotot* konceptualizál. Hasonlóképpen elemezhető a *cherhajesko phuro gircho* (csillagok öreg görcse) kifejezés, azzal a különbséggel, hogy emez három forrásfogalmat jelenít meg egyidejűleg. Sajátos céltartalmát – mely leginkább *állapotként* nevezhető meg – az egyes elemek szemantikai jellemzőinek szintézise adja. A *sar cherhaj ande mure dyihe* (mint csillag a lelkedben) lelkiállapot költői kifejezése.

Kidolgozás eszközével két metafora esetében találkozunk a korpusz ezen részében. Mindkettő a forrástartomány egy meglévő elemét hangsúlyozza. A *kattyi shavora sas, sar po cheri le cherhaja* (annyi gyerek volt, mint égen a csillag) esetében a forrástartomány mennyiségi aspektusa a kidolgozás tárgya a metaforikus konceptualizációban.

A *phabon le lole cherhaja, phabon* (égnek a piros csillagok, égnek)⁷⁶ metafora a ’csillag’ *cherhaj* azon tulajdonságát dolgozza ki, hogy fényt és hőt bocsájt ki magából.

Következtetések:

A metaforikus konceptualizáció költői eszközei, a szándékolt jelentés (céltartomány) és a tapasztalati alap (forrástartomány) egyes elemei között nem igazolhatók összefüggések a nyelvi anyagnak ebben a részében; ’ad hoc’ társulnak az egyes elemek egymáshoz.

Az azonosított céltartományok közül a csillag *állapot*, *erkölcs* és *pozitív érzelem* tartalmak kifejezésére szolgál tapasztalati alapul.

A *Naphoz*, mint forrástartományhoz viszonyítva nem jelenik meg az emberi kapcsolat és a változás, mint céltartomány.

4.2.1.3. Szél

1. *duj romnya pashon pe le balvalyenge phaka*

duj (két) nomen numerale *romnya* (asszony<ok> nomen subst. *pashon*

⁷³ cigány nyelvű kifejezés beillesztése a definícióba tőlem

⁷⁴ Pál- Újvári (2001: 113), kiemelések tőlem

⁷⁵ Pál- Újvári (2001: 113), kiemelések tőlem

⁷⁶ Megítélésem szerint fenti példa egyaránt értelmezhető kidolgozásnak és képi metaforának. A kontextus miatt soroltam előbbieik közé.

(közeled<nek>) verb. *pe* (- on, -en, -ön) prepoz. *le* (a) art. *balvalyenge* (szelek<nek a> nomen subst. *phaka* (szárnyak) nomen subst.
'két asszony közeledik a szelek szárnyán'

2. *aven thaj zhan, sar kas phurdel balval*
aven (jönnek) verb. *thaj* (és) konj. *zhan* (mennek) verb., *sar* (mint) konj. *kas* (akit) pronomen relativum *phurdel* (fúj) verb. *balval* (szél) nomen subst.
'jönnek és mennek, mint akit szél fúj'
3. *dikh, e balval, sar e shuri*
dikh (nézd) verb., *e* (a) art. *balval* (szél) nomen subst., *sar* (mint) konj. *e* (a) art. *shuri* (kés) nomen subst.
'nézd, a szél, mint a kés'
4. *chumidella leski balval*
chumidella (csókolni fogja) verb. *leski* (övé) pronomen possessivum *balval* (szél) nomen subst.
'csókolni fogja a szelét'

A *szél* (*balval- a*) „leggyakrabban az életenergiát, a változékonyságot, a mulandóságot szimbolizálja.” (Pál- Újvári, 2001: 425)

Azok között az irodalmi metaforák között, melyeknek forrása a *szél*, mint természeti jelenség, a *költői kreativitás* széles spektrumát lelhetjük fel a metaforikus konceptualizációban.

Kidolgozás eszközével fejezik ki a szándékolt jelentést az *aven thaj zhan, sar kas phurdel balval* (jönnek és mennek, mint akit szél fúj) és *a duj romnya pashon pe le balvalyenge phaka* (két asszony közeledik a szél szárnyán) metaforák. Mindkét átvitt értelmű kifejezés esetén a szerző a forrástartomány (szél) egy létező elemét hangsúlyozza. Ez a létező elem ezeknek a metaforáknak az esetében a levegő mozgása, amely motívum segítségével új tartalom nyer kifejezést. Mindkét fenti példa *esemény - metafora*, előbbi állapotot, utóbbi inkább változást konceptualizál.

További kidolgozottságára utal a színek felbukkanása a metaforikus konceptualizációban.

Azokban a metaforákban, melyeknek forrástartomány a *szél* (*balval*) és a **komponálás** eszközével hozzák létre az új jelentést, fontos szerepet kapnak a *színek* kívánt céltartalom megjelenítésében.

A fehér, fekete és zöld *színek beemelése* a metaforikus konceptualizációba minden példa esetében a *komponálás eszköze*.

„színek: A fény megjelenési formája. A színekhez a különböző kultúrákban különböző jelentéseket társítottak. *Szubjektív, pszichés érzetek alapján* megkülönböztetnek *aktív, meleg* színeket (pl. narancssárga, arany, sárga, piros/vörös); valamint *passzív, hideg* színeket (pl. kék, lila, barna, szürke). Míg a *zöld egyesíti magában ezt a megoszlást, a fehér és a fekete minden ellentét pozitív és negatív pólusának a kifejezője.*” (Pál- Újvári, 2001: 435; kiemelések tőlem) Erről lásd Wierzbicka 287- 334.

A komponálás aktusának jellemzői a motívumok sajátosságainak szintézisével jön létre: a *parnyi balval lel pe* (fehér szél kapja magát) *pozitív* előjelű *változást* fejez ki, mivel a *szél* szereplése a változást, a *fehér* (*parno-nyi- e*) szín megjelenése a pozitív pólust emeli be a konceptualizációba.

A fekete (*kalo- lyi- e*) szín, mint a negatív pólus kifejeződése által a fenti metaforának

ellentéte a *kalo balval* (fekete szél kifejezés): *negatív változást* konceptualizál.

Minőségében *semleges változást fejez ki* a *zeleno balval haj krangi* (zöld szél és ágak), mivel a zöld (*zeleno- i*) szín tartománya általában semleges tartalmakra utal a metaforikus konceptualizációban.

Megszemélyesítés található a *balval zhal kothe- kathe* (szél megy oda- ide) metaforában. Ez a jelentésszerkezet *változást* fejez ki.

Képi metafora, összetett hasonlat a *dikh, e balval, sar e shuri* (nézd, a szél, mint a kés), amely a *szél* tulajdonságát hangsúlyozza képi eszközökkel. A *'metsző szél'* hasonlat mélyíti a negatív állapot leírását.

Komponálás, azaz különböző metaforák együttes alkalmazása a *chumidella leski balval* (csókolni fogja a szelét) és az *i balval gili anela* (a szél dalt fog hozni) jelentésszerkezetek. Előbbi a *'szél, mint egy személy által keltett levegőmozgás'* metafora és annak a megcsókolásának motívumával *pozitív érzelmet* konceptualizál. Utóbbi metafora egyik pillére szintén a levegő mozgásának motívuma, mely ebben az esetben kellemes akusztikai ingerrel társul és ezek a szimbólumok együttesen *pozitív állapotot* konceptualizálnak.

4.2.1.4. Virág

1. *e shej, e shukar, sar luludyi andej bar*
e (a) art. shej (lány) nomen subst., e (a) art. shukar (szép) nomen adiect., sar (mint) konj. luludyi (virág) nomen subst. andej (-ban. -ben) adv. bar (kert) nomen subst.
'a lány, a szép, mint virág a kertben'
2. *pala late shukar luludyori*
pala (után) adv. late (nála) pronomen pers. shukar (szép) nomen adiect., luludyori (virágocska)
'utána szép virágocska'
3. *okaj perdal o pályi si ekh shukar luludyi, ba ke kodi naj luludyi, ke si voj muri piramni*
okaj (amott) adv. perdal (túl) adv. o (a) art. pályi (víz) nomen subst. si (van) verb. ekh (egy) nomen numerale shukar (szép) nomen adiect. luludyi (virág) nomen subst., ba (de) konj. ke (hogy) konj. kodi (az) pronomen demonstrativum na (nem) inf. -j kopula luludyi (virág) nomen subst, ke (mert) konj. si (van) verb. voj (ő) pronomen pers. muri (enyém) pronomen possessivum piramni (szerető) nomen subst.
'túl a vizen van egy szép virág, de (hogy) az nem virág, mert ő a szeretőm'
4. *la ratyaki kalyi roza*
la (az) art. ratyaki (éj<nek a>) nomen subst. kalyi (fekete) nomen adiect. roza (rózsa) nomen subst.
'az éj fekete rózsája'

virág (lulugyi- a): „Női princípium, elsősorban a növekedés, a szépség, a szerelem és a mulandóság jelképe.” (Pál- Újvári, 2001: 490)

Megszemélyesítés sajátos formájával találkozunk két metafora esetében, mely jelenség *azonosítás* fogalmával írható le leginkább. Ezek a metaforák a személyt abszolút értelemben felruhazzák a 'virágnak' (*lulugyi- a*), mint szimbólumnak a tulajdonságaival és az

által megjelent tartalmak egyenlő birtokosaiként definiálják. Az *okaj perdal o pályi si ekh shukar luludyi, ba ke kodi naj luludyi, ke si voj muri piramni* (túl a vizen van egy szép virág, de az nem virág, mert ő a szeretőm) összetett metafora esetében a *szerető és a virág fogalmak között teljes szemantikai átfedés van*. A *barolas ande cina romnyako luludyi* (nőtt a kicsi asszonyban a virág) a *megfeleltetés a virág és a magzat* fogalmak között jön létre. A virág - motívum, mint a női princípium metaforája gyakori jelenség a magyar folklórban is.

Komponálással fejezi ki a kívánt tartalmat a *la romnyaki patyivaki luludyija* (az asszony becsületének virágai) összetett átvitt értelmű kifejezés. A három forrásfogalom (asszony, becsület, virág) összekapcsolásával sajátos, erkölcsi jellegű céltartomány jön létre. A komponálás aktusa újfajta megközelítést eredményez. A nő becsülete – mely erősen a szexuális attitűdökre vonatkozik ’vlax gipsy’ (oláh cigány) közösségekben⁷⁷ – etnikus tartalom felbukkanására enged következtetni az irodalmi szövegben is.

A *muro jilo kloptluludyi* (a szívem harangvirág) metafora szintén összetett. A ’szív - virág’ motívumrendszer tovább bővül a ’harang’ fogalommal és így sajátos *érzelmi állapotot* konceptualizál.

A virágnak, mint forrásnak egy létező (univerzális) elemét hangsúlyozza **kidolgozás** műveletével az *e shej, e shukar, sar luludyi andej bar* (a lány, a szép, mint virág a kertben) és a *pala late shukar luludyori* (utána szép virágocska) metaforák. Mindkettő *pozitív állapotot* konceptualizál.

Képi metafora és komponálás egyidejűleg a *la ratyaki kalyi roza* (az éj fekete rózsája).

Egyrészt két metafora van jelen egyidejűleg (’az éj rózsá’, ’fekete rózsá’), másrészt az éj sötéttségét képszerűen, kidolgozottan írja le.

4.2.1.5. Tűz

1. *pe jag shudas le bare plaja*

pe (- ra, -re) adv. jag (tűz) nomen subst. shudas (dob<ta>) verb. le (a) art. bare (nagyok) nomen adiect. plaja (hegyek) nomen subst. ’tűzre dobta a nagy hegyeket’

2. *lake duj jakhora phabonas sar le jagora*

lake (övé) pronomen possessivum duj (két) nomen numerale jakhora (szemecskék) nomen subst. phabonas (égték) verb. sar (mint) konj. le (a) art. jagora (tüzecskék) nomen subst. ’két szemecskéje égett, mint a tüzecskék’

3. *che shukar si tumaro khelimo sar jag*

che (milyen/ mennyire) adv. shukar (szép) nomen adiect. si (van) verb. tumaro (tíetek) pronomen possessivum khelimo (tánc) nomen subst. sar (mint) konj. jag (tűz) nomen subst. ’milyen szép a táncotok, mint a tűz’

A tűz (*jag- a*) szimbolikája sokrétű, mind a folklórban, mind az irodalmi nyelvben

⁷⁷ vö. Stewart kulturális antropológiai megfigyeléseivel (Stewart 1994: 215 - 222)

gyakran használt motívum.⁷⁸ Némileg ellentmond ennek, hogy az oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben – a céltartalmak teljes skálájához képest – viszonylag kis mennyiségben és terjedelemben jelenik meg a szándékolt jelentés kifejezésében. Eseményeket, emocionális és etikai tartalmakat hasonló arányban konceptualizál és az egyes jelentésszerkezeteken belül is szokatlanul nagy az átjárhatóság az célfogalmak között. A tűz szerepe az intenzitás kifejezése. Ezt a megállapítást támasztja alá az, hogy a költői nyelvhasználat eszközeit tekintve a 'tűz'(jag- a) forrásfogalmú metaforák minden esetben a **kidolgozás** eszközének segítségével jelenítik meg a szándékolt jelentést. A 'tűz' azon meglévő tulajdonságát hangsúlyozza újfajta módon ezek a jelentésszerkezetek, miszerint hőt ad. Az e hő általi megsemmisülést konceptualizálják a *so phabarel tut, Soledad, soski dukh, soske jagake* (mi éget téged, Soledad, milyen fájdalom, milyen tűzé) és a *pe le dushmanoski jag te zhal* (az ellenség tűzére menni) metaforák. Mindkettő *negatív* tartalmat fejez ki; előbbi *érzelmet*, utóbbi inkább *állapotot*.

A 'tűz' fogalmának ugyanazon tulajdonságára építenek a *lake duj jakhora phabonas sar le jagora* (két szemecskéje égett, mint a tüzeckék) és az *e lyuvava avri sutas, muro jilo ande jag das* (a pipám kialudt, a szívem tűzbe adódott) metaforák, ám ezek esetében a 'tűz' más szerepet tölt be a metaforikus konceptualizációban. Ezekben az esetekben azokat a tartalmakat *erősítik fel és hangsúlyozzák*, melyeket az adott érzékszervek szimbolizálnak. pl:

szem: „A lelki és szellemi érzékelés kifejezője...ablak a világra, a lélek tükre.”⁷⁹

szív: „Az élő szervezet központja A világi kultúrában általában az érzelmek és az érzelmi bölcsesség jelképe Az ősi kultúrákban az intellektuális funkciók és az ösztönös tudás szimbóluma.” (Pál- Újvári, 2001: 438)

„kék: Az égbolt, a tenger színe; a megfoghatatlanság, a végtelenség, a transzcendencia szimbóluma. Az intellektus, az elmélkedés, a megnyugvás kifejezője, amely a képzelet és a szürrealitás világához is kapcsolódhat. Az égi istenekre utalva az emberfeletti, mennyei hatalom kifejezője, ebben az értelemben a földi szenvedélyeket jelző piros/vörös ellentéte.” (Pál- Újvári, 2001: 245)

A *vuneto jag phabol* (kék tűz ég) metafora a 'tűz' szimbolikáját a megszokottól eltérő megvilágításba helyezi. Véleményem szerint olyan *állapotot* konceptualizál, melynek esetében az emocionális tényezők háttérbe szorulnak és helyüket átveszik a intellektuális értékek.

Ismét más aspektusát helyezi előtérbe a 'tűz' szubsztanciának a *che shukar si tumaro khelimo sar jag* (milyen szép a táncotok, mint a tűz). Megítélésem szerint ez a metafora Pál- Újvári (2001: 473) tipológiájának⁸⁰ azon elemeit helyezi előtérbe, melyeknek közösségi aspektusa van, tekintettel arra, hogy a tánc „érzelmi egységet, közösségi köteleket jelent, az egyénnek a csoporton belüli feloldódását valósítja meg”⁸¹.

4.2.1.6.Évszak

1. *pe lunge shele izdral o bisoraslo milaj*

pe (- on, -en, -ön) prepoz. *lunge* (hosszú<ak>) nomen adiect. *shele* (zsinórok) nomen

⁷⁸ bővebben ld. 26. o.

⁷⁹ Pál- Újvári (2001: 427)

⁸⁰ „tűz: Elsősorban a szenvedély, az életerő, a megtisztulás, ugyanakkor a bűnhődés jelképe.(...)”

⁸¹ Pál- Újvári (2001: 449)

subst. izdral (remeg) verb. o 8a) art. bisoraslo (gyöngyös) nomen adiect. milaj (nyár) nomen subst.
'hosszú zsinórokon remeg a gyöngyös nyár'

2. *pe milajeski chumi gindis*

pe (-ra, -re) adv. milajeski (nyár<nak a >) nomen subst. chumi (csók) nomen subst.
gindis (gondolsz) verb.
'a nyár csókjára gondolsz'

„Az évszakokhoz – azok jellegének, az emberek számára kedvező vagy kedvezőtlen hatásainak megfelelően – jelképes tartalmak is kötődnek.” (Pál- Újvári, 2001: 127)

A korpuszban olyan – évszakot forrásfogalomként tartalmazó – metaforákkal találkozunk, amelyek a két pólust jelenítik meg az évszakok képzeletbeli skáláján. A nyárhoz kötjük a legkedvezőbb időjárási és általában közérzeti élményeket, míg a télhez jellemzően (vagy nagyobb valószínűséggel) negatív fizikai tapasztalatokat társítunk. Az azonosított öt jelentésszerkezet közül négynek forrása a nyár, mely tényből nem vonhatunk le következtetéseket; könnyen előfordulhat, hogy más nyelvi anyag esetén ettől eltérő eredménnyel találkoznánk. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az egyes évszakhoz általában kapcsolódó érzetek kidolgozottak. A nyárhoz (*milaj- a*) pozitív szemantikai értékkel bíró mellék- (gyöngyháznyelű- műford.; 'bisoraslo'= gyöngyös), és főnevek (száj *muj*, éj *ratyi*, fiú *shavo*, csók *chumi*) társítanak ezek a metaforák, *hangsúlyozva* és *mélyítve* ezzel a szándékolt jelentést. A télhez (*jivend- a*) negatív jelentésstartalmú szó szerkezetek társulnak 'eszedet havazó'; 'időtlen tél'). Ezek szintén a hangsúlyozás szerepét töltik be a metaforikus konceptualizációban.

A *pe lunge shele izdral o bisoraslo milaj* (hosszú zsinórokon remeg a gyöngyháznyelű nyár) metafora állapotot fejez ki. A *pe milajeski chumi gindis* (a nyár csókjára gondolsz) gondolatot fejez ki és ezen belül pozitív mentális állapotot konceptualizál költői eszközökkel.

A *pe tyi godyi jivardo bivramako jivend kandesas* (az eszedet havazó időtlen telet bámultad) metafora állapotot konceptualizál, melynek érzelmi aspektusa van.

Az évszak forrású költői metaforák mindegyike **komponálás** eszközével jeleníti meg a céltartalmat.

4.2.1.7.Föld

1. *tume sanle la phuvako lon*

tume (ti) pronomen pers. san (vagytok) pronomen pers. la (a) art. phuvako (föld<nek a>) nomen subst. lon (só) nomen subst.
'ti vagytok a földnek sója'

2. *la phuvake kraja*

la (a) art. phuvake (föld<nek a >) nomen subst. kraja (királyok) nomen subst.
'a föld királyai'

A 'föld'⁸² (*phuv- a*) – a többi őselemhez hasonlóan – kiváló forrást nyújt irodalmi metaforákhoz. Ez az őselem kiváltképpen azért, mert a metaforikus konceptualizációban többféle módon értelmezhető: 1. az ég ellenpólusa, 2. középpont ég és alvilág között, 3. élete ad, 4. ugyanakkor mindent elnyel. Mint az ég ellenpólusa, negatív jelentéstartalommal bír, mint a *phuvbalvajasa* (földzivatarral) **képi metafora** esetében. Centrális jellegében szerepel a *la phuvake kraja* a föld királyai kifejezésben: a transzcendensével szemben a világi hatalmat jeleníti meg.

Pál- Újvári (2001: 410) szerint a só „változatlanlansága révén az élet, a halhatatlanság, a megronthatatlanság és az állandóság szimbóluma. Konzerváló tulajdonsága miatt életadó...”

A *tume sanle la phuvako lon* (ti vagytok a földnek sói) metafora fenti szimbólumai okán a föld életet adó aspektusa kerül előtérbe. Utóbbi két metafora a **komponálás** költői szaközével fejezi ki a szándékolt tartalmat.

Kiterjesztett metafora az *andaj phuv barilo axtom som, andaj axtom khudo shajin som* (földből nőtt fekete fény vagyok, fényből szőtt fekete árny vagyok), mert egyidejűleg több költői kép jelenik meg benne.

4.2.1.8.Fa

1. *kado manush kasavo avla, sar pe le pajengi dolma beshado kasht*
kado (ez az) pronomen demonstrativum *manush* (ember) nomen subst. *kasavo* (olyan) pronomen relativum *avla* (lesz) verb., *sar* (mint) konj. *pe* (-on, -en, -ön) adv. *le* (a) art. *pajengi* (víz<nek a>) nomen subst. *dolma* (part) nomen subst. *beshado* (élő) participium *kasht* (*fa*) nomen subst.
 'ez az ember olyan lesz, mint a víz partján élő fa'
2. *ek kabor kasht sas ande leski udvara, hody o cheri reselas*
ek (egy) nomen numerale *kabor* (akkora) adv. *kasht* (*fa*) nomen subst. *sas* (volt) verb. *ande* (-ban, -ben) adv. *leski* (övé) pronomen possessivum *udvara* (udvar) nomen subst., *hody* (hogy) konj. *o* (az) art. *cheri* (ég) nomen subst. *reselas* (érte) verb.
 'egy akkora fa volt az udvarán, hogy az eget érte'

„A növényvilág ciklikusan pusztuló és újjászajradzó részeivel, elsősorban a virágokkal szemben <a *fa 'kasht- a*>⁸³ az életerő (és különösen az örökzöld *fa*) az öröklét szimbóluma” (Pál- Újvári, 2001: 130); olyan elvont fogalmat szimbolizál, amely az emberi lét alapvető kérdései között kezdettől fogva kiemelt helyet foglalt el. Ennek a tulajdonságának okán kiváló alkotóeleme és kifejezőeszköze átvitt értelmű nyelvi szerkezeteknek. Mgitélésem szerint a *tűz* forrásfogalomhoz hasonlóan megjelenésének van egy olyan szerepe a metaforákban, mely szerint a meglévő (más forrásokkal kifejezett) tartalmat *nyomatékosítja*. Valószínűsítem, hogy ez okból – tehát, hogy egyik eleme a konceptualizációnak – a *fa* (*kasht- a*) forrásfogalmú irodalmi metaforák két esetben **komponálás** eszközével jelenítik meg a szándékolt tartalmat.

A *sakko lasho kasht del lashe fruti, numa o nasul kasht del nasul fruti* (minden jó fa ad jó gyümölcsöket, csak a rossz fa ad rossz gyümölcsöket) kifejezés esetében a konceptualizáció másik eleme a *gyümölcs*: „növények tápláló termése, a halhatatlanság, a lényeg, az újjászületés kifejezője, termékenység- és élet - szimbólum. Egy állapot betetőzése

⁸² szimbólumrendszerét ld. 26. o.

⁸³ beszűrés tőlem

és eredménye, a következő állapotnak pedig – magja révén – eredője.”⁸⁴

A *kado manush kasavo avla, sar pe le pajengi dolma beshado kasht* (ez az ember olyan lesz, mint a víz partján élő fa) metafora esetében a *fa* metaforikus tartalma a víz szimbólumrendszerével alkot egységet: „Amerre csörgedez vagy lehullik, mint a férfi égisten magva, áldást, isteni eredetű termékenységet hoz, az anyaföldet megtermékenyítő erőként hat.”⁸⁵

Képi metafora az *ek kabor kasht sas ande leski udvara, hody o cheri reselas* (egy akkora fa volt az udvarán, hogy az eget érte) jelentésszerkezet, mert képszerűen írja le a fa méretét. Átvitt értelmű kifejezésről lévén szó, a szándékolt jelentés természetszerűen nem a szó szerinti jelentésben keresendő. A 'fa' élet- szimbólumként van jelen e helyütt, mely motívum a magyar folklórban is ismert: „**Az égisz érő fa**, vagy **életfa** nem meselem, de meséknek is része, önálló mesetípus, samanisztikus képzet, amely a magyar népmesekincsnek is fontos része, keletről magunkkal hozott örökség. A magyar néphagyomány *világfa*, *tetejetlen fa*, *életfa* néven is ismerik. A mesemotívumnak többek közt német (erdélyi szász), román, cigány, szerb, horvát, török, turkesztáni, kalmük változatai ismertek.”⁸⁶ Fenti irodalmi metafora minden bizonnyal az itt taglalt folklór hagyományból eredeztethető és jelentésében – ahhoz hasonlóan – transzcendentális tartalmakat konceptualizál.

4.2.1.9. Nappal- éjszaka, világosság- sötétség

1. *o dyes maladyol la ratyasa*

o (a) art. *dyes* (nappal) adv. *maladyol* (találkozik) verb. *la* (az) art. *ratyasa* (éjszaká<val>) adv.

'a nappal találkozik az éjszakával'

2. *jekh si amari rátyi*

jekh (egy) nomen numerale *si* (van) verb. *amari* (miénk) pronomen possessivum *rátyi* (éjszaka) nomen subst.

'egy az éjszakánk'

A következő metaforák a világosság- sötétség örök ellentétére építve konceptualizálják a szándékolt jelentést, mely céltartalom **komponálás** költői eszközének segítségével jut kifejezésre. Az *o dyes maladyol la ratyasa* (a nappal találkozik az éjszakával) költői kép *direkt módon* alkalmazza a két pólust, illetve az általuk szimbolizált jelentéstartalmat. Ezzel az eszközzel olyan *állapotot* fejez ki, melyben az ellentét elsimul és a kooperáció lehetővé válik.

Positív mentális állapotot konceptualizálnak a *ba te andej raza zhuvas* (de ha világosságban élünk) és a *deteharangi detehara*⁸⁷ (hajnalok hajnali fénye) metaforák.

Az éjszaka szimbólumrendszerével⁸⁸ bizonyos értelemben ellentétes módon *pozitív aspektusa is leírható* a *jekh si amari rátyi* (egy az éjszakánk) metaforának. Véleményem szerint ez abban rejlik, hogy társas kapcsolatokra és közösséghez való tartozásra utal.

⁸⁴ Pál- Újvári (2001: 174)

⁸⁵ Pál- Újvári (2001:492)

⁸⁶ Ortutay (1977: 639)

⁸⁷ szó szerinti jelentése: 'hajnalok hajnala'

⁸⁸ ld. 27. o.

4.2.1.10. Növények

1. *te na baron pe tute majbut fruti*

te (hogy) konj. na (ne) inf. baron (nőlnék) verb. pe (-on, -en, -ön) adv. tute (nálad) pronomen pers. majbut (még több) adv. fruti (gyümölcs) nomen subst.
'ne nőljön rajtatok több gyümölcs'

A növények közül a 'gaz' (*burr- a*), 'ág' (*kranga- i*), 'fű' (*char- a*), 'gyümölcs' (*fruta- i*) forrásfogalmakkal találkozunk irodalmi szövegekben.

Komponálás a *grajo malya mashkar vorbi andel semnonge burra*⁸⁹ (szómezők közt hangréteken jelek bozótosában) metafora, amely a kommunikáció eszközeinek széles skáláját (szó, hang, jel) vonultatja fel egy jelentésszerkezeten belül. Céltartománya ennek megfelelően maga az információátadás.

A *te na baron pe tute majbut fruti* (ne nőljön rajtatok több gyümölcs) tulajdonképpen egy átok, tekintve, hogy az *egyetemes (tehát nem specifikus) jelképrendszerben* „a gyümölcstelenség az átok és a meddőség jelképe”.⁹⁰ Ilyen módon fenti jelentésszerkezet *vágyat* konceptualizál, amely egy *állapot* létrejöttére irányul. A kifejezés költői eszközét tekintve **kidolgozás**, mert a forrásfogalom egy meglévő elemét hangsúlyozza újfajta módon.

4.2.1.11. Egyéb természeti jelenségek

1. *lashi vrama avla, ke lolyol o cheri*

lashi (jó) nomen adiect. vrama (idő) nomen subst. avla (lesz) verb., ke (mert) konj. lolyol (piroslik) verb. o (az) art. cheri (ég) nomen subst.
'jó idő lesz, mert piroslik az ég'

2. *ame zeleno veshmanushe sam*

ame (mi) pronomen pers. zeleno (zöld) nomen adiect. vesh (erdő-) nomen adiect. manushe (emberek) nomen subst. sam (vagyunk) pronomen pers.
'mi zöld erdő- emberek vagyunk'

3. *hurav vi me sar o thuv*

hurav (repülök) verb. vi (is) partikula me (én) pronomen pers. sar (ahogyan) adv. o (a) art. thuv (füst) nomen subst.
'repülök én is, ahogyan a füst'

Az irodalmi korpuszban a csoportosított, szignifikáns forrásfogalmakon túl az ég (*cheri- a/ura*), erdő (*vesh- a*) és a füst (*thuv- a*) kifejezésekkel találkozunk a metaforikus konceptualizációban.

Kidolgozás a *lashi vrama avla, ke lolyol o cheri* (jó idő lesz, mert piroslik az ég) metafora és *pozitív állapot beálltát* vetíti elő. Konceptualizálhatja 1. kedvező fizikai/ környezeti körülmény várható beköveztét, illetve 2. pozitív mentális/ emocionális állapot kialakulását.

⁸⁹ 'burr (a) [főnév] gaz

⁹⁰ Pál- Újvári (2001: 175)

Etnikai identitás bizonyos aspektusát fejezi ki az *ame zeleno veshmanushe sam*⁹¹ (zöldbeborult erdőnép vagyunk) metafora **komponálás** eszközével.

A füst „az égéskor keletkező, felszálló, korommal kevert gáz. A föld és az ég közötti kapcsolat jelképe; az ember imáját, hódolatát viszi fel az égi istenekhez. A lélek felemelkedésének képszerű kifejezése.”⁹² A *hurav vi me sar o thuv* (repülök én is, ahogyan a füst) metafora fenti szimbolikus tartalom segítségével állapotot konceptualizál.

4.2.2. Test, testrészek

1. *phabol la rikonyake duj jakha*
phabol (ég) verb. la (a) art. rikonyake (apáca<nak a>) nomen subst. duj (két) nomen numerale jakha (szemek) nomen subst.
'ég az apáca két szeme'
2. *avri puterdyol la jakhaki fejasztra*
avri (ki-) prepoz. puterdyol (nyílik) verb. la (a) art. jakhaki (szem<nek a>) nomen subst. fejasztra (ablak) nomen subst.
'kinyílik a szem ablaka'
3. *bari bokh, nasvalyipe malavla opre o shero*
bari (nagy) nomen adiect. bokh (éhség) nomen subst., nasvalyipe (betegség) nomen subst. malavla (ütni fogja) verb. opre (fel) adv. o (a) art. shero (fej) nomen subst.
'nagy éhség, betegség fogja felütni a fejét'
4. *ke muro bandyilo trupo barruno uchipej*
ke (mert) adv. muro (enyém) pronomen possessivum bandyilo (hajlott/ görbült) participium trupo (test) nomen subst. barruno (kő-) nomen adiect. uchipe (magasság) nomen subst. -j kopula
'mert az én görbült testem kő- magasság'
5. *anda leske palmengi gropa pelas o trajo, sar mashkar le chara shudyi phabaj*
anda (-ból, -ből) adv. leske (övé) pronomen possessivum palmengi (tenyér<nek a>) nomen subst. gropa (meder, gödör) nomen subst. pelas (<ki>esett) verb. o (az) art. trajo (élet) nomen subst., sar (mint) konj. mashkar (között) adv. le (a) art. chara (füvek) nomen subst. shudyi (dobott) participium phabaj (alma) nomen subst.
'tenyere medréből kiesett az élet, mint a füvek közt eldobott alma'
6. *sostar dikhes ande kaver manusheski jak o sulum, kana anda tyiri jak chi les sama o kilo?*
sostar (miért) pronomen interrogativum dikhes (nézed) verb. ande (-ban, -ben) adv. kaver (másik) pronomen demonstrativum manusheski (ember<nek a>) nomen subst. jak (szem) nomen subst. o (a) art. sulum (szalma) nomen subst., kana (amikor) adv. anda (-ban, -ben) adv. tyiri (tiéd) pronomen possessivum jak (szem) nomen subst. chi (nem) inf. les sama (veszed észre) verb. o (a) art. kilo (karó) nomen subst.?
'miért nézed a másik ember szemében a szalmát, amikor a te szemedben

⁹¹ szó szerinti jelentése: 'mi zöld erdő- emberek vagyunk'

⁹² Pál- Újvári (2001: 158)

nem veszed észre a karót?’

7. *lengi bal bihulagyij, sar len zhelyi*

lengi (övék) pronomen possessivum *bal* (haj) nomen subst. *bihulagyij* (fésületlen) nomen adiect., *sar* (mint) konj. *len*(övék) pronomen possessivum *zhelyi* (sors) nomen subst.

’hajuk fésületlen, mint a sorsuk’

Kövecses (2005: 32) szerint „a metaforikus konceptualizáció nagy része a saját testünkkel kapcsolatos tapasztalatainkból ered”. Kutatásai szerint ez az arány kb. 20%. Folklór szövegek ez irányú elemzése során hasonló aránnyal találkoztam.⁹³ Irodalmi szövegek forrásaiban ez az érték kb. 10%, annak ellenére, hogy általános emberi tapasztalatokról beszélünk. Mindazonáltal elképzelhető, hogy az emberi test forrásként való megjelenése – irodalmi szövegekben – egyéb nyelvekben is hasonló arányt mutat. Ilyen jellegű kutatásról nincs tudomásom.

A test forrás kilenc irodalmi metafora közül hat a **komponálás** eszközével konceptualizálja a szándékolt jelentést, tehát különböző metaforákat alkalmaz egyidejűleg.

A *ke muro bandyilo trupo barruno uchipej* (mert az én görbe alakom szikla emelvény) jelntésszerkezetben a *test- szikla* és a *görbe alak, mint az egyenes(ség)* ellentéte motívumok egyidejű megjelenésével alakul ki a szándékolt céltartalom, ami jelen esetben etikai természetű. Az *anda leske palmengi gropa pelas o trajo, sar mashkar le chara shudyi phabaj*⁹⁴ (tenyere medréből kigördült az élet, mint a füvek közt elgurított narancs) kifejezésben a tenyér - tartály metafora jelenik meg. A tartályban az ’élet’(trajou-ura) a tartalom. Az átvitt értelmű kifejezés a reménytelenség, céltalanság állapotát konceptualizálja.

A *sani chunyi inkras ando vast* (vékony ostort⁹⁵ tartott a kézben) a hatalom, az irányítás képességének átvitt értelmű kifejezése. Tekintve, hogy a tárgy ’sano- {nyji- e’ vékony jelzővel szerepel a metaforában, fenti képesség alacsony fokára utal.

A *lengi bal bihulagyij*⁹⁶, *sar len zhelyi* (vesszőhajuk szétbomlik, mint a sorsuk) metafora a test/ testrész állapotával írja le etnikai csoport társadalmi helyzetét.

Ószövetségből származó metafora a *jakh anda jakh haj dand anda dand* (szemet szemért és fogat fogért), mely az ószövetségi etika egyik alappilérét fogalmazza meg. Az oláh cigány (vlax gypsy) kifejezés ennek a metaforának szó szerinti fordítása.

A *phabol la rikonyake duj jakha* (ég az apáca két szeme) az érzelmek kifejezésének egy általános eszközével él. Bańcerowski (2005: 71) köznyelvi és irodalmi szövegekből vett

példái alapján az érzelmek konceptualizálásának egyik leggyakoribb eszközét a *hőmérséklet doménjében* jelölte meg. Fenti nyelvi példa ezen a módon fejezi ki a szándékolt tartalmat.

Az *avri puterdyol la jakhaki fejasztra* (kinyílik a szem ablaka) metafora a „szem, mint ablak a világra”⁹⁷ motívum direkt kifejezése.

Megszemélyesítés eszközével fejezi ki a szándékolt tartalmat a *bari bokh, nasvalyipe malavla opre o shero* (nagy éhség, betegség fogja felütni a fejét) metafora,

⁹³ Id. 29. o.

⁹⁴ ’phadaj’ jelentése alma, ám ez nem befolyásolja az elemzés tárgyát

⁹⁵ „A hatalmat és a büntetés kirovásának jogát jelzi; fallikus szimbólum” (Pál- Újvári, 2001: 359) . A vlax gypsy (oláh cigány) népzeneben gyakori szimbólum.

⁹⁶ ’lengi bal bihulagyij’ szó szerinti jelentése: ’hajuk fésületlen’

⁹⁷ Pál- Újvári (2001: 427)

mely céltartalom jelen esetben állapot. Az éhség(*bokh- a*) és a betegség (*nasvalyipe*) fogalmakat emberi tulajdonságokkal ruházza fel.

Képi metafora a *sostar dikhes ande kaver manusheski jak o sulum, kana anda tyiri jak chi les sama o kilo?* (miért nézed a másik ember szemében a szalmát, amikor a te szemedben nem veszed észre a karót?). A Bibliában szereplő – szállóigévé vált – átvitt értelmű jelentésszerkezet fordítása és etikai tartalmat konceptualizál. Képszerűen jeleníti meg a céltartalmat a szalma (*sulum- a*) és karó (*kilo- e*) kifejezések alkalmazásával.

4.2.3. Szív

1. *tal tyo jilo ando kalo*

tal (legyen) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst. ando (-ban, -ben) adv. kalo (fekete) nomen adiect.
'legyen a szíved feketében'

2. *shindo jilo sigo sastyol*

shindo (<meg>tört) participium jilo (szív) nomen subst. sigo (gyorsan) adv. sastyol (gyógyul) verb.
'megtört szív gyorsan gyógyul'

3. *bari dar las lenge jilo*

bari (nagy) nomen adiect. dar (félelem) nomen subst. las (vette) verb. lenge (övék) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'nagy félelem vette a szívüket'

4. *guglo jilo shindyol latar e rucija*

guglo (édes) nomen adiect. jilo (szív) nomen subst. shindyol (hasad) verb. pe (-on, -en, -ön) adv. la (öt) pronomen pers. e (az) art. rucija (ima) nomen subst.
'édes szív hasad rajta az ima'

5. *de pacha aba tye jiles*

de (adj) verb. pacha (béke) nomen subst. aba (már) adv. tye (tiéd) pronomen possessivum jiles (szív<nek>) nomen subst.
'adj már békét a szívednek'

A *szív (jilo)* számos kultúrában az érzelmek kifejezésére használatos a metaforikus konceptualizációban. Ezen univerzális jellegzetessége okán az irodalmi nyelvben is gyakran megjelenik, mint forrástartomány emocionális tartalmak közvetítése alkalmával. Ami a költői eszközök használatát illeti, szinte mindannyival találkozunk az oláh cigány (vlax gypsy) szépirodalomban. Megítélésem szerint ez általános jelenség, bár ezirányú kutatásról egyéb nyelvek tekintetében nincs tudomásom.

Kidolgozás a *pusav si and jilo*(kérdés van a szívben) metafora. Megjelenik benne egyrészt a *szív - érzelem* általános megfeleltetés, másrészt a *szív - tartály* metafora.

Megszemélyesítés eszközével fejezi ki a szándékolt jelkentangst a *shindo jilo sigo sastyol* (megtört szív gyorsan gyógyul) metafora. A *szív* szervet emberi tulajdonsággal ruházza fel és ezen a módon fejezi ki az érzelem elmúlását.

Komponálás a *tal tyo jilo ando kalo* (legyen a szíved feketében) metarora. A fekete szín „az ősi sötétség, a káosz, az éjszaka, a feneketlen, titokzatos mélység, a világűr

jelképe. A színekben kifejeződő élet ellentéte, a halál szimbóluma. A szégyen, a bánat, a lemondás színe, a gyász kifejezője; számos hagyományban a gonosz erőkhöz kötődik.”⁹⁸ Az érzelmi tartalom és fenti szimbólumrendszer szintézisével fejezi ki a céltartalmat. A *de pacha aba tye jiles* (adj már békét a szívednek) jelentésszerkezet szintén két motívum segítségével konceptualizálja a széndákolt jelentést. Egyik motívum a *szív (jilo- e)*, mely mint az érzelem tartálya jelenik meg. Másik a *béke (pacha- e)*, amely harmóniára, konszolidált viszonyokra utal. A két komponensű forrás pozitív/ harmonikus érzelmi állapotra utal. Ezzel ellentétben negatív előjelű emocionális/ mentális tartalmakat jelenít meg a *bari dar las lenge jilo* (nagy félelem vette a szívüket).

A **képi metaforák** – elnevezésükből adódóan – képszerűen, jelen esetben virtuálisan jelenítik meg a kifejezni kívánt tartalmat. A *guglo jilo shindyol latar e rucija* (édes szív hasad az imától) metaforát olvasva képzeleti síkon válik érzekelhetővé az emocionális tartalom.

Az *o jilesko tato inkrell lungo vrama*⁹⁹ (csak a lélek lánja éghet hosszan, szépen!) kifejezés szó szerinti jelentésében ismét a *szív - tartály* metafora jelenik meg. A tartály *meleget* foglal magába, ami pozitív jelentéstartalmú (alapvetően fiziológiai szempontból). A két motívum szintézise *pozitív emocionális tartalomra utal*.

4.2.4. Út

1. *tu drom amaro arakhlyan*

tu (te) pronomen pers. drom (út) nomen subst. amaro (miénk) pronomen possessivum arakhlyan (születtél) verb.
'te a mi útunkon születtél'

2. *amende szi lasho drom, so vi khere lingrel o chorro bipinzhardes*

amende (nálunk) pronomen pers. szi (van) verb. lasho (jó) nomen adiect. drom (út) nomen subst., so (ami) pronomen relativum vi (is) partikula khere (haza) adv. lingrel (vissza) verb. o (a) art. chorro (szegény) nomen adiect. bipinzhardes (ismeretlen) nomen subst.
'nálunk van jó út, ami haza is viszi a szegény ismeretlent'

3. *me akanak zhavtar pe muro drom, pe shavora te hural bax*

me (én) pronomen pers. akanak (most) adv. zhavtar (megyek) verb. pe (-on, -en, -ön) adv. muro (enyém) pronomen possessivum drom (út) nomen subst., pe (-ra, -re) prepoz. shavora (gyerekek) nomen subst. te (hogya) konj. hural (száll) verb. bax (szerencse) nomen subst.
'én most megyek az utamon, a gyerekekre szálljon szerencse'

4. *telal punre shutyiletar le droma*

telal (alatt) adv. punre (lábak) nomen subst. shutyiletar (elszáradtak) verb. le (az) art. droma (utak) nomen subst.
'lábak alatt elszáradtak az utak'

5. *amende vi nasul taj vi buzhanglo drom si, szo saj tela phu lingrel kon kalo*

⁹⁸ Pál- Újvári (2001: 139)

⁹⁹ szó szerinti fordítása: „a szív meleget tart hosszú ideig”

amende (nálunk) pronomen pers. vi (is) partikula nasul (rossz) nomen adiect. taj (és) konj. vi (is) partikula buzhanglo (ravasz) nomen adiect. drom (út) nomen subst. si (van) verb., szo (ami) pronomen relativum saj (lehet) partikula tela (alá) adv. phu (föld) nomen subst. lingrel (visz) verb. kon (aki) pronomen relativum kalo (fekete) nomen adiect.

'nálunk rossz és ravasz út is van, ami le tudja vinni a földbe, aki fekete'

6. *pe le bezexalengo drom na tordyol*

pe (- on, -en, -ön) adv. le (a) art. bezexalengo (bűnösök<nek az>) nomen subst.

drom (út) nomen subst. na (nem) inf. tordyol (áll <meg>) verb.

'a bűnösök útján útján nem áll (meg)'

Az *út* (*drom- a*) az emberi élet jelképe. A „mi útunk”, „az én utam” birtokos szerkezetek azonban véleményem szerint etnikai tartalmakat hordoznak. A folklór metaforák forrásait taglaló második fejezetben az elemzés során arra a következtetésre jutottam – az út, mint forrástartomány kvantitatív és kvalitatív jellemzőit vizsgálva –, hogy 'úton lenni' az oláh cigány népcsoport alapvető tapasztalatának tűnik; olyan sajátos élménynek, amely alkalmas más dolgok (elsősorban változás és állapotok) kifejezésére. Valószínűnek tartom, hogy kiemelt szerepet játszik az etnikai tudatban, mely tapasztalat – a folklór szövegeken túl – az irodalmi nyelvben is szignifikánsan megjelenik. Az út, mint forrásfogalom oláh cigány (vlax gypsy) metaforák sajátosságának tekinthető.

Komponálás eszközével fejezi ki a szándékolt tartalmat *a tu drom amaro arakhlyan* (te a mi útunkon születted) metafora. Közösséghez való tartozás állapotát konceptualizálja, melynek szociális/ érzelmi aspektusai vannak. A *me akanak zhavtar¹⁰⁰ pe muro drom, pe shavora te hural bax* (én most <kb. fogom magamat és megyek> utamon, a gyerekekre szálljon szerencse) metafora az 'út' és a 'szerencse' motívumok együttes alkalmazásával kultúrspecifikus módon fejezi ki a szándékolt tartalmat, mely leginkább változásként definiálható. E kettő véleményem szerint olyan irodalmi metaforák, melyek etnikai tartalmakat hordoznak.

Az *út* megsemmisülését; célok, szándékok nélküli állapotot fejezi ki a *telal punre shutyiletar le droma* (a talpak alatt elsorvadtak az utak) metafora. Ilyen módon *állapotot* konceptualizál.

Az *út- motívumnak* más elemét emeli be a konceptualizációba a *pe le bezexalengo drom na tordyol* (a bűnösöknek az útján nem áll <meg>) metafora. Ebben az esetben az *út egy opció*, jelen esetben a *rossz etikai kategóriának a kifejeződése*. Pozitív és negatív etikai tartalmak közötti választást konceptualizál.

Komponálás és megszemélyesítés költői eszközeinek egyidejű alkalmazásával fejezi ki a szerző a szándékolt tartalmat az *amende szi lasho drom, so vi khere lingrel o chorro bipinzhades* (nálunk van jó út, ami haza is viszi a szegény ismeretlent) és az *amende vi nasul taj vi buzhanglo drom si, szo saj tela phu lingrel kon kalo* (nálunk rossz és ravasz út is van, ami le tudja vinni a földbe, aki fekete) metaforákban. Ezek a kifejezések *etnikai önazonosságot* konceptualizálnak tartalmilag.

4.2.5. Isten (transzcendentális jelenség)

1. *zhanel les e bari pustija*

zhanel (tud<ja>) verb. les (öt) pronomen pers. e (a) art. bari (nagy) nomen adiect.

¹⁰⁰ zhavtar jelentése kb. „fogom (magamat) és megyek”

pustija (pusztulat) nomen subst.
'tudja őt a nagy pusztulat'

2. *chorro si vi amaro Del*

chorro (szegény) nomen adiect. si (van) verb. vi (is) partikula amaro (miénk)
pronomen possessivum Del (isten) nomen subst.
'szegény az istenünk is'

Első, kvantitatív jellegű megállapításunk az, hogy a transzcendencia-forrású jelentésszerkezetek száma az irodalmi korpuszban meglehetősen csekély – különösen a folklór metaforák számához viszonyítva.¹⁰¹ A szépirodalmi nyelvi anyagban fellelhető négy transzcendencia - forrású metafora közül kettő Isten (*Devla/ Del*) szubsztanciájának segítségével jelíti meg a céltartalmat.

Komponálás eszközével konceptualizálnak a *le devleski raza* (isten világossága) és a *chorro si vi amaro Del* (szegény az istenünk is) metaforák. Közös jellemzőjük, hogy egyéb fogalmakat (világosság, szegénység) emelnek be az átvitt értelmű kifejezésbe. Ezek a fogalmak egybeolvadnak az isten- fogalommal és így hoznak létre új jelentést. Céltartalmukat a két fogalom együttes jelentése adja. Előbbi *erkölcsi tartalmat*, utóbbi *állapotot* konceptualizál.

A *te zumadyol le bengestar* (kipróbálodni az ördög¹⁰² által) isten szubsztanciájának ellenpólusát emeli be a metaforikus konceptualizációba.

Megszemélyesítés található a *zhanel les e bari pustija*¹⁰³ (tudja őt a nagy pusztulat) metaforában. Tekintettel a benne szereplő kifejezés sajátos etnikai jelentéstartalmára, ismét olyan metaforával találkoztunk a szépirodalmi nyelvi anyagban, amely kultúrspecifikus.¹⁰⁴ Céltartományukat tekintve az azonosított négy transzcendencia-forrású metafora közül kettő *etikai tartalmat* konceptualizál. Ezen felül még *negatív érzelem* és *negatív állapot kifejezésével találkozunk*. (A transzcendencia - forrású folklór metaforák *állapotot* és – minőségükben pozitív – *változást* és *érzelmet* konceptualizálnak.)

4.2.6. Lélek

1. *dikhlo lem pa muro dyi*

dikhlo (kendő) nomen subst. lem (vettem) verb. pa (-ról, -ről) adv. muro (enyém)
pronomen possessivum dyi (lélek) nomen subst.
'kendőt vettem a lelkemről'

2. *sa vortakoj leski dyi*

sa (mind) nomen adiect. vortako (egyenes) nomen adiect. -j kopula leski (övé)
pronomen possessivum dyi (lélek) nomen subst.
'mind egyenes a lelke'

Komponálás eszközével él a *sa vortakoj leski dyi* (mind egyenes/ baráti a lelke) metafora. Egyrészt a *lélek (dyi)*, *mint lineáris abszolútum* jelenik meg benne, másrészt a szerkezet hangsúlya azon van, hogy egyenes (*vortakoj*).

¹⁰¹ Folklór metaforák között 11 olyan jelentésszerkezetet azonosítottam, melyeknek forrása transzcendentális jelenség.

¹⁰² ördögök/ démonok: "A gonoszság, a rontás természetfeletti megtestesítői." (Pál- Újvári, 2001: 363)

¹⁰³ fogalom leírását ld. 46. o.

¹⁰⁴ A 7. fejezetben ezeket tematikájuk és kiterjedtségük alapján részletesen elemzem.

A *dikhlo lem pa muro dyi* (kendőt vettem a lelkemről) **képi metafora** vizuálisan jeleníti meg a céltartalmat, mely leginkább *lelkiállapotként* írható le.

4.2.7. Ész

1. *bivorbasa shudrolas tyi godyi*

bivorbasa (némán) adv. *shudrolas* (fázott) verb. *tyi* (tiéd) pronomen possessivum
godyi (ész) nomen subst.
'némán fázott az eszed'

Az ész (*godyi- a*), mint forrástartomány nem jelent meg a tárgyalt folklór szövegekben, irodalmi példákban viszont találkozunk vele. Véleményem szerint ez a jelenség műfaji sajátosság, ugyanis a *bivorbasa*¹⁰⁵ *shudrolas tyi godyi* (némán fázott az eszed) intellektuális tartalmak hiányára utal. (E tematika ritkán tárgya folklór szövegeknek.)

4.3. Két komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegek metaforáiban

Ebben a fejezet részben azokkal az irodalmi metaforákkal foglalkozom, melyek két forrásfogalom felhasználásával konceptualizálják a szándékolt jelentést. Tematikájuk és mennyiségük alapján alcsoportokra osztottam ezeket a kifejezéseket és az így kialakult, jellemző összetételű forrásokat az egyes fejezetpontokban külön elemzem.

4.3.1. Cselekvés komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

Csakúgy, mint a folklór metaforák esetében, az irodalmi – összetett forrású – metaforák egyik jellemző csoportját azok az átvitt értelmű jelentésszerkezetek alkotják, melyek forrásának egyik komponense *cselekvés*.

Ezek a metaforák a forrásként megjelenő másik szubsztancia (természet, test, érzelem, szív, állat, lélek, beszéd, erkölcs, idő, ész, erő, szerencse, gondolat, élet) aktivitása/cselekvése által fejezik ki a szándékolt tartalmat. Irodalmi szövegekről lévén szó, a megismerés széles spektrumát ölelik fel. Megjelenésük kvantitatív sorrendjében elemzem ezeket.

4.3.1.1. Cselekvés - természet összetett források romani nyelvű¹⁰⁶ irodalmi szövegekben

A folklór korpusztól eltérően¹⁰⁷ – ahol a *cselekvés - isten* forrású jelentésszerkezetek fordultak elő a legnagyobb számban a konceptualizációban – , az irodalmi metaforák esetében a cselekvés összetett forrású átvitt értelmű kifejezések között a legnagyobb csoportot azok alkotják, melyek *cselekvés- természet* tapasztalatok mentén fejezik ki a szándékolt tartalmat.

¹⁰⁵ 'bivorbasa' szó szerinti jelentése: szótlantul

¹⁰⁶ A „sostar mange chikarajes o panyi? miért zavarod nekem a vizet?” metafora kárpáti dialektusban lejegyzett, ezért a fejezet rész címében az összefoglaló 'romani' terminust használok.

¹⁰⁷ ld. 36. o.

Az elemzést ezekkel kezdem. Megítélésem szerint – csakúgy, mint a folklór anyag esetében – ezúttal is meg kell különböztetnünk azokat a metaforákat, melyekben a természeti erő *aktív*, illetve azokat, melyekben *passzív és/ vagy befogadó*.

természeti erő aktív:

1. *barolas ande cina romnyako per e luludyi, sar po chéri o shonitik, e cherhajengo raj*
barolas (nőtt) verb. ande (-ban, -ben) adv. cina (kicsi) nomen adiect. romnyako (asszony<nak a>) nomen subst. per (has) nomen subst. e (egy) art. luludyi (virág) nomen subst., sar (mint) konj. po (-on, -en, -ön) adv. chéri (ég) nomen subst. o (a) art. shonitik (Hold) nomen subst., e (a) art. cherhajengo (csillagok<nak az>) nomen subst. raj (úr) nomen subst.
'nőtt a kicsi cigányasszony hasában egy virág, mint égen a hold, a csillagok ura'
2. *vi luludyi pelas pa muro shero*
vi (is) partikula luludyi (virág) nomen subst. pelas (ivott) verb. pa (-ról, -ről) adv. muro (enyém) pronomen possessivum shero (fej) nomen subst.
'virág is ivott a fejemről'
3. *zhalas o pályi te sovel*
zhalas (ment) verb. o (a) art. pályi (víz) nomen subst. te (hogya) konj. sovel (alszik) verb.
'ment a víz aludni'
4. *feri lengij e ratyi*
feri (csak) adv. lengij (leng) verb. e (az) art. ratyi (éj) nomen subst.
'csak leng az éj'

Ezek a metaforák – egy kivételével – **komponálás** költői eszközének segítségével konceptualizálják a szándékolt jelentést, amely sokrétű, csakúgy, mint a folklór metaforák esetében.¹⁰⁸ Ennek okát abban látom, hogy mind a cselekvés, mind pedig a természet forrástartományként a kifejezés széles spektrumát kínálja a metaforikus konceptualizációban, tekintve, hogy mindkét fogalomkör *univerzális és kimeríthetetlen*.

Érdekes módon az alapvetően női princípium, elsősorban a növekedés, a szépség, a szerelem és a mulandóság jelképe. Stewart (1994: 216) szerint „(...) mintha a virágok az életet szimbolizálnák a romák szemében. A női nem és a virágok közötti képzettársítás a fiatal lányokba már korán bevesződik.”¹⁰⁹ A *barolas ande cina romnyako per e luludyi, sar po chéri o shonitik, e cherhajengo raj* (nőtt a kicsi cigányasszony hasában egy virág, mint égen a hold, a csillagok ura) metafora Stewart állításának első részét támasztja alá; a virág - élet asszociációra épül.

A *feri lengij e ratyi* (csak leng az éj) és a *zhalas o pályi te sovel* (ment a víz aludni) metaforák kifejezésmódja hasonló (annak ellenére, hogy előbbiben történés -, utóbbiban cselekvésfogalom szerepel). *Semleges állapotot* konceptualizálnak.

¹⁰⁸ Id. 41. o.

¹⁰⁹ Véleményem szerint a virágnak, mint szimbólumnak ez a fajta interpretálása *univerzális* nyelvi jelenség. Talán a romaniban *hangsúlyos* azon okból, hogy az autentikus kulturális tartalmak időben tovább maradtak szerves részei a kollektív tudatnak.

A *le luludya kalyi balval nashavnas penge shurenca* (a virágok fekete szelet folytatnak a késekkel) metafora különös jelentéstartalmát azon a módon éri el, hogy az általános szimbolikával ellentétben a virág (*lulugyi- a*) aktív, a szél (*balval-a*) passzív. A fekete szín a leírt állapot hangsúlyozza/ mélyíti el.

A *vi luludyi pelas pa muro shero* (virág is ivott a fejemről) jelentésszerkezetben megismerés költői eszközével fejezi ki a szerző a szándékolt jelentést. A virág emberi tulajdonsággal való felruházásának segítségével állapotot konceptualizál.

Az *o cheri vazdestu az ég húz téged* metafora esetében az *ég (cheri- a/ura)* jelentéstartalma transzcendentális erővel azonos.

természeti erő passzív/ befogadó:

5. *sostar mange chikarajes o panyi?*

sostar (miért) pronomen interrogativum mange (nekem) pronomen pers. chikarajes (sározod) verb. o (a) art. panyi (víz) nomen subst.?
'miért sarozod nekem a vizet?'

6. *na kiden tumenge barvalyipe pej phuv*

na (ne) inf. kiden (gyűjtők) verb. tumenge (nektek) pronomen pers. barvalyipe (gazdagság) nomen subst. pej (-on, -en, -ön) adv. phuv (föld) nomen subst.
'ne gyűjtsetek magatoknak a gazdagságot a földön'

Azokban a metaforákban, melyekben a természeti jelenség *alanyként* van jelen, a víz (*paji- a*), hegy (*plaj- a*), föld (*phuv- a*) források találhatók. A folklór metaforákkal ellentétben a költői metaforák esetében szisztematikusan olyan elemek a cselekvés alanyai, melyek jellemzően passzívak.

Mindannyi a **komponálás** eszközének segítségével konceptualizál. A *pe o plaj kerdo foro nashtig garadyol*¹¹⁰ (nem rejthetitek el a hegyen épült várost) metafora forrása a Biblia.

A víz Pál- Újvári (2001: 492) jelképtára szerint „romboló és alkotó, pozitív és negatív, elválasztó és egyesítő princípium”, véleményem szerint élet - szimbólum. A *sostar mange chikarajes o panyi?* (miért zavarod nekem a vizet?) eredeti formája (tekintettel arra, hogy műfordításról van szó) legalábbis ezt támasztja alá. A „miért sarozod nekem a vizet” kifejezés kb. 'miért teszed nekem szennyessé/ zavarossá az életet' értelemmel bír; ilyen módon állapotot konceptualizál.

Az eső (*brishind- a*) „a földet megtermékenyítő isteni befolyás, az üdvösség és megtisztulás” szimbóluma (Pál- Újvári, 2001: 126). Ezzel a megállapítással teljes összhangban van a *brishind del vi le chachen haj vi le bezexalen* (esőt ad az igazakra is és a bűnösökre is) metafora, amely etikai tartalmat konceptualizál.

A *na kiden tumenge barvalyipe pej phuv ne gyűjtsetek magatoknak gazdagságot a földön* metaforában a *gazdagság etikai tartalmakra vonatkozik*.

4.3.1.2. Cselekvés - test összetett források romani nyelvű¹¹¹ irodalmi szövegekben

¹¹⁰ szó szerint: „a hegyre készített/ tett várost nem lehet elrejteni”

¹¹¹ Az elsőként elemzett, „ko phurdel moshtar silalo the tato, jedosz ehi leszke maskar e dauda” metafora kárpáti dialektusban lejegyzett, ezért a fejezetrész címében az összefoglaló 'romani' terminust használom.

1. *ko phurdel mosztar silalo the tato, jedosz ehi leszke maskar e dauda*
 ko (aki) pronomén relativum phurdel (fűj) verb. mosztar (szájból) nomen subst.
 silalo (hideg) nomen adiect. the (és) konj. tato (meleg) nomen adiect., jedosz
 (méreg) nomen subst. ehi (van) verb. leszke (övé) pronomén possessivum maskar
 (között) adv. e dauda (fogak) nomen subst.
 'aki a szájából hideget és meleget fűj, méreg van annak fogai között'
2. *na del jag e vusht*
 na (ne) inf. del (ad) verb. jag (tűz) nomen subst. e (a) art. vusht (ajak) nomen subst.
 'ne adjon tüzet az ajak'
3. *shudro rup xal e jakh laki*
 shudro (hideg) nomen adiect. rup (ezüst) nomen subst. xal (eszi<k>) verb. e (a) art.
 jakh (szem) nomen subst. laki (övé) pronomén possessivum
 'hideg ezüst eszi a szemét'
4. *hural akana amari shib*
 hural (repül) verb. akana (most) adv. amari (miénk) pronomén possessivum shib
 (nyelv) nomen subst.
 'repül most a nyelvünk'

A 'cselekvés - természet' forrású metaforákhoz hasonlóan a 'cselekvés - test' tapasztalatokon nyugvó metaforákkal kapcsolatban is azzal a megállapítással kedhetjük az elemzést, hogy az általuk leírt emberi tapasztalatok *univerzálisak és egyöntetűek*. Amíg a természetre, természeti jelenségekre vonatkozó tapasztalatok mutatnak földrajzi - környezeti különbségeket, addig a 4.2.1.2. fejezet részben tárgyalt metaforák forrásfogalmaik használatában nem, kidolgozottságuk vagy kiterjedtségük tekintetében esetlegesen. Annak érdekében, hogy ezek a lehetséges kulturális tartalmak láthatóvá válhassanak, az elemzést tematikusan végzem.

A száj (*muj- a*) és a szem (*jakh- a*), mint forrás szerepel a legnagyobb számban az irodalmi korpusz ezen részében; előbbi négy, utóbbi három ízben.

A száj Pál- Újvári (2001: 414) jelképtára szerint „a teremtő erő, a lélek belégzésének helye. A beszéd (sermo, logosz) és a lélek (spiritus) szerve, ezért a tudat egy magasabb fokát, az értelem szervezőerejét jelképezi.” Ennek fényében vizsgálva a *ko phurdel mosztar silalo the tato, jedosz ehi leszke maskar e dauda* (aki a szájából hideget és meleget fűj, méreg van annak fogai között) metafora *ambivalens mentális tartalmakra* utal.

A *te phalyasa te karfinarena*¹¹² *andre mro gero muj* (ha deszkával szögezték be megárvult számat) szintén fent idézett motívumrendszerre épül. **Komponálás** eszközével a mentális tartalmak kifejezésének akadályozását fejezi ki.

A *dostaj te ashundyol*¹¹³ *le lilareshko muj angla o vudar* (elég hallgatni a lila száját az ajtó előtt) metaforában a szín tartománya kap főszerepet. Azon a tapasztalaton alapszik, mely szerint a száj színe bizonyos testi és/ vagy emocionális ingerek hatására megváltozik. Ez a jelentésszerkezet olyan *állapotot konceptualizál, mely érzelmi/ indulati hatás miatt jött létre*.

A *vusht(a)* kifejezés jelentése szemantikailag fedi a magyar 'ajak' szóét. A *na del jag e vusht* (ne adjon tüzet az ajak) indulati tartalmak átvitt értelmű kifejezése.

¹¹² az eredeti szövegben az eszközhatározó többes számú, az ige jövő idejű

¹¹³ 'te ashundyol' szó szerint: hallatszani

A *kaj the dav jak pre kher* (hová adjak szemet a házra) metaforában a szem, mint „ablak a világra”¹¹⁴ szimbóluma köszön vissza. A környezethez való viszonyt és társas kapcsolatokat fejez ki.

A *shudro rup xal e jakh laki* (hideg ezüst eszi a szemét) *negatív érzelmet* fejez ki, mely céltartalmat a hideg (*shudro- i- e*) és ezüst (*rup{a}*) fogalmak beemelése a konceptualizációba *hangsúlyossá tesz*.

A *pe leske jakha shudas* (a szemére vetjük) a magyar nyelvben is ismert metafora. Általában erkölcsi tartalmat konceptualizál, de emocionális aspektusa is lehet.

Az *avri pel muro ratoro* (kiissza a vérecskémet) kifejezés állapotot jelenít meg, tekintve, hogy a vér (*rat*) „az élet, az életerő, a lélek szimbóluma.”¹¹⁵ Ezeknek a szubsztanciáknak az elfogyasztását/ megszűnését, illetve az e történések következtében beállt *állapotot* írja le.

A *rat avel anda phugnyi* (vér jön a sebből) kifejezésben a seb (*phugnyi- a*) a fájdalom, gyötrelém szimbóluma. A metafora olyan *állapotot* konceptualizál, melyben ezek az érzések (újra) felszínre kerülnek.

Két olyan jelentésszerkezet tartozik még e csoportba, melyekben a cselekvést kifejező ige közös: *hural akana amari shib* (repül most a nyelvünk); *pe amaro kher e ger hural* (házunkra a rüh repül). Véleményem szerint az ige szerepe a jelentésszerkezetekben csupán a megjeleníteni kívánt tartalom *intenzitásának és mélységének kifejezése*. A céltartalom lényegi elemei a cselekvés tárgyában jutnak kifejezésre. A nyelv (*shib- a*) a kommunikáció, a társas érintkezés alapvető eszköze, illetve az etnikai tudat alapvető szimbóluma. A rüh (*ger- a*) ezzel szemben negatív jelentéstartalommal bír. Autentikus cigány közösségekben általában a szegénység, betegség, szégyen fogalmakkal hozzák kapcsolatba.¹¹⁶ Fenti metaforák tehát a bennük szereplő szubsztanciák *aktív jelenlétét* konceptualizálják.

4.3.1.3. Cselekvés - érzelem összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *la dukhaki briga mucisardas man*

la (a) art. *dukhaki* (fájdalom<nak a>) nomen subst. *briga* (bánat) nomen subst. *mucisardas* (némított) verb. *man* (engem) pronomen pers. 'a fájdalom bánata némított engem'

2. *avilam savora zhene, te shuvas e briga tele*

avilam (<meg>jöttem) verb. *savora zhene* (mindenki) pronomen generale, *te* (hogy) konj. *shuvas* (dobjuk) verb. *e* (a) art. *briga* (bánat<ot>) nomen subst. *tele* (le) adv. 'megjöttem, mindenki, hogy ledobjuk a bánatot'

Ezekben a metaforákban a cselekvés mellett a másik komponens *szignifikánsan a 'briga- i'* (bánat). Vannak közöttük olyanok, melyekben említett szubsztancia aktív: *la dukhaki briga mucisardas man* (a fájdalom bánata bámult engem); *e briga haj e dar mucisardas len* (a bánat és a félelem bámulták őket) és mindkét jelentésszerkezetben a némít (*mucisarel*) ige a szerepel. Ez a jelenség azért érdekes, mert előbbi nem magyarországi forrásból származó irodalmi metafora, utóbbi pedig műfaját tekintve műfordítás.

¹¹⁴ Pál- Újvári (2001: 427)

¹¹⁵ Pál- Újvári (2001: 486)

¹¹⁶ anyanyelvi adatközlő, Győr

Véleményem szerint folklór ihletésű az *avilam savora zhene, te shuvas e briga tele* (megjöttem, mindenki, hogy ledobjuk a bánatot) metafora. A 'cselekvés - érzelem' forrású metaforák mindegyike **komponálás** eszközével jeleníti meg a szándékolt jelentést.

4.3.1.4. Cselekvés - állat összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *amende ruv- chorripe rovel*

amende (nálunk) adv. ruv - (farkas) nomen subst. chorripe (szegénység) nomen subst. rovel (sír) verb.

'nálunk farkas- szegénység sír'

2. *amende krájmuca phirkerel*

amende (nálunk) pronomen pers. kráj (király-) nomen adiect. muca (macska) nomen subst. phirkerel (járkál) verb.

'nálunk királymacska járkál'

3. *amende suri- khanralo balo garuval pe*

amende (nálunk) adv. suri- (kés) nomen subst. khanralo (tüskés) nomen adiect.

balo (disznó) nomen subst. garuval (rejt<i>)</i> verb. pe (magát) pronomen reflexivum

'nálunk kés- sündisznó rejt magát'

4. *parno sap, so baxt inkrel*

parno (fehér) nomen adiect. sap (kígyó) nomen subst., so (ami) pronomen relativum baxt (szerencse<t>)</t> nomen subst. inkrel (tart) nomen subst.

'fehér kígyó, ami szerencsét tart'

Ebben a fejezet részben azokkal az irodalmi metaforákkal foglalkozom, melyeknek összetett forrása *cselekvés - állat*. Elsőként Pál- Újvári (2001) tipológiájából ismertetem, hogy mi jellemzi a jelentésszerkezetekben szereplő állatokat az egyetemes és magyar jelképrendszerben.

„farkas <ruv- a>¹¹⁷: Európa legnagyobb testű őshonos ragadozója. (...) József Attilánál a szarvasból farkassá történő változás a magány, a kirekesztettség keserűségét fejezi ki.

macska (muca- i): Ragadozó emlős; a házimacska a macskafélék kisebb testű tagja. Szimbolikája sokrétű, pozitív és negatív értelemben egyaránt szerepelhet. (...) Annak a képességének köszönhetően, hogy sötétben is jól lát, az éleslátás, a belső látás megtestesítője. Az éjszaka, a titkos tudás állata.

nyúl (shoshoj- a): Szaporasága miatt termékenység-szimbólum(...) A hosszú élet, a termékenység és a természet ciklikus megújulásának szimbóluma. (...) Ugyanakkor a szexualitás és a szemérmertlenség jelképe is, valamint a gyávaság allegorikus alakjának attribútumaként is ábrázolják.

disznó (balo- e)/vaddisznó: A vadkan a féktelenség, az erőszakosság jelképe. (...) a

¹¹⁷ cigány nyelvű kifejezések beillesztése tőlem

tudatlanság, a lustaság és a falánkság szimbóluma.” (Pál- Újvári, 2001: 105)

„**A sündisznó** (kanralo balo) valamikor ember volt. Egy nagy egyiptomi városban volt egy szent hely, ahová a hívők jártak imádkozni, vezekelni bűneikért. A templomi szertartások alatt a templom kertben a papok (kispapok) paráználkodtak. Az Isten meglátta őket, a paráználkodókat sündisznóvá változtatta, és azzal súlyosbította a büntetést, hogy legyenek tüskések, és ne férjenek egymáshoz.” (Rostás- Farkas, 2000: 81) Alkalomadtán a cigányok a sündisznót el is fogyasztották.¹¹⁸

Fenti sokrétű szimbolika miatt a *cselekvés - állat* forrású irodalmi metaforák mindegyike **komponálás** eszközével jeleníti meg a szándékolt tartalmat. Ezekben az átvitt értelmű kifejezésekben az állat - motívumokban rejlő szimbolika ötvöződik 1. egyrészt a bennük szereplő igék szemantikai jellemzőivel, 2. másrészt a metaforákban található elvont fogalmak által megjelenített tartalmakkal, és együttesen hoznak létre új jelentéseket. Ezek a több lépcsős metaforikus folyamatok *szignifikánsan etnikai identitást* konceptualizálnak.

Kritikus kérdés a *parno sap, so baxt inkrel* (fehér kígyó, ami szerencsét tart) metafora. A fehér kígyó (*parno sap*) - motívum a folklórban a szerencsétlenség szimbóluma. Ebben az esetben a költő ennek a folklór - metaforának a létjogosultságát kérdőjelezi meg, ezáltal az aktus által teremtve új jelentést.

A *xalma l'balane sheresko raj* (megesz engem a disznófejű úr)¹¹⁹ metafora műfordítás. Fellelhető benne egy specifikus tartalom: az evés motívuma, mint a megsemmisülés specifikus kifejezése.

4.3.1.5. Cselekvés - szív összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *muro kamado jilo lobo lel*

muro (enyém) pronomen possessivum kamado (szerető) participium jilo (szív) nomen subst. lobo (zászló) nomen subst. lel (fog) verb.
'szerető szívem zászlót fog'

2. *lenca kochakarav muro jilo*

lenca (velük) pronomen pers. kochakarav (<be>gombolom) verb. muro (enyém) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'velük gombolom (be) a szívem

A folklór nyelvi anyagban szereplő metaforákhoz hasonlóan¹²⁰ az irodalmi szövegek 'cselekvés- szív' forrású átvitt értelmű kifejezései is *szignifikánsan emocionális tartalmakat konceptualizálnak*.

Komponálás eszközével jeleníti meg a szándékolt tartalmat a *muro kamado jilo lobo lel*¹²¹ (szívemből a szerelem zászlót bont) metafora. A 'szív - tartály', illetve a 'zászló (lobo), mint az 'érzelem - dimamizmus' motívumok felhasználásával áll elő a szándékolt jelentés.

A *lenca kochakarav muro jilo* (velük gombolom <be> a szívem) jelentésszerkezetben szintén a 'szív, mint az érzelem tartálya' metafora jelenik meg; az

¹¹⁸ B. Cs., Győr (lovári törzs) szóbeli közlése

¹¹⁹ eredetiben: „Megöl a disznófejű Nagyúr” (Ady Endre: Harc a Nagyúrral)

¹²⁰ ld. 45. o.

¹²¹ szó szerinti jelentése: 'szerető szívem zászlót fog'

érzelem tárgya/ alanya a 'tartály' az érzelem szabályozásának eszköze.

Szó szerinti jelentése szerint **megszemélyesítés** a *kher aves, zhanel muro jilo*¹²² (szívemen hordom én a te hazatértem) metafora. Eredeti változatában a szív (*jilo*) szervet emberi entitással, azaz mentális képességgel ruházza fel.

Az *uzhe jilesa phagav* (tisztá szívvel török) metafora műfordítás¹²³. **Komponálás** abban az értelemben, hogy 'szívvel törni' (*te phagrel jilesa*) motívumot emeli be a konceptualizációba, amelynek véleményem szerint: érzelemmel hatást gyakorolni.

4.3.1.6. Egyéb cselekvés komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *muro dyi haj vi muro gad izdradyon mure pashvare*
muro (enyém) pronomen possessivum dyi (lélek) nomen subst. haj (és) konj. vi (is) partikula muro (enyém) pronomen possessivum gad (ruha) nomen subst. izdradyon (remegtetik/ reszketik) verb. mure (enyém) pronomen possessivum pashvare (oldalak) adv.
'a lelkem és a ruhám is reszketik az oldalaim'
2. *ulavel e duj gindura*
ulavel (repül) verb. e (a) art. duj (két) nomen numerale gindura (gondolatok) nomen subst.
'repül a két gondolat'
3. *ek trajo shutom opre*
ek (egy) nomen numerale trajo (élet) nomen subst. shutom (dobtam) verb. opre (fel) adv.
'egy életet dobtam fel'

Azok között az irodalmi metaforák között, melyeknek egyik forrása cselekvés, a fenti tipológiákban szereplőkön túl olyan jelentésszerkezetekkel találkozunk, melyeknek másik forrása elvont fogalom (*lélek, erkölcs, szerencse, gondolat, élet*).

Azok között a kifejezések között, melyeknek egyik forrása **cselekvés**, két olyan jelentésszerkezetet találunk, melyeknek másik forrása a '**dyi**' lélek.

Az *avri das pesko dyi* (kiadta a saját lelkét) *univerzális, köznapi metafora*, bár mind a magyar, mind a cigány nyelvben általában birtokos névmás nélkül használatos. A *muro dyi haj vi muro gad izdradyon mure pashvare* (a lelkem és a ruhám is reszketik az oldalaim) *komponálás* költői eszközével fejezi ki a szándékolt jelentést, mely jelen esetben állapot.

Szintén két olyan metafora található az irodalmi korpuszban, melyeknek összetett céltartománya **cselekvés - erkölcs** (etikai tartalom). Azok az erkölcsi természetű fogalmak, amelyek ezekben a jelentésszerkezetekben szerepelnek, szemantikailag mutatnak különbséget a fordításként értelmezhető magyar nyelvű kifejezésektől; ezekre a jelentéstani aspektusokra az ötödik, céltartományokat elemző fejezetben térek ki, tekintve, hogy ezek az eltérések abban

¹²² szó szerinti jelentése: 'hazajössz, tudja a szívem'

¹²³ eredetiben: „Tiszta szívvel betörök” (József Attila: Tiszta szívvel)

az esetben kapnak jelentőséget, ha velük, mint célfogalmakkal állunk szemben.

A '*kris(i)*' (törvény) és a '*patyiv*' (becsület) *univerzális etikai fogalmak*. Érdekes jelenség, hogy a törvény fogalma *cselekvésfogalommal* együtt szerepel a metaforikus konceptualizációban: *na shin krisi* (ne vágj törvényt); míg a becsület szubsztanciája esetén *történésfogalom* segítségével jut kifejezésre a szándékolt jelentés: *puterdyol e patyiv* (<ki>nyílik a becsület).

Egy olyan metafora szerepel az irodalmi anyagban, melynek összetett forrása **cselekvés - szerencse**: *soste roden rur e bax* (miért keresik messze a szerencsét). Ebben a metaforában a szerencse '*baxt-tya*'¹²⁴ a cselekvés tárgya. Véleményem szerint a metafora értelmezésének van egy olyan aspektusa, mely szerint a '*baxt*' állapotának eléréséhez (melynek fiziológiai és transzcendentális elemei is vannak), aktivitás/aktív közreműködés is szükséges.

Cselekvés - gondolat összetett forrású az *ulavel e duj gindura* (repül a két gondolat) metafora. Mentális tartalmak által előidézett eseményt (*változást*) konceptualizál.

Cselekvés és élet a forrásfogalmi az *ek trajo shutom opre* (egy életet dobtam fel) jelentésszerkezetnek. A metafora olyan *állapotot* konceptualizál, amelynek *emocionális aspektusa* is érzékelhető.

4.3.2. Természet komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

4.3.2.1. Természet - test összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *pel plaja o rat fimlajvel*
pel (-on, -en, -ön) adv. plaja (hegyek) nomen subst. o (a) art. rat (vér) nomen subst. fimlajvel (<fel>villan) verb.
'a hegyeken a vér (fel)villan'
2. *jag shuden pe ma tye jakha*
jag (tűz) nomen subst. shuden (dobnak) verb. pe (-ra, -re) adv. ma (engem) pronomen pers. tye (tied) pronomen possessivum jakha (szemek) nomen subst.
'tűzet dobnak rám a szemeid'
3. *po palyi jek muj mishkilpes*
po (-on, -en, -ön) adv. palyi (víz) nomen subst. jek (egy) nomen numerale muj (száj) nomen subst. mishkil (mozgat) verb. pes (magát) pronomen reflexivum
'a vízen egy száj mozgatja magát'

Csakúgy, mint a 'cselekvés - test' forrású metaforák esetében¹²⁵, az elemzés során első megállapításunk az, hogy mindkét forrásfogalom *sokrétű és univerzális* tapasztalatokat kínál a metaforikus konceptualizációban.

Természeti tartalmak közül a *tűz* két ízben szerepel a **természet - test** forrású metaforákban: *jag shuden pe ma tye jakha* (tűzet dobnak rám a szemeid); *andro vasta les sas jag* (a kezeiben volt tűz). Ezek a metaforák a **komponálás** költői eszközével

¹²⁴ fogalom leírását ld. 45. o.

¹²⁵ ld. 105. o.

negatív érzelmet konceptualizálnak. A *tűz* szerepe a *felfokozottság* kifejezése a fenti metaforák esetében.

Hegy (plaj- a), víz(paji- a), virág(lulugyi- a), szél(balval- a) természeti környezettel kapcsolatos fogalmak szerepelnek ez e tárgykörbe tartozó további jelentésszerkezetekben. Kapcsolatuk a testrészekkel a következőkben alakul a metaforikus konceptualizációban (jelen esetben a könnyebb átláthatóság kedvéért a cigány nyelvű kifejezéseknek csak az egyes számú alakját közlöm):

hegy (plaj)- vér (rat): *pe plaja o rat fimlajvel* (a hegyeken a vér <fel>villan)
víz (paji)- száj(muj): *po palyi jek muj mishkilpes* (a vízben egy száj mozgatja magát)
virág (lulugyi)- has (per): *baxtalyi tyi perreski luludyi* (boldog a méhed virága)
szél (balval)- kéz (vast): *leski balval aba ande lesko vast si* (az ő szele már a kezében van)

4.3.2.2. Természet - halál összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *pe le chorrimaski mal marelpe le merimasa*
pe (-on, -en, -ön) adv. le (a) art. chorrimaski (szegénység<nek a>) nomen subst. mal (mező) nomen subst. marel (ver<i>) verb. pe (magát) pronomen reflexivum le (a) art. merimasa (halál<lal>) nomen subst.
'a szegénység mezején verte magát a halállal'

Mind a természet, mind pedig a halál általános motívumai a költői nyelvhasználatnak. Előbbi széles spektrumát kínálja a szimbólumoknak, melyek segítségével az emberi lét számtalan aspektusa írható le metaforikusan. Hasonlóképpen a halál jelensége, mely általában az elmúlást, illetve egy életszakasz végét szimbolizálja. A természet - halál forrású költői metaforák között találunk műfordítást: *e char merimo anla, so pe mande barola* (a fű halált hoz, ami rajtam nő)¹²⁶, illetve autonóm szövegalkotást is: *pe le chorrimaski mal marelpe le merimasa* (a szegénység mezején verte magát a halállal).

4.3.2.3. Egyéb természet komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *te san tu, shej, o cheri, kher Devlesko, me jekh cherhaj po cheri*
te (hogy) konj. san (vagy) verb. tu (te) pronomen pers., shej (lány) nomen subst., o (az) art. cheri (ég) nomen subst., kher (ház) nomen subst. Devlesko (isten<nek a>) nomen subst., me (én) pronomen pers. jekh (egy) nomen numerale cherhaj (csillag) nomen subst. po (-on, -en, -ön) adv. cheri (ég) nomen subst
'legyél te, lány, az ég, isten háza, én egy csillag az égen'
2. *le dyesesko dad si o kham, lesko dushmano si o rat*
le (a) art. dyesesko (nappal<nak a>) nomen subst. dad (apa) nomen subst. si (van) verb. o (a) art. kham (Nap) nomen subst., lesko (övé) pronomen possessivum

¹²⁶ eredetiben: „s halált hozó fű terem gyönyörűszép szívemen” (József Attila: Tiszta szívvel)

dushmano (ellenség) nomen subst. si (van) verb. o (az) art. rat (este) nomen subst.
'a nappal apja a nap, ellensége az éjszaka'

A már ismertetett két forrásfogalmú metaforákon túl található a korpuszban olyan összetett forrású kifejezések, melyeknek *egyik* komponense *természet*, *természeti jelenség*. Ezen a közös forráson túl alábbi jelentésszerkezetek esetében *rokoni kapcsolat*, *szakrális tartalom*, *beszéd*, valamint *vágy és szerencse* elvont fogalmai „vesznek részt” a metaforikus konceptualizációban.

Természet - rokon kapcsolat forrású a *le dyesesko dad si o kham, lesko dushmano si o rat* (a nappal apja a nap, ellensége az éjszaka) és a *le veshengi dej* (az erdők anyja) metaforák.

Természet - transzcendencia összetett forrású a *te san tu, shej, o cheri, kher Devlesko, me jekh cherhaj po cheri* (legyél te, lány, az ég, isten háza, én egy csillag az égen) jelentésszerkezet.

Természet és beszéd a forrásfogalmai a *na pe kodi vorba detehardyol* (ne erre a beszédre pirkadjon) metaforának.

Természet és (szexuális) vágy, mint forrásfogalmak:

A szexualitás direkt kifejezése tabunak számít oláh cigány közösségekben. Valószínűleg ezen okból nem találkoztunk szexuális tartalmú forrástartománnyal folklór szövegekben, az irodalmi anyagban viszont igen. A *variso kreco shuri- moski luludyi dikhel pherdal po doro bloko* (valami kócos penge- szájú virág néz át a vágy mámor ablakán)¹²⁷ metafora a *megszemélyesítés és a kidolgozás költői eszközeinek egyidejű alkalmazásával* jeleníti meg a szándékolt tartalmat.

Természet - szerencse összetett forrású a *le baxtale kasht le duje shukare kopachen mashkaral* (a szerencsés fa két szép ággal van körülvéve) metafora.

4.3.3. Szív komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *anda o jilo phangen opre le nasul gindura*

anda (-ból, -ből) adv. o (a) art. jilo (szív) nomen subst. phangen (törnek) verb. opre (fel) adv. le (a) art. nasul (rossz) nomen adiect. gindura (gondolatok) nomen subst.
'a szívből törnek fel a rossz gondolatok'

2. *kaj si tyo barvalyipe, kothej vi tyiro jilo*

kaj (ahol) adv. si (van) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum barvalyipe (gazdagság) nomen subst., kothe (ott) adv. -j kopula vi (is) partikula tyiro (tiéd) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'ahol a gazdagságod van, ott van a szíved is'

Az összetett forrású irodalmi metaforák következő jellemző csoportját azok a kifejezések alkotják, melyeknek egyik forrása a *'jilo'* szív. A metaforikus konceptualizációban ez a szerv általában elvont fogalmakkal „társulva” fejezi ki a szándékolt jelentést: *állapot, gondolat, ész*.

Szív - állapot összetett forrású a *kaj si tyo barvalyipe, kothej vi tyiro jilo* (ahol a

¹²⁷ Műfordításról lévén szó, a fordítás nem szó szerinti, pl. *'kreco'* = göndör, *'shuri'* = kés, ám ezek a szemantikai különbségek nem befolyásolják jelen elemzés tárgyát.

gazdagságod van, ott van a szíved is) metafora. Pozitív állapot és pozitív érzelem összefüggésére utal.

Szív - gondolat összetett forrású az *anda o jilo phangen opre le nasul gindura* (a szívből törnek fel a rossz gondolatok) kifejezés. Ebben a metaforában a 'szív' tartályként van jelen, melynek tartalma az elvont fogalom. Céltartománya morális- etikai természetű.

Szív és ész a forrásfogalmai a *so jekvar amaro ilo kamlas, haj vi e godyi phendas* (egyszer a szívünk szeretett és az ész is mondta) jelentésszerkezet. A metaforikus konceptualizációban forrásként szereplő fogalmai okán az emocionális és mentális tényezők közötti összefüggésre utal.

Univerzális hétköznapi metafora a tyo jilo somnakuno (a szíved arany) kifejezés, melynek a benne szereplő fogalmak egyúttal forrásai is. *Szív (jilo) és arany (somonakuno- nyi-e)* pozitív jelentésstartalmú kifejezések, amelyek általában pozitív érzelmeket konceptualizálnak.

4.3.4. Test komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *andam somnakaj vastenca*

andam (hoztuk) verb. somnakaj (arany-) nomen adiect. vastenca (kézzel) nomen subst.
'hoztuk arany kézzel'

2. *sostar das ande mure jakha sa e bezex*

sostar (miért) pronomen interrogativum das (ad<ta>) verb. ande (-ba, -be) adv.
mure (enyéim) pronomen possessivum jakha (szemek) nomen subst. sa (mind) adv.
e (a) art. bezex (bűn) nomen subst.
'miért adta a szemeimbe mind a bűnt'

Testrészt - arany összetett forrású az *andam somnakaj vastenca* (hoztuk arany kézzel) metafora. Céltartalma etikai természetű, melynek érzelmi aspektusa is érzékelhető az 'arany kéz' (*somonakaj vast*) szerkezet motívumai okán.

Testrészt - erkölcsi tartalom összetett forrású a *sostar das ande mure jakha sa e bezex* (miért adta a szemeimbe mind a bűnt) metafora, amely erkölcsi tartalmat jelöl meg.

4.3.5. Élet komponensű összetett források oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *pasha trajo kothe o merimo, pasha kamipe o na kamipe*

pasha (mellett) adv. trajo (élet) nomen subst. kothe (ott) adv. o (a) art. merimo (halál) nomen subst., pasha (mellett) adv. kamipe (szeretet) nomen subst. o (a) art. na (nem) inf. kamipe (szeretet) nomen subst.
'az élet mellett ott a halál, a szeretet mellett a nem szeretet'

2. *tang si o vudar haj tang si o drom savo pe o trajo ingrel*

tang (szűk) adv. si (van) verb. o (a) art. vudar (ajtó) nomen subst. haj (és) konj. tang

(szűk) adv. si (van) verb. o (a) art. drom (út) nomen subst. savo (amelyik) pronomen relativum pe (-ra, -re) adv. o (a) art. trajo (élet) nomen subst. ingrel (visz) verb. 'szűk az ajtó és szűk az út, amelyik az életre visz'

Azokban az irodalmi metaforákban, amelyeknek egyik forrásfogalma élet (*trajo- ura*), második komponensként a halál (*merimo/ meripe*) és a a szeretet (*kamipe*) elvont fogalmi jelennek meg a metaforikus konceptualizációban: *pasha trajo kothe o merimo, pasha kamipe o na kamipe* (az élet mellett ott a halál, a szeretet mellett a nem szeretet).

Ezen elvont fogalmakon túl az élet fogalmához *közös asszociációs bázison keresztül kapcsolódik az út fogalma sokrétű szimbolikáján keresztül*¹²⁸: *tang si o vudar haj tang si o drom savo pe o trajo ingrel* (szűk az ajtó és szűk az út, amelyik az életre visz).

Megítélésem szerint élet, halál, szeretet, út szubsztanciák kiemelt jelentőséggel bírnak az oláh cigány (vlax gypsy) irodalomban a kifejezés szándékát tekintve.

4.4. Három komponensű összetett források

Véleményem szerint az oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi nyelvben esetlegesen fellelhető etnikus tartalmak azon jelentésszerkezetekben kerülnek a felszínre, melyeknek forrástartománya az eddig már tárgyalt metaforák forrásfogalmainál több rétegűek: jelen esetben három összetevőből állnak.

Ezek a metaforák két jellemző csoportba sorolhatók: 1. az azonosított források között megtalálható a *cselekvés*; 2. az összetett források egyik komponense *transzcendentális és/vagy szakrális tartalom*.

Ez a két szignifikáns csoport egyúttal közös halmazt is képez, azaz létezik az irodalmi korpusz metaforáinak egy olyan csoportja, amelynel elemeiben a forrásfogalmak között *egyidejűleg* találunk transzcendentális tartalmat és aktivitást kifejező igét. Ezeket a metaforákat a 4.3.3. fejezet részben elemzem.

4.4.1. Cselekvés komponensű három forrású irodalmi metaforák

A három forrásfogalmú metaforikus jelentésszerkezetek egyik jellemző csoportját tehát azok a kifejezések alkotják, amelyek *cselekvés* segítségével konceptualizálják a szándékolt tartalmat. Ezek a kifejezések további alcsoportokra oszthatók.

4.4.1.1. Cselekvés és test komponensű három forrásfogalmú irodalmi metaforák

Ebben a fejezet részben azokat a három forrású irodalmi metaforákat ismertetem, amelyeknek közös jellemzője, hogy mind a test, mind a cselekvés megjelenik forrásként a metaforikus konceptualizációban és a harmadik komponens változó.

cselekvés - test - természeti jelenség:

Az ilyen módon kialakult jellemző csoportok egyikét azok a jelentésszerkezetek alkotják, melyekben a harmadik forrásfogalom *természeti jelenség*: éjszaka (*ratyi*) évszakok: tavasz (*primavara*), nyár (*milaj*), ősz (*tomna*), tél (*jivend*); csillag(ok) (*cherhaj<a>*):

¹²⁸ Id. 31. o.

*eta, pune mashkar tyetatepulpipizdel peske kale bisori e rátyi*¹²⁹ (most, míg forró combjaid közé görgeti ében gyöngyeit az alkonyat)
*pe tyiro muj abjol e primavara, kathar tya morchaki sung si milaj, tye rateske shordyipesaj e tomna, tye truposko shudripe andas jivend*¹³⁰ (arcod ragyogásán fakadt a tavasz, bőröd illatától izzott a nyár, véred hullásával hűvösült az ősz, testednek hidege hozta a telet)
zhav le surrone cherhajenca kaj tye jakha, kaj tyire vast, kaj tyire bal, kaj tyo muj (megőszült csillagokkal megyek a szemedhez, a kezedhez, a hajadhoz, a szádhoz)

cselekvés *ver (marel)* - **testrészt** *láb (punro)* - **arany-** (*somnakuno*): *purenca marel tyiri somnakuni phuv* (lábbal veri az arany földedet)

cselekvés *hajlít (bandyarel)* - **testrészt** *fej (shero)* - **beszéd** (*vorba*): *numa shero shaj bandyaren, na vorbi* (csak a fejet hajlíthatják, nem a beszédet/szavakat)

cselekvés *mond (phenel)* - **test** (*trupo*) - **vér** (*rat*): *o rat haj o trupo phendas kadi* (a vér és a test mondta ezt)

1. *purenca marel tyiri somnakuni phuv*
purenca (láb<bal>) nomen subst. *marel* (ver<i>) verb. *tyiri* (tiéd) pronomen possessivum *somnakuni* (arany-) nomen adiect. *phuv* (föld) nomen subst. 'lábbal veri az arany földedet'
2. *numa shero shaj bandyaren, na vorbi*
numa (csak) adv. *shero* (fej) nomen subst. *shaj* (lehet) partikula *bandyaren*(hajlítják) verb. , *na* (nem) inf. *vorbi* (beszéd/ szavak) nomen subst. 'csak a fejet hajlíthatják, nem a beszédet/ szavakat'
3. *o rat haj o trupo phendas kadi*
o (a) art. *rat* (vér) nomen subst. *haj* (és) konj. *o* (a) art. *trupo* (test) nomen subst. *phendas* (mondta) verb. *kadi* (ez<t>) pronomen demonstrativum 'a vér és a test mondta ezt'

4.4.1.2. Cselekvés és szív komponensű három forrásfogalmú irodalmi metaforák

Jelen fejezetrészen azok a három forrású metaforák szerepelnek, melyeknek közös jellemzője, hogy mind cselekvés, mind a szív (*jilo*) megjelenik a szándékolt jelentés konceptualizálásában és egy harmadik forrás is szerepet játszik a céltartalom kifejezésében. Csakúgy, mint az eddig tárgyalt több forrásfogalmú metaforák esetében, jelen esetekben is úgy vélem, hogy a konceptualizációban harmadikként megjelenő szubsztanciák kiemelt jelentőségűek **érzelmek**: fájdalom (*dukh- a*), harag (*xo{v}lyi- a*), **természeti jelenség**: éjszaka (*ratyi- a*), **rokoni kapcsolat**: (cigány) fiú (*shavo- -e*).

¹²⁹ szó szerinti jelentése: „(kb.) tessék, amíg meleg combjaid közé nyomja fekete gyöngyeit az éj”

¹³⁰ szó szerinti jelentése: „szádon ragyog a tavasz, bőröd illatából van nyár, véred ömlése az ősz, tested hidege hozta a telet”

cselekvés megy (*zhal*) - **szív** (*jilo*) - **érzelem** fájdalom (*dukh*), harag (*xovlyi*): *ke vi te zhal zibano mure jileske del les e dukh*¹³¹ (ha indul is vonatunk szívemig siklatja a bánat; *opre ushtyilas ande lesko jilo e xovlyi* (felkelt szívében a harag)

cselekvés repül (*ural*) - **szív** (*jilo*) - **természeti jelenség** éjszaka (*ratyi*): *bari kalyi ratyi ural mure ilesa* (nagy fekete éjszaka repül a szívemmel)

cselekvés hullik (*perel*) - **szív** (*jilo*) - **rokoni kapcsolat** fiú (*shavo*): *te perel tyo jilo pe muro shavo* (hulljon a szíved a fiamra)

1. *bari kalyi ratyi ural mure ilesa*

bari (nagy) nomen adiect. *kalyi* (fekete) nomen adiect. *ratyi* (éjszaka) nomen subst. *ural* (repül) verb. *mure* (enyém) pronomen possessivum *ilesa* (szív<vel>) nomen subst.

'nagy fekete éjszaka repül a szívemmel'

2. *te perel tyo jilo pe muro shavo*

te (hogy) konj. *perel* (hullik) verb. *tyo* (tiéd) pronomen possessivum *jilo* (szív) nomen subst. *pe* (-ra, -re) adv. *muro* (enyém) pronomen possessivum *shavo* (fiú) nomen subst.

'hulljon a szíved a fiamra'

4.4.2. Transzcendencia komponensű három forrású irodalmi metaforák

A három forrású irodalmi metaforák metaforák következő jellemző csoportját azok a három forrású kifejezések alkotják, amelyek esetében a konceptualizáció egyik eleme **transzcendentális jelenség**: szent- (*sunto*), átok (*armaj*).

transzcendentális jelenség szent- (*sunto*) - **rokoni kapcsolat** apa (*dad*) - **beszéd** (*vorba*): *e suntone phure dadeske dem дума ande tyiri traba* (a szent öreg apának adtam beszédet a dolгодban/ ügyedben)

transzcendentális jelenség átok (*armaj*) - **természeti jelenség** kő (*barr*) - **halál** holtan (*mules*): *sar o barr, capenos, mules, sa garado somas, andej buga karfindasma variso brigaki zor, variso armajengo pharimo* (mint a kő, mereven, holtan, mindig rejtve voltam, magányba szegezett valami szomorú erő, valami átokszerű teher)

1. *e suntone phure dadeske dem дума ande tyiri traba*

e (a) art. *suntone* (szent<nek>) nomen adiect. *phure* (öreg<nek>) nomen adiect. *dadeske* (apának) nomen subst. *dem* (adtam) verb. *дума* (beszéd) nomen subst. *and* (-ban, -ben) adv. *tyiri* (tiéd) pronomen possessivum *traba* (ügy, dolog) nomen subst.

'a szent öreg apának adtam beszédet a dolгодban/ ügyedben'

4.4.3. Transzcendencia és cselekvés komponensű három forrású irodalmi metaforák

¹³¹ szó szerinti jelentése: „mert megy is a vonat, szívembe fájdalmat ad”

A három forrású irodalmi metaforák harmadik jellemző csoportját azok a jelentésszerkezetek alkotják, amelyek az előbbieken tárgyalt két jellemző csoport *szintézisét képezik* – forrásfogalmaikat illetően. Ezekben a kifejezésekben *transzcendentális jelenség és cselekvés egyidejűleg szerepel a metaforikus konceptualizációban.*¹³² Azok a kifejezések, amelyek fentiek mellett (harmadik forrásfogalomként) szerepelnek a metaforikus konceptualizációban, *kiemelt szerepet töltenek be az irodalmi nyelvben: vér (rat), ész (godyi), út (drom), apa (dad).*

transzcendentális jelenség Jézus - cselekvés lemos (tele thovel) - vér (rat): *le Jezushesko rat sa e bezex tele thovel pa amende* (Jézusnak vére minden bűnt lemos rólunk)

transzcendentális jelenség az Úr (raj) - cselekvés tör (phagrel) - ész (godyi): *le rajeski kris phagrel peski godyi, vi dyese, vi rátyi* (az úr törvénye töri az eszét, nappal is, éjjel is)

transzcendentális jelenség Isten (Del) - cselekvés ad (del) - út (drom): *so del o dél, intya zhav, intya ingrel muro drom* (ad az isten, inkább megyek, inkább elvisz az utam)

transzcendentális jelenség álmom (suno) - cselekvés köhög (xasal) - rokoni kapcsolat apa (dad): *mure suno pa tyo dad tye shuke bukenca xasas* (az apádról szóló álmaimat sorvadt tüdőddel szétköhögted)

1. *le Jezushesko rat sa e bezex tele thovel pa amende*

le (a) art. Jezushesko (Jézus<nak a>) nomen subst. rat (vér) nomen subst. sa (mind) adv. e (a) art. bezex (bűn) nomen subst. tele (le-) adv. thovel (mos) verb. pa (-ról, -ről) adv. amende (nálunk) pronomen pers.
'Jézusnak vére minden bűnt lemos rólunk'

2. *le rajeski kris phagrel peski godyi, vi dyese, vi rátyi*

le (a) art. rajeski (úr<nak a>) nomen subst. kris (törvény) nomen subst. phagrel (tör<i>) verb. peski (saját) pronomen pers. godyi (ész) nomen subst., vi (is) partikula dyese (nappal) adv., vi (is) partikula rátyi (éjjel) adv.
'az úr törvénye töri az eszét, nappal is, éjjel is'

¹³² Az összetett forrású folklór metaforák legnagyobb számú és – a kulturális változatokat tekintve – egyik leginkább specifikus csoportját a *transzcendencia - cselekvés* forrású kifejezések alkotják.

5. FEJEZET

CÉLTARTOMÁNYOK MAGYARORSZÁGON PUBLIKÁLT OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) IRODALMI SZÖVEGEK METAFORÁIBAN

Dolgozatom ötödik fejezetében az irodalmi korpusz céltartományaival foglalkozom. Ismertetem, hogy milyen célfogalmakkal találkozunk, és mi jellemzi ezeket a témákat a metaforikus konceptualizációban. A mennyiségi mutatók két célt szolgálnak: egyrészt mutatják az egyes témák előfordulásának gyakoriságát egymáshoz viszonyítva; másrészt kiindulópontot szolgáltatnak az irodalmi metaforák forrástartományainak összehasonlító – kvantitatív és kvalitatív – elemzéséhez.

Kövecses (2005: 60) szerint „az egyedi szerkezeti metaforák jóval ritkábbak az irodalmi nyelvben, mint a hétköznapi fogalmi rendszerünkön alapuló metaforák. A kognitív nyelvészek egyik meglepő és érdekes felfedezése, hogy a költői nyelvhasználat nagy része konvencionális, köznapi fogalmi metaforákon alapul.”

Ennek a megállapításnak a vizsgálatán túl – illetve ezzel összefüggésben – jelen fejezetben arra a kérdésre keresem a választ, hogy a kifejezni kívánt céltartalmak mutatnak-e specifikus jegyeket az oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi nyelvben.

„Azt állítom, hogy van cigány/roma irodalom, egy olyan lehetséges cigány irodalom, amely aktuális használati értékén kerül szöveghelyzetbe, pontosabban szövegbe kerülésének feltétele éppen használati értékének megmutatása.” (Beck, 2009: 7) Véleményem szerint ez a „használati érték” analóg a kognitív nyelvészet eszközeivel feltárható céltartományokkal – ami a metaforikus konceptualizációt illeti. Magam ezt szándékozom kiemelni és elemezni Magyarországon publikált oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegek metaforáinak vizsgálatával, melynek nyelvi anyaga teljes. Az oláh cigány (vlax gypsy) dialektusban született irodalmi anyag műfajilag sokrétű: próza, versek és műfordítások egyaránt megtalálhatók a keretei között. A szándékolt tartalmak fontos információkat hordoznak arra vonatkozóan, hogy az oláh cigány (vlax gypsy) szépirodalom szerzői/ közvetítői milyen jellegű mentális/ emocionális tartalmakat szándékoznak kifejezni, illetve – műfordítások esetében – interpretálni.

„Az irodalom, akárcsak a társadalom más diskurzusai, konstrukció eredménye – s e mondat már - már parafrázisként cseng a fül számára. Egyrészt az irodalom többé nem határozható meg úgy, mint reális és fiktív ellentéte. Sokkal inkább úgy viselkedik, mint az imaginatív, a reális és a fiktív egy összjátéka. Ebből következik, hogy az irodalmi műalkotások nem értelmezhetők többé zárt jelentésű szövegekként. Az irodalmi szöveg éppúgy intertextuális kapcsolatban áll irodalmi, mint nem irodalmi alkotásokkal, és kölcsönhatások eredményeképpen alapozza meg saját jelentéseinek létjogosultságát. A perspektivikus olvasás, mely egy szempontot – példánknál maradva, mondjuk a *kulturális emlékezetet* – helyezi előtérbe a többivel szemben, egyúttal arra világít rá, hogy irodalmon kívüli diskurzusokkal tartanak fenn kapcsolatot a műalkotások.” (Kiss, 2003: 436)

Mennyiségi lista:

erkölcs	34
Biblia	15
egyéb	19

esemény	29
állapot	17
változás	8
cselekvés- állapot	3
cselekvés- változás	1
érzelem	12
pozitív	7
negatív	5
gondolat	4
vágy	5
emberi kapcsolatok	3
vallás	2
etnikai tudat	2
kommunikáció	1

5.1. Egyszerű céltartományok

Ebben a fejezettrészben azokat az irodalmi metaforákat ismertetem és elemzem, melyeknek céltartománya egyfajta dolgot konceptualizál. Az egyes témákat gyakoriságuk, azaz kvalitatív jellemzőjük sorrendjében tárgyalom. Elsőként azokkal az átvitt értelmű kifejezésekkel foglalkozom, amelyek *etikai tartalmakat* írnak le.

A második leggyakrabban konceptualizált tartalmat az események alkotják. A metaforák ezen csoportja ez esemény jellegét tekintve tovább bontható – a történet jellegére és lényegére vonatkozóan – további alcsoportokra, úgymint: *állapot*, *változás*, *cselekvés*. Ezeket előfordulási gyakoriságuk sorrendjében analizálom.

További jellemző csoportját alkotják az irodalmi/ költői metaforáknak azok az átvitt értelmű kifejezések, melyek emocionális tartalmakat konceptualizálnak, melyeket szintén tovább bontottam kvalitatív aspektusuk okán *negatív*, illetve *pozitív érzelmeket* kifejező jelentésszerkezetekre.

Az egyéb megjelenített céltartalmakat – gondolat, vágy, emberi kapcsolatok, vallás, kommunikáció, etnikai tudat, idő, halál – előfordulásuk gyakorisága szerinti sorrendben ismertetem.

5.1.1. Erkölc konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

Az irodalmi metaforák között legnagyobb számban olyan átvitt értelmű kifejezésekkel találkozunk, amelyek *etikai tartalmakat* konceptualizálnak. Ebben szerepet játszik, hogy a korpuszban Biblia - fordítások is szerepelnek. Ezeket a jelentésszerkezeteket a pontos elemzés érdekében külön kezelem, tekintettel arra, hogy "fontos <azonban> különbséget tenni a bibliai szimbolizmus és a metaforikus nyelv között. A bibliai, a szakrális és a misztikus teológiák megszokott nyelvként használják az érzékelhető világból vett képeket a szellemi világ valóságainak jelölésére. (...) Kevés olyan területe van az emberi megismerésnek, ahol nagyobb szükség lenne a metaforikus képzeletre, mint éppen a hitbéli megismerés. Itt most nem a „hitre jutásra” illetve hitbéli élmények megtapasztalására gondolok, hiszen ezek spirituális élmények; és nem is valamiféle exegézisre, hiszen az meg a teológia felségterülete.

Hanem hittételek és állítások megismertetésére és elképzeltetésére, ahogy arra általában evilági dolgok esetében is szükségünk van.” (Daczi, 2007: 7)

Daczi (2007) jelen tárgykörhöz illeszkedő további fontos megállapítása, hogy „a Biblia nyelvének metaforáit pedig egyidejűleg hívta életre a köznapi és kvázitudományos nyelvhasználat (...); a szövegek lejegyzőit és későbbi fordítóit pedig a retorikus igényesség.”¹³³

5.1.1.1. Etikai tartalmakat konceptualizáló irodalmi metaforák

- 1 *le Jezushesko rat sa e bezex tele thovel pa amende*
le (a) art. Jezushesko (Jézus<nak a>) nomen subst. rat (vér) nomen subst. sa (mind) adv. e (a) art. bezex (bűn) nomen subst. tele (le-) adv. thovel (mos) verb. pa (-ról, -ről) adv. amende (nálunk) pronomen pers.
'Jézusnak vére minden bűnt lemos rólunk'
- 2 *le rajeski kris phagrel peski godyi, vi dyese, vi rátyi*
le (a) art. rajeski (úr<nak a>) nomen subst. kris (törvény) nomen subst. phagrel (tör<i>) verb. peski (saját) pronomen pers. godyi (ész) nomen subst., vi (is) partikula dyese (nappal) adv., vi (is) partikula rátyi (éjjel) adv.
'az úr törvénye töri az eszét, nappal is, éjjel is'
- 3 *uzho haj sunto chachimasa avo tyiri*
uzho (tisza) nomen adiect. haj (és) konj. sunto (szent) nomen adiect. chachimasa (igazság<gal>) nomen subst. avo (lesz) verb. tyiri (tiéd) pronomen possessivum
'tisza és szent igazsággal lesz tiéd'
- 4 *tu mudardan, tu potyines pala les*
tu (te) pronomen pers. mudardan (ölted <meg>) verb., tu (te) pronomen pers. potyines (fizetsz) verb. pala (utána) adv. les (őt) pronomen pers.
'te ölted meg, te fizetsz utána'
- 5 *phabardas la khangerako kamipo*
phabardas (<el>égett) verb. la (a) art. khangerako (templom<nak a>) nomen subst. kamipo (szeretet) nomen subst.
'elégett a templom szeretete'
- 6 *te zumadyol le bengestar*
te (hogy) konj. zumadyol (próbáltat) verb. le (az) art. bengestar (ördög<től>) nomen subst.
'kiprobáltatni az ördögtől'
- 7 *e suntone phure dadeske dem дума ande tyiri traba*
e (a) art. suntone (szent<nek>) nomen adiect. phure (öreg<nek>) nomen adiect. dadeske (apának) nomen subst. dem (adtam) verb. дума (beszéd) nomen subst. ande (-ban, -ben) adv. tyiri (tiéd) pronomen possessivum traba (ügy, dolog) nomen subst.
'a szent öreg apának adtam beszédet a dolgodban/ ügyedben'

¹³³ Daczi (2007: 8)

- 8 *purenca marel tyiri somnakuni phuv*
 purenca (láb<bal>) nomen subst. marel (ver<i>) verb. tyiri (tiéd) pronomen
 possessivum somnakuni (arany-) nomen adiect. phuv (föld) nomen subst.
 'lábbal veri az arany földedet'
- 9 *sostar das ande mure jakha sa e bezex*
 sostar (miért) pronomen interrogativum das (ad<ta>) verb. ande (-ba, -be) adv.
 mure (enyéim) pronomen possessivum jakha (szemek) nomen subst. sa (mind) adv.
 e (a) art. bezex (bűn) nomen subst.
 'miért adta a szemeimbe mind a bűnt'
- 10 *pasha trajo kothe o merimo, pasha kamipe o na kamipe*
 pasha (mellett) adv. trajo (élet) nomen subst. kothe (ott) adv. o (a) art. merimo
 (halál) nomen subst., pasha (mellett) adv. kamipe (szeretet) nomen subst. o (a) art.
 na (nem) inf. kamipe (szeretet) nomen subst.
 'az élet mellett ott a halál, a szeretet mellett a nem szeretet'
- 11 *tume san la phuvako lon*
 tume (ti) pronomen pers. san (vagytok) pronomen pers. la (a) art. phuvako
 (föld<nek a>) nomen subst. lon (só) nomen subst.
 'ti vagytok a földnek sója'

19 nem bibliai eredetű, erkölcs céltartományú metafora szerepel a korpuszban. Ezek aránya a bibliai metaforák nélkül is magasabb, mint a folklór nyelvi anyagban.

Az etikai tartalmakat kifejező átvitt értelmű kifejezések véleményem szerint további alcsoportokra oszthatóak abból a szempontból, hogy – szemantikailag – jellemzően milyen tartalmak segítségével fejezik ki a szándékolt jelentést.

Jézus – Isten (szakrális tartalmak):

Az erkölcsi tartalmakat konceptualizáló irodalmi metaforák legnagyobb csoportját azok a kifejezések alkotják, amelyek szakrális fogalmak segítségével fejezik ki a szándékolt jelentést- jelen esetben etikai természetű mondanivalót. *Jézus, Isten, Úr*, mint a transzcendens tartalmak közvetítői/ hordozói szerepelnek idézett irodalmi metaforákban.

Szakrális szövegekben a vér gyakori motívum. A zsidó- keresztény kultúrkörben az Ószövetség egyik tétele szerint „a törvény szerint majdnem mindent vérrel tisztítanak meg, és vérontás nélkül nincs bűnbocsánat.”¹³⁴ Jézus vére további tartalmakkal bővül a metaforikus konceptualizációban: a *meztisztulás* rítusát szimbolizálja.¹³⁵ *A le Jezushesko rat sa e bezex tele thovel pa amende* (Jézusnak vére minden bűnt lemos rólunk) költői – ám valószínűsíthetően bibliai ihletésű – metafora a **meztisztulás/ morális megújulás folyamatát** fejezi ki.

A le devleski raza isten világossága *állandósult nyelvi szerkezet*. Az isteni kinyilatkoztatásnak és **az egyistenhitnek** a keresztény kultúrkörben *univerzális kifejezése*.

A le rajeski kris phagrel peski godyi, vi dyese, vi rátyi (az úr törvénye töri az eszét, nappal is, éjjel is) metaforában a *'le rajeski kris'* az *úr törvénye* birtokos szerkezet az egyistenhit alapjának tekinthető legfontosabb etikai parancsokra utal. Fenti átvitt értelmű kifejezés véleményem szerint az igazságszolgáltatásra, a cselekedetek következményeire utal.

¹³⁴ Zsid 9:22

¹³⁵ Erről a tematikáról bővebben a 119. oldalon írok, bibliai szövegek elemzése során.

Fenti jelentésszerkezetekben a *vér*, *világosság*, *törvény* elvont fogalmak szerepelnek, melyek nem 'ad hoc' társulnak az egyes szubsztanciákhoz, hanem **konvencionális** metaforák. **Szeretet**, **szentség**, **igazság** szubsztanciák segítségével fejezik ki a szándékolt jelentést a következő metaforák.

A 'szeretet' fogalma a keresztény kultúrkörben etikai jelentéstartalommal bír. A *phabardas la khangerako kamipo* (eléggett a templom szeretete) metafora esetében komponálás költői eszközével jut kifejezésre a céltartalom. A templom (*khangeri- a*) szakrális tér, metaforikusan 'tartály', amely magában foglalja a szeretet (*kamipo/e*) erkölcsi parancsát.

Az elvont fogalom (szeretet) megsemmisülése. A *pasha trajo kothe o merimo*, *pasha kamipe o na kamipe* (az élet mellett ott a halál, a szeretet mellett a nem szeretet) metaforában a szeretet az élet (*trajo- ura*) szinonimájaként szerepel.

A 'szentség', mint a legmagasabb morális és etikai tartalom két jelentésszerkezetben bukkan fel: *uzho haj sunto chachimasa avo tyiri* (tisztá és szent igazsággal lesz tiéd); *e suntone phure dadeske dem duma ande tyiri traba* (a szent öreg apának adtam beszédet a gyógyszeredben). Szent igazság (*sunto chachimo*) és szent apa (*sunto dad*) szóösszetételek a zsidó- keresztény kultúrkörben a szakralitás lényegét fejezik ki. Előbbi a 'kinyilatkoztatás' metaforikus kifejeződése; utóbbi a monoteizmus szimbóluma.

Fenti metaforákban szereplő szubsztanciáknak lényegi ellentétét tartalmazza a *te zumadyol le bengestar* (kipróbáltatni az ördögtől) kifejezés. A 'rossz' az ördög attribútuma, ilyen módon a moralitás negatív pólusaként értelmezhető.

Etikával kapcsolatba hozható elvont fogalmak:

Az erkölcsi tartalmakat konceptualizáló irodalmi metaforák ezen csoportjába azokat az átvitt értelmű kifejezéseket soroltam, amelyekben olyan fogalmak szerepelnek, amelyek *univerzálisan*, de kiváltképp a keresztény kultúrkörben jellemzően etikai kategóriák (*törvény*, *becsület*, *bűn*, <meg>*fizetni*, *mint bűnhődni*).

Az erkölcsi tartalmakat konceptualizáló folklór metaforák vizsgálata során¹³⁶ láthatóvá vált, hogy az etikai elvekről és rendszerekről való gondolkodás kultúrspecifikus és ez a jelenség a metaforikus konceptualizációban is megjelenik. Eltérő élményekből fakad pl. az amerikai kultúrában, ahol elsősorban a 'jólét' fogalmával hozható összefüggésbe és anyagi - fizikai aspektusokra vonatkoztatható. Ezzel szemben a 'romani kris' törvényeket, szabályokat fogalmaz meg: tulajdonképpen „erkölcsi útmutató arra, hogyan él egy igazi cigány ember.” (Kovács, 2009) Ezen felül szociális funkciója is van; az íratlan törvények szabályozzák a közösség társadalmi életét.

Az oláh cigány (*vlax gypsy*) folklórban az etikával kapcsolatos gondolkodás alappillérei: *az etikai tartalmak belsővé tétele*, *bűn - bűnbocsánat*, *becsület*, *együttélési normák betartása*. Ez a tipológia az irodalmi nyelvben is megjelenik.

Bűn - bűnbocsánat motívuma lelhető fel a *sostar das ande mure jakha sa e bezex* (miért adta a szemeimbe mind a bűnt) metaforában. A szem (*jakh- a*), mint *tartály* jelenik meg a metaforikus konceptualizációban. Tekintve, hogy a szem a 'lélek tükre', fenti metafora a – a bűnnel való telítődés által – az erkölcsi tartalmak *negatív* pólusát jeleníti meg. A *hoj o trajo ,taj e bezex, tumenca te rakhadyol* (hogy az élet , meg a bűn veletek megteremjen <szülessen>) jelentésszerkezet a 'jó' és 'rossz' etikai kategóriák közötti választás lehetősége fogalmazódik meg. Érdekes jelenség, hogy a bűn (*bezex- a*) ellenpólusa nem erkölcsi természetű és jelentéstartalmú fogalom, hanem maga az élet (*trajo- ura*), mint szubsztancia.

¹³⁶ Id. 75- 76. o.

Becsület fogalmának segítségével fejezi ki a szándékolt jelentést *puterdyol e patyiv* (nyílik a becsület). Nyílik (*puterdyol*) passzív ige megjelenésével tehát a *tér tartománya* lelhető fel a ebben a kifejezésben. A *la romnyaki patyivaki luludyija* (az asszony becsületének virágai) metaforának – a 'becsület' fogalmának specifikus jelentéstartalma¹³⁷ okán – kultúrspecifikus aspektusa abban nyilvánul meg, hogy az 'asszonyi becsület' fogalmára általában szigorúbb és kötöttebb íratlan szabályok vonatkoznak autentikus oláh cigány közösségekben, mint általában az európai kultúrkörben.¹³⁸ Ilyen módon fenti metafora *magas presztizsű etikai tartalmat* konceptualizál.

Az együttélési normák betartását konceptualizálja a *na shin krisi* (ne vágj törvényt) metafora. Ebben a *kultúrspecifikus irodalmi metaforában* az erkölcsi tartalmak keretét a 'romani kris(i)'¹³⁹ adja. Ezzel összefüggésben a tettek következményeire utal a *tu mudardan, tu potyines pala les* (te ölted meg, te fizetsz utána).

Szagrális jellegű tyo dyi avri uzhol, kathar e nasul (a lelked kiürül a rossztól) metafora. A *tartály- motívum* olyan módon jelenik meg ebben a jelentésszerkezetben, hogy a lélek (*dyi*), mint tartály magában foglalja a 'rossz' etikai kategóriája részét képező etikai tartalmakat.

Egyéb szimbólumok:

12 *numa shero shaj bandyaren, na vorbi*

numa (csak) adv. *shero* (fej) nomen subst. *shaj* (lehet) partikula
bandyaren(hajlítják) verb. , *na* (nem) inf. *vorbi* (beszéd/ szavak) nomen subst.
'csak a fejet hajlíthatják, nem a beszédet/ szavakat'

13 *ke muro bandyilo trupo barruno uchipej*

ke (mert) adv. *muro* (enyém) pronomen possessivum *bandyilo* (hajlott/ görbült)
participium *trupo* (test) nomen subst. *barruno* (kő-) nomen adiect *uchipe* (magasság)
nomen subst. -j kopula
'mert az én görbült testem kő- magasság'

E helyütt azok a metaforák szerepelnek, amelyeknek forrásfogalmi szimbólumként szerepelnek a metaforikus konceptualizációban erkölcs céltartományú kifejezésekben. *Kő {ből való}* (*barruno*), *fej*(*shero*), *beszéd* (*vorba- i*) *univerzális motívumai az etikának*, illetve az erkölcsös viselkedés-, és magatartásformáknak – asszociatív bázisuk okán.

kő/szikla: Kemény ásványi anyag. Az emberiség egyik legősibb eszközeként a kő a hagyományokban is kitüntetett helyet foglal el. Minőségei révén jelképezi a stabilitást, a tartósságot, a megbízhatóságot, a halhatatlanságot; ezért válhatott a szagrális építmények, az oltárok és a templomok jellegzetes anyagává. A fa és a víz ellentétéként a statikus élet, a mozdulatlan szimbóluma.¹⁴⁰

A ke muro bandyilo trupo barruno uchipej (mert az én görbe alakom szikla

¹³⁷ ld. 90. o.

¹³⁸ Ehhez a tematikához két megjegyzés kívánkozik: 1. Természetesen Európában is léteznek olyan kultúrák/ szubkultúrák, melyek etikai rendszerében a nők szexuális attitűdjeire vonatkozó elvárások erősen szabályozottak és/ vagy sok tabu kapcsolódik hozzájuk. 2. Véleményem szerint ennek a kérdéskörnek a meglehetősen szűk keretek közé szorítása autentikus kultúrák *közös sajátossága*, amely az idő linearitásában mozog az adott kultúra állapota szerint.

¹³⁹ 'romani kris(i)' leírását ld. 76. o.

¹⁴⁰ Pál- Újvári (2001: 275)

emelvény) költői metafora esetében a test görbeségét az etikai tartalmak stabilitása ellensúlyozza.

A numa shero shaj bandyaren, na vorbi (csak a fej hajolhat, nem a beszéd/ szavak) hasonlóképpen fejezi ki a szándékolt jelentést.

Érdekes jelenség, hogy mindkét jelentésszerkezetben a görbe/ hajlott (*bandyilo*) motívum jelenik meg. Ez a motívum véleményem szerint az etikai tartalom *mélységét és hangsúlyozottságát* hivatott kifejezni.

5.1.1.2. Bibliai eredetű, etikai tartalmakat konceptualizáló metaforák

- kon malavel tyi chachi faca, kodoleske inker kothe vi tyi stungo rig*
kon (aki) pronomen relativum malavel (üt) verb. tyi (tiéd) pronomen possessivum chachi (jobb) nomen adiect. faca (arc) nomen subst., kodoleske (annak) pronomen demonstrativum inker (tarts<d>) verb. kothe (oda) adv. vi (is) partikula tyi (tiéd) pronomen possessivum stungo (bal) nomen adiect. rig (oldal) nomen subst.
'aki megüti a jobb arcodat, annak tartsd oda a másik oldalt is'
- brishind del vi le chachen haj vi le bezexalen*
brishind (eső) nomen subst. del (ad) verb. vi (is) partikula le (az) art. chachen (igazak) nomen subst. haj (és) konj. vi (is) partikula le (a) art. bezexalen (bűnösök) nomen subst.
'esőt ad az igazakra is és a bűnösökre is'
- sostar dikhes ande kaver manusheski jak o sulum, kana anda tyiri jak chi les sama o kilo?*
sostar (miért) pronomen interrogativum dikhes (nézed) verb. ande (-ban, -ben) adv. kaver (másik) pronomen demonstrativum manusheski (ember<nek a>) nomen subst. jak (szem) nomen subst. o (a) art. sulum (szalma) nomen subst., kana (amikor) adv. anda (-ban, -ben) adv. tyiri (tiéd) pronomen possessivum jak (szem) nomen subst. chi (nem) inf. les sama (veszed észre) verb. o (a) art. kilo (karó) nomen subst.?
'miért nézed a másik ember szemében a szalmát, amikor a te szemedben nem veszed észre a karót?'
- tume san la phuvako lon*
tume (ti) pronomen pers. san (vagytok) pronomen pers. la (a) art. phuvako (föld<nek a>) nomen subst. lon (só) nomen subst.
'ti vagytok a földnek sója'
- na kiden tumenge barvalyipe pej phuv*
na (ne) inf. kiden (gyűjtötök) verb. tumenge (nektek) pronomen pers. barvalyipe (gazdagság) nomen subst. pej (-on, -en, -ön) adv. phuv (föld) nomen subst.
'ne gyűjtsetek magatoknak a gazdagságot a földön'
- kaj si tyo barvalyipe, kothej vi tyiro jilo*
kaj (ahol) adv. si (van) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum barvalyipe (gazdagság) nomen subst., kothe (ott) adv. -j kopula vi (is) partikula tyiro (tiéd) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'ahol a gazdagságod van, ott van a szíved is'

7. *tang si o vudar haj tang si o drom savo pe o trajo ingrel*
 tang (szűk) adv. si (van) verb. o (a) art. vudar (ajtó) nomen subst. haj (és) konj. tang
 (szűk) adv. si (van) verb. o (a) art. drom (út) nomen subst. savo (amelyik) pronomen
 relativum pe (-ra, -re) adv. o (a) art. trajo (élet) nomen subst. ingrel (visz) verb.
 'szűk az ajtó és szűk az út, amelyik az életre visz'
8. *anda o jilo phangen opre le nasul gindura*
 anda (-ból, -ből) adv. o (a) art. jilo (szív) nomen subst. phangen (törnek) verb. opre
 (fel) adv. le (a) art. nasul (rossz) nomen adiect. gindura (gondolatok) nomen subst.
 'a szívből törnek fel a rossz gondolatok'
9. *o rat haj o trupo phendas kadi*
 o (a) art. rat (vér) nomen subst. haj (és) konj. o (a) art. trupo (test) nomen subst.
 phendas (mondta) verb. kadi (ez<t>) pronomen demonstrativum
 'a vér és a test mondta ezt'

15 bibliai eredetű metafora található a a korpusz ezen részében. Ezeket a jelentésszerkezeteket – Daczi (2007) nyomán – abból a szempontból elemzem, hogy milyen – a metaforikus konceptualizációban előforduló – eszközök segítségével fejezik ki a szándékolt jelentést.

Daczi (2007: 9) szerint „a *mennyek országa*” legjobban kiaknázott forrástartománya az annak helybéli, területi természetére való utalás. Ennek van egy, a szövegelőzményből következő „földrajzi” jellege (...) ezen belül pedig a 'nehezen megközelíthető vagy elzárt terület/ építmény'- re fókuszál, és itt aknázza ki a leggazdagabban a metaforikus következményeket.”

A *tang si o vudar haj tang si o drom savo pe o trajo ingrel* (szűk az ajtó és szűk az út, amely az életre visz) metafora fenti eszközzel fejezi ki a szándékolt tartalmat.

Kövecses (2005: 109) szerint „AZ ABSZTRAKT KOMPLEX NÖVÉNYEK RENDSZEREK metafora több, egymással összefüggő céltartományt foglal magába. Ilyenek a társadalmi szerveződések (pl. vállalatok), a tudományos diszciplínák, az emberek, a gazdasági és politikai rendszerek, az emberi kapcsolatok, a gondolatok stb. **A NÖVÉNY - metaforának** ezek a fő fókuszai, mindegyiket tekinthetjük absztrakt komplex rendszernek. Ezek a metaforák a következő megfeleltetéseken alapulnak: a/ a növény az absztrakt rendszer; b/ a növény részei a komplex rendszer részei; c/ a növény biológiai növekedése a komplex rendszer absztrakt, nem- biológiai növekedése, fejlődése.”

A komplex etikai rendszer része a *sulum- a szalma a sostar dikhes ande kaver manusheski jak o sulum, kana anda tyiri jak chi les sama o kilo?* (miért nézed a másik ember szemében a szalmát, amikor a te szemedben nem veszed észre a karót?) *képi metaforában*. A nem - etikus, a 'rossz' metaforikus kifejezése olyan módon történik, hogy a komplex rendszer két pólusa egyidejűleg jelenik meg a metaforikus konceptualizációban, melyek adott tartalom *kiterjedtségét* szimbolizálják. A kevésbé kiterjedt fogalom a kevésbé rossz etikai tartalmat konceptualizálja, amíg a a nagyobb terjedelmű és nagyságú tárgy a mélyebb és minőségében - mennyiségében kiterjedtebb negatív amorális tartalmakat jeleníti meg.

A *sakko lasho kasht del lashe fruti, numa o nasul kasht del nasul fruti* (minden jó fa ad jó gyümölcsöt, csak a rossz fa ad rossz gyümölcsöt) metafora esetében a fa (*kasht- a*) az *absztrakt rendszer*. A gyümölcs (*fruti-a*) – mint a növény része – az *absztrakt rendszer része*.

Megítélésem szerint e helyütt kell elemezni azokat az etikai tartalmakat konceptualizáló bibliai metaforákat, melyekben a föld (*phuv- a*) abban az értelmezésben „vesz részt” a metaforikus konceptualizációban, mint a növények táptalaja.

A *tume san la phuvako lon* (ti vagytok a földnek sója) jelentésszerkezetben a föld, mint az erkölcsi fejlődés táptalaja értelemben szerepel.

Más értelmezésben van jelen a föld a *na kiden tumenge barvalyipe pej phuv* (ne rejtsetek el a gazdagságokat a földbe) metaforában.

Az élettelenység/mozdulatlanság (kő, *barr-a*) és az élet (kenyér, *manro- e*) szimbóluma egyidejűleg jelenik meg a *phen te kerdyol manreske kadal barr* (mondd, hogy váljék kenyerünk ebből a kőből) metaforában. Egymás ellenpólusaiként való megjelenésük egyúttal *szakrális- erkölcsi üzenetet* is hordoz.

A **vér** (*rat*) szintén megjelenik a metaforikus konceptualizációban, mint erkölcsi tartalmak kifejezésének forrása. A keresztény kultúrkörben „Jézus Krisztus vérének ontása az egyetemes megtisztulás, az ember megváltásának kifejezője”¹⁴¹ Bibliai szövegekben határozott névelővel ténylegesen Krisztus vérének jeleníti meg, szimbolikusan pedig fenti absztrakt fogalmakra utal.

Az *o rat haj o trupo phendas kadi* (a vér és a test mondta ezt) metaforában Jézus vére és teste a konceptualizáció forrásai. A vér szakrális/ etikai többlettartalmat hordoz, míg a test (*trupo- ura*) a fizikai lét kifejezője. A két motívum együttes jelenléte az ember testi/ szellemi egységének metaforikus kifejezése.

A *sakko uzho rat pe tumende hulyel* (minden tiszta vér rátok hullik) metafora forrása Jézus vére. A jelentésszerkezet a megtisztulás, lelki megújulás átvitt értelmű kifejezése.

*Tartály-*ként jelenik meg a *'jilo' szív* az *anda o jilo phangen opre le nasul gindura* (a szívből törnek fel a rossz gondolatok) metaforában. Arra utal, hogy az etikai természetű jelenségeknek, illetve azoknak az emberi magatartásban/ viselkedésben való megnyilvánulásának *mentális/ kognitív aspektusa* is van, túl az emocionális tényezőkön.

A *kaj si tyo barvalyipe, kothej vi tyiro jilo* (ahol a gazdagságod van, ott van a szíved is) metaforában a szív (*jilo*) és a gazdagság (*barvalyipe*)¹⁴² *egyazon tartályban levő szubsztanciák* és az így kialakult „szemantikai rokonságnál” fogva tartalmilag közel állnak egymáshoz (egy térben helyezkednek el).

Testrészek közül a szem (*jakh- a*), fog (*dand- a*) és az arc (*faca*) jelenik meg a korpusz ezen részében: *jakh anda jakh haj dand anda dand* (szemet szemért és fogat fogért); *kon malavel tyi chachi faca, kodoleske inker kothe vi tyi stungo rig* (aki megüti a jobb arcodat, annak tartsd oda a másik oldalt is).

A *szem* gyakran megjelenik a metaforikus konceptualizációban, mint a *lélek tükre*; a *fog* „a gerincesek harapó - és rágószerve általában *támadást és védekezést* jelent”; az *arc* „a személyiség lényegét, a lelket, *magát az embert szimbolizálja*. Az arcra a belső élet vetül ki, a külvilág felé megnyilvánuló személyiség.”¹⁴³

Az e helyütt szereplő két metafora érdekessége, hogy ellentétes etikai keretet fogalmaz meg, melynek kultúrtörténeti aspektusa is van. Ismeretes, hogy az Ószövetségben¹⁴⁴ szereplő előbbi etikai elvet Jézus elutasította a hegyi beszédben¹⁴⁵.

¹⁴¹ Pál- Újvári (2001: 486)

¹⁴² A szív sokrétű, univerzális szimbólumrendszeréből jelen metaforában az emocionális aspektus kerül előtérbe. Az oláh cigány 'barvalyipe' a magyar 'gazdagság' kifejezéssel azonos szemantikai jellemzőkkel bír; ebben az esetben az emocionális/ erkölcsi tartalmak nagy mennyiségére utal.

¹⁴³ Mindkét idézett tipológia forrása Pál- Újvári (2001: 427, ill. 147) szimbólumtára; kiemelések tőlem.

¹⁴⁴ Mózes II. 21: 25

¹⁴⁵ Máté 5: 39

A természeti jelenségek

Az „*eső* a földet megtermékenyítő isteni befolyás, az üdvösség és megtisztulás, valamint az áthatolás szexuális és spirituális értelemben vett szimbóluma.” Érdekes módon a **megtisztulás** aktusa a '*tűz*' szimbolikájában is jelen van a metaforikus konceptualizációban: „elsősorban a szenvedély, az életerő, a megtisztulás, ugyanakkor a bűnhődés jelképe”¹⁴⁶ A természeti forrású bibliai metaforák: *pe le dushmanoski jag te zhal* (az ellenség tüzére menni); *brishind del vi le chachen haj vi le bezexalen* (esőt ad az igazakra is és a bűnösökre is)

A megtisztulás rítusa nyomán előállt, etikailag magasabb minőség elérését fejezi ki a *le chache fimlana sar o kham* (az igazak ragyogni fognak, mint a nap).

5.1.2. Események konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

A folklór metaforákhoz hasonlóan, az irodalmi szövegekből származó – eseményeket konceptualizáló – átvitt értelmű jelentésszerkezetek vizsgálatának vezérfonalát is annak feltárása adja, hogy a bennük szereplő igék jelentéstani szempontból mit fejeznek ki.

Véleményem szerint fontos információkat hordoz az eseménystruktúra-metaforák ezen aspektus szerinti áttekintése, mivel képet kaphatunk arra vonatkozóan, hogy bizonyos események, cselekvések milyen mentális képlet/ forgatókönyv szerint mutatkoznak meg a metaforikus konceptualizációban. Ennek a megközelítésnek minden bizonnyal beszélt nyelvi anyag vizsgálatakor van igazán létjogosultsága, ám bízom benne, hogy irodalmi korpusz esetében sem haszontalan.

5.1.2.1. Állapotok konceptualizálása

Az irodalmi szövegekben található metaforák – kvantitatív szempontból – második legnagyobb csoportját azok a jelentésszerkezetek alkotják, melyek *állapotot* konceptualizálnak.

Csakúgy, mint a folklór metaforák esetében¹⁴⁷, az irodalmi nyelvi anyag állapotokat kifejező metaforáit is tovább bontom az elemzés során aszerint, hogy milyen *minőségű* állapotot fejeznek ki. Ezen aspektus szerint további alcsoportokra osztottam a jelentésszerkezeteket, melyeket a továbbiakban kvalitatív és kvantitatív elemzésnek vetek alá.

Mennyiségi szempontból arra a megállapításra jutottam, hogy az állapotot konceptualizáló 17 metafora közül: 12 negatív, 5 semleges állapotot fejez ki. A negatív állapot kifejezése a metaforikus konceptualizációban tehát önmagában kétszeres arányban fordul elő, mint a semleges és állapoté. A negatív állapototok konceptualizálása az oláh cigány (vlax gypsy) irodalomban – mennyiségileg – *szignifikánsan magas*. Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a negatív állapotok kifejezésének szándéka az oláh cigány folklórban gyakoribb-e, mint a pozitív, illetve semleges állapotoké, beszélt nyelvi vizsgálat adhat adekvát választ. Az a megállapítás azonban írott nyelvi korpusz vizsgálatának eredményeképpen helytállóan és igazoltnak tűnik, hogy a negatív állapotok kifejezésének szándéka az oláh cigány (vlax gypsy) irodalomban jellemzően erősebb, mint a pozitív és –

¹⁴⁶ Mindkét tipológia forrása Pál- Újvári (2001: 126., ill. 473) szimbólumtára.

¹⁴⁷ Id. 52. o.

minőségükben – semleges állapotoké.¹⁴⁸ (Ez a megállapítás részben analóg a 7. fejezet azon eredményével, miszerint a negatív érzelmek a leginkább kidolgozottak folklór szövegek céltartományai közül.)

Negatív állapotokat konceptualizáló irodalmi metaforák

1. *chi mizmeri chi pekel o kham*
chi (sem) inf. mizmeri (délben) adv. chi (nem) inf. pekel (süt) verb. o (a) art. kham (Nap) nomen subst.
'délben sem süt a nap'
2. *kaj kalyi rat o drom lam angla amende*
kaj (ahol) adv. kalyi (fekete) nomen adiect. rat (vér) nomen subst. o o (az) art. drom (út) nomen subst. angla (előtt) adv. amende (nálunk) pronomen pers.
'ahol fekete vér az út előttünk'
3. *le shingalengi rovlyi sikavel e vrama pe moro dumo*
le (a) art. shingalengi (vágottak<nak a>) participium rovlyi (bot) nomen subst. sikavel (mutat<ja>) verb. e (az) art. vrama (idő) nomen subst. pe (-on, -en, -ön) adv. moro (enyém) pronomen possessivum dumo (hát) nomen subst.
'a rendőrök botja mutatja az időt a hátamon'
4. *mashkar panzh shingale phangles*
mashkar (között) adv. panzh (öt) nomen numerale shingale (vágott<ak>) participium phangles (elfogták) verb.
'öt rendőr közt elfogták'
5. *chorro si vi amaro Del*
chorro (szegény) nomen adiect. si (van) verb. vi (is) partikula amaro (miénk) pronomen possessivum Del (isten) nomen subst.
'szegény az istenünk is'
6. *bivorbasa shudrolas tyi godyi*
bivorbasa (némán) adv. shudrolas (fázott) verb. tyi (tiéd) pronomen possessivum godyi (ész) nomen subst.
'némán fázott az eszed'
7. *bari bokh, nasvalyipe malavla opre o shero*
bari (nagy) nomen adiect. bokh (éhség) nomen subst., nasvalyipe (betegség) nomen subst. malavla (ütni fogja) verb. opre (fel) adv. o (a) art. shero (fej) nomen subst.
'nagy éhség, betegség fogja felütni a fejét'
8. *de pacha aba tye jiles*
de (adj) verb. pacha (béke) nomen subst. aba (már) adv. tye (tiéd) pronomen possessivum jiles (szív<nek>) nomen subst.
'adj már békét a szívednek'

¹⁴⁸Nem tudható azonban, hogy ebben az esetben univerzális vagy specifikus nyelvi jelenséggel állunk-e szemben. Erre a kérdésre összehasonlító elemzés adhatja meg a választ, ez irányú kutatásról azonban sem a magyar, sem egyéb szlenderd nyelvek vonatkozásában nincs tudomásom.

Jellemzően magas azon állapot - metaforák száma, amelyek *negatív állapotot* konceptualizálnak. Az elemzés szempontjai közül azt tekintem át, hogy a kifejezések mely *igék* segítségével jelenítik meg a szándékolt jelentést. Az áttekintést azzal kezdem, hogy a metaforákban szereplő igék *jelentéstani* szempontból mit jelölnek.

A negatív állapotokat konceptualizáló jelentésszerkezetek többségében **cselekvésfogalmakkal** (6) találkozunk. Ezek a cselekvésfogalmak szemantikailag nagy szórást mutatnak: süt (*pekel*), mutat (*sikavel*), zár (*phandel*), üt (*malavel*), jön (*avel*) és ad (*del*) igék szerepelnek vizsgált állapot- metaforákban és mindannyi egy ízben.¹⁴⁹

Ezek között a metaforák között azonban mégis találunk, melyeknek van közös vonása: a *le shingalengi rovlyi sikavel e vrama pe moro dumo* (a rendőrök botja mutatja az időt a hátamon) és a *mashkar panzh shingale phangles* (öt rendőr közt elfogták) forrástartományában egyaránt szerepel 'shingalo- e'¹⁵⁰ rendőr/ csendőr kifejezés. Minkettő *kultúrspecifikus irodalmi metafora*. Közös jellemzőjük továbbá, hogy a negatív (lét)állapot beálltát rendőr cselekvése idézi elő. Véleményem szerint a nem - roma etikai és társadalmi rendszer szimbóluma a rendőr. Alátámasztani látszik, hogy az oláh cigány (vlax gypsy) dialektusokban ennek a szerepnek a megjelölésére kivételesen sok kifejezést használatos (pl. 'jagalo' tüzes, 'xanralo' kardos), melyek tulajdonságokhoz köthetők.

Emberi szervezet működési zavara által fejezik ki a negatív állapotot a *bari bokh, nasvalyipe malavla opre o shero* (nagy éhség, betegség üti fel a fejét) és a *rat avel anda phugnyi* (vér jön a sebből) metaforák. A metaforikus konceptualizációban előbbi kifejezés forrása **testrészt**, utóbbié **testnedv**.

A *chi mizmeri chi pekel o kham* (délben sem süt a nap) *kritikus kérdés* költői eszközével fejez ki *negatív (lét)állapotot*.

A *de pacha aba tye jiles* (adj békét már a szívednek) a pozitív állapot eléréseének igényével fejez ki *negatív állapotot*.

Létezésfogalommal két jelentésszerkezetben találkozunk. Ezekben a metaforákban a szándékolt tartalom kidolgozott, több rétegű forrásfogalmaik által nyer kifejezést a *komponálás* eszközével: *sar o bar, capenos, mules, sa garado somas, andej buga karfindasma variso brigaki zor, variso armajengo pharimo* (mint a kő, mereven, holtan, mindig rejtve voltam, magányba szegezett valami szomorú erő, valami átokszerű teher); *andaj phuv barilo axtom som, andaj axtom khudo shajin som*¹⁵¹ (földből nőtt fekete fény vagyok, fényből szőtt fekete árny vagyok).

Állapotfogalom szerepel a *bivorbasas*¹⁵² *shudrolas tyi godyi* (némán fázott az eszed) metaforában.

Azoknak a metaforáknak az esetében, melyekben nem szerepel ige, a negatív állapot *konceptualizálását* a jelentésszerkezetben található *melléknevek* - szegény (*chorro- i- e*), fekete (*kalo- lyi- e*), éhes (*bokhalo- lyi- e*)- *mélyítik el*. Ezeknek közös tulajdonsága a negatív jelentéstartalom; csakúgy, mint maguknak a metaforáknak, amelyeknek forrásként részét képezik. Ezt a szándékolt tartalmat *mélyítik és terjesztik ki* azok a főnevek, melyekre a

¹⁴⁹ Az egyes negatív állapotokat konceptualizáló folklór metaforák a bennük szereplő igék szemantikai jellemzőinek aspektusában mutattak egyezést (ld.53- 55. o.), az irodalmi metaforák ebből a szempontból heterogének. Annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy ez a jelenség egyúttal azt is jelenti- e, hogy az irodalmi metaforák kreatívabbak és újszerűbbek, mint az irodalmon kívüli metaforák (Pilkington, 2000:89), a hetedik fejezetben tesztek kísérletet.

¹⁵⁰ szó szerinti jelentése: „vágott- ak”

¹⁵¹ szó szerinti jelentése: „földből nőtt csoda vagyok, csodából szőtt árny vagyok”

¹⁵² szó szerinti jelentése: „szavak nélkül”

melléknevek vonatkoznak: 'szegény Isten (*chorro Del*)', 'fekete vér (*kalyi rat*)', 'éhes csillagok (*bokhale cherhaja*)' szóösszetételeknek több közös vonásuk van a metaforikus konceptualizációban: 1. a bennük szereplő melléknevek negatív jelentéstartalmúak, függetlenül az átvitt értelmű jelentéstől, 2. a metaforikus konceptualizációban részt vevő főnevek univerzális, azon túl *archaikus* emberi tapasztalatokon nyugszanak: *chorro si vi amaro Del* (szegény az istenünk is); *kaj kalyi rat o drom lam angla amende* (ahol fekete vér az út előttünk); *le bokhale cherhaja* (az éhes csillagok).

Semleges (vagy kontextus- függő) és ambivalens állapot- metaforák

1. *sar dikhlas les o shavo, nas chi zhudo, chi mulo*
sar (ahogy) adv. dikhlas (<meg>látta) verb. les (őt) pronomen pers. o (a) art. shavo (fiú) pronomen pers., nas (nem volt) verb. chi (se) inf. zhudo (élő) participium, chi (se) inf. mulo (halott) participium
'ahogy meglátta őt a fiú, nem volt se élő, se holt'
2. *o dyes maladyol la ratyasa*
o (a) art. dyes (naoal) adv. maladyol (találkozik) verb. la (az) art. ratyasa (éjszaká<val>) adv.
'a nappal találkozik az éjszakával'
3. *feri lengij e ratyi*
feri (csak) adv. lengij (leng) verb. e (az) art. ratyi (éj) nomen subst.
'csak leng az éj'
4. *phabon le lole cherhaja, phabon*
phabon (égnek) verb. le (a) art. lole (piros) nomen adiect. cherhaja (csillagok) nomen adiect., phabon (égnek) verb.
'égnek a piros csillagok, égnek'
5. *e vrama chi las sama*
e (az) art. vrama (idő) nomen subst. chi (nem) inf. las sama (észrevett<e>) verb.
'az idő nem vette észre'

Az állapotokat konceptualizáló irodalmi metaforák következő csoportjába azokat a kifejezéseket soroltam, amelyek: 1. semleges, 2. ambivalens állapotokat írnak le, 3. a kifejezni kívánt állapot minősége a szövegkörnyezettől függ.

Ezek mindegyike **történésfogalom** segítségével jeleníti meg a szándékolt tartalmat.

Semleges állapotot írnak le a *feri lengij e ratyi* (csak leng az éj) és az *e vrama chi las sama* (az idő nem vette észre) metaforák.

Minőségét tekintve ambivalens a *sar dikhlas les o shavo, nas chi zhudo, chi mulo* (ahogy meglátta őt a fiú, nem volt se élő, se holt) kifejezés.

Az *o dyes maladyol la ratyasa* (a nappal találkozik az éjszakával) metafora értelmezése a szövegkörnyezettől függ.

A *phabon le lole cherhaja, phabon* (égnek a piros csillagok, égnek) intenzív állapotot ír le; az állapot minőségét a kontextus határozza meg.

5.1.2.2. Változás konceptualizálása

1. *muri sako duxoski zor phanglime si*
muri (enyém) pronomen possessivum sako (minden) adv. duxoski (fájdalom<nak a>) nomen subst. zor (erő) nomen subst. phanglime (kötöttség) nomen subst. si (van) verb.
'minden fájdalmamnak ereje kötött'
2. *anda leske palmengi gropa pelas o trajo, sar mashkar le chara shudyi phabaj*
anda (-ból, -ből) adv. leske (övé) pronomen possessivum palmengi (tenyér<nek a>) nomen subst. gropa (meder, gödör) nomen subst. pelas (<ki>esett) verb. o (az) art. trajo (élet) nomen subst., sar (mint) konj. mashkar (között) adv. le (a) art. chara (füvek) nomen subst. shudyi (dobott) participium phabaj (alma) nomen subst.
'tenyere medréből kiesett az élet, mint a füvek közt eldobott alma'
3. *anda lesko trupo huraltar o dyih*
anda (-ból, -ből) adv. lesko (övé) pronomen possessivum trupo (test) nomen subst. huraltar (elszállt) verb. o (a) art. dyih (lélek) nomen subst.
'testéből elszállt a lélek'
4. *barolas ande cina romnyako per e luludyi, sar po chéri o shonitik, e cherhajengo raj*
barolas (nőtt) verb. ande (-ban, -ben) adv. cina (kicsi) nomen adiect. romnyako (asszony<nak a>) nomen subst. per (has) nomen subst. e (egy) art. luludyi (virág) nomen subst., sar (mint) konj. po (-on, -en, -ön) adv. chéri (ég) nomen subst. o (a) art. shonitik (Hold) nomen subst., e (a) art. cherhajengo (csillagok<nak az>) nomen subst. raj (úr) nomen subst.
'nőtt a kicsi cigányasszony hasában egy virág, mint égen a hold, a csillagok ura'
5. *pe jag shudas le bare plaja*
pe (-ra, -re) adv. jag (tűz) nomen subst. shudas (dob<ta>) verb. le (a) art. bare (nagyok) nomen adiect. plaja (hegyek) nomen subst.
'tűzre dobta a nagy hegyeket'
6. *shindo jilo sigo sastyol*
shindo (<meg>tört) participium jilo (szív) nomen subst. sigo (gyorsan) adv. sastyol (gyógyul) verb.
'megtört szív gyorsan gyógyul'
7. *parno sap, so baxt inkrel*
parno (fehér) nomen adiect. sap (kígyó) nomen subst., so (ami) pronomen relativum baxt (szerencse<t>) nomen subst. inkrel (tart) nomen subst.
'fehér kígyó, ami szerencsét tart'

Csakúgy, mint a *változást* konceptualizáló folklór metaforák esetében, az irodalmi korpusz *változást* kifejező jelentésszerkezeteiben is jellemzően olyan igék szerepelnek,

amelyek jelentéstani szempontból **történésfogalmak**.

A **pozitív változást** kifejező irodalmi metaforák között találunk olyanokat, amelyek folklór ihletésűek. (Tekintve, hogy az átvitt értelmű jelentésszerkezetek eredetére vonatkozóan – a megjelenés adatain kívül – nincs információ, nem zárható ki, hogy valójában folklór/ köznyelvi metaforával állunk szemben.) Ezek a kifejezések a *magzat- virág* asszociációra épülnek: *barolas ande cina romnyako luludyi* (nőtt a kicsi asszonyban a virág); illetve ennek *kidolgozott változata*: *barolas ande cina romnyako per e luludyi, sar po chéri o shonitik, e cherhajengo raj* (nőtt a kicsi asszony hasában a virág, mint égen a hold, a csillagok ura).

Kultúrspecifikus alapon nyugvó **kritikus kérdés** a *parno sap, so baxt inkrel* (fehér kígyó, ami szerencsét tart) metafora. A folklórban és a köznyelvben a 'fehér kígyó (*parno sap*)' a szerencsétlenség metaforikus kifejezése. Fenti jelentésszerkezet esetében ennek a mindennapi fogalmi metaforának a létjogosultságát kérdőjelezi meg a szerző. Szintén *konvencionális metaforán alapul* a *shindo jilo sigo sastyol* (megtört szív gyorsan gyógyul) kifejezés.

A **negatív változást** konceptualizáló irodalmi metaforák **történésfogalmak** segítségével jelenítik meg a szándékolt tartalmat: *muri sako duxoski zor phanglime si* (az összes lelki erőm eltört); *anda leske palmengi gropa pelas o trajo, sar mashkar le chara shudyi phabaj*¹⁵³ (tenyere medréből kigördült az élet, mint a füvek közt elgurított narancs).

Érdekes jelenség, hogy azokban az irodalmi metaforákban, amelyek **semleges állapotot konceptualizálnak** (illetve amelyek esetében a kontextustól függ, hogy a változás, amelyet kifejezni szándékoznak, milyen minőségű) **szignifikánsan cselekvésfogalmat** találunk. Amíg tehát a *történés* minőségileg definiálható, addig a *cselekvés*

Dob (*shudel*) *pe jag shudas le bare plaja* (tűzre dobta a nagy hegyeket)

Száll (*hural*) *anda lesko trupo huraltar o dyih* (a testébe szállt a lélek)

Megy (*zhal*) *balval zhal kothe- kathe* (szél megy oda- ide)

5.1.3. Érzelmek konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

Az irodalmi metaforák között 12 olyan kifejezéssel találkozunk, amelyek *emocionális tartalmat* konceptualizálnak.

5.1.3.1. A pozitív érzelmek konceptualizálása

1. *chumidella leski balval*

chumidella (csókolni fogja) verb. *leski* (övé) pronomen possessivum *balval* (szél) nomen subst.
'megcsókolja a szelét'

2. *guglo jilo shindyol pe la e rucija*

guglo (édes) nomen adiect. *jilo* (szív) nomen subst. *shindyol* (hasad) verb. *pe* (-on, -en, -ön) adv. *la* (öt) pronomen pers. *e* (az) art. *rucija* (ima) nomen subst.
'édes szív hasad rajta az ima'

3. *muro kamado jilo lobo lel*

¹⁵³ „phadaj” jelentése alma, ám ez nem befolyásolja az elemzés tárgyát

muro (enyém) pronomen possessivum kamado (szerető) participium jilo (szív)
nomen subst. lobo (zászló) nomen subst. lel (fog) verb.
'szerető szívem zászlót fog'

4. *mange tu san o kham*

mange (nekem) pronomen pers. tu (te) pronomen pers. san (vagy) verb. o (a) art.
kham (nap) nomen subst.
'nekem te vagy a nap'

5. *lenca kochakarav muro jilo*

lenca (velük) pronomen pers. kochakarav (<be>gombolom) verb. muro (enyém)
pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'velük gombolom (be) a szívem'

Folklor metaforák ilyen irányú elemzése kapcsán¹⁵⁴ már szót ejtettem arról, hogy Bańczerowski (2005: 202) elmélete szerint: amennyiben a természet, mint forrástartomány jelenik meg az érzelmekkel kapcsolatos metaforikus szerkezetekben, úgy *univerzálékkal* állunk szemben, tekintve, hogy a természeti környezet és a természeti jelenségek olyan általános emberi tapasztalatok körébe tartoznak, amelyek konvencionális tudás részét képezik.

Bańczerowski (2005: 202) ebben a tipológiában szélesen értelmezi a *természet* fogalmát; a metaforikus konceptualizációt illetően eszköztárának körébe sorol olyan jelenségeket, amelyek: 1. biológiailag programozottak, velünk születettek, génjeinkben rögzültek, tehát a külső körülményektől függetlenül önállóan fejlődnek/ funkcionálnak, 2. minden ember számára univerzálisak, 3. az evolúció segítségével megmagyarázhatóak, 4. viszonylag tartósak.

A pozitív érzelmeket konceptualizáló irodalmi metaforákban **jellemzően a szív** jelenik meg, mint **forrástartomány**. A hét pozitív érzelmet konceptualizáló költői metafora közül öt esetében találkozunk ezzel a jelenséggel.

A *muro kamado jilo lobo lel*¹⁵⁵ (szívemből a szerelem zászlót bont) metaforában a 'tartály'- motívum jelenik meg. A szív (*jilo*) az érzelem tartálya, a zászló (*lobo*) az érzelem „kiáramlásának, térnyerésének” szimbóluma. Szintén a pozitív érzelem 'tartálya'ként jelenik meg a szív a *lenca kochakarav muro jilo* (velük gombolom be a szívem) metaforában.

Konvencionális és univerzális metafora a *tyo jilo somnakuno* (a szíved aranyből való>).

Szintén köznapi metaforán alapul a *guglo jilo shindyol pe la e rucija*¹⁵⁶ (lujzafüves cukor- szíve most reped meg üdvözülve) kifejezés, melynek bázisát a '*guglo jilo*' édes szív szószerkezet adja.

Szó szerinti jelentését tekintve *megszemélyesítés* a *kher aves, zhanel muro jilo*¹⁵⁷ (szívemen hordom én a te hazatérted) jelentésszerkezet.

Forrástartományként még a szél (*balval- a*) és a nap (*kham*) jelenik meg a korpusz ezen részében. *chumidella leski balval* (megcsókolja a szelét); *mange tu san o kham* (nekem te vagy a nap).

¹⁵⁴ ld. 64- 70. o.

¹⁵⁵ szó szerinti jelentése: 'szerető szívem zászlót fog'

¹⁵⁶ műfordítás: szó szerinti jelentése kb.: 'édes szív hasad rajta (nőnemű személyen) az ima'

¹⁵⁷ szó szerinti jelentése: 'hazajössz, tudja a szívem'

5.1.3.2. A negatív érzelmek konceptualizálása romani nyelvű irodalmi szövegekben¹⁵⁸

1. *ke vi te zhal zibano mure jileske del les e dukh*
ke (hogy) konj. vi (is) partikula te (hogy) konj. zhal (megy) verb. zibano (vonat) nomen subst. mure (enyém) pronomen possessivum jileske (szív<nek>) nomen subst. del (ad<ja>) verb. les (őt) pronomen pers. e (a) art. dukh (fájdalom) nomen subst.
'hogy menjen is a vonat, szívemnek adja őt a fájdalom'
2. *petyol kham ando lazhavo*
petyol (sül) verb. kham (Nap) nomen subst. ando (-ban, -ben) adv. lazhavo (szégyen) nomen subst.
'sül a Nap szégyenben'
3. *bari dar las lenge jilo*
bari (nagy) nomen adiect. dar (félelem) nomen subst. las (vette) verb. lenge (övék) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'nagy félelem vette a szívüket'
4. *zhanel les e bari pustija*
zhanel (tud<ja>) verb. les (őt) pronomen pers. e (a) art. bari (nagy) nomen adiect. pustija (pusztulat) nomen subst.
'tudja őt a nagy pusztulat'
5. *ko phurdel mosztar silalo the tato, jedosz ehi leszke maskar e dauda*
ko (aki) pronomen relativum phurdel (fűj) verb. mosztar (szájból) nomen subst. silalo (hideg) nomen adiect. the (és) konj. tato (meleg) nomen adiect., jedosz (méreg) nomen subst. ehi (van) verb. leszke (övé) pronomen possessivum maskar (között) adv. e dauda (fogak) nomen subst.
'aki a szájából hideget és meleget fűj, méreg van annak fogai között'

Folklór metaforák ez irányú vizsgálata során több specifikumot is találtunk, melyek közül a legfontosabbak a következők: 1. a negatív érzelmek kiterjedtebbek és kidolgozottabbak a metaforikus konceptualizációban, mint a pozitív érzelmek; 2. a tér telítettsége gyakori eszköze a negatív érzelmek kifejezésének; 3. gyakran szerepelnek olyan fogalmak a negatív érzelmeket konceptualizáló jelentésszerkezetekben, amelyek kultúrkontextus nélkül nem aktiválhatók.

Ezzel szemben az irodalmi korpuszban – a '*pustija*' pusztulat specifikus fogalmának megjelenése kivételével – *univerzális kifejezések* szerepelnek a metaforikus konceptualizációban: jellemzően maga a negatív érzelmek fogalma.

A *zhanel les e bari pustija* (tudja őt a nagy pusztulat) tehát forrásfogalma okán *kultúrspecifikus hétköznapi kifejezés*¹⁵⁹, illetve ezen alapuló költői metafora. *Univerzális*, negatív érzelmeket kifejező fogalmak szerepelnek *bari dar las lenge jilo* (nagy félelem vette

¹⁵⁸ A „ko phurdel mosztar silalo the tato, jedosz ehi leszke maskar e dauda” metafora kárpáti dialektusban lejegyzett, ezért a fejezetrész címében az összefoglaló 'romani' terminust használok.

¹⁵⁹ Nyelvészeti gyűjtőmunka során találkoztam ezzel a kifejezéssel; ebben a minőségben. Írott nyelvi korpusz esetében nem tudható azonban, hogy ennek a konvencionális metaforának az átvételéről van-e szó, vagy önálló nyelvi alkotásról.

a szívüket) és a *ke vi te zhal zibano mure jileske del les e dukh*¹⁶⁰ (ha indul is vonatunk szívemig siklatja a bánat) metaforákban. Mindkettő esetében a szív a negatív érzelem tartályaként jelenik meg.

A *petyol kham ando lazhavo*¹⁶¹ (pirul a nap szégyenében) kifejezést a '*lzhavo*' szégyen kifejezés sajátos kultúrspecifikus többletjelentése okán¹⁶² specifikus irodalmi metaforának tartom. Véleményem szerint a '*lzhavo*' szégyen fogalmának jelentéstartalma az etikai és morális rendszer negatív végpontja.

5.1.4. Gondolat konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *chi zhanel дума te del*

chi (nem) inf. zhanel (tud) verb. дума (beszéd) nomen subst. te (hogy) konj. del (ad) verb.
'nem tud beszédet adni'

2. *vi e balval haj o palyi xutyilen leski vorba*

vi (is) partikula e (a) art. balval (szél) nomen subst. haj (és) konj. o (a) art. palyi (víz) nomen subst. xutyilen (fogják) verb. leski (övé) pronomen possessivum vorba (beszéd) nomen subst.
'a szél is és a víz fogják a beszédét'

3. *vi ande o tunyariko zhanes te ginaves les*

vi (is) partikula ande (-ban, -ben) adv. o (a) art. tunyariko (sötétség) nomen subst. zhanes (tudod) verb. te (hogy) konj. ginaves (olvasod) verb. les (öt) pronomen pers.
'a sötétségben is tudod olvasni őt'

A folklór metaforák vizsgálatokor arra a következtetésre jutottam, hogy a gondolatok fogalomkörét az oláh cigány (vlax gypsy) folklór jellemzően a '*godyi- a*' ész kifejezéssel hozza összefüggésbe, illetve segítségével fejezi ki, mely fogalom változatos szerepben és módokon „vesz részt” a metaforikus konceptualizációban.¹⁶³ Irodalmi szövegekben azonban nem találkozunk ezzel a kifejezéssel. Költői metaforák esetében a gondolat/ gondolkodás *csatornái* 'vesznek részt' a konceptualizációban, jellemzően a '*duma*' és a '*vorba*' kifejezések, amelyek egyaránt használatosak 'beszéd' és 'szó' értelmezésben. A két kifejezés között azonban van szemantikai különbözőség, melynek lényegét a következőkben fogalmaztam meg: "a *vorba* kifejezés (...) feltételez bizonyos gondolati tartalmat és kifejezési szándékot, míg a *duma* általában értelemmel nem rendelkező hangsor, tehát tulajdonképpen a beszédnek, mint fizikai aktusnak a képessége."¹⁶⁴

A '*duma*' kifejezés szerepel a *chi zhanel дума te del* (nem tud beszédet adni) metaforában. Ezáltal a gondolat átvitelének azon korlátját konceptualizálja, amely *fizikai jellegű*.

A '*vorba- i*' kifejezés szerepel a *grajo malya mashkar vorbi andel semnonge burra* (szómezők közt hangréteken jelek bozótosában) és a *vi e balval haj o palyi*

¹⁶⁰ szó szerinti jelentése: 'hogy menjen is a vonat, szívemnek adja őt a fájdalom'

¹⁶¹ szó szerinti jelentése: '(meg)sül a nap a szégyenben'

¹⁶² ld. 34. o.

¹⁶³ részletesen ld. 78. o.

¹⁶⁴ bővebben ld. 44. o.

xutyilen leski vorba (a szél és a víz is fogják a beszédét) metaforákban. Ezek a kifejezések a gondolat *tartalmi elemeire utalnak*.

A *vi ande o tunyariko zhanes te ginaves les* (a sötétségben is tudod olvasni őt) kapcsolati tartalmak metaforikus kifejezése.

5.1.5. Vágy konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *man akhar pe tyi lindra*

man (engem) pronomen pers. akhar (hívj) verb. pe (-ra, -re) adv. tyi (tiéd) pronomen possessivum lindra (álom) nomen subst.
'engem hívj az álmodra'

2. *tal tyo jilo ando kalo*

tal (legyen) verb. tyo (tiéd) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst. ando (-ban, -ben) adv. kalo (fekete) nomen adiect.
'legyen a szíved feketében'

3. *me akanak zhavtar pe muro drom, pe shavora te hural bax*

me (én) pronomen pers. akanak (most) adv. zhavtar (megyek) verb. pe (-on, -en, -ön) adv. muro (enyém) pronomen possessivum drom (út) nomen subst., pe (-ra, -re) prepoz. shavora (gyerekek) nomen subst. te (hogy) konj. hural (száll) verb. bax (szerencse) nomen subst.
'én most megyek utamra, a gyerekekre szálljon szerencse'

Elemzett irodalmi metaforák *álom, szerencse* elvont fogalmakkal konceptualizálják a vágy lélektani jelenségét. Negatív jelentéstartalom kifejezése esetén a *fekete* szín megjelenése mutatható ki a metaforikus konceptualizációban.

Autentikus oláh cigány (vlax gypsy) szövegekben elsősorban anyagi értékek (arany, ezüst), illetve azok szimbólumai (pl. korona) jelennek meg, mint forrástartományok a *vágyat* konceptualizáló nyelvi szerkezetekben, valamint az emberi test és az állatok megjelenésével találkozunk a metaforikus konceptualizációban.¹⁶⁵

Az irodalmi metaforák forrástartományait tekintve nagy átfedést mutatnak a folklór metaforákkal a vágy, mint céltartomány forrásfogalmait illetően.

A *variso kreco shuri- moski luludyi dikhel pherdal po doro bloko*¹⁶⁶ (valami kócos penge- szájú virág néz át a vágy mámor ablakán) költői metafora a szexuális vágy kifejezése csakúgy, mint az *eta, pune mashkar tyetatepulpipizdel peske kale bisori e rátyi*¹⁶⁷ (most, míg forró combjaid közé görgeti ében gyöngyeit az alkonyat). Mindkét jelentésszerkezet *természeti képek* segítségével jeleníti meg a szándékolt tartalmat *komponálás* eszközével.

Emberi testrészt, mint forrástartomány jelenik meg utóbbi jelentésszerkezetben, mely aspektusból a *tal tyo jilo ando kalo* (legyen a szíved feketében) metaforával azonos.

¹⁶⁵ bővebben ld. 74. o.

¹⁶⁶ műfordításról lévén szó, a fordítás nem szó szerinti, pl. kreco = göndör, shuri = kés, ám ezek a szemantikai különbségek nem befolyásolják jelen elemzés tárgyát

¹⁶⁷ szó szerinti jelentése: „(kb.) tessék, amíg meleg combjaid közé nyomja fekete gyöngyeit az éj”

5.1.6. Az emberi kapcsolatok konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *okaj perdal o pályi si ekh shukar luludyi, ba ke kodi naj luludyi, ke si voj muri piramni*
okaj (amott) adv. perdal (túl) adv. o (a) art. pályi (víz) nomen subst. si (van) verb. ekh (egy) nomen numerale shukar (szép) nomen adiect. luludyi (virág) nomen subst., ba (de) konj. ke (hogya) konj. kodi (az) pronomen demonstrativum na (nem) inf. -j kopula luludyi (virág) nomen subst, ke (mert) konj. si (van) verb. voj (ő) pronomen pers. muri (enyém) pronomen possessivum piramni (szerető) nomen subst.
'túl a vizen van egy szép virág, de (hogya) az nem virág, mert ő a szeretőm'
2. *tu drom amaro arakhlyan*
tu (te) pronomen pers. drom (út) nomen subst. amaro (miénk) pronomen possessivum arakhlyan (születtél) verb.
'te a mi útunkon születtél'
3. *te san tu, shej, o cheri, kher Devlesko, me jekh cherhaj po cheri*
te (hogya) konj. san (vagy) verb. tu (te) pronomen pers., shej (lány) nomen subst., o (az) art. cheri (ég) nomen subst., kher (ház) nomen subst. Devlesko (isten<nek a) nomen subst., me (én) pronomen pers. jekh (egy) nomen numerale cherhaj (csillag) nomen subst. po (-on, -en, -ön) adv. cheri (ég) nomen subst
'legyél te, lány, az ég, isten háza, én egy csillag az égen'

A harmadik fejezetben arra a következtetésre jutottam, hogy az oláh cigány (vlax gypsy) folklór az emberi kapcsolatok kifejezése esetén (is) előszeretettel merít a természeti környezettel kapcsolatos tapasztalataiból.¹⁶⁸ Úgy tűnik, hogy ez a megállapítás az irodalmi metaforák esetében szintén igazolható. Ezek a kifejezések – illetve a bennük szereplő igék és főnevek – olyan szemantikai jellemzőkkel bírnak, hogy „első ránézésre” akár folklór metaforák is lehetnének.¹⁶⁹ Ennek a jelenségnek az okát abban látom, hogy a fenti kifejezések forrásfogalmai (*víz, virág, út, ég, isten, csillag*)¹⁷⁰ az emberi megismerés archaikus tapasztalataihoz tartoznak.

Az *okaj perdal o pályi si ekh shukar luludyi, ba ke kodi naj luludyi, ke si voj muri piramni* (túl a vizen van egy szép virág, de <hogya> az nem virág, mert ő a szeretőm) és a *te san tu, shej, o cheri, kher Devlesko, me jekh cherhaj po cheri* (legyél te, lány, az ég, isten háza, én egy csillag az égen) metaforák céltartománya az emberi kapcsolatok fogalomkörén belül a *párkapcsolat*.

A *tu drom amaro arakhlyan* (te a mi útunkon születtél) metafora egyazon *kulturális/ etnikai közösséghez tartozás* kapcsolati aspektusát fejezi ki.

¹⁶⁸ bővebben ld. 79. o.

¹⁶⁹ Természetesen nem zárható ki, hogy az *emberi kapcsolatokat* konceptualizáló költői metaforák valójában folklór eredetűek, tekintve, hogy az irodalom gyakran meríti motívumait a néphagyományból. Lehetséges tehát, hogy jelen esetben **konvencionális** folklór metaforákkal állunk szemben, ám az is elképzelhető, hogy költői képekkel van dolgunk. Eredetük nem igazolható; feltevésem az, hogy ezek a kifejezések *autentikus fogalmi rendszereken alapuló költői metaforák*.

¹⁷⁰ A fogalmak cigány nyelvű megfelelőit ld. fentebb.

5.1.7. Vallás konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *tume san la lumaki lumina*

tume (ti) pronomen pers. san (vagytok) la (a) art. lumaki (világ<nak a>) nomen subst. lumina (világosság) nomen subst.
'ti vagytok a világ világossága'

2. *phuterdyilo angla leste o cheri*

phuterdyilo (nyitott) participium angla(előtt) adv. leste (nála) pronomen pers. o (az) art. cheri (ég) nomen subst.
'nyitott előtte az ég'

Kövecses (2005: 40) írja, hogy „a vallás központi fogalmai között Istenről alkotott képünk, valamint Istenhez fűződő viszonyunk szerepel. Isten, hasonlóan a társadalom és a nemzet fogalmaihoz, gyakran személyként szerepel a metaforikus konceptualizációban: *Atya*, *pásztor* stb. Ugyanennek a metaforának részeként a hívőkről mint *Isten gyermekeiről* vagy *Isten bárányairól* szoktunk beszélni. A vallással kapcsolatos egyéb fogalmaink, mint például az örökkévalóság, a halál utáni élet stb. természetüknél fogva metaforikusak, hiszen nincs konkrét tapasztalatunk velük kapcsolatban.”

A *tume san la lumaki lumina* (ti vagytok a világ világossága) – valószínűsíthetően bibliai ihletésű – költői metafora a vallás **etikai** lényegére utal. A 'világosság' motívuma a 'jó' erkölcsi kategóriáját konceptualizálja.

A *phuterdyilo angla leste o cheri* nyitott előtte az ég a vallás **szakrális** aspektusát helyezi előtérbe; az ég (*cheri- a/ura*) a transzcendencia szerepét hangsúlyozza.

Az irodalmi korpusz 'vallás' céltartományú metaforái a fogalom *etikai és szakrális* aspektusára helyezik a hangsúlyt.

5.1.8. Etnikai tudat konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *hural akana amari shib*

hural (repül) verb. akana (most) adv. amari (miénk) pronomen possessivum shib (nyelv) nomen subst.
'repül most a nyelvünk'

2. *ame zeleno veshmanushe sam*

ame (mi) pronomen pers. zeleno (zöld) nomen adiect. vesh (erdő-) nomen adiect. manushe (emberek) nomen subst. sam (vagyonk) pronomen pers.
'mi zöld erdő- emberek vagyonk'

Sztenderd nyelvek esetében a társadalom, nemzet gyakori céltartománya metaforikus jelentésszerkezeteknek (Lakoff: 2002; Kövecses: 2005). Tekintettel a romani nyelv szociolingvisztikai és nyelvpolitikai sajátosságaira, ezek a metaforák az oláh cigány (vlax gypsy) népcsoport társadalmi állapotát is pontosan leírják. Mivel a nyelvnek 1. nincs sztenderd változata, 2. az írásbeliség mértéke csekély: a társadalmi jelenségek is más módokon jelennek meg a metaforikus konceptualizációban.

Az etnikai önazonosság kifejezésének forrásai is eltérnek sztenderd nyelvek univerzáléitól. Jelen korpusz adatai szerint az identitás konceptualizálásának kulcsfogalmai:

nyelv (*shib- a*), erdő (*vesh- a*)¹⁷¹: *hural akana amari shib* (repül most a nyelvünk); *ame zeleno veshmanushe sam*¹⁷² (zöldbeborult erdőnép vagyunk).

5.1.9. Kommunikáció konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *ande intrego foro malade e sirma*

ande (-ban, -ben) adv. *intrego* (egész) nomen adiect. *foro* (város) nomen subst.

malade (verték) verb. *e* (a) art. *sirma* (drót) nomen subst.

'az egész városban verték a drótot'

Kövecses (2005: 39) „Az emberi kommunikáció a következő modellen alapszik: a beszélő egy bizonyos nyelvi kifejezésben kódolt üzenetet továbbít a hallgató felé. A nyelvi kifejezésnek, a kifejezés jelentésének, valamint az üzenet átvitelének a metaforikus gondolkodásban a *tartály*, a *tárgy*, illetve az *átadás folyamata* felel meg.”

Az *ande intrego foro malade e sirma* (az egész városban verték a drótot) kifejezés utóbbi egy példája, mivel az információ átadásának folyamatával írja le. További adalék fenti metafora értelmezéséhez, hogy a '*te malavel e sirma*' verni a drótot kifejezés bizonyos magyarországi nyelvközösségekben a telefonálni kommunikációs aktusát jelenti.¹⁷³

5.2. Összetett céltartományok

Az összetett céltartományok vizsgálatát a folklór metaforák ez irányú elemzéséhez hasonlóan Lakoff (1993) azon megállapítása inspirálta, amely szerint lehetséges, hogy egy mondat két különböző része két eltérő metaforikus leképezést használjon egyidejűleg. Az ilyen esetekben a *céltartomány* két különböző aspektusa ismerhető fel.

Az oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegek ez irányú vizsgálata során véleményem szerint azok az átvitt értelmű kifejezések szolgáltatják a legtöbb információt a kulturális változatokról, melyekben egyidejűleg két (vagy több) céltartomány jelenik meg a konceptualizációban. Ezek a kifejezések céltartományaikat tekintve további alcsoportokra oszthatók.

5.2.1. Esemény komponensű összetett céltartományok oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

Azok között az irodalmi metaforák között, melyekre Lakoff (1993) utal, – jelesül, hogy a céltartomány két különböző aspektusa ismerhető fel – a legnagyobb számban olyanokkal találkozunk, melyek *eseményt és érzelmet konceptualizálnak egyidejűleg*. Az elemzést tehát ezekkel kezdem.

¹⁷¹ Az etnikai önazonosságot konceptualizáló metaforák forrástartománya további tartalmakkal bővül azon jelentésszerkezetek esetében, melyek *egyidejűleg* fejeznek ki *etnikai identitást* és *állapotot*. Ezeket a metaforákat az 5.2.1.3. fejezet részben elemzem.

¹⁷² szó szerinti jelentés: 'mi zöld erdő- emberek vagyunk'

¹⁷³ nyelvészeti terepmunka során történt megfigyelés alapján

5.2.1.1. **Állapot és érzelem egyidejű konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben**

1. *opre ushtyilas ande lesko jilo e xovlyi*
opre (fel) adv. ushtyilas (kelt) verb. ande (-ban, -ben) adv. lesko (övé) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst. e (a) art. xovlyi (harag) nomen subst.
'felkelt szívében a harag'
2. *mure bish bersh barimoj, mure bish bersh bikimoj*
mure (enyém) pronomen possessivum bish (hús) nomen numerale bersh (év) nomen subst. barimo (nagyság) nomen subst. -j kopula, mure (enyém) pronomen possessivum bish (hús) nomen numerale bersh (év) nomen subst. bikimo (eladó) participium -j kopula
'hús esztendőm nagyság, hús esztendőm eladó'
3. *merimaski briga si pe muro jilo*
merimaski (halál<nak a>) nomen subst. briga (bánat) nomen subst. si (van) verb. pe (-on, -en, -ön) adv. muro (enyém) pronomen possessivum jilo (szív) nomen subst.
'halál bánata van a szívemen'
4. *telal punre shutyiletar le droma*
telal (alatt) adv. punre (lábak) nomen subst. shutyiletar (elszáradtak) verb. le (az) art. droma (utak) nomen subst.
'lábak alatt elszáradtak az utak'
5. *ek trajo shutom opre*
ek (egy) nomen numerale trajo (élet) nomen subst. shutom (dobtam) verb. opre (fel) adv.
'egy életet dobtam fel'
6. *avilam savora zhene, te shuvas e briga tele*
avilam (<meg>jöttem) verb. savora zhene (mindenki) pronomen generale, te (hogy) konj. shuvas (dobjuk) verb. e (a) art. briga (bánat<ot>) nomen subst. tele (le) adv.
'megjöttem, mindenki, hogy ledobjuk a bánatot'
7. *shudro rup xal e jakh laki*
shudro (hideg) nomen adiect. rup (ezüst) nomen subst. xal (eszi<k>) verb. e (a) art. jakh (szem) nomen subst. laki (övé) pronomen possessivum
'hideg ezüst eszi a szemét'
8. *pel plaja o rat fimlajvel*
pel (-on, -en, -ön) adv. plaja (hegyek) nomen subst. o (a) art. rat (vér) nomen subst. fimlajvel (<fel>villan) verb.
'a hegyeken a vér (fel)villan'

Az *esemény - érzelem* összetett céltartományú irodalmi metaforákat véleményem szerint két csoportra érdemes osztani, mely elkülönítés azután pontosabb információkat szolgáltat a metaforikus konceptualizációt illetően. Az e tárgykörhöz tartozó kifejezések egyik

jellemző csoportjában *maga az érzelem megjelölésére szolgáló kifejezés szerepel*. A folklór metaforákhoz¹⁷⁴ hasonlóan, az esemény - érzelem összetett céltartományú irodalmi metaforák esetében is gyakori a *'briga-i'* bánat negatív jelentéstartalmú emóció megjelenése: *e briga haj e dar mucisardas len* (a bánat és a félelem bámulták egymást); *avilam savora zhene, te shuvas e briga tele* (megjöttem, mindenki, hogy ledobjuk a bánatot); *merimaski briga si pe muro jilo* (halálos bánat van a szívemen).

A *'briga- -i'* bánat érzelem megjelenésén túl a korpusz ezen részében a *'dukh- a'* fájdalom és a *'xovlyi-a'* harag szerepel: *merel e dukh* (meghal a fájdalom); *opre ushtyilas ande lesko jilo e xovlyi* (felkelt szívében a harag).

A másik csoportban szereplő metaforák esetében a céltartalom *költői eszközzel – komponálással – jut kifejezésre*. Ezekben a kifejezésekben ismereteink, tapasztalataink „felhasználásával”; előhívásával és aktivizálásával juthatunk el a szándékolt jelentés értelmezéséhez, újfajta megközelítésben.

Jelen metaforák sajátos céltartalmát, egyúttal emocionális aspektusukat az adja, hogy a *cselekvést kifejező igékhez* milyen egyéb tartalmak kapcsolódnak. Az igéket E./ 3. személyben, a főneveket E./ alanyesetben, a mellékneveket abban a nemben közlöm, amelyben a forrásanyagban szerepelnek:

a főnév a jelentésszerkezet tárgya:

feldob (*shudel opre*) **életet** (*trajo*): *ek trajo shutom opre* (egy életet dobtam fel)

kiisszik (*avri pel*) **vért** (*rat*): *avri pel muro ratoro* (kiissza a vérecskémet)

elad (*bikinel*) **időt** húsz év (*bish bersh*): *mure bish bers bikinav* (húsz évemet eladom); *mure bish bersh barimoj, mure bish bersh bikimoj*¹⁷⁵ (húsz esztendőm hatalom, húsz esztendőm eladom)

a főnév a jelentésszerkezet alanya:

kapja magát (*lel pe*) a **szél** (*balval*): *parnyi balval lel pe* (fehér szél kapja magát)

repül (*ural*) az **éjszaka** (*ratyi*): *bari kalyi ratyi ural mure ilesa* (nagy fekete éjszaka repül a szívemmel)

dagad (*shulyol*) az **út** (*drom*): *telal punre shutyiletar le droma* (a talpak alatt elsorvadtak az utak)

felvillan (*fimlajvel*) a **vér** (*rat*): *pel plaja o rat fimlajvel* (a hegyeken a vér felvillan)

eszik (*xal*) az **ezüst** (*rup*): *shudro rup xal e jakh laki* (hideg ezüst eszi a szemét)

5.2.1.2. Állapot és etnikai tudat egyidejű konceptualizálása oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

1. *amende ruv- chorripe rovel*

amende (nálunk) adv. *ruv* - (farkas) nomen subst. *chorripe* (szegénység) nomen

¹⁷⁴ bővebben ld. 81. o.

¹⁷⁵ szó szerinti jelentése: „húsz esztendőm nagyság, húsz esztendőm eladó”

subst. rovel (sír) verb.
'nálunk farkas- szegénység sír'

2. *amende krájmuca phirkerel*
amende (nálunk) pronomen pers. kráj (király-) nomen adiect. muca (macska) nomen subst. phirkerel (járkál) verb.
'nálunk királymacska járkál'
3. *amende suri- khanralo balo garuvel pe*
amende (nálunk) adv. suri- (kés) nomen subst. khanralo (tüskés) nomen adiect. balo (disznó) nomen subst. garuval (rejt<i>)</i> verb. pe (magát) pronomen reflexivum
'nálunk kés- sündisznó rejti magát'
4. *amende vi nasul taj vi buzhanglo drom si, szo saj tela phu lingrel kon kalo*
amende (nálunk) pronomen pers. vi (is) partikula nasul (rossz) nomen adiect. taj (és) konj. vi (is) partikula buzhanglo (ravasz) nomen adiect. drom (út) nomen subst. si (van) verb., szo (ami) pronomen relativum saj (lehet) partikula tela (alá) adv. phu (föld) nomen subst. lingrel (visz) verb. kon (aki) pronomen relativum kalo (fekete) nomen adiect.
'nálunk rossz és ravasz út is van, ami le tudja vinni a földbe, aki fekete'

Jelen fejezet első részében arra a következtetésre jutottam, hogy az etnikai önazonosság kifejezésének, az identitás konceptualizálásának kulcsfogalmai az oláh cigány (vlax gypsy) irodalomban a nyelv és az erdő.¹⁷⁶ A kifejezések köre bővül abban az esetben, ha a céltartalom egyúttal az etnikum, mint társadalmi/ mentális képződmény *állapotát* is leírja.

Érdekes jelenség az irodalmi nyelvben, hogy a metaforikus konceptualizációban fenti jelenség *jellemzően autentikus tartalmak* bevonásával történik. A már jelzett 'út' és 'nyelv' mellett *állatokfajok*¹⁷⁷ megjelenésével bővül. A földrajzi - természeti környezettel kapcsolatos tapasztalatokon túl egyéb tényezők is szerepet játszanak abban, hogy az oláh cigány irodalmi nyelvben mely állatfajok jelennek meg a metaforikus konceptualizációban. Ezek a kognitív tartalmak akkor válnak láthatóvá, ha megvizsgáljuk, milyen szemantikai jellemzőkkel bírnak az ezekkel egyidejűleg szereplő fő -, illetve melléknevek és igék.

Asszociációs kapcsolatok az egyes állatfajokkal (a könnyebb átláthatóság kedvéért a cigány nyelvű kifejezéseknek csak egyes számú alakját közlöm):

1. *főnevek és elvont fogalmak:*

farkas (*ruv*) - **szegénység** (*chorripe*): *amende ruv- chorripe rovel* (nálunk farkas-szegénység sír)

nyúl (*shoshoj*) - **félelem** (*daripe*): *amende sosoly- daripe nasel* (nálunk nyúl- félelem fut)

2. *főnevek és melléknevek:*

macska (*muca*) - **király-** (*kraj-*): *amende krájmuca phirkerel* (nálunk királymacska járkál)

¹⁷⁶ bővebben ld. 132. o.

¹⁷⁷ Az egyes állatfajokhoz kötődő szimbolikus tartalmak leírását ld. 104. o.

sündisznó (*kanralo balo*) - **kés-** (*shuri-*): *amende suri- khanralo balo garuvel pe* (nálunk kés- sündisznó rejti magát)

3. főnevek és igék:

farkas (*ruv*) - **sír** (*rovel*): *amende ruv- chorripe rovel* (nálunk farkas- szegénység sír)

macska (*muca*) - **járkál** (*phirkerel*): *amende krájmuca phirkerel* (nálunk királymacska járkál)

nyúl (*shoshoj*) - **fut** (*nasel*): *amende sosoly- daripe nasel* (nálunk nyúl- félelem fut)

sündisznó (*kanralo balo*) - **rejt magát** (*garuvel pe*): *amende suri- khanralo balo garuvel pe* (nálunk kés- sündisznó rejti magát)

Állapot és etnikai tudat egyidejű konceptualizálásának – az állatfajokon túl – másik jellemző eszköze az **út** (*drom- a*). A fogalom jelzői (tekintve, hogy a 'drom' hímnemű főnév, a mellékneveknek csak hímnemű alakjait közlöm): jó (*lasho*), rossz (*nasul*), ravasz (*buzhanglo*):

amende szi lasho drom, so vi khere lingrel o chorro bipinzhardes (nálunk van jó út, ami hazaviszi a szegény ismeretlent is);

amende vi nasul taj vi buzhanglo drom si, szo saj tela phu lingrel kon kalo (nálunk rossz és ravasz út is van, ami le tudja vinni a földre, aki fekete).

5.2.2. Erkölc komponensű összetett céltartományok oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

További szignifikáns csoportját alkotják az irodalmi metaforáknak azok a jelentésszerkezetek, amelyek *az etikai tartalmak mellett egyéb – elsősorban elvont fogalmakat – jelenítenek meg egyidejűleg*. Ezek a tartalmak a következők: **gondolat** beszéd (*vorba*) által, **érzelem (negatív)**: harag (*xovlyi*), **érzelem (pozitív)**: arany kéz (*somnakaj vast*), **szerencse** (*baxt*).

erkölcs - gondolat: *na pe kodi vorba detehardyol* (ne arra a beszédre pirkadjon)

erkölcs - érzelem: *andam somnakaj vastenca* (hoztuk arany kézzel); *te nashen angla e xolyi kaj avel?* (futnotok a harag előtt hová vezet?)

erkölcs - szerencse: *le baxtale kasht le duje shukare kopachen mashkaral* (a szerencsés fa két szép ággal van körülvéve)

Az etikai tartalmakkal egyidejűleg megjelenített céltartalmak az erkölcsről való gondolkodás *kultúrspecifikus aspektusait mutatják*.

6. FEJEZET

METONIMIKUS JELENTÉSSZERKEZETEK OLÁH CIGÁNY (VLAX GYPSY) FOLKLÓR ÉS IRODALMI SZÖVEGEKBEN

A metonímiák pontos elemzése érdekében a Lakoff (1980: 38) és Kövecses (2005: 148) tipológiáját együttesen alkalmazom. A folklór, illetve az irodalmi anyagban szereplő kifejezéseket szinkrón vizsgálom annak érdekében, hogy az esetleges specifikus tartalmak (idealizált kognitív modellek) láthatóvá váljanak.

Hipotézisek:

1. Az oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi folklór és irodalmi anyag inkább metaforikus, mint metonimikus.
2. A specifikus fogalmi viszonyok *jellemzően kultúrspecifikusak*, különösen a folklór nyelvi anyagban.
3. Sem a közvetítő-, sem a célentítások között nem találunk társadalmi és ipari tartalmakat (intézmény, irányító - irányított; termék - felhasználó) stb. sem az irodalmi, de kiváltképp a folklór korpuszban nem.
4. A folklór korpuszban szignifikánsan olyan közvetítő-, és célentítások vannak jelen, melyek univerzális tapasztalatokon alapulnak és szerveződnek ugyanazon IKM- be, – elsősorban: 'testrész az ember helyett', illetve 'hatás az ok helyett' – amennyiben autentikus tartalmakról van szó.

6.1. Specifikus fogalmi viszonyok oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegekben

A folklór és irodalmi szövegekben szereplő metonímiák *együttes* vizsgálata során – a fogalmi viszonyok tekintetében – Lakoff (1980) és Kövecses (2005) tipológiája alapján a következő fogalmi viszonyokat azonosítottam:

- a 'hatás az ok helyett' 16
 - a./ a hatás cselekvés, vagy annak hiánya 5
 - b./ a hatás érzelem 4
 - c./ a hatás változás, vagy annak megakadályozása 4
 - d./ a hatás állapot 3
- az 'eszköz a cselekvés helyett' 7
- a 'testrész az ember helyett' 4
- a 'rész az egész helyett' 2
- az 'egész a rész helyett' 2

6.1.1. Az 'eszköz a cselekvés helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metonímiákban

Az egyes fogalmi viszonyok előfordulásának mennyiségi mutatójával ellentétben az elemzést *az eszköz a cselekvés helyett* fogalmi viszony tárgyalásával kezdem, mert ez a

specifikus fogalmi viszony folklór és irodalmi szövegek metonimikus kifejezéseiben egyaránt előfordul. (További azonosított fogalmi viszonyokra csak a folklór nyelvi anyagban találunk példát.)

A vizsgált **irodalmi korpuszban** 'kés' (*shuri- a*), mint a cselekvést helyettesítő eszköz két metonimiában szerepel: *terno jileste lungo shuri si*¹⁷⁸ (hosszú, hegyes tőr ifjú szívében); *avel- jakhenca dikhel po shuri*¹⁷⁹ (szeme villan s tapad a törre). Ezekben a kifejezésekben a *céleltetés*, melyet az eszköz helyettesít *erőszakos cselekvés*:

1. *terno jileste lungo shuri si*
terno (fiatal) nomen adiect. jileste (szív<nél>) nomen subst. lungo (hosszú) nomen adiect. shuri (kés) nomen subst. si (van) verb.
'fiatal szívnél hosszú kés van'
2. *avel- jakhenca dikhel po shuri*
avel- (jön-) jelen esetben participium jakhenca (szemek<kel>) nomen subst. dikhel (néz) verb. po (-ra, -re) adv. shuri (kés) nomen subst.
'jövő <mozgásban lévő> szemekkel néz a késre'

További azonosság fenti metonimikus nyelvi szerkezetekben, hogy mindkettő esetében testrészt is megjelenik a konceptualizációban, nevezetesen a szív (*jilo*) és a szem (*jakh-a*). Előbbi kifejezés esetében a testrészt (szív- jilo) az erőszakos cselekvés célpontjára utal. Létfontosságú szervről lévén szó, a szóban forgó cselekvés *mélységét és intenzitását* hivatott kifejezni.

Utóbb ismertetett metonimiában a szem (*jakh- a*) az észlelésre utal és az erőszakos cselekvés elkerülésére utal.

A vas (*sasri*) <nomen subst.>, illetve vas- (*sastruno. nyi- e*) <nomen adiect.> szintén két ízben szerepel az irodalmi korpuszban fellelhető metonimiák között, mint cselekvést helyettesítő eszköz.

„*vas*: A szilárdság, az erő és a türelem szimbóluma. Megtestesíti a gonosz erőket is, mert elterjedése a fegyverkészítés és a harcművészet fejlődését vontta maga után. (...) vérszomjas, kegyetlen, kártékony erő, és gyilkolást, háborút zúdított az emberekre. (...) Az irodalmi művekben megjelenő vas általában negatív jelentésű.”¹⁸⁰

3. *ande sasri phandaven les*
ande (-ba, -be) adv. sasri (vas) nomen subst. phandaven (zárták) verb. les (őt) pronomen pers.
'vasba zárják őt'
4. *sastrune gada*
sastrune (vas-) nomen adiect. gada (ruha) nomen subst.
'vas ruha'

Azokban a metonimikus kifejezésekben, melyekben a közvetítő entitás a vas, a *céleltetés*, melyet helyettesít a *fogva tartás*. Ez a motívum gyakori tárgya irodalmi szövegeknek, különösen olyan nemzetek/ etnikai csoportok írásos kultúrájában, mely

¹⁷⁸ műfordítás; szó szerinti jelentése: „fiatal szívnél hosszú kés van”

¹⁷⁹ műfordítás; szó szerinti jelentése: „(kb.) jövő <mozgásban lévő> szemekkel néz a késre”

¹⁸⁰ Pál- Újvári (2001: 485)

népcsoportok identitásában a szabadság - rabság tematikája kiemelt helyet foglal el a mindennapi és művészeti diskurzusokban.

A drót (*sirma- i*), mint cselekvést helyettesítő eszköz egy irodalmi metonímiában szerepel:

5. *inger sirma*
inger (vigyél) verb. sirma (drót) nomen subst.
'vigyél drótot'

Ebben a jelentésszerkezetben a 'drót' mint kommunikációs csatorna van jelen. Ez a jelenség kultúrspecifikus.¹⁸¹ Magyarországi nyelvközösségekben a '*te malaval e sirma*' 'verni a drótot' jelentésszerkezet a telefonálás kommunikációs aktusát jelenti, mely szó szerkezetben a 'drót' a kommunikációs csatorna szimbolikus megjelenítése. Fenti metonímia az irodalmi korpuszban „add át/ tovább az információ” értelmezésben szerepel.

A **folklor korpuszban** a '*kés*' és a '*kard*' jelenik meg, mint – *erőszakos cselekvést helyettesítő eszköz* – a metonimikus kifejezésekben.

„*kard*: Jelentése sajátos kettősséget hordoz, mivel az életben és halálban, a teremtésben és pusztításban megnyilvánuló ellentétes erőket reprezentálja. Maszkulin, aktív erő. (...) Általánosan az erő, a hatalom, a hősiesség és a hadiállapot jelképe.”¹⁸²

6. *dikh muro xanro the tyi korr*
dikh (nézd) verb. muro (enyém) pronomen possessivum xanro (kard) nomen subst. the (hogya) konj. tyi (tiéd) pronomen possessivum korr (nyak) nomen subst.
'nézd a kardomat hogy a nyakad...'
7. *la shurasa ésh shinla i korr*
la (a) art. shurasa (kés<sel>) nomen subst. ésh (és) konj. shinla (vágni fogja) verb. i (a) art. korr (nyak) nomen subst.
'a késsel és vágni fogja a nyakat'

További azonosság fenti metonímiák esetében, hogy az erőszakos cselekvés az emberi testen belül a *nyak* testrésze irányul. Véleményem szerint ez a jelenség a szándékolt tartalom *intenzitását és teljes értékűségét* hivatott kifejezni. A *nyak* testrésze irányuló erőszakos cselekvés a *fej*¹⁸³ elvesztésével járhat. Fenti jelentésszerkezetek értelmezése egyaránt lehet szó szerinti és metonimikus. Előbbi vonatkozásban az élet elvesztését fejezi ki; átvitt értelemben az élet szabályozásának, irányításának a képességétől való megfosztást konceptualizálja.

6.1.2. A 'hatás az ok helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) folklor metonímiákban

¹⁸¹ bővebben ld. 134. o.

¹⁸² Pál- Újvári (2001: 239)

¹⁸³ „fej: Az egész ember, a mikrokozmosz jelképe. Az életerő helye, az aktív princípium, amely irányít, parancsol és szabályoz. „ (Pál- Újvári : 2001: 139)

Az oláh cigány (vlax gypsy) folklór eredetű metonimikus jelentésszerkezetek legnagyobb számú, egyúttal leginkább specifikus csoportját azok a kifejezések alkotják, amelyek *a hatást fogalmazzák meg az ok helyett*. Megítélésem szerint ezek a metonímiák további alcsoportokra oszthatók a hatás jellege szerint: 1. a hatás *cselekvés, vagy annak hiánya*, 2. a hatás *állapot*, 3. a hatás *érzelem*, 4. a hatás *változás, vagy annak megakadályozása*.

6.1.2.1. A hatás cselekvés, vagy annak hiánya

Jelen fejezet részben azokat a metonímiákat elemzem, melyekben az okot helyettesítő *hatás cselekvésként, vagy annak hiányaként* konceptualizálódik. Megítélésem szerint a kifejezni kívánt hatás értelmezéséhez akkor kerülünk közelebb, ha megvizsgáljuk a metonimikus jelentésszerkezetekben szereplő igék szemantikai jellemzőit. Ezek: 1. alapvető fiziológiai igényekkel kapcsolatosak, 2. emocionális többlettartalommal bírnak, 3. mozgást kifejező igék.

A hatás lehet *emocionális* természetű, mely az érzelem fiziológiai aspektusa által nyilvánul meg:

sír (rovel) - sírva fakad (astarel te rovel):

1. *rovel pala leste*

rovel (sír) verb. pala (után) adv. leste (nála) adv.
'sír utána'

2. *astarel te rovel muro Pétre*

astarel (fog/kezd/ fakad) verb. te (hogy) konj. rovel (sír) verb. muro (enyém) pronomen possessivum Pétre (Péter) nomen subst.
'sírva fakad Péterem'

3. *o grast meg kezdínlas te rovel*

o (a) art. grast (ló) nomen subst. meg (meg) konj. kezdínlas (<el>kezdet) verb. te (hogy) konj. rovel (sír) verb.
'a ló meg (el)kezdet sírni'

A sírás, mint élettani aktus az érzelmek kifejezésének fizikailag érzékelhető jele. Univerzális emberi tapasztalat, mind abban az értelemben, hogy a./ hatás kiváltására alkalmas, b./ bizonyos emocionális és/ vagy fizikai befolyás által következik be és ebben az értelemben maga a *hatás*. Ezek az egyetemes tapasztalatokon nyugszik az oláh cigány metonímiákban betöltött szerepe is.

Az okot hatással, azon belül is cselekvéssel helyettesítő metonímiák harmadik jellemző csoportját azok a kifejezések alkotják, melyekben *mozgást kifejező igék* szerepelnek: **fogja magát (lel pe) - megy (zhal):**

4. *las pes te zhal*

las (fogta) verb. pes (magát) pronomen reflexivum te (hogy) konj. zhal (megy) verb.
'fogta magát menni'

A *lel pe<s> (fogja magát)* szószerkezet azt a cselekvést nyomatékosítja, amelyre vonatkozik. A cselekvésre irányuló szándékot hangsúlyozza, mely jelen példa esetében a helyváltoztatás/ haladás.

vág (*shinel*):

5. *mindyár la rojasa pre tut shináv*

mindyár (mindjárt) adv. la (a) art. rojasa (bot<tal>) nomen subst. pre (-ra, -re) adv. tut (téged) pronomen pers. shináv (ütök) verb.
'mindjárt a bottal rád vágok'

A 'vág' (*shinel*) cselekvő ige intenzitásával kifejezendő jelen metonímia *gyors, átható* változást konceptualizál.

Azokban a metonímiákban, amelyekben a hatást kiváltó ok cselekvés formájában konceptualizálódik, a célentitás olyan cselekvésfogalmak által jut kifejezésre, melyek az emberi lét legalapvetőbb tapasztalatait tükrözik: **fiziológiai szükségletek, érzelmek, mozgás.** cselekvésfogalmak: **sír** (*rovel*) - **sírva fakad** (*astarel te rovel*), **vág** (*shinel*), **fogja magát** (*lel pe*), **megy** (*zhal*).

6.1.2.2. A hatás érzelem

Az e tárgykörbe tartozó specifikus fogalmi viszonyok következő csoportját azok a metonímiák alkotják, melyekben az okot helyettesítő hatás *érzelmi tartalomra való utalás* által jut kifejezésre. Ez az indirekt jelentés a metonímiákban szereplő igék segítségével jut kifejezésre. Ez az indirekt jelentés a metonímiákban szereplő igék segítségével jut kifejezésre:

nem hisz <el> (*chi patyal*):

1. *chi patyas muri duma*

chi (nem) inf. patyas (hiszed) verb. muri (enyém) pronomen possessivum duma (beszéd) nomen subst.
'nem hiszed a beszédemet'

2. *chi patyalas lake e zhulji*

chi (nem) inf. patyalas (hitt) verb. lake (neki) pronomen pers. e (a) art. zhulji (nő) nomen subst.
'nem hitt neki a nő'

<nem> fél (*<chi> daral*):

3. *me suha csi darap tutar*

me (én) pronomen pers. suha (soha) inf. csi (nem) inf. darap (félek) verb. tutar (tőled) pronomen pers.
'én soha nem félek tőled'

4. *daralas lesa te zhal andel jakha*

daralas (fél) verb. lesa (vele) pronomen pers. te (hogy) konj. zhal (megy) verb. andel (-ból, -ből) adv. jakha (szemek) nomen subst.
'félte vele menni szemekből'

Az érzelmek metaforikus kifejezésével ellentétben, a metonimikus

jelentésszerkezetekben az emocionális tartalmak jelenléte mennyiségileg és minőségi szempontból egyaránt szűkös. Jelen példák esetében a hatás, amely érzelmek segítségével jut kifejezésre *negatív vagy semleges jelentéstartalommal bír*. Az elutasító többlettartalmú metonímiák kulcsfogalma a **<nem> fél** (<chi> *daral*) ige. Azok a jelentésszerkezetek, melyekben a **nem hisz <el>** (*chi patyal*) szóösszetétel szerepel, *mentális* elutasítást fejeznek ki.

6.1.2.3. A hatás változás, vagy annak megakadályozása

Ebben a fejezetrészben azokat a metonimikus jelentésszerkezeteket elemzem, amelyekben a hatás – az okot helyettesítendő – *változásként*, illetve *annak megakadályozásaként* konceptualizálódik. Az írott nyelvi korpuszban ezzel a specifikus fogalmi viszonytal *kizárólag folklór metonímiák* esetében találkozunk. Megítélésem szerint ezek a kifejezések *autentikus* fogalmi tartalmakra épülnek, bizonyos esetekben *kultúrspecifikus* vonásokat is magukon viselnek. Ezekhez a tartalmakhoz akkor kerülünk közelebb, ha megvizsgáljuk a metonímiákban szereplő kulcsfogalmak legfontosabb szemantikai jellemzőit. Az első jellemző csoportba azok a metonimikus kifejezések tartoznak, amelyek magukban foglalnak **transzcendentális többletjelentéssel rendelkező természeti tartalmakat**. Ezek a korpuszban szereplő kifejezések esetében a **világ** (*luma*) és az **ég** (*cheri-a/ura*):

világ (*luma*): *xasajvel i luma* elveszik a világ:

1. *xasajvel i luma*

xasajvel (elveszik) verb. i (a) art. *luma* (világ) nomen subst.
'elveszik a világ'

ég (*cheri-a/ura*): *tál o chéri te bandyol* hajoljon (meg) az ég:

2. *tál o chéri te bandyol*

tál (legyen) verb. o (az) art. *chéri* (ég) nomen subst. *te* (hogya) konj. *bandyol* (hajlik) verb.
'hajoljon (meg) az ég'

Mindkét metonímia esetén a változás, mely hatásként konceptualizálódik, negatív előjelű. A *tál o chéri te bandyol* (hajoljon <meg>) az ég jelentésszerkezet *radikális* változást fejez ki; a *xasajvel i luma* (elveszik a világ) példa értelmezésénél a fordulat *teljes értékű és visszavonhatatlan*. Szintén érvényteleníti a változás előtti állapotot a *végo-j amenge* (végünk van) jelentésszerkezet:

3. *végo-j amenge*

végo (vég) nomen subst. -j kopula *amenge* (nekünk) pronomen pers.
'végünk van'

Az előző két példához hasonlóan jelen kifejezés is *abszolút és visszafordíthatatlan változást* konceptualizál.

Fentiekén túl található a korpuszban olyan metonimikus nyelvi szerkezet, amely

kultúrspecifikus jelenség segítségével fogalmazza meg a célentitást – azaz hatást az ok helyett –, amely jelen példa esetében az **átok** (*armaj- a*):

4. *ármájá dáv tu, te na luludares avri*

ármájá (átkokat) nomen subst. dáv (adok) verb. tu (neked) pronomen pers., te (hogy) konj. na (ne) imperat luludares (virágoz) verb. avri (ki) adv.
'átkokat adok neked, hogy ne virágozz ki'

A hatást *változásként* konceptualizáló metonimikus kifejezések közös sajátossága, hogy a fordulat, ezzel együtt a benyomás/ tapasztalat minden esetben *negatív* előjelű.

világ (*luma*): *xasajvel i luma* (elveszik a világ);

ég (*cheri- a/ura*): *tál o chéri te bandyol* (hajoljon <meg> az ég).

Az e tárgykörbe tartozó metonímiák következő szignifikáns csoportját azok a kifejezések alkotják, melyekben **élőlények** szerepelnek: (**cigány**) **ember**/ **férj** (*rom- a*), **ló** (*grast- a*), **fa** (*kasht- a*).

fa (*kasht- a*): *atunchi o kasht kerdyílas palpále cigno* (akkor a fa visszavált kicsivé)
kulcsfogalmak: **átok** (*armaj- a*), **világ** (*luma*), **fa** (*kasht- a*), **ég** (*cheri- a/ura*).

6.1.2.4. A hatás állapot

Ebben a fejezettrészben azokat a metonimikus kifejezéseket ismertetem és elemzem, amelyek esetében az okot helyettesítő hatás *állapotként* konceptualizálódik. Véleményem szerint ezeknek a jelentésszerkezeteknek a bennük szereplő, az állapotokat leíró igék, melléknévi igenévek és határozószók a kulcsfogalmai:

ragyog (*ragyoginel*)¹⁸⁴:

1. *andre radyogindas e soba katar leste*

andre (be) adv. radyogindas (ragyogott) verb. e (a) art. soba (szoba) nomen subst.
katar (-tól, -től) adv. leste (nála) adv.
'beragyogott a szoba tőle'

Jelen metonimikus szerkezetben a 'ragyog' ige olyan állapotot konceptualizál közvetítő entitásként, amely hatás eredményeként jött létre. Az ilyen módon létrejött impresszió *intenzív és kiterjedt*.

(meg)hal (*merel*):

2. *meras pala tye phral*

meras (halunk) verb. pala (után) adv. tye (tiéd) pronomen possessivum phral (fivér)
nomen subst.
'halunk a fivéred után'

halott (*mulo- lyi- e*):

¹⁸⁴ magyar nyelvű kifejezés, romani ragozással

3. *tye phrál aba múle örökre*

tye (tiéd) pronomen possessivum *phrál* (fivér) nomen subst. *aba* (már) adv. *múle* (halott) participium *örökre* (örökre) adv.
'fivéred már halott örökre'

A halál, mint közvetítő entitás két metonimikus kifejezésben van jelen. Ezeknek a példának az esetében a célentitás állapot. *mélységét és visszavonhatatlanságát* hivatott kifejezni.

6.1.3. A 'testrészt az ember helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) folklór metonímiákban

Erre a specifikus fogalmi viszonyra – a 'hatás az ok helyett' fogalmi viszonyhoz hasonlóan – csak a folklór korpuszban találunk példát.

Testrészek közül a 'csont' (*kokalo- a*) és a 'szem' (*jakh- a*) jelenik meg a konceptualizációban. A továbbiakban azon szempont szerint ismertetem és elemzem ezeket a kifejezéseket, hogy mely testrészt jelenik meg a konceptualizációban.

6.1.3.1. Csont az ember helyett

1. *numa leske kokala vorbin pe ando pato*

numa (csak) partikula *leske* (övéi) pronomen possessivum *kokala* (csontok) nomen subst. *vorbin* (beszélnek) verb. *pe* (magukat) pronomen reflexivum *ando* (-ban, -ben) adv. *pato* (ágy) nomen subst.
'csak a csontjai beszélnek az ágyban'

2. *lake kokala дума te del*

lake (övéi) pronomen possessivum *kokala* (csontok) nomen subst. *duma* (beszéd) nomen subst. *te* (hogy) konj. *del* (ad) verb.
'csontjai beszéljenek'

3. *leske kokala pale sa pala oltári shudelas*

leske (övéi) pronomen possessivum *kokala* (csontok) nomen subst. *pale* (pedig) adv. *sa* (mind) adv. *pala* (mögé) adv. *oltári* (oltár) nomen subst. *shudelas* (dobta) verb.
'csontjait pedig mind az oltár mögé dobta'

„**csont/csontváz:** Szimbolikája többrétű. Mivel a létezők eredendő anyaga, az újjászületés csírája, a lélek lakhelye, ezért a legyőzhetetlen életelv, az erény, a feltámadás, a feltámadásba vetett hit kifejezője. Másrészt a halál és a gyász jelképe.”¹⁸⁵

A folklór korpuszban négy olyan metonímiát azonosítottam, amelyekben a *csont az ember helyett* fogalmi viszony jelenik meg.

A 'csont' (*kokalo- a*), mint testrészt magát az embert helyettesíti ezekben a metonímiákban. Két kifejezés esetében ez a fogalmi viszony a *fizikai aspektusra* vonatkozik: *leske kokala pale sa pala oltári shudelas* (a csontjait pedig mind az oltár mögé dobta); *kokala hi, del andre kaver soba, dikhel, ke sa mule hi* (csontok vannak, adja másik szobába, látja, mind halottak).

¹⁸⁵ Pál- Újvári (2001: 97)

Fenti fogalmi viszony körébe tartozó további két kifejezés esetében a helyettesítés az ember *intellektuális/ értelmi* képességeire való utalás: *lake kokala duma te del* (a csontjai beszéljenek); *numa leske kokala vorbin pe ando pato* (csak a csontjai beszélnek az ágyon).

Mindkét jelentésszerkezetben megjelenik a beszéd képessége. Előbbi kifejezés esetében a beszéd *fiziológiai* aspektusa kerül előtérbe a 'szólni' (*duma te del*) kifejezés szemantikai tartalma miatt.¹⁸⁶ Utóbbi metonímiában a 'beszél' (*vorbin*) ige jelenik meg, amely feltételezi *gondolati tartalmak* és kifejezési szándékok meglétét.

6.1.3.2. Szem az ember helyett

„szem: A lelki és szellemi érzékelés (...), szellemi látás és bölcsesség kifejezője.”¹⁸⁷
A *szem az ember helyett* fogalmi viszonyt magában foglaló kifejezés egy ízben szerepel a folklór korpuszban:

1. *so tye jákha kívánínen*

so (mi<t>) pronomen interrogativum tye (tied) pronomen possessivum jákha (szemek) nomen subst. kívánínen (kívánnak) verb.
'mit kívánnak a szemeid'

Fenti metonímiában – a *szem* szimbolikájával analóg – az ember lelki - szellemi igényei konceptualizálódnak.

6.1.4. A 'rész az egész helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) folklór metonímiákban

A következő specifikus fogalmi viszony, amely folklór szövegek metaforáiban előfordul: a *'rész az egész helyett'*. Mindkét kifejezés esetében az *egész az emberi test*, a közvetítő entitás a *por* (*praxo- ura*):

1. *inke chi tyo praxo na mukhlomas*

inke (még) adv. chi (sem) inf. tyo (tied) pronomen possessivum praxo (por) nomen subst. na (sem) inf. mukhlomas (engedtük volna) verb.
'még a porodhoz sem engedték volna'

2. *ke praxo kerav la ba me*

ke (mert) konj. praxo (por) nomen subst. kerav (teszem/ csinálom) verb. la (őt) pronomen pers. ba (de) konj. me (én) pronomen pers.
'mert porrá teszem,de én'

Egyéb tematikában nem találunk nyelvi példát sem a folklór-, sem az irodalmi szövegekben. A *múlándóság/ halál* ilyen jellegű metonimikus konceptualizációja minden bizonnyal *kultúrspecifikus jelenség*.

¹⁸⁶ bővebben ld. 43. o.

¹⁸⁷ Pál- Újvári (2001:427)

6.1.5. Az 'egész a rész helyett' fogalmi viszony oláh cigány (vlax gypsy) folklór metonímiákban

Folklór metonímiák esetén a *rész az egész helyett* fogalmi viszonyra olyan nyelvi példákat találunk, melyekben az *egész*, mint célentitást *emberi közösségek* formájában konceptualizálódik.

1. *az összesho gav phabolas*
az (az) art. összesho (összes) adv. gav (falu) nomen subst. phabolas (égett)
verb.
'az összes falu égett'
2. *dyasba te cirdavav mure thema*
dyasba (gyászba) adv. te (hogya) konj. cirdavav (húzzom) verb. mure (enyémek)
pronomen possessivum thema (országok) nomen subst.
'gyászba húzzam az országaimat'

Ezen metonímiákban *közvetítő entitásként* a társadalmi szerveződés alapvető egységei jelennek meg. Az előző fogalmi viszonyhoz hasonlóan jelen esetben is olyan módjával állunk szemben a közvetítő - és célentitások kapcsolódásának, amelyek *kulturális változatoknak* tekinthetők. A konceptualizáció mindkét eleme homogén: sem a fogalmi viszony nem jelenik meg más egyéb entitások kifejezésével; sem a jelentésszerkezetek tartalmi elemei nem bukkannak fel a konceptualizáció egyéb területein.

6.2. Idealizált kognitív modellek oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegekben

Lakoff (1980) szerint tapasztalatainkat **idealizált kognitív modellek** strukturálják. Az IKM szervezi a beérkező információ kategorizálását. Az IKM-ek olyan fogalmi sémák, amelyek a világról, a minket körülvevő természeti és társadalmi környezetről való tudásunk, valamint a mindennapi életünkkel kapcsolatos attitűdjeink *kultúrspecifikus* elemeit foglalják össze.

Ezek a fogalmi sémák két entitás kölcsönhatásából jönnek létre. A *közvetítő entitás* ráirányítja a figyelmet vagy mentális elérést biztosít a másik entitás számára. Ez a másik entitás, amelyre a figyelem irányul, a *célentitás*.” A két entitás egymáshoz közel helyezkedik el a fogalmi térben, szorosan összefüggnek, gyakorlatilag ugyanabba a tartományba tartoznak.

Lakoff (1987: 68) megállapítása szerint a világot idealizált kognitív modellek segítségével rendezzük struktúrákba. Ezek a struktúrák a mindennapi diskurzusokban *szubjektív*; az egyes nyelvek esetében *kultúrspecifikus*ak.

Az idealizált kognitív modellek, mint fogalmi sémák viselkedésünket/ viszonyulásainkat részben meghatározzák és leírják. Ezek a szubjektív struktúrák egységbe foglalják azokat a mentális forgatókönyveket, ahogyan a nyelvhasználók bizonyos jelenségeket értelmeznek és kifejeznek. A nyelvtudományban fenti információk elsősorban a metonímiák kognitív szemantikai elemzésével érhetők tetten. A következőkben ezeket a fogalmi sémákat ismertetem.

6.2.1. Idealizált kognitív modellek oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi folklór metonímiákban

A folklór metonímiákban fellelhető idealizált kognitív modelleket a *céleltitások* alapján rendszereztem. Megítélésem szerint önmagában is fontos információt hordoz a megismerést illetően, hogy milyen tartalmak indirekt konceptualizálása történik egyik entitásnak egy másikkal való kifejezése által. A folklór írott nyelvi anyagban ezek a szándékolt tartalmak: 1. ember, 2. halál, 3. társadalom.

Az **ember**, mint céleltitás helyettesítése a 'csont' (*kokalo- a*) és a 'szem' (*jakh- a*) közvetítő entitásokkal történik a folklór korpuszban.

A *csont* az emberi test váza; míg a *szem* az érzékelés egyik legfontosabb szerve. A metonimikus jelentésszerkezetekben tehát az emberi lét két alapvető: 1. fizikai, 2. mentális aspektusa jelenik meg *közvetítő entitás* formájában.

A **halál**, mint céleltitás a 'kés' (*shuri- a*) és a 'kard' (*xanro- e*) közvetítő entitások segítségével jut kifejezésre. Mindkét kifejezésforma alapvető tulajdonsága az *fizikai erőszakra való utalás*.

A **társadalom**, mint céleltitás helyettesítése a 'falu' (*gav- a*) és az 'ország' (*them-a*) közvetítő entitásokkal történik. A *társadalom* fenti metonimikus nyelvi szerkezetek értelmezése szerint *életközösségek* bizonyos formáit jelenti; olyan szociális alakulatokat, melyek a társadalmi szerveződés alapjait képezik ősidőktől fogva.

6.2.2. Idealizált kognitív modellek oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi irodalmi metonímiákban

Az irodalmi korpusz ezen aspektusra vonatkozó adatait szintén a szándékolt tartalmak, azaz a *céleltitások* mentén vizsgálom. Az irodalmi nyelv ebből a szempontból erősen differenciált a mindennapi nyelvhasználattól, ezért megítélésem szerint a *közvetíteni kívánt kulturális tartalmakra* vonatkozóan kaphatunk bizonyos információkat az irodalmi metonímiák **idealizált kognitív modell**jeinek ismertetésével. Nem haszontalan azonban reményeim szerint abból a szempontból, hogy a viszonylag fiatal oláh cigány írott nyelvi kultúrában milyen tartalmi jellemzőkkel bírnak a metonímiák céleltításai, melyek a következők: 1. erőszakos cselekvés, 2. kommunikáció, 3. fogva tartás.

Az **erőszakos cselekvés**, mint céleltitás helyettesítése a 'kés' (*shuri- a*) közvetítő entitás segítségével történik, mely jelenségre két példát találunk az irodalmi korpuszban.

A **kommunikáció** céleltitás a 'drót' (*sirma-i*) helyettesítése

A **fogva tartás/ akadályozottság** a vas (*sastri*, nomen substantivum); illetve vas-, vasból való (*sastruno- nyi- e*, nomen adiectivum) fogalmakkal, mint közvetítő entitásokkal jut kifejezésre.

Az oláh cigány írott nyelvi folklór -, valamint irodalmi metonímiákban azonosított *idealizált kognitív modellek* jellemző különbséget mutatnak a megjelenített céleltitások tekintetében. Amíg a folklór eredetű metonimikus jelentésszerkezetek magát az *embert*, illetve az emberi lét alapvető tapasztalatait (*halál, társadalom*) konceptualizálják, addig az irodalmi/ költői metonímiák megjelenített tartalmi jellemzően *cselekvések*.

7. FEJEZET

UNIVERZALITÁS ÉS VÁLTOZATOSSÁG

Ebben a fejezetben a folklór és irodalmi korpusz *együttes* vizsgálatával az oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegekben szereplő metaforák *kulturális sajátosságait* tárom fel.

A kulturális különbségek óriásiak lehetnek, mert a metaforikus konceptualizáció tárgyát képező fogalmak mindegyike – pl. művészet, munka, együttműködés, szeretet – széles körben változik kultúráról kultúrára.¹⁸⁸

Lakoff (1980: 124- 126) szerint a valóság emberi szempontjai – illetve azok a legnagyobb része, ami számít nekünk – kultúrától a kultúráig változnak, mióta a különböző kultúráknak különböző konceptuális rendszereik vannak. A kultúrák fizikai környezeteken belül (is) léteznek, néhányuk gyökeresen különbözik – dzsungel, sivatagok, szigetek, tundra, hegyek, városok, stb. Mindegyik kultúrának meg kell határoznia egy olyan társadalmi valóságot, amelyben az embereknek vannak olyan szerepeik, amelyek értelmet adnak nekik, illetve olyan feltételeket, amelyekben társadalmilag tudnak működni.¹⁸⁹

Kultúra és metafora viszonyát tekintve Lakoff és Johnson (1980) vázlatos megállapításokat tesz, mely gondolatok kiindulópontjai és ösztönzői a későbbi kognitív nyelvészeti kutatásoknak. *Metaphors we live by* (1980) című munkájukban e tárgykörben a következőket írják:

- Mindennapi metaforáink, akár kulturálisak, akár személyesek, részben rituálékban őrződnek meg.
- A kulturális metaforák és velük az értékük, rituálék által terjed.
- A rituális formák nélkülözhetetlen részei élménybázisunknak; kulturális - metaforikus rendszerünknek.
- Nem lehet kultúra rítus nélkül.¹⁹⁰

Lakoff korai – metafora és kultúra viszonyát taglaló – útkeresését Kövecses (2005: 190) nevesíti és teszi alkalmassá arra, hogy adekvát kutatások alapjául szolgáljanak. Véleménye szerint „(...) két fontos oka van a metaforák és a metonímiák kultúrák közötti különbségeinek. Az egyik az úgynevezett *tágabb kulturális kontextus*, amely egyszerűen egy adott kultúra uralkodó elveit és kulcsfogalmait jelenti. A másik ok az adott kultúra helyi *természeti és fizikai környezete*.”

Kövecses (2005: 187) szerint a kulturális különbségek a következő típusokba sorolhatók:

¹⁸⁸ „The meaning a metaphor will have for me will be partly culturally determined and partly tied to my past experiences. The cultural differences can be enormous because each of the concepts in the metaphor under discussion—ART, WORK, COLLABORATION, and LOVE—can vary widely from culture to culture.” Lakoff és Johnson (1980: 142)

¹⁸⁹ „But the human aspects of reality are most of what matters to us, and these vary from culture to culture, since different cultures have different conceptual systems. Cultures also exist within physical environments, some of them radically different—jungles, deserts, islands, tundra, mountains, cities, etc.... each culture must define a social reality within which people have roles that make sense to them and in terms of which they can function socially.” (1980: 146)

¹⁹⁰ „The metaphors we live by, whether cultural or personal, are partially preserved in ritual. Cultural metaphors, and the values by them, are propagated by ritual. Ritual forms an indispensable part of the experiential basis for our cultural metaphorical system. There can be no culture without ritual.” (1980: 234)

- Egy adott fogalmi metafora vagy metonímia *kiterjedésének* különbségei egy adott céltartomány kapcsán.
- A fogalmi metaforák és metonímiák egyedi *kidolgozottságának* különbségei egy adott céltartomány kapcsán.
- Egy adott céltartománnyal kapcsolatos metonimikus, illetve metaforikus folyamatok eltérő *hangsúlyozottsága*.

7.1. A céltartományok kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegek metaforáiban

A kulturális változatok kiemelésének Kövecses (2005: 187) szerint egyik módja, hogy megvizsgáljuk az egyes témák – mint céltartományok – kiterjedésének sajátosságait a metaforikus konceptualizációban. Ebben a fejezetrészen ezt az aspektust kívánom feltárni a forrástartományok kvantitatív jellemzőinek bemutatásával. Tekintve, hogy a forrástartományok kvalitatív sajátosságait a folklór metaforák esetében a második, irodalmi metaforák esetében a negyedik fejezetben ismertettem, jelen fejezetben konkrét példák nélkül dolgozom, amelyek azonban a mennyiségi mutatók alapján beazonosíthatók.

7.1.1. A céltartományok kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegekben

Elsőként a folklór metaforák jellemző céltartományainak kiterjedésével foglalkozom. A megismerést és egyéb kognitív funkciókat illetően fontos információkhoz juthatunk annak feltérképezésével, hogy mi jellemzi az egyes célfogalmak/ céltartományok *kiterjedését a* metaforikus konceptualizációban. Az átvitt értelmű kifejezésekkel interpretálni kívánt tartalmak szemantikai és stilisztikai jellemzői közelebb visznek minket a gondolkodás és világszemlélet specifikumaihoz. A harmadik fejezetben elemzett – és céltartományuk szerint azonosított és ismertetett – metaforikus jelentésszerkezeteknek ezúttal kvantitatív mutatóival dolgozom.

A folklór korpusz metaforái céltartományaik alapján három szignifikáns csoportra oszthatók: 1. *egyszerű* céltartományok, melyek egyfajta *eseményt* konceptualizálnak. Ezek lehetnek a./ állapotok, b./ változás, c./ cselekvés, d./ ok. 2. olyan összetett céltartományok, melyek fenti *eseményfajta kombinációi*: a./ állapot - cselekvés, b./ állapot - ok. 3. olyan összetett céltartományok, melyek esetében *esemény és egyéb célfogalom egyidejűleg* jelenik meg a konceptualizációban: a./ állapot - érzelem, b./ állapot - ok - halál. c./ állapot - cselekvés - élet.

7.1.1.1. Az eseménystruktúra - metaforák kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

A harmadik fejezet kvantitatív megállapításait véve alapul, ebben a fejezetben az oláh cigány (vlax gypsy) folklór korpusz adatai segítségével azt mutatom be, hogy 1. az eseménystruktúra - metaforák milyen szándékolt jelentést konceptualizálnak az ismert absztrakt fogalmak közül; 2. az eseményeket (is) konceptualizáló metaforák milyen egyéb tartalmakat jelenítenek meg *egyidejűleg*.

Ebben a fejezetben a már ismertetett nyelvi példák kvantitatív és kvalitatív jellemzői segítségével mutatom be a kulturális specifikumokat.

7.1.1.1.1. Események

Kövecses (2005: 145) szerint „(...) az ESEMÉNYSTRUKTÚRA- metafora számos absztrakt fogalom (pl. állapot, ok, változás stb.) metaforikus megértéséhez járul hozzá. Ezek az absztrakt fogalmak az ESEMÉNY általános kategóriájába tartoznak, illetve a különféle fajtáit képviselik. Ezeket az absztrakt fogalmakat metaforikusan fizikai helyként, erőként, mozgásként, stb. konceptualizáljuk. (...) bizonyos céltartományokat metaforikusan eseményekként és dolgokként is felfoghatunk. A metaforikus konceptualizáció attól függ, hogy a céltartomány melyik tulajdonságát hangsúlyozzuk bizonyos szituációkban.” Az események konceptualizálásának mennyiségi adatai fontos információkat szolgáltatnak a megismerést illetően.

állapot	48
változás	18
cselekvés	7
ok	2

Fenti lista kvantitatív mutatóiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az *oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegekben – események tekintetében – a kifejezni kívánt céltartalom szignifikánsan állapot*. A folklór metaforák között 75 olyan kifejezést azonosítottam, amelyek eseményt konceptualizálnak. Ezek közül 48 jelentésszerkezet céltartalma állapot.

7.1.1.1.2. Események kombinációja a céltartományokban

A céltartományok kiterjedését illetően az eseményeket konceptualizáló kifejezések következő csoportját azok a jelentésszerkezetek alkotják, melyek többféle eseményt jelenítenek meg *egyidejűleg*.

Kövecses (2005: 141) az eseményeket a következő alcsoportokra osztja: 1. állapot, 2. változás, 3. ok, 4. cselekvés, 5. cél, 6. eszközök, 7. nehézségek.

Az oláh cigány (vlax gypsy) folklór szövegekben – amint azt a 7.1.1. fejezet részben láthattuk – **állapot, változás, ok, cselekvés** céltartalmakkal találkozunk a metaforikus konceptualizációban. Az összetett céltartományú oláh cigány (vlax gypsy) metaforák között találunk olyanokat, amelyben a szándékolt tartalom *különböző események kombinációja*:

állapot – cselekvés	2
állapot – ok	2

Ezeknek az összetett céltartalmaknak az egyik komponense minden esetben *állapot*, tehát komponensre irányuló kifejezési szándék hangsúlyos – csakúgy, mint a szimpla állapot céltartalmú metaforák esetében.

7.1.1.1.3. Az eseménystruktúra kombinációja egyéb céltartományokkal

Véleményem szerint fontos információt hordoz a megismerést és a gondolkodást illetően, hogy az eseménystruktúra- metaforák mely tartalmakkal jelennek meg *egyidejűleg* a metaforikus konceptualizációban. Ezekben az összetett céltartományú kifejezésekben az esemény – jellegét tekintve – *az állapot minden esetben* megjelenik. Az összetett céltartományú metaforikus kifejezésekben az eseményeknek ez a halmaza 1. egyéb eseményt konceptualizáló céltartalmakkal bővül, melyek: *ok*, illetve *cselekvés*. A három célfogalmú kifejezések szándékolt tartalmához ezekben az esetekben az lét legalapvetőbb elvont fogalmi társulnak: *élet, halál*. 2. az állapot - komponensű, két céltartalmú metaforák esetén a másik összetevő *érzelem*.

állapot - érzelem	6
állapot – ok - halál	2
állapot – cselekvés - élet	2

Az állapotokkal egyidejűleg kifejezett tartalmak közül minőségi és mennyiségi szempontból is az emocionális aspektus kiemelkedő. Megítélésem szerint ez a jelenség mentális szempontból arra enged következtetni, hogy a két faktor összefüggésben áll egymással: 1. az állapotokat érzelmek idézik/ idézhetik elő, 2. az emóciók minőségét és intenzitását állapotok befolyásolják/ befolyásolhatják.

7.1.2. A céltartományok kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

7.1.2.1. Az eseménystruktúra - metaforák kiterjedése oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben

A folklór metaforákhoz hasonlóan, az irodalmi korpuszban található összetett céltartományú metaforikus kifejezések legnagyobb csoportját is olyan jelentésszerkezetek alkotják, melyek eseményeket konceptualizálnak.

7.1.2.1.1. Események

A folklór korpusz adataihoz hasonlóan, az oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi szövegekben a metaforikusan kifejezett esemény *szignifikánsan állapot*.

állapot	18
változás	9

A folklór korpusz adataihoz hasonlóan, az irodalmi anyagban is erőteljes az állapotok leírásának szándéka. Szintén megjelenik a változás metaforikus kifejezése; arányában közel áll az autentikus szövegek analóg célfogalmaihoz. Az események tekintetében – szemben a folklór anyag adataival – cselekvés és ok konceptualizálásával nem találkozunk.

7.1.2.1.2. Az eseménystruktúra kombinációja egyéb céltartományokkal

Az irodalmi metaforák következő jellemző csoportját azok az összetett céltartományú kifejezések alkotják, amelyeknek egyik eleme állapot. A folklór nyelvi anyaghoz hasonlóan, a költői/ irodalmi nyelvben található metaforikus kifejezések legnagyobb része *állapotot és érzelmet konceptualizál egyidejűleg*. A szépirodalmi korpuszban azonban megjelenik az összetett célfogalmaknak egy újfajta, az autentikus nyelvi anyagban ismeretlen szintézise: olyan kifejezések csoportja, melyek *állapotot és etnikai tudatot jelenítenek meg egyidejűleg*.¹⁹¹

állapot – érzelem	15
állapot - etnikai tudat	6

Az állapotokat emóciókkal egyidejűleg konceptualizáló metaforák száma – a folklór korpusz hasonló céltartalmú kifejezéseihez hasonlóan – szignifikánsan magas.

¹⁹¹ Megítélésem szerint az identitás, mint téma a romani nyelvű szépirodalom mértékével és korával van összefüggésben.

7.1.2.2. Erkölcs kombinációja egyéb céltartományokkal

Az irodalmi korpusz jellemző csoportját azok a kifejezések alkotják, melyek az etikai tartalommal egyidejűleg egyéb célfogalmat is megjelenítenek.

erkölcs – érzelem	2
erkölcs – gondolat	1
erkölcs – szerencse	1

Az erkölcsről való gondolkodás kiemelt jelentőségű kulturális- és nyelvközösségek etnikai tudatában. Lakoff (2002:41) szerint¹⁹² az etikai tartalmaknak a *nem metaforikus tényezői* azok, melyeken az erkölccsel kapcsolatos metaforák rendszere alapul.

Az irodalmi korpusz ide vonatkozó adatai azt mutatják, hogy az etikai tartalmakkal egyidejűleg *emocionális, mentális és transzcendentális tartalmak* jelennek meg. Ezek a tényezők strukturálják az oláh cigány etikai rendszert, melyek közül az érzelmi aspektus hangsúlyosabb.

7.2. A céltartományok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi szövegek metaforáiban

Kövecses (2005: 187) szerint a kulturális különbségek – a már tárgyalt aspektusokon túl – annak a tényezőnek a vizsgálatával kerülhetnek felszínre, hogy mi jellemzi a céltartományok *kidolgozottságát* a metaforikus konceptualizációban. Ennek az aspektusnak a feltárása érdekében jelen fejezetrészen ismertetem a forrástartományok *kvantitatív* jellemzőit (tekintve, hogy a minőségi elemzést – folklór metaforák esetében a harmadik, irodalmi metaforák esetében az ötödik fejezetekben – elvégeztem). Csakúgy, mint a céltartományok kiterjedését vizsgáló, 7.1. fejezetrészen, ezúttal is példák nélkül dolgozom a könnyebb átláthatóság kedvéért.

7.2.1. A céltartományok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

Megítélésem szerint a céltartományok kiterjedésének vizsgálatánál is több információhoz juthatunk a kulturális változatokról abban az esetben, ha a céltartományok *kidolgozottságát* vesszük górcső alá. Jelen fejezetrészen arra keresem a választ, hogy: 1. az egyes célfogalmak milyen tartalmak (forrástartományok) segítségével jelennek meg a metaforikus konceptualizációban, 2. milyen mértékben kidolgozottak az egyes céltartományok a konceptualizációban „részt vevő” forrásfogalmakat illetően.

Állapotok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

¹⁹² bővebben ld. 69. o.

Az állapotok kidolgozottságának kvantitatív és kvalitatív mutatói – hasonlóan ez érzelmek kifejezésének sajátosságaihoz – fontos információkat szolgáltatnak a megismerést illetően. Bańcerowski (2005: 202) írja, hogy érzelmeink kifejezésének eszköztárát a természet és a kultúra szolgáltatja. Elmélete szerint amennyiben a természet, mint forrástartomány jelenik meg az érzelmekkel kapcsolatos metaforikus szerkezetekben, úgy univerzálékkal állunk szemben. A minket körülvevő természeti környezet és a természeti jelenségek általános emberi tapasztalat, olyan konvencionális tudás, amely univerzális. Véleményem szerint az állapotok konceptualizálásának esetében is azok a kifejezések univerzálisak, melyek általános emberi és természeti tapasztalatokon nyugszanak. Kultúrspecifikus változatoknak azok a metaforák tekinthetők, melyek esetében a szándékolt jelentés a kulturális többlettartalom ismerete nélkül nem hívható elő.

Az állapotok kifejezése esetén a folklór írott nyelvi korpuszban a következő **forrástartományok** megjelenésével találkozunk:

természet	7
isten/transzcendentális jelenség	7
test/ testrés	3
halál	3
arany	3
világ	3
út	2

Kvantitatív – azaz az egyes forrástartományok mennyiségi adatait érintő – szempontból megállapíthatjuk, hogy a *természeti tartalmak és a transzcendentális*, mint forrásfogalmak megjelenése a metaforikus konceptualizációban szignifikánsan magas. Az említettek felül fellelhető forrásfogalmak univerzálisak; kultúrspecifikus aspektusai az 'arany' és az 'út' forrásfogalmaknak mutathatók ki.¹⁹³

összetett (2 komponensű) forrástartományok:

cselekvés - isten	6
cselekvés - test/testrés	3
cselekvés - természet	2
cselekvés - szerencse	1
cselekvés - arany	1
szerencse - testrés	1
szerencse - rokon kapcsolat	1

Amennyiben az állapot konceptualizálása két forrásfogalom segítségével történik, az egyik komponens szignifikánsan *cselekvés*. Az aktivitással összefüggő szubsztanciák szemantikailag sokrétűek. Közülük kiemelt jelentőségű a *természetfeletti*, azt követően – mennyiségében – az *emberi testre* utaló, illetve *természeti* tartalmú forrásfogalmak.

összetett (4 komponensű) forrástartományok:

cselekvés - hideg - test - természet	1
---	----------

¹⁹³ bővebben ld. 27- 29. o.

Negatív állapotot konceptualizál az a metafora, mely négy forrásfogalom együttes jelenlétével írja le a szándékolt tartalmat.¹⁹⁴ A benne szereplő forrástartományok univerzálisak, az átvitt értelmű kifejezés *specifikus* jellegét az egyes források *egy más mellé rendelése* adja.

Az egyszerű céltartományok közül az *események* konceptualizálása a leggyakoribb az oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban.¹⁹⁵ Az események halmazán belül az *állapotok* kifejezése fordul elő a legnagyobb számban: 48 jelentésszerkezet esetében azonosítottam céltartalomként. Változást 18, cselekvést 7, okot 2 metafora konceptualizál.

Az állapotok konceptualizálása a *legváltozatosabb* a metaforikus konceptualizációban szereplő forrásfogalmak tartalmi jellemzőit illetően. Az állapotok leírásában hangsúlyos szerepet töltenek be a *transzcendentális és természeti tartalmak*. Az állapotok konceptualizálása a *leginkább összetett* az események közül.

Cselekvések kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban szimpla forrástartományok:

cselekvés	2
világ	1
összetett (2 komponensű) forrástartományok:	
cselekvés – test	2
cselekvés – isten	1
cselekvés – idő	1

A cselekvések kidolgozottságának legfontosabb sajátossága oláh cigány írott nyelvi folklór szövegekben, hogy a megjeleníteni kívánt aktivitás szignifikánsan egy másik cselekvés által konceptualizálódik. A két, cselekvést/ történést kifejező ige egymáshoz áll a fogalmi térben. Amennyiben az aktivitás konceptualizálása két forrás segítségével történik, a másik komponens változik a közlés szándéka szerint.

Változás kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban szimpla forrástartományok:

út	4
világ	2
arany	1
természet	1
transzcendentális jelenség	1
összetett (2 komponensű) forrástartományok:	
cselekvés – idő	2
cselekvés – isten	1

¹⁹⁴ Hasonlóan kidolgozott metaforikus nyelvi szerkezetre ezen felül csak negatív érzelmek konceptualizálása esetén találunk példát.

¹⁹⁵ bővebben ld. 49. o.

Változás konceptualizálása nagyrészt egy forrással történik írott nyelvi folklór szövegekben, mely források között kiemelt jelentőségű az 'út'.¹⁹⁶ A fogalom önmagában is a változás szimbóluma.

Kultúrspecifikus változatok azok a változást kifejező, két forrású metaforák, melyek a változást *idő, illetve transzcendenciális erő cselekvéseként* konceptualizálják.

Ok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

összetett (2 komponensű) forrástartomány:

szerencse – testrész	1
-----------------------------	----------

Események közül *ok* konceptualizálásával egy ízben találkozunk a folklór nyelvi anyagban. Az e tárgykörbe tartozó metafora *specifikus* módon jeleníti meg a szándékolt tartalmat. Kulturális változatként történő értelmezését a *szerencse*¹⁹⁷, mint forrásfogalom megjelenése indokolja.

Cselekvés és állapot egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

szimpla forrástartomány:

cselekvés	1
------------------	----------

összetett (2 komponensű) forrástartomány:

test – cselekvés	1
-------------------------	----------

Cselekvés és állapot egyidejű konceptualizálása a folklór nyelvi anyagban szignifikánsan cselekvés/ aktivitás kifejezésével történik. Az állapot komponens megjelenítése a cselekvésfogalmak szemantikai jellemzői által történik.

Állapot és ok egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

összetett (2 komponensű) forrástartományok:

cselekvés - transzcendentális jelenség	2
---	----------

Az állapotot és okot egyidejűleg konceptualizáló metaforák *kultúrspecifikus* változatok. A forrásként szolgáló fogalmak és állapotok beálltát előidéző okok kizárólag *etnikai többléttudással* értelmezhetők.

Idő kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

szimpla:

természet	2
------------------	----------

összetett (2 forrás):

cselekvés – idő	3
------------------------	----------

cselekvés - természet	2
------------------------------	----------

¹⁹⁶ bővebben ld. 27. o.

¹⁹⁷ A 'baxt' fogalmának magyarázatát a 44. oldalon közlöm.

Az időt konceptualizáló folklór metaforák az idő múlását szignifikánsan cselekvésként értelmezik. Az összetett forrású, e tárgykörbe tartozó metaforikus jelentésszerkezetek egyik része magával az idő múlásával konceptualizálja a fogalmat: azaz annak *lényegi* tulajdonságának hangsúlyozásával. Az átvitt értelmű kifejezések másik része a *természet aktivitásaként* értelmezi az entitást.

**Vágy kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban
szimpla:**

testrész	1
összetett (2 forrás):	
cselekvés - természeti jelenség (állat)	2
cselekvés – érzelem	1
cselekvés - szerencse (pénz, arany)	1
cselekvés – isten	1
összetett (3 forrás):	
isten (transzcendentális jelenség) - cselekvés - természet	2

A vágy konceptualizálása jellemzően két forrásfogalom segítségével történik, melyek közül az egyik minden esetben cselekvés. Pozitív jelentéstartalmú kifejezések esetén a másik komponens szemantikailag pozitív jelentéstartalmú szubsztancia, illetve a már hivatkozott, kultúrspecifikus fogalom, a *'baxt'*. Negatív jelentéstartalmú változás igényének megfogalmazása esetén az aktivitás mellé társuló fogalom az *átok*. További kulturális változatoknak azok a metaforák tekinthetők, melyek *állatok*, mint forrásfogalmak segítségével fejezik ki a szándékolt tartalmat.

Érzelem kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

Az érzelmek konceptualizálását a szomatikus és a külső megnyilvánulásokon keresztül többen „emocionális univerzáléknak” tartják (Lakoff 1987; Kövecses 1995: 181 - 96). Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy a testi és az emocionális viselkedés egymáshoz illesztése messzemenően kultúrdifferenciálnak tűnik (Geeraerts–Grondelaers 1991: 153 - 179). A metaforákban megjelenő *szándékolt jelentés* tekintetében az érzelmeket konceptualizáló nyelvi szerkezetek vizsgálata az elemzés során felszínre került *mentális tartalmak* ismertetésével lehetséges.

A pozitív érzelmek kidolgozottsága:

isten/ transzcendentális jelenség	2
cselekvés	1
arany	1
szív	1
összetett (2 forrás):	
cselekvés – testrész	7
cselekvés - isten/ transzcendentális	5

jelenség	
cselekvés – szív	2
cselekvés - anyagi javak	1

A *pozitív érzelmek* konceptualizálása részben egyszerű (egy komponensű) forrásfogalmakkal történik oláh cigány folklór metaforákban. A *transzcendentális tartalmak* hangsúlyosak. Összetett forrású metaforák esetén is megjelenik e tartalom a pozitív érzelmek konceptualizálása során.

A kvantitatív adatok azt mutatják, hogy a pozitív érzelmek kifejezése leggyakrabban *fizikai kontaktus* leírásával történik, ezen belül is szignifikánsan *orális*.

A negatív érzelmek kidolgozottsága:

Bañcerowski (2005: 204) szerint „a nyelv - és kultúrközösségek emocionális életének, ebben az embert és a társadalmat gyötrő, illetve pusztító negatív érzelmeknek a megismerése az emóciók nyelvi képeinek a rekonstruálásán keresztül lehetséges.”

szimpla források:

szív	4
cselekvés	3
természeti jelenségek	2
transzcendentális jelenség	1
halál	1

összetett (2 forrás):

cselekvés - test/testrész	4
cselekvés - isten/ transzcendentális jelenség	3
cselekvés – természet	2
cselekvés – szív	1
cselekvés – érzelem	1

összetett (3 forrás):

isten/ transzcendentális jelenség - cselekvés - anya	3
--	---

összetett (4 forrás):

anya - állapot - cselekvés - világ	1
------------------------------------	---

A *negatív érzelmek* konceptualizálásának adatai azt mutatják, hogy mennyiségében nagyobb számban fordul elő céltartományként, mint a pozitív érzelmek. Kvalitatív szempontból megállapíthatjuk, hogy az elutasító emóciók egy komponensű és két forrású forrásfogalmakkal *ugyanolyan arányban* kerülnek kifejezésre. Kidolgozottságuk további jelzés értékű adata, hogy konceptualizálásuk során előfordul három, illetve négy forrásfogalom egyidejű megjelenése.

A forrástartományok szemantikai szempontból sokrétűek. Az egy komponensű forrásfogalmak közül a 'szív' megjelenése mennyiségében a leginkább meghatározó. Véleményem szerint az a jelenség, hogy az érzelmek konceptualizálása esetén a 'szív'

szervvel szignifikánsan negatív emóciók kifejezése történik; specifikus. További hangsúlyos forrástartalom a cselekvés: az aktivitás általában a negatív érzelem *mélységét és intenzitását* hivatott kifejezni. A *halál* és a negatív jelentéstartalmú *természetfeletti tartalom* megjelenése elutasító emocionális céltartalmak konceptualizálása során a szándékolt jelentés *tartósságának* kifejezésében tölt be szerepet.

Az két forrású kifejezések adatai azt mutatják, hogy – a pozitív érzelmek kifejezéséhez hasonlóan – kiemelt jelentőségű a *fizikai kontaktus*. Szintén hangsúlyos a *transzcendentális szubsztanciák* aktivitásával történő konceptualizáció. A természeti tartalmú forrásfogalmak megjelenése univerzális jelenség.

A három, illetve négy forrású kifejezések közös, véleményem szerint *kultúrspecifikus* sajátossága az 'anya' beemelése a metaforikus konceptualizációba.

A metaforikus konceptualizációban a negatív érzelmek a leginkább kidolgozottak.

Erkölcsh kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

szimpla:

testrész (száj)	2
természeti jelenség (állat)	1

összetett (2 forrás):

cselekvés – isten	3
cselekvés - testrész (száj)	2
cselekvés – érzelem	1

Vizsgált folklór korpusz adatai arra utalnak, hogy az oláh cigány etikai rendszernek hangsúlyos *verbális* aspektusa van: a 'száj', mint forrásfogalom négy ízben jelenik adott nyelvi anyag keretein belül; két esetben egyszerű forrásként, két példa elemzése során összetett forrás egyik komponenseként.

Az összetett forrású metaforák vizsgálata arra enged következtetni, hogy az oláh cigány etikai rendszerben az erkölcs részben *természetfeletti* erőből eredeztethető. Másfelől – tekintve, hogy egy összetett forrású metafora emocionális aktivitásra utal – az erkölcsi tartalmaknak *érzelmi* aspektusa is kimutatható.

Halál kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

szimpla:

halál	1
cselekvés (evés)	1

összetett (2 forrás):

cselekvés – természet	2
cselekvés - transzcendentális jelenség	1
cselekvés – test	1

összetett (3 forrás):

természet - cselekvés - testrész	1
----------------------------------	---

A folklór korpusz adatai szerint a halál autentikus írott nyelvi szövegekben *természet vagy isten cselekvése* formában konceptualizálódik. Kifejezésében továbbá nagy szerepet kapnak olyan testrészek, melyek az emberi lét *fizikai és lelki* alapjait szimbolizálják.

Gondolat kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

összetett (2 forrás):

cselekvés - természeti jelenség (szél)	2
cselekvés - transzcendentális jelenség	1
cselekvés – testrész	1

A mentális tartalmak kifejezése komplex források segítségével történik a folklór anyagban, melyeknek egyik komponense minden esetben *cselekvés/ aktivitás*. A konceptualizációban „rész vevő” másik komponens jellemzően a ’szél’, mely fogalom lényegi tulajdonsága a mobilitás. Kognitív szempontból a mentális tartalmak konceptualizálása *a gondolat cselekvés* ekvivalenciával írható le.

Emberi kapcsolatok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

természeti jelenség	2
arany	1

Az emberi kapcsolatokat konceptualizáló folklór metaforák kidolgozottságának adatai szerint az oláh cigány folklórban a társas érintkezés szimbólumai a természet és az arany.

Beszéd kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

összetett (2 forrás):

cselekvés - beszéd	6
---------------------------	----------

A beszéd kommunikációs aktusa mindkét esetben *cselekvés- beszéd* összetett forrás segítségével jelenik meg a folklór korpuszban. Kognitív szempontból ez a jelenség arra utal, hogy a beszéd – amennyiben átvitt értelemben konceptualizálódik – minden esetben valamilyen aktivitással társul. Véleményem szerint az a jelenség az illokúciós aktusok szerepét hangsúlyozza.¹⁹⁸

Összetett céltartományok kidolgozottsága folklór szövegekben

Állapot és érzelem egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

szimpla:

isten	1
--------------	----------

összetett (2 forrás):

cselekvés - természet/ természeti jelenség	2
cselekvés - lélek	1

¹⁹⁸ Ez a megállapítás hipotetikus, helytállóságát elsősorban beszélt nyelvi kutatás igazolhatja.

cselekvés - érzelem	1
cselevés - testrész	1

Állapot és érzelem egyidejű konceptualizálása kvalitatív szempontból komplex módon történik a folklór nyelvi anyagban.

Az egy komponensű, *transzcendentális* forrású metafora minőségileg pozitív *érzelmi állapotot* fejez ki. Szignifikánsan azonban az e tárgykörbe tartozó nyelvi szerkezetek – a szándékolt jelentés minőségét illetően – *negatív előjelűek*. A konceptualizációban megjelenő források univerzálisak, ám az egyes fogalmak *specifikus*¹⁹⁹ egymás mellé rendelése okán ezen metaforák *kulturális változatok*.

Állapot, ok és halál egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

összetett (2 forrás):

halál – állapot	1
cselekvés – természet	1

Az e tárgykörbe tartozó metaforák *a halál állapotának specifikus leírásai*. A halál szó szerinti vagy – 'cselekvés- természet' forrás esetén – átvitt értelmű kifejezésével egyidejűleg leírja magát az állapotot és tényszerűen utal az okára is.

Állapot, cselekvés és élet egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforákban

összetett (2 forrás):

cselekvés – természet	1
-----------------------	---

A állapot - cselekvés - élet céltartományú metafora több rétegű, autentikus kifejezése olyan tartalmaknak, melyek *élet* keletkezését univerzális források segítségével írják le. A benne szereplő további források folklór szövegek gyakori motívumai, ám nem tekinthetők kultúrspecifikusoknak.

7.2.2. A céltartományok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

Az oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforák forrástartományainak vizsgálata során – a 4. fejezet elméleti megközelítéseit²⁰⁰ kiindulópontként alkalmazva – legfontosabb kutatási kérdéseink a következők: 1. Az irodalmi metaforák kidolgozottabbak-e az írott nyelvi folklór metaforáknál – illeszkedve Nowotny (1965:72) és Lodge (1977) kutatási eredményeihez?

¹⁹⁹ Megítélésem szerint a metaforákban szereplő forrásfogalmak egymástól távol helyezkednek el a mentális térben.

²⁰⁰ ld. 82- 83. o.

Erkölcshidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

Ebben a fejezetrészen a bibliai és költői metaforák mennyiségi és minőségi jellemzőit *együttessen* ismertetem. A 4. fejezet elemzési módszerével ellentétben e helyütt azon okból nem választom külön a két forrásanyagot, mert véleményem szerint a *közvetítési kívánt tartalom* hordozza a legfontosabb információkat a metaforikus konceptualizáció természetét illetően, függetlenül a forrásanyagoktól.

szimpla:

természeti jelenségek	7
virág	1
lélek	1
föld	1
fa	1
nap	1
csillag	1
tűz	1
testrész	3
Isten (transzcendentális jelenség)	2

összetett (2 forrás):

természet - cselekvés	2
természet - szerencse	1
test - erkölcs	1
élet - halál	1
élet - út	1
szív - gondolat	1

összetett (3 forrás):

cselekvés - testrész - arany	1
cselekvés - testrész - beszéd	1
cselekvés - test - vér	1
transzcendentális jelenség - rokoni kapcsolat - beszéd	1
transzcendentális jelenség - cselekvés - vér	1
transzcendentális jelenség - cselekvés - ész	1

Az etikai tartalmakat kifejező irodalmi metaforák adatai azt mutatják, hogy kvantitatív szempontból az *etikai tartalmak konceptualizálása fordul elő a legnagyobb számban oláh cigány irodalmi szövegekben*. A mennyiségi adatok ömögükben is azt mutatják, hogy az etikai tartalmak közvetítése az oláh cigány írott nyelvi kultúrában *hangsúlyos*. A metaforikus jelentésszerkezetek kidolgozottsága tekintetében legfontosabb célunk annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a konceptualizációban megjelenő forrásfogalmak szemantikai jellemzőit és egymás mellé rendelésüket illetően *univerzális vagy specifikus* jelenséggel állunk- e szemben?

Amennyiben az etikai tartalom egy forrásfogalom segítségével történik, úgy a szándékolt tartalom *univerzális természeti tartalmak* által konceptualizálódik. Ezek a forrásfogalmak jelentéstani szempontból sokrétűek, előfordulásuk egyenletes.

Az összetett forrásokkal történő konceptualizáció az egyszerű forrásokkal való megjelenítéssel szinte azonos számban fordul elő, azonban ezekben a metaforákban nem találhatók természeti tartalmakra való utalások. A két forrású kifejezések esetén ezek helyét jellemzően *elvont fogalmak (szerencse, halál, erkölcs, gondolat) veszik át a metaforikus konceptualizációban.*

A három forrású kifejezések sajátossága a *cselekvés* megjelenése a metaforikus konceptualizációban. Ez az aktivitás jellemzően szakrális/ természetfeletti entitással áll összefüggésben: 1. transzcendentális erőből származik, 2. szakrális jelentéstöbblettel rendelkező fogalom a jelentésszerkezet alanyának jelzője vagy tárgya.

A bibliai eredetű metaforák *egyetemes*, a zsidó - keresztény kultúrkörben általános és univerzális források segítségével konceptualizálják a szándékolt etikai természetű mondanivalót.

Az etikai tartalmakat konceptualizáló szépirodalmi metaforák *kultúrspecifikus* jellemzői: 1. az arany beemelése a metaforikus konceptualizációba, 2. az út fogalmának *kulturális többlettartalommal* való megjelenése 3. szerencse (*baxt*) etnikus fogalom, mint forrástartomány jelenléte az erkölcsi tartalmak konceptualizációjában.

Események kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

Az állapotok kidolgozottsága:

Az állapotok kifejezése esetén az irodalmi korpuszban a következő **forrástartományok** megjelenésével találkozunk:

természeti jelenségek	6
csillag	2
nappal – éjszaka	1
nap	1
föld- kő	2
rendőr	2
vér	2
isten	1
szív	1
ész	1

összetett (2 forrás):

cselekvés – szív	1
cselekvés - természet	2
cselekvés - testrész	1

Kvalitatív szempontból megállapíthatjuk, hogy az irodalmi korpuszban az állapotok konceptualizálása – hasonlóan az írott nyelvi folklór szövegek ez irányú adataihoz – *változatos és sokrétű.* Ezen kvalitatív természetű megállapításból azonban véleményem szerint nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket a metaforikus konceptualizációt illetően a specifikumok vonatkozásában. Véleményem szerint ez a jelenség a költői nyelvhasználatra vonatkozóan *univerzális* sajátosság, illeszkedve Lodge (1977) azon megállapításához, miszerint az irodalmi nyelv metaforikusabb, mint a nem irodalmi nyelv.

A természeti jelenségek forrásként való megjelenése hangsúlyos. Az e fogalomkörön kívül elhelyezkedő további univerzális forrásfogalmak között *a számarányokat tekintve* kiemelt jelentőségű a *vér.*

Kultúrspecifikus változatoknak azok a metaforák értékelhetők, melyekben a rendőr, mint autoritás- személy forrásfogalomként jelenik meg az állapotok kidolgozása esetén.

Az összetett forrású jelentésszerkezetek univerzális természeti és humán tartalmak aktivitásaként értelmezik a különféle állapotokat.

Jelen dolgozat korpuszának adatai azt mutatják, hogy az oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi nyelvben az állapotok konceptualizálása *univerzális és specifikus* módon egyaránt történik. A két metódus előfordulásának gyakorisága nem mutat szignifikáns különbséget.

Változás kidolgozottsága:

szimpla:

természeti jelenségek	3
szél	1
virág	1
tűz	1
szív	1
testrész	1

összetett (2 forrás):

cselekvés - gondolat	1
-----------------------------	----------

Változás konceptualizálása – a folklór nyelvi anyag adataihoz hasonlóan – jellemzően egy forrásfogalom segítségével történik az irodalmi korpuszban. A szándékolt jelentés megjelenítésében szereplő kifejezés között hangsúlyosak a *természeti tartalmak*.

A *cselekvés - gondolat* összetett forrású metafora megítélésem szerint a változás *mentális* aspektusára utal.

Érzelem kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

A pozitív érzelmek kidolgozottsága:

szimpla:

természeti jelenségek	2
nap	1
szél	1

összetett (2 forrás):

szív - cselekvés	4
szív - arany	1

A pozitív érzelmek konceptualizálása az oláh cigány irodalmi nyelvben jellemzően *univerzális* forrásfogalmak segítségével történik. Szimpla források esetén általános természeti tartalmak megjelenésével történik a szándékolt jelentés kifejezése. Az összetett célfogalmú metaforák jellemzően a *szív* fogalmának valamely *aktivitással* történő szintézisével konceptualizálják a pozitív érzelmeket.

A negatív érzelmek kidolgozottsága:

szimpla:

transzcendentális jelenség	1
szív	1

összetett (3 forrás):

cselekvés - szív - érzelem	2
cselekvés - szív - természeti jelenség	1

Kvalitatív szempontból a negatív érzelmek konceptualizálásának igénye némileg mérsékeltebb, mint a pozitív érzelmek kifejezésének szándéka. A kétféle minőségű céltartomány között *minőségi* szempontból mutatható ki érdemleges különbözőség a kidolgozottság tekintetében. A folklór korpusz adataihoz hasonlóan a szépirodalmi anyagban is – az emóciók konceptualizálásának tárgykörénél maradvá²⁰¹ – a *negatív érzelmek kidolgozottabbak*, mint az elfogadó/ pozitív érzelmek.

Gondolat kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban szimpla

évszak	1
növény	1

A mentális tartalmak konceptualizálása az irodalmi nyelvben mennyiségileg csekély számban fordul elő, különösen a folklór nyelvi anyag hasonló célfogalmú kifejezésének adataihoz viszonyítva. Az e tárgykörbe tartozó kifejezések a céltartalom megjelenítésének szándéka során *természeti tartalmakkal* kapcsolatos tapasztalatokból merítenek.

Vágy kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban szimpla:

növény	1
szív	1

összetett (2 forrás):

természet - vágy	1
út - szerencse	1

összetett (3 forrás):

természet - cselekvés - test	1
------------------------------	---

A vágy, mint céltartomány mennyiségi szempontból elmarad a folklór korpusz adataitól, ám szignifikáns különbséget nem mutat. Kidolgozottság tekintetében – a folklór nyelvi anyag ide vágó adataihoz képest – az aktivitás komponens háttérbe szorul. Az 'út-szerencse' összetett forrású metafora *kulturális változat*: az *út* kifejezés részben, illetve a *szerencse (baxt)* fogalom kifejezetten *etnikai jelentéstartalmú* értelmezése okán. A három forrású irodalmi metafora szexuális vágyat jelenít meg.

²⁰¹ A céltartományok teljes skálájára vonatkozóan irodalmi szövegekben az etikai tartalmak a leginkább kidolgozottabbak.

Emberi kapcsolatok kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban **szimpla:**

virág	1
út	1

összetett (2 forrás):

természet - transzcendentális jelenség	1
---	----------

Az *út*, mint etnikai többlettartalommal rendelkező fogalom megjelenése *kultúrspecifikus jelenség* az emberi kapcsolatok szépirodalmi korpuszban való kifejezése esetén. A metaforikus konceptualizációban megjelenő további tartalmak (természeti, illetve transzcendentális fogalmak) az *univerzális humán tapasztalatok és szakrális elméletek* körébe tartoznak.

Vallás kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

szimpla:

világ	1
természet	1

A vallás, mint céltartomány kizárólag az irodalmi korpuszban bukkan fel. Érdekessége ezeknek a metaforáknak, hogy szépirodalmi anyag keretein belül történt az azonosításuk.²⁰² A szakralitás konceptualizálása a *világ* entitás és *természeti* tartalom segítségével történik.

Kommunikáció kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

összetett (2 forrás):

cselekvés - drót	1
-------------------------	----------

A kommunikáció, mint célfogalom szintén irodalmi szövegek sajátja. *Forrásfogalmaikat* illetően viszont *kultúrspecifikusak*. A 'drót', mint kommunikációs csatorna specifikus elem ezekben a nyelvi szerkezetekben. Az oláh cigány köznyelvben köznyelvben a „verni a drótot” szó szerkezet a telefonálás kommunikációs aktusát jelöli.

Etnikai tudat kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

szimpla:

természet	1
------------------	----------

összetett (2 forrás):

cselekvés - testrész	1
-----------------------------	----------

Az etnikai tudat a harmadik olyan céltartalom, amely csak irodalmi szövegekben volt azonosítható. Ennek a célfogalomnak az indirekt kifejezése *univerzális humán és természeti tapasztalatok* felhasználásával történik.

²⁰² Biblia - fordítások szövegeiben a vallás, mint célfogalom konceptualizálásával nem találkozunk.

Összetett céltartományok kidolgozottsága irodalmi szövegekben

Állapot és érzelem egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

szimpla:

szél	1
út	1

összetett (2 forrás):

cselekvés - érzelem	4
cselekvés - testrész	2
cselekvés - idő	2
cselekvés - szív	1
cselekvés - élet	1
cselekvés - lélek	1
cselekvés - természet	1
természet - test	1

összetett (3 forrás):

természet - test - cselekvés	1
------------------------------	---

Az összetett céltartományú metaforák mennyiségileg legkiterjedtebb csoportját azok a jelentésszerkezetek alkotják, amelyek *állapotot és érzelmet* jelenítenek meg egyidejűleg.

A szimpla forrású kifejezések közös sajátossága a *mobilitás/ perspektivitás*.

Az összetett forrású kifejezésekben az *aktivitás* szignifikánsan jelen van. A konceptualizációban szereplő másik komponens univerzális tapasztalatot tükröz.

Az e tárgykörbe tartozó, összetett forrású metaforák esetében a konceptualizációban az *aktivitás* szignifikánsan emocionális tartalommal hozható összefüggésbe.

A két forrású metaforáknak egyik jellemző csoportját azok a kifejezések alkotják, melyekben a cselekvés tárgya vagy alanyaként *elvont fogalmak (idő, élet, lélek)* szerepelnek.

Az összetett forrású további kifejezések *univerzális humán és természeti tapasztalatok (emberi test/ testrész, illetve az élővilággal kapcsolatos egyetemes tudás)* felhasználásával konceptualizálják a komplex szándékolt jelentést.

Állapot és etnikai tudat egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

szimpla:

út	2
----	---

összetett (2 forrás):

állat - cselekvés	4
-------------------	---

Az e tárgykörbe tartozó metaforák az identitás kifejezésén túl átvitt értelmű utalásokat tartalmaznak az oláh cigány népcsoport *aktuális etnopszichológiai helyzetére/ sajátosságaira*.

Amíg az identitás egy forrásfogalommal történő kifejezése univerzális humán és természeti tapasztalatokon alapult, addig a bővített céltartományú jelentésszerkezetek *jellemzően állatok viselkedésformáinak attribútumai* segítségével fejezik ki a szándékolt tartalmat.

Erkölc és érzelem egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

összetett (2 forrás):

arany - testrészt	1
cselekvés - érzelem	1

összetett (3 forrás):

cselekvés - rokoni kapcsolat - szív	1
--	----------

Az etikai és emocionális tartalmak egyidejű kifejezése több rétegű források által történik a metaforikus konceptualizációban. erkölcsről való gondolkodás *kultúrspecifikus aspektusait mutatják*.

Erkölc és gondolat egyidejű konceptualizálásának kidolgozottsága oláh cigány (vlax gypsy) irodalmi metaforákban

összetett (2 forrás):

beszéd - természeti jelenség	1
-------------------------------------	----------

Etikai és mentális tartalmak egyidejű kifejezésére egy példát találunk az oláh cigány irodalmi szövegek metaforáiban. Ez a jelentésszerkezet a *beszéd* képességének *univerzális természeti tartalommal* való szinkron megjelenésével konceptualizálja a szándékolt jelentést.

8. FEJEZET

METAFORIZÁCIÓS ÉS METONIMIKUS FOLYAMATOK

8.1. A metaforikus és metonimikus „merítés” sajátosságai oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metaforákban

8.1.1. A metaforikus konceptualizációban felhasznált tapasztalatok szemantikai jellemzői oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metaforákban

A dolgozat felépítését követve a metaforikus folyamatok bemutatását a forrásfogalmak jellemzőinek összefoglalásával kezdem.

Mind a folklór -, mind az irodalmi szövegekben a *természeti tartalom* a leggyakrabban előforduló forrás a metaforikus konceptualizációban. Amíg azonban a folklór szövegekben más források is előfordulnak közel hasonló gyakorisággal, addig az irodalmi eredetű metaforákban a természeti tapasztalatok forrásként való megjelenése az átvitt értelmű kifejezésekben jellemzően magas: 64 %. Megítélésem szerint ez a mennyiségi mutató irodalmi szövegek sajátosságának tekinthető, ám nem zárható ki, hogy a természettel kapcsolatos tapasztalatok ilyen arányú megjelenése a metaforikus konceptualizációban kultúrspecifikus.²⁰³

A metaforikus konceptualizációban előforduló egyéb források nem mutatnak jellemző vonásokat sem a folklór eredetű, sem pedig az irodalmi szövegekben, a mennyiségi adatok további vizsgálata azonban szolgáltat adatokat a megismerést illetően.

Folklór eredetű szövegekben a természeti tartalmakat a természetfeletti jelenségek követik – egyszerű, azaz egy komponensű források esetén. (A két fogalomkör előfordulásának gyakorisága azonban nem mutat jelzésértékű különbséget.) Autentikus szövegek esetében a két leggyakrabban előforduló fogalomkör jelenléte és mennyiségi adatai nem meglepőek; véleményem szerint más nyelvek folklór szövegeinek ilyen irányú vizsgálatai is nagy valószínűséggel hasonló adatokat mutatnának. Tartalmi szempontból az *átok*, mint transzcendens fogalom azonban *kultúrspecifikus*; ilyen módon a kifejezés is, amelyben szerepel.

Folklór szövegek esetében a metaforikus konceptualizációba harmadikként leggyakrabban beemelt tartalom az aktivitás. A *cselekvés*, mint forrástartomány univerzális, azonban az oláh cigány '*cselekvés*' forrású folklór metaforákban az egyes tartalmi elemek egyidejű megjelenése, illetve sajátos összekapcsolása a metaforikus konceptualizációban *kultúrspecifikus* jellegzetességeket mutat.

Az '*emberi test*' forrásként való megjelenése autentikus szövegekben szemantikai szempontból a '*cselekvés*' forrású metaforikus jelentésszerkezetekéhez hasonló: az univerzális forrás etnikai többletjelentéssel bővül az egyes elemek *specifikus összekapcsolása révén*.

A '*világ*', mint forrástartomány folklór szövegekben minden bizonnyal univerzális, hiszen a természeti és társadalmi környezet alapvető emberi tapasztalat. Egyes oláh cigány nyelvű példákat kulturális változatoknak tekinthetünk (pl. azokat a kifejezéseket, amelyekben a '*szerecsse*' fogalma a '*világ*' szubsztanciájával egyidejűleg jelenik meg), ám ezzel együtt megállapíthatjuk, hogy a '*világ*' forrásfogalmú oláh cigány metaforák alapvetően *univerzálisak* – folklór eredetű szövegek keretei között maradványosan.

²⁰³ Ennek a kérdésnek a megválaszolására hasonló volumenű beszélt nyelvi korpusz ilyen irányú vizsgálata adhat adekvát választ.

Mennyiségi szempontból utóbbi két csoportéval azonos, minőségükben azonban más jellegzetességeket mutatnak az 'út' és az 'arany' forrású oláh cigány folklór metaforák. Mindkét csoport esetében alapvetően univerzális forrásokkal állunk szemben, megjelenésük és szerepük a metaforikus konceptualizációban két specifikus vonást mutat: 1. megítélésem szerint forrásként való megjelenésük aránya magas, 2. kulturális többlettartalmuk abból adódik, hogy *hangsúlyossá teszik a szándékolt jelentést*.

Hasonlóképpen értelmezhetők a 'szív' és 'vér' forrású folklór metaforák: alapvetően univerzálisak, ám egyes példák kultúrspecifikus vonásokat mutatnak, melyek abban állnak, hogy e források szerepe a konceptualizációban a szándékolt jelentés mélységének és/ vagy intenzitásának kifejezése.

A 'halál' forrású folklór metaforák szintén jellemzően univerzálisak; egyes példák megítélésem szerint abban mutatnak *specifikus* vonásokat, hogy sajátos módon emelnek be a metaforikus konceptualizációba – a 'halál' fogalmával egyidejűleg – emocionális (pl. félelem, szégyen), illetve mentális (pl. beszéd) jelentéstartalmú fogalmakat.

Amint azt fentebb megállapítottuk, az irodalmi eredetű metaforákban a természeti tapasztalatok forrásként való megjelenése jellemzően magas: 64 %. Minőségi - tartalmi szempontból megállapíthatjuk, hogy a természeti tapasztalatok felhasználása a metaforikus konceptualizációban *sokrétű*. Megítélésem szerint mindkét jellemző vonás a költői nyelvhasználat sajátosságának tekinthető, tehát a 'természeti' forrású oláh cigány irodalmi metaforák univerzálisak.

Véleményem szerint ugyanez a megállapítás helytálló az 'emberi test' forrású irodalmi metaforákra, amelyek a jellemzően magas számú természeti tartalmakat követik a metaforikus konceptualizációban – mennyiségi szempontból. Ezeknek a kifejezéseknek az esetében a szándékolt jelentés – miként a forrásfogalom maga – *univerzális*.

A 'szív', mint forrástartomány számos kultúrában az érzelmek kifejezésére használatos a metaforikus konceptualizációban. Ez a sajátosság jellemzi az oláh cigány irodalmi metaforákat, amelyek ebben a tekintetben nem mutatnak specifikus vonásokat.

Árnyaltabb képet mutatnak viszont azok az irodalmi metaforák, amelyeknek forrásfogalma az 'út'. A fogalom az azonosított hat kifejezés közül négyben birtokos -, vagy határozói szerkezetben szerepel. Megítélésem szerint ez a jelenség kognitív szempontból *pozitív viszonyulást*, bizonyos esetekben *azonosulást* fejez ki. Találhatók az irodalmi anyagban olyan 'út' forrású metaforák, amelyek univerzálisak, ám nagyobb hányaduk – jelen korpusz adatai szerint mintegy kétharmad részük – *etnikai többlettartalommal* bír.

Hasonlóképpen mutatnak *kultúrspecifikus* vonásokat bizonyos transzcendentális forrású irodalmi metaforák. Sajátosságukat az adja, hogy 1. etnikus jelentéstartalmú kifejezéseket (pl. pusztulat) emelnek be a metaforikus konceptualizációba, 2. a szegénység élményét összekapcsolják a transzcendenciával.

Kidolgozottság tekintetében az azonosított folklór metaforák 62% összetett forrású.

Folklór eredetű metaforák esetén a két komponensű források egyike jellemzően cselekvés, tehát ezek a kifejezések fogalmak, motívumok aktivitásának leírásával fejezik ki a szándékolt jelentést. Ezen szubsztanciák közül a leggyakrabban – ám nem jellemzően magas számban – megjelenő tartalom a *transzcendencia*. Az e tárgykörbe tartozó metaforák tartalmilag nagyfokú változatosságot mutatnak. Vannak közöttük olyan kifejezések, amelyek univerzálisnak tekinthetők. Bizonyos kifejezések *kulturális változatok*, elsősorban azok, amelyekben az oláh cigány retorikában többletjelentéssel bíró univerzális fogalmak szerepelnek: pl. szerencse, boldogság, álm. Kizárólagosan a romani nyelvben fordulnak elő

azok a metaforák, amelyekben etnikai többlettudás nélkül nem értelmezhető fogalmak (pl. prikezhija)²⁰⁴ szerepelnek.

Az összetett forrású metaforák között az előbbi csoportot azok a metaforák követik mennyiségi szempontból, amelyekben *emberi test/ testrész* aktivitásának kifejezésével konceptualizálódik a szándékolt jelentés. (Az előfordulás gyakorisága ezek esetében sem jelzés értékű.) Tartalmi elemeiket tekintve azonban ezek a metaforák jellemzően *kulturális változatok*. Specifikus jellegüket az adja, hogy 1. a tartalmi elemek egymáshoz rendelése új vagy árnyalt jelentést hoz létre, 2. hangsúlyos a '*száj*' jelenléte egyéb testrészekhez viszonyítva.

A '*cselekvés - természet*' összetett forrású folklór metaforák alapvetően univerzálisak, de találhatóak közöttük olyan kifejezések, amelyek kulturális változatoknak tekinthetők. Ezen specifikus metaforák jellegzetességét az adja, hogy olyan fogalmak szerepelnek bennük, amelyeknek az oláh cigány folklórban szimbolikus többletjelentése ismert (pl. fehér kígyó)²⁰⁵.

Mennyiségi szempontból a fenti csoportot azok a metaforák követik, amelyek *idő aktivitásával* fejezik ki a szándékolt jelentést. Véleményem szerint a '*cselekvés - idő*' forrású folklór metaforák *univerzális folklór metaforák*, többnyire komponálás eszközével fejezik ki a szándékolt jelentést és jellemzően *változást* konceptualizálnak.

A '*cselekvés - szív*' forrású metaforák univerzálisak: a *szív* számos kultúrában az érzelmek kifejezésére használatos a metaforikus konceptualizációban. Specifikus vonásokat mutatnak nézetem szerint azok a kifejezések, amelyekben a '*nyal*', '*csókol*' igék formájában megjelenik az oralitás.

Azok a folklór eredetű metaforák, amelyeknek forrása '*cselekvés - érzelem*' alapvetően univerzálisak. Kultúrspecifikus árnyalataikat az a szemantikai jellegzetesség adja, hogy a bennük szereplő, érzelmeket kifejező fogalmak, illetve cselekvő igék összekapcsolása *kiterjedtebbé* teszi a szándékolt jelentést az univerzális változatokhoz viszonyítva.

A '*baxt*' (szerencse) kultúrspecifikus jelentéstartalma okán²⁰⁶ azok a metaforák, amelyekben a fogalom szerepel, etnikai többletjelentéssel bírnak. A '*szerencse - testrész*' és a '*szerencse - rokon kapcsolat*' forrású metaforikus kifejezések tulajdonképpen univerzális folklór metaforák, a konceptualizációban azonban jelentésük módosul.

A három forrásfogalmú folklór metaforák közös jellemzője, hogy a bennük azonosított források valamelyike (átok, szerencse, kígyó) etnikai (többlet)jelentésű. Ilyen módon a teljes kifejezések is mutatnak bizonyos fokú specifikumot a metaforikus konceptualizációban.

A leginkább összetettek azok a metaforák, amelyek négy forrás egyidejű használatával fejezik ki a szándékolt jelentést. Véleményem szerint ezek a kifejezések inkább szürreálisak, mint etnikusak; bár kétségtelen, hogy ez a megállapítás is fontos információ lehet a megismerést illetően.

Irodalmi szövegekben az összetett forrású metaforák aránya 47% . Ezekben a kifejezésekben az aktivitás jellemzően természeti tartalommal, illetve az emberi testtel kapcsolódik össze a metaforikus konceptualizációban. Tartalmukban nem mutatnak speciális vonásokat: egyetemes tapasztalatok felhasználásával alkotott univerzális irodalmi metaforák.

A '*cselekvés - érzelem*' forrású kifejezések specifikus vonása az, hogy a metaforikus konceptualizációba „beemelt” érzelem jellemzően (jelen korpuszban kizárólagosan) a '*briga*' (bánat). Egyéb szemantikai jellemzőiket tekintve az e tárgykörbe tartozó metaforák univerzálisak.

²⁰⁴ A fogalom leírását ld. a 44. oldalon.

²⁰⁵ A fogalomhoz köthető szimbolikát ld. a 41. oldalon.

²⁰⁶ ld. 44. o.

Sajátosak azonban azok az átvitt értelmű kifejezések, amelyek különböző állatfajok viselkedésformáinak és a kifejezésekben szereplő igék szemantikai jellemzőinek együttes felhasználásával konceptualizálják a szándékolt tartalmat, egyúttal új jelentéseket hoznak létre. Ezek a kifejezések az oláh cigány népcsoport társadalmi és etnopszichológiai állapotát olyan módon írják le, hogy a bennük szereplő szemantikai elemeket összekapcsolják a mentális térben.

A '*cselekvés - szív*' összetett forrású irodalmi metaforák univerzálisak: tartalmukban és értelmezésükben nem térnek el egyéb nyelvek költői/ szépirodalmi szövegeitől.

Az egyéb cselekvés komponensű összetett forrású metaforák közül univerzálisak azok a kifejezések, amelyeknek másik forrása *gondolat*, illetve *élet*. Kultúrspecifikusak viszont azok az átvitt értelmű jelentésszerkezetek, amelyekben az aktivitáson túl etikai tartalom (törvény, becsület) és a már tárgyalt szerencse (*baxt*) jelenik meg a metaforikus konceptualizációban. A három fogalom önmagában is etnikai többletjelentéssel bír.

A természet komponensű, összetett forrású irodalmi metaforák jellemzően univerzálisak: sem a konceptualizációban „részt vevő” fogalmak, sem pedig azok egymással való kapcsolata nem mutat specifikus vonásokat. Mindössze egy kifejezés – melynek másik forrása a szerencse (*baxt*) – tekinthető kulturális változatnak, mivel a kifejezés etnikai többletjelentése „átkerül” a teljes metaforikus jelentésszerkezetbe is.

Az irodalmi korpuszban azonosított, két forrású metaforák közül univerzálisak azok a példák, amelyeknek egyik forrása '*szív*', '*test/ testrész*' és '*élet*'. Ennek a jelenségnek minden bizonnyal az az oka, hogy a kifejezésekben szereplő fogalmak jelentéstartalma, illetve a hozzájuk kapcsolódó tapasztalatok egyetemesek.

A leginkább kidolgozott, három forrású irodalmi metaforák alapvetően univerzálisak. Közülük azok a kifejezések mutatnak kulturális változatok irányába, amelyeknek forrásai között szerepel az *arany-* (*somnakuno*) melléknév és az *átok* (*armaj*), illetve *út* (*drom*) főnevek. Ezek a kifejezések árnyalják a jelentést, ám specifikumoknak véleményem szerint mégsem nevezhetőek egyértelműen, mert a konceptualizációban „részt vevő” egyéb források a legalapvetőbb emberi tapasztalatok körébe tartoznak és az említett kifejezések nem módosítják olyan mértékben a jelentést, hogy a metafora értelmezéséhez többlettudásra lenne szükség.

8.1.2. A közvetítő entitások szemantikai jellemzői oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metonímiákban

A metonímiák esetén a *közvetítő entitások* hasonló szerepet töltenek be konceptualizációban, mint a metaforák forrástartományai. Kognitív szempontból tehát ezek feltérképezése is fontos információkat hordoz.

A **folklór korpuszban** a közvetítő entitások jelentéstani szempontból viszonylag széles skálán mozognak és három jellemző csoportot alkotnak:

1. eszközök: 'kés' (*shuri*) és 'kard' (*xanro*)

Ezek a kifejezések *erőszakos cselekvést helyettesítenek* a metonimikus kifejezésekben.

2. testrészek: 'csont' (*kokalo*) és 'szem' (*jakh*)

A folklór eredetű metonimikus jelentésszerkezetekben az emberi lét két alapvető – fizikai és mentális – aspektusa jelenik meg közvetítő entitás formájában. Az *embert*, mint célentitást helyettesítik.

3. a társadalmi szerveződés alapegységei: 'falu' (*gav*) és 'ország' (*them*)

A metonimikus kifejezésekben fenti fogalmak magát a *társadalmat* helyettesítik.

Autentikus szövegek metonimikus kifejezéseinek közvetítő entitásai az ember lét (bizonyos értelemben az emberré válás) alapvető és univerzális *fizikai, funkcionális és szociális* tapasztalatait tükrözik. Ez a nyelvi jelenség – folklór szövegek keretei között – nagy valószínűséggel egyetemes. Megítélésem szerint az eszközök közül a 'kés' és a 'kard' kizárólagos megjelenése, illetve a testrészek közül a 'csont' jellemző mennyiségi túlsúlya *kultúrspecifikus*.

Az **irodalmi eredetű metonímiákban** a közvetítő entítások kizárólag **fémek**, illetve abból készült tárgyak:

a./ **kés** (*shuri*)

Ez az eszköz erőszakos cselekvés *erőszakos cselekvést helyettesít* – csakúgy, mint a folklór eredetű metonímiákban.

b./ **drót** (*sirma*)

Fenti eszköz a *kommunikáció* céltitítás kifejezésére szolgál. Az információátadásnak ez a fajta interpretálása specifikus nyelvi jelenség.²⁰⁷

c./ **vas** (*sastri*, nomen substantivum); illetve vas-, vashól való (*sastruno- nyi- e*, nomen adiectivum)

A *fogva tartás/ akadályozottság* jut kifejezésre a vas (*sastri*, nomen substantivum); illetve vas-, vashól való (*sastruno- nyi- e*, nomen adiectivum) fogalmakkal, mint közvetítő entításokkal.

Nem tudható azonban, hogy ez az érdekes nyelvi jelenség specifikusnak értékelhető-e. Erre a kérdésre más nyelvek irodalmi szövegeinek ez irányú összehasonlító vizsgálata és/ vagy oláh cigány köznyelvi szövegek ilyen profilú elemzése (a céltitításokat alapul véve) adhat adekvát választ.

8.2. A szándékolt jelentés kifejezésének sajátosságai a metaforikus konceptualizációban

8.2.1. Oláh cigány (*vlax gypsy*) írott nyelvi metaforák céltartományainak jellegzetességei

Ebben a fejezet részben azt ismertetem, hogy a kutatás eredményei szerint milyen jellemzői vannak a szándékolt jelentés kifejezésének oláh cigány írott nyelvi folklór és irodalmi metaforákban.

Autentikus szövegekben a megjelenített tartalom elsősorban esemény, azon belül is jellemzően állapot. További adalék e tárgykör mennyiségi mutatóihoz, hogy az állapot - metaforák fele tartalmilag *negatív előjelű* – a fennmaradó 50% - on a pozitív és semleges

²⁰⁷ Magyarországi oláh cigány nyelvközösségekben a '*te malaval e sirma*' (verni a drótot) állandósult köznyelvi metafora a telefonálás kommunikációs aktusát jelenti.

állapotot konceptualizáló kifejezések „osztóznak”. A negatív állapot, mint szándékolt jelentés tehát fajsúlyos – folklór szövegek esetén – a metaforikus konceptualizációban. Véleményem szerint ezek a kifejezések specifikusak abban a tekintetben, hogy jellemzően *teljes értékűek, sok esetben visszafordíthatatlanok*.

A semleges állapotokat konceptualizáló folklór metaforák általában erőteljes nyelvi képekkel írják le a szándékolt jelentést, a konceptualizációban azonban a befogadóra „bízzák” a megértés emocionális aspektusát.

Jellemzően az *'arany-'* (főnév és melléknév) a forrása a pozitív állapotokat kifejező metaforáknak. Ebben a tekintetben specifikusak, tartalmukban – szemantikailag azonban univerzálisnak tekinthetők.

A *változást* konceptualizáló metaforák kulturspecifikus mivolta abban rejlik, hogy ezekben a kifejezésekben legnagyobb mennyiségben olyan igék szerepelnek, amelyek jelentéstani szempontból történésfogalmak. Kognitív szempontból ez a tény arra enged következtetni, hogy a változás „történik” az alany aktív közreműködése nélkül.

A cselekvést konceptualizáló metaforák egy markáns csoportját megítélésem szerint olyan jelentésszerkezetek alkotják, amelyek mentális cselekvést fejeznek ki. Ilyen módon az oláh cigány folklór metaforákban „benne rejlik” az a felismerés, hogy a gondolati tartalmak közvetítése aktivitást/ változást idéz elő.

Az eseményeket konceptualizáló metaforákat – mennyiségi szempontból – az érzelmeket kifejező jelentésszerkezetek követik a folklór anyagban. Ezeknek a metaforáknak egyik jellegzetessége az, hogy *a térdimenziók* – magyar nyelvű folklór példákhoz viszonyítva – sajátosan, némely esetekben ellentétesen nyilvánulnak meg. További kulturspecifikus vonásuk az, hogy amennyiben *élőlény* tartományának segítségével konceptualizálják a szándékolt jelentést, úgy jellemzően a *kígyó (sap)* jelenik meg forrásként. Az emocionális tartalmakat kifejező metaforák között található egy olyan jelentésszerkezet, amelyben a fehér szín sajátos módon a *félelem* érzelemhez társul. Pozitív érzelmelek konceptualizálásának sajátossága oláh cigány folklór metaforákban az *eszik (xal)*, *nyal (charel)*, *csókol (chumidel)* igék jelenléte, illetve a *vér (rat)* forrásként való megjelenése. A negatív érzelmelek kifejező nyelvi képek közül azok a kifejezések tekinthetők kulturális változatoknak, amelyekben: 1. megjelenik az evés motívuma, 2. olyan fogalmak szerepelnek bennük, amelyek részben (*átok*) vagy egészében (*prikezhija*)²⁰⁸ specifikusak.

Az *időt* konceptualizáló folklór nyelvi példák jellemzően „idő - mozgó” metaforák: az idő mozog/ halad/dolgozik; linearitásában minden egyéb tényező ember/tárgy statikus. Kognitív szempontból ez a megállapítás arra enged következtetni, hogy a fogalomban benne rejlik a változás, természeténél fogva.

A *vágyat* kifejező folklór metaforák alapvetően univerzálisak – autentikus szövegek keretei között. Specifikumoknak azok a példák tekinthetők, amelyek az *átok (armaj)* és a szerencse (*baxt*) etnikai többletjelentéssel rendelkező fogalmak jelen vannak a metaforikus kifejezésekben. Megítélésem szerint az ilyen kifejezések a *vágy/ kívánság* két pólusát jelenítik meg a konceptualizációban – csakúgy, mint maguk a fogalmak szemantikailag a mindennapi diskurzusokban.

Jelen korpusz adatai szerint az *etikai tartalmak* konceptualizálásának hangsúlyos verbális aspektusa van: jellemző eleme az e tárgykörbe tartozó metaforáknak a *'száj'* (*muj-*), illetve a *'pofa'* magyar nyelvű, pejoratív jelentéstartalmú fogalom forrásként való megjelenése.

²⁰⁸ a fogalom leírását ld. 44. o.

A *halál* metaforikus kifejezése egyértelműen kultúrspecifikus az oláh cigány folklór szövegekben; az alábbi jellegzetes vonások legalább valamelyikét minden azonosított metafora mutatja: 1. a halál fogalma lényegileg opcionális, 2. az érzelmek konceptualizálásához hasonlóan a halál kifejezése során is nagy hangsúllyal jelenik meg az evés motívuma, 3. az egyes tartalmi elemek egyidejű megjelenése, illetve sajátos összekapcsolása a metaforikus konceptualizációban *kultúrspecifikus* jellegzetességeket mutat.

A *gondolatot/ mentális tartalmakat* konceptualizáló folklór metaforák általában univerzálisak: azok a jelentésszerkezetek, amelyekben az ész a gondolat tartályaként funkcionál, tükörfordításai magyar nyelvű állandósult köznyelvi példák. Kulturális változatok felé az a példa mutat, amely transzcendentális tartalmú forrással konceptualizálja a szándékolt jelentést. Egyértelműen specifikusnak azok a kifejezések értelmezhetőek, amelyekben a gondolat a tudatos cselekvés szinonimájaként szerepel.

Az esemény komponensű összetett céltartományok konceptualizáló metaforák közül az állapot - ok összetett céltartományú metaforák kultúrspecifikus állapotot írnak le és állapot beálltát előidéző ok ('*pustija*', '*prikezhija*')²⁰⁹ kizárólag etnikai többlételemmel értelmezhető.

Az állapotot és érzelmet egyidejűleg konceptualizáló folklór metaforák közös sajátossága, hogy kivétel nélkül negatív jelentéstartalmúak.²¹⁰ Jelentéstani szempontból az univerzális és a specifikus példák hasonló arányban fordulnak elő. Utóbbiak legfőbb jellegzetességei abban állnak, hogy: 1. a tér tartománya sajátosan jelenik meg a konceptualizációban, 2. az oláh cigány folklórban (pl. fehér kígyó), illetve köznyelvben (pl. evés motívuma) gyakran felbukkanó szimbólumok kulturális többlételemet adnak a kifejezéseknek.

Az irodalmi metaforák között legnagyobb számban – ám nem jellemző arányban – olyan átvitt értelmű kifejezésekkel találkozunk, amelyek *etikai tartalmakat* konceptualizálnak. Ebben nyilván szerepet játszik az, hogy az irodalmi korpuszban Biblia - fordítások is szerepelnek. (Mivel azonban az irodalmi anyag vizsgálatával céltom részben annak bemutatása volt, hogy szépirodalom szerzői milyen tartalmakat szándékoznak kifejezni, illetve közvetíteni, a bibliai eredetű szövegeket nem kezeltem külön.)

Forrásukból adódóan ezek a metaforák nem kultúrspecifikusak. Hordozzák azonban azokat a specifikumokat amelyeket Daczi (2007: 5- 14) közöl bibliai metaforák sajátosságairól.

A szépirodalmi forrásokból származó, erkölcsi tartalmakat konceptualizáló metaforák sajátos vonása, hogy alapvetően olyan tartalmak jelennek meg bennük, amelyek az oláh cigány (vlax gypsy) folklórban az etikával kapcsolatos gondolkodás alappillérei: *az etikai tartalmak belsővé tétele, bűn - bűnbocsánat, becsület, együttélési normák betartása*.

Az irodalmi szövegekben található metaforák második legnagyobb számú csoportját azok a jelentésszerkezetek alkotják, melyek *állapotot* konceptualizálnak, ezek között jellemzően magas azoknak a száma, amelyek *negatív állapotot* írnak le. Ezen belül is kultúrspecifikus irodalmi metaforáknak tekinthetők azok a példák, amelyekben a '*shingalo*' (rendőr/ csendőr) kifejezés forrásként jelenik meg.

Az irodalmi korpusz *változást* kifejező jelentésszerkezetei alapvetően irodalmi metaforák jellegzetességeit hordozzák. Kulturális változatok felé mutatnak azok a példák, amelyek folklór ihletésűek; specifikusnak az e tárgykörbe tartozó kifejezések közül az a példa nevezhető, amelyben a már többször tárgyalt '*fehér kígyó*' (*parno sap*) motívuma jelenik meg.

²⁰⁹ A fogalmak rövid magyarázatát ld. a 44- 45. oldalon.

²¹⁰ Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy ebben a tekintetben kulturális sajátossággal állunk- e szemben, e helyütt nem lehetséges, mivel ilyen irányú kutatásról egyéb nyelvek tekintetében nincs tudomásom.

A pozitív érzelmeket konceptualizáló irodalmi metaforák univerzálisak, közös vonásuk továbbá, hogy jellemzően a 'szív' jelenik meg bennük forrásként. Tekintve, hogy ez a szerv számos kultúrában az érzelmek kifejezésére használatos a metaforikus konceptualizációban, a pozitív emóciókat konceptualizáló kifejezéseket univerzális irodalmi metaforáknak tekinthetjük.

A negatív érzelmek megjelenítése ennél árnyaltabb képet mutat az irodalmi korpuszban. Ezekben a metaforákban *univerzális kifejezések* szerepelnek: jellemzően maga a negatív érzelem fogalma. A specifikumokat azok a kifejezések alkotják, amelyekben etnikai többletjelentéssel bíró fogalmak szerepelnek: 'pustija' (pusztulat), 'lzhavo' (szégyen).

A mentális tartalmakat konceptualizáló költői metaforákban jellemzően a gondolat/gondolkodás *csatornái* „vesznek részt” a konceptualizációban: a 'duma' és a 'vorba' kifejezések, amelyek egyaránt használatosak 'beszéd' és 'szó' értelmezésben.²¹¹ A fogalmak szemantikai jellegzetességeinél fogva ezek az átvitt értelmű kifejezések kulturális változatok.

A vágyat kifejező metaforák alapvetően univerzálisak. A konceptualizációban olyan források jelennek meg, amelyek számos nyelvben a kívánság/ vágyakozás kifejezése során szintén használatosak: pl. pozitív jelentéstartalom esetén az 'álom', negatívum konceptualizálása során a 'fekete' szín tartománya. Kultúrspecifikus az a metafora, amelyben az 'út' (*drom*) és a 'szerencse' (*baxt*) kulturálisan árnyalt kifejezése szerepel.

Az emberi kapcsolatokat konceptualizáló kifejezések sajátos csoportot alkotnak az irodalmi szövegekben: jellemzően *autentikus fogalmi rendszereken alapuló költői metaforák*. Ebben a tekintetben viszont univerzálisak: a megismerés egyetemes és archaikus tapasztalatait tükrözik.

Az irodalmi korpusz 'vallás' céltartományú metaforái a fogalom *etikai és szakrális* aspektusára helyezik a hangsúlyt: ez minden bizonnyal univerzális jelenség.

Az etnikai tudat konceptualizálásának forrásai eltérnek sztenderd nyelvek univerzáléitól. Irodalmi szövegekben az identitás kifejezésének kulcsfogalmai a nyelv (*shib*) és az erdő (*vesh*). Mindkét e tárgykörbe tartozó metafora *kulturális változatnak* tekinthető.

A kommunikáció konceptualizálása során – folklór metaforákhoz hasonlóan – a 'drót' (*sirma*) mint kommunikációs csatorna van jelen. Az információ átadásának ez a fajta interpretálása kultúrspecifikus nyelvi jelenség.

Az összetett célfogalmú irodalmi metaforák jellemzően állapotot és érzelmet konceptualizálnak egyidejűleg. Ezeknek a kifejezéseknek gyakori tartalmi eleme a 'bánat' (*briga*) – csakúgy, mint a hasonló céltartalmú folklór kifejezéseknek. Miután mindkét forrás mutatja ezt a jellegzetességet, nagy valószínűséggel kulturális változatokkal, de legalábbis árnyalatokkal állunk szemben. További sajátosságuk ezeknek a kifejezéseknek, hogy minőségüket tekintve nagyrészt negatív előjelűek.

Az állapot és etnikai tudatot egyidejűleg konceptualizáló kifejezések tulajdonképpen az oláh cigány etnikum állapotának metaforikus leírásai. Ez *jellemzően autentikus tartalmak* bevonásával történik: természeti környezettel kapcsolatos tapasztalatok és állatfajok jelennek meg a metaforikus konceptualizációban. A társadalmi/ mentális *állapot* kifejezésének további jellemző eszköze az út (*drom*), amely fogalom folklór eredetű nyelvi anyagban is kiemelt szerepet játszik a szándékolt jelentés kifejezésében; egyúttal etnikai színezetet kölcsönöz azoknak a kifejezéseknek, amelyekben forrásként megjelenik.

Az erkölcs komponensű, összetett célfogalmú irodalmi metaforákat az jellemzi, hogy az etikai tartalmak mellett egyéb forrásokat vonnak be a konceptualizációba. Ezek a másik

²¹¹ A két kifejezés szemantikai jellegzetességeit ld. a 132. oldalon.

összetevőként megjelenő elvont fogalmak (gondolat, érzelem, szerencse) megítélésem szerint az oláh cigány népcsoport etikai rendszerének legfontosabb – részben *kultúrspecifikus* – aspektusait mutatják.

8.2.2. A célentítások tartalmi sajátosságai oláh cigány (vlax gypsy) írott nyelvi metonímiákban

A **folklor** írott nyelvi anyagban az alábbi szándékolt tartalmak indirekt konceptualizálása történik:

1. **ember**, mint célentítás helyettesítése a 'csont' (*kokalo*) és a 'szem' (*jakh*) közvetítő entitásokkal történik a folklor korpuszban
2. **halál** elvont fogalma 'kés' (*shuri*) és a 'kard' (*xanro*) közvetítő entitások segítségével jut kifejezésre
3. **társadalom** helyettesítése a 'falu' (*gav*) és az 'ország' (*them*) közvetítő entitásokkal történik.

A folklor eredetű metonimikus jelentésszerkezetek magát az *embert*, illetve az emberi lét alapvető tapasztalatait (*halál, társadalom*) konceptualizálják. Tekintve, hogy mindannyi célentítás egyetemes ismereteken/ élményeken alapul, fenti *idealizált kognitív modelleknek* nagy valószínűséggel kimutathatók univerzális elemei.²¹² Feltételezésem szerint az 'ember' célentításnak a 'csont' szervvel, illetve a 'halál' fogalmának a 'kés' és a 'kard' eszközökkel történő interpretálása *kultúrspecifikus*.

Az oláh cigány **irodalmi nyelvben** azonosított metonímiák célentításai a következők:

1. **erőszakos cselekvés**
2. **kommunikáció**
3. **fogva tartás/ akadályozottság**

Ezek mindegyikét *fémek*, mint közvetítő entitások jelenítik meg a szépirodalmi anyagban. Ahogy a 8.1.2. fejezet részben utaltam rá, jelen dolgozat keretei között nem lehetséges választ adni arra a kérdésre, hogy ennek a nyelvi jelenségnek léteznek-e kultúrspecifikus aspektusai. Kognitív szempontból Pál – Újvári (2001: 104- 141) tipológiájának ide vágó cikkeje szolgálhat magyarázatul: „a fémek eredetileg a hatalom, az erő, a gazdagság kifejezői (...) tartósságuk, keménységük révén a transzcendens szféra szimbólumai (...) az általános felfogás szerint a fém „megtisztítható”, átalakítható.” Megítélésem szerint a szépirodalmi eredetű *idealizált kognitív modellekben* fenti szimbólumrendszer jut kifejezésre.

²¹² Folklor eredetű nyelvi anyag ilyen irányú vizsgálatáról egyéb nyelvek tekintetében nincs tudomásom.

ÖSSZEFOGLALÁS

Minden kultúra meghatároz egy sajátos valóságot, melynek keretein belül működni képes; létrehoz olyan feltételeket, illetve feltételrendszereket, amelyek irányítják mind a közösség mindennapi életét, mind pedig a közösség tagjainak szerepeit.

Ezek a szempontok kultúránként változnak és meggyőződésem szerint a legtöbb információt szolgáltatják egy - egy nyelvközösség gondolkodásmódját és a társadalmi rendszerekhez való viszonyulásaikat illetően.

Ezek a viszonyulások feltárhatók a kognitív nyelvészet eszközeivel, minthogy nyelvi tevékenységeinket a konceptuális rendszerre alapozzuk és a különböző kultúráknak különböző konceptuális rendszereik vannak.

A nyelvhasználat ezen aspektusai azt tükrözik, hogy adott nyelvközösség milyen módon formálja élményeit a fizikai világról. A jelenség kétirányú: azok a viszonyulások, amelyeket a kultúra meghatároz meg, hatnak a fizikai valóságra.

Dolgozatommal az volt a célom, hogy a nyelvtudomány eszközeivel – ezen belül a metaforikus és metonimikus jelentésszerkezetek elemzésével és szemantikai vizsgálatával – feltárjam azokat a kognitív struktúrákat, amelyekben az oláh cigány népcsoport társadalmi valósága tükröződik.

Ennek érdekében bemutatam azokat a forrásokat, amelyekből az oláh cigány írott nyelvi metaforák és metonimikus jelentésszerkezetek „merítenek” a konceptualizációban.

Tartalmi szempontból a folklór anyagban azonosított metaforák forrásai nagyrészt univerzálisak: természet, transzcendentális jelenségek, cselekvés, emberi test, világ. A folklórban a források – tartalmi szempontból – következő csoportját olyan források alkotják, amelyek bizonyos fokú specifikumot hordoznak: út, arany, szív, vér. Ezeknek a kifejezéseknek – azon túl, hogy etnikai többletjelentéssel bírnak – kiemelt szerepük van a metaforikus konceptualizációban és ezzel együtt az etnikai tudatban. Véleményem szerint ezek a szimbolikus fogalmak az oláh cigány népcsoport etnopszichológiai és életmódbeli sajátosságaira utalnak. Kognitív szempontból a folklór korpusz vizsgálatának eredményei azt mutatják, hogy a halálhoz való viszonyulás szintén kultúrspecifikus: a fogalom lényegileg opcionális, tartalmilag nem kötött. Kiváltó oka – jelen korpusz adatai szerint – ugyanolyan arányban lehet fiziológiai, illetve érzelmi; azaz testi és lelki eredetű.

Az azonosított folklór metaforák 62% összetett forrású, tehát ezeket a kifejezéseket nagy fokú kidolgozottság jellemzi és jellemzően *kultúrspecifikusak*.

Az összetett forrású folklór metaforák szemantikai elemzése szerint az oláh cigány népcsoport világszemléletében nagy hangsúllyal szerepelnek a 1. természetfeletti (isten, ördög, szentek), 2. részben pszichológiai aspektusú (szerencse, átok), illetve tudatalatti (álom) tartalmak.

Az univerzális tapasztalatok – emberi test, természeti jelenségek – mellett kiemelt jelentőségű a beszéd, amely fogalom bizonyos esetekben az illokúciós aktus szinonimájaként jelenik meg a metaforikus konceptualizációban.

Az oláh cigány világszemlélet leginkább kultúrspecifikus eleme a szerencse, amely fogalomnak természetfeletti és pszichológiai elemei is kimutathatóak a közös etnikai tudatban. Írott nyelvi folklór anyag adatai szerint oláh cigány (vlax gypsy) közösségekben társadalmi, erkölcsi és érzelmi szervező - és viszonyulási elem formájában egyaránt kiemelt jelentőségűek a rokoni kapcsolatok, ezen belül is az anya személye.

A szándékolt jelentés tekintetében az adatok azt mutatják, hogy az állapotok kifejezésének igénye a legerőteljesebb a metaforikus konceptualizációban, ezen belül is

jellemzően a negatív jelentéstartalmúaké. Az állapot – metaforák harmada minőségi szempontból semleges, illetve értelmezésük a kontextustól függ. Ez az adat arra utal, hogy a befogadónak nagy a mozgásteret az értelmezést illetően. Feltételezésem szerint ez a jelenség a mindennapi diskurzusokban is jelen van. További adalék a szándékolt tartalom kifejezését illetően, hogy *az állapotok leírása a legváltozatosabb* a metaforikus konceptualizációban.

Az érzelmek kifejezésével kapcsolatos egyik hipotézisem abban állt, hogy jellemzően nagyobb arányban jelennek meg emocionális tartalmak a metaforikus konceptualizációban szándékolt tartalom formájában, mint egyéb céltartományok. Ezt a feltevést az adatok cáfolták. Igazolódott viszont az előfeltevésem abban a tekintetben, hogy az emocionális tartalmak megjelenítésének módjai jellemző különbségeket mutatnak magyar és angol nyelvű példák eszközeihez viszonyítva (források, fogalmi tartományok, stb.). Ezekben a metaforákban a térdimenziók és a színek használatának sajátosságai részben eltérnek a Baranyiné (2008: 302- 325) által elemzett magyar nyelvű folklór példákétól és Bańcerowski (2005: 71- 78) általános megállapításaitól. A pozitív érzelmek konceptualizálásának további jellemző vonása az oralitás. Negatív emocionális tartalmak megjelenítésének specifikus eleme az evés motívuma és a részben vagy egészben etnikai jelentéstartalmú fogalmak beemelése a metaforikus konceptualizációba. További adalék az oláh cigány nyelv- és kultúrközösségek emocionális életének megismeréséhez, hogy a kutatás eredményei szerint írott nyelvi folklór szövegek metaforáiban *a negatív érzelmek a leginkább kidolgozottak*.

Az időt konceptualizáló folklór metaforák az idő múlását jellemzően cselekvésként értelmezik. Az összetett forrású, e tárgykörbe tartozó metaforikus jelentésszerkezetek egyik része magával az idő múlásával konceptualizálja a fogalmat: azaz annak *lényegi* tulajdonságának hangsúlyozásával.

Kognitív szempontból a vágyat konceptualizáló, kultúrspecifikus metaforák két pólust jeleznek. Pozitív jelentéstartalmú kifejezések esetén a *szerencse*, negatív előjelű változás igényének megfogalmazása esetén az *átok* szerepel a konceptualizációban. Ez a két, etnikai többletjelentést magában hordozó fogalom – hatása okán – egyúttal *státuszt* jelez oláh cigány közösségekben.

A vizsgált folklór korpusz adatai arra utalnak, hogy az etikai rendszernek hangsúlyos *verbális* aspektusa van. Természetéről a metaforákban két további információ rejlik: az erkölcs részben *természetfeletti* erőből eredeztethető; az etikai tartalmaknak létezik *érzelmi* aspektusa is.

Kognitív szempontból a mentális tartalmak konceptualizálásának sajátosságai *a gondolat cselekvés* ekvivalenciával írhatóak le.

Az etikai tartalmak közvetítése a leginkább *hangsúlyos* az oláh cigány írott nyelvi kultúrában. Ebben szerepet játszik az a tény, hogy az irodalmi eredetű metaforák csaknem fele Biblia – fordításokban szerepel. A bibliai eredetű szövegeket abból az okból nem kezeltem külön, mert a metaforák általi kifejezés szándékának bemutatása céljaim között szerepelt. Megítélésem szerint az írott nyelvi kultúra ilyen irányú vizsgálata fontos információkat hordoz egy adott nyelv- és kultúrközösség értékrendjéről, közösségi lét lehetséges alternatíváiról. A szépirodalmi szövegekben az erkölcsről való gondolkodás alappillérei jelennek meg: *az etikai tartalmak belsővé tétele, bűn - bűnbocsánat, becsület, együttélési normák betartása*.

Az irodalmi szövegekben az állapotok konceptualizálása – minőségi szempontból – hasonlóságot mutat a folklór korpusz jellemzőivel: *változatos és sokrétű*. Az állapotok átvitt értelmű kifejezése *univerzális és specifikus* módon egyaránt történik, a két módszer előfordulásának gyakorisága nem mutat szignifikáns különbséget. Jellemzően természeti jelenségekből „merítenek” az univerzális változatok; a kultúrspecifikus példák jelzés értékű

forrása a *'shingalo'* (rendőr/ csendőr) kifejezés. A fogalom autoritás- személyt jelöl, egyúttal a nem roma etikai és társadalmi rendszer szimbóluma. Fontos információt hordoz a többségi társadalomhoz való viszonyulást illetően, hogy e specifikus metaforák negatív (lét)állapotot konceptualizálnak.

A pozitív érzelmek konceptualizálása az oláh cigány irodalmi nyelvben jellemzően *univerzális* forrásfogalmak segítségével történik.

A folklór korpusz adataihoz hasonlóan a szépirodalmi anyagban is – az emóciók konceptualizálásának tárgykörénél maradva – a *negatív érzelmek kidolgozottabbak*, mint az elfogadó/ pozitív érzelmek, egyúttal specifikus vonásokat is mutatnak. A kulturális változatok tartalmi lényege abban áll, hogy a *'pustija'* (pusztulat), *'lazhavo'* (szégyen) kiterjedt jelentéstartalmú fogalmakat vonják be a metaforikus konceptualizációba. A két kifejezés a mindennapi diskurzusokban az erkölcsi - érzelmi jelentéstartalmú kifejezések negatív végpontján helyezkedik el.

Az esemény - érzelem összetett céltartományú irodalmi metaforák esetében is gyakori a *'briga'* (bánat) negatív jelentéstartalmú emóció megjelenése és kifejezése – az e tárgykörbe tartozó folklór metaforák tartalmi sajátosságaihoz hasonlóan. További jellegzetessége az emóciókat és állapotokat egyidejűleg konceptualizáló kifejezéseknek a *mobilitás/ aktivitás*, illetve a *perspektivitás*. Ezek a tartalmi sajátosságok egyúttal az érzelmi állapotok kialakulásáról és természetéről való gondolkodást, illetve a hozzájuk való viszonyulást is tükrözik.

Az állapot és etnikai tudatot egyidejűleg konceptualizáló metaforák az identitás kifejezésén túl átvitt értelmű utalásokat tartalmaznak az oláh cigány népcsoport *aktuális etnopszichológiai helyzetére*. A társadalmi/ mentális *állapot* kifejezése *jellemzően autentikus tartalmak* bevonásával történik, a konceptualizáció további jellemző eszköze az *'út'* (*drom*).

Az etikai tartalmakkal egyidejűleg megjelenített céltartalmak az erkölcsről való gondolkodás *kultúrspecifikus aspektusait mutatják: gondolat, érzelem, szerencse*.

A dolgozat eredményei a következőkben foglalhatók össze:

1. A romani nyelv oláh cigány (vlax gypsy) dialektusa – írott nyelvi korpusz adatai szerint – alapvetően metaforikus. Sokkal inkább jellemző a fogalmak ilyen jellegű kiterjesztése, mint a metonimikus szóhasználat.
2. Írott nyelvi korpusz adatai szerint az oláh cigány (vlax gypsy) folklór metaforikusabb, mint az irodalmi nyelv.
3. Az oláh cigány (vlax gypsy) folklór kultúrspecifikusabb, mint az irodalmi nyelv.

Reményeim szerint az írott nyelvi oláh cigány (vlax gypsy) folklór - és irodalmi metaforák és metonímiák kognitív szemantikai vizsgálata mind a nyelvtudomány, mind egyéb humán szakterületek számára adalékul szolgálhat az oláh cigány népcsoport etnikai tudatának megértéséhez. Terveim szerint a metaforikus gondolkodás kognitív sajátosságainak feltárását a jövőben beszélt nyelvi kutatás teszi teljessé.

A COGNITIVE SEMANTIC ANALYSIS OF VLAX GYPSY FOLKLORE- AND LITERARY METAPHORS (Summary)

My aim in writing my dissertation was to explore and present the cognitive structures which reflect upon the current social status and reality of Vlax gypsy²¹³ community. In this attempt I applied the methodology of cognitive linguistics, namely the semantic analysis of metaphorical and metonymical semantic structures.

To achieve this end the paper introduces the source domains applied in the conceptualisation processes of the metaphorical and metonymical semantic structures in the written form of Vlax gypsy.

In terms of content, the source domains of the **metaphors** identified in the **folklore** material can be regarded as universal: nature/environment, transcendental notions, actions, human body, the world itself.

The most frequent source in the process of metaphorical conceptualisation both in literary and folklore texts is *natural content*.

In folklore texts natural contents are followed by transcendental ones – in the case of simple source domains i.e. source domains with one component. In terms of content the notion of *curse* as a transcendental phenomenon is a *culture-specific* item and so is the expression in which it is used.

Action, as a source domain is universal, however, in the Vlax gypsy folklore metaphors with 'action' as a source the simultaneous presence of the individual content elements and their unique linking in metaphorical conceptualisation displays *culture-specific* characteristics.

The '*human body*' as a universal source domain also displays extra ethnic connotation via the *specific linking* of the individual elements.

Vlax gypsy metaphors with the conceptual source '*world*' are fundamentally *universal* – especially within the framework of folklore texts.

The next group of folklore sources – from the aspect of content – is made up of sources attaining a certain degree of specificity: such as *road, gold, heart* or *blood*.

Vlax gypsy folklore metaphors with the sources '*road*' and '*gold*' display two specific characteristics: 1. in my opinion their frequency as source is rather high, 2. they have an extra cultural connotation because they *make the intended meaning more emphasized*.

The folklore metaphors with the sources '*heart*' and '*blood*' are basically universal. Only those examples have culture-specific features which intend to enhance the depth and/or the intensity of the intended meaning.

Besides the fact that they have extra ethnic connotation, these expressions are the key linguistic elements in the process of metaphorical conceptualisation and, at the same time, in ethnic consciousness. I hold the view that these symbolic notions determine the collective ethno-psychology of the Vlax gypsy community, thereby reflecting upon a number of peculiar features of their lifestyle. The investigation of our folklore corpus from a cognitive aspect revealed that their attitude to death was also culture-specific: the notion being substantially optional, unanchored in terms of content. According to the data of the present corpus²¹⁴ the

²¹³ It is the term 'Vlax gypsy' with which the Olah Romani identify themselves in terms of their language- and cultural community. Therefore, we use this term to refer to the community in the process of analysis.

²¹⁴ In my dissertation I analyse written linguistic material. The analysed material is based on two major sources. One major source is Károly Bari's collection of folklore texts entitled *The mother of the wood (Az erdő anyja)*, in which I analysed the material written in Vlax gypsy language. The other section is provided by the literary texts

causes might be physiological as well as emotional to the same extent; therefore it might have its origin in the body as well as the soul.

62% of the identified metaphors had complex sources; these expressions therefore exhibit a high degree of elaboration and are typically *culture-specific*.

In the case of metaphors with folklore origin, one of the two-component sources typically refers to 'action', which means that these sources attempt to convey the intended meaning via the description of the activity of the expressions, notions and motives.

According to the semantic analysis carried out on metaphors with complex sources we can postulate that the world view of the Vlax gypsy is predominantly shaped by two factors: 1. the supernatural (*god, devil, saints*). 2. partly by psychological factors (*luck, curse*), as well as subconscious elements (*dream*).

Metaphors belonging to this category exhibit a high degree of diversity in terms of content. Some of the expressions contained can be termed universal. Some expressions, however, are *cultural varieties*, predominantly those which contain universal notions loaded with extra connotations within Vlax gypsy rhetoric: e.g. *luck, happiness, and dream*. There are metaphors which exclusively appear in the Romani language, containing notions (e.g. *prikezhija*) that cannot be interpreted without the relevant ethnic background knowledge.

In terms of their content, metaphors with the 'action - body part' source domains are characteristically cultural variants. The reason for their specific character can be traced back to two reasons: 1. The mappings of the elements of content generate new or more figurative meanings. 2. In terms of frequency, the presence of the 'lips' is predominant compared to other body parts.

Within the 'action - nature' folklore metaphors with complex sources have specific meanings that contain notions with symbolic meaning for the Vlax gypsy folklore (e.g. *white snake*).

The folklore metaphors with the source domain 'action - time' are *universal folklore metaphors*, typically conceptualizing the process of *change*.

Metaphors with the source domain 'action - heart' are fundamentally universal; however, the metaphorical linguistic expressions with the verbs *lick, kiss* displaying orality show specific characteristics.

In the case of the metaphors with the source domain 'action - emotion' the linking of the concepts referring to emotions with the active verbs makes the intended meaning *more extensive* compared to the universal variations.

The metaphors expressing the concept of 'baxt' (*luck*) convey an extra ethnic meaning because of its culture-specific characteristics. The metaphors with the source domain 'luck - body part' and 'luck - family relations' are actually universal folklore metaphors, their meaning, however, is modified in the conceptualisation.

It is a common characteristic of the three-component source domain folklore metaphors that one of their identified sources (*curse, luck, snake*) carries ethnic connotations. This way the whole expression displays some sort of specification in the process of metaphorical conceptualisation.

The most complex metaphors conceptualise meaning by using four sources simultaneously. In my opinion, these expressions rather belong to the realm of the surreal than the ethnic; although this statement might also contain important information concerning cognition.

The most culture-specific element within the Vlax gypsy world view is *luck*. This concept has both supernatural and psychological elements in the common ethnic consciousness. According to the written linguistic folklore material, within the Vlax gypsy community family relations attain outstanding importance as an organising force in terms of social-, moral-, emotional- and relational elements, with the figure of the mother gaining central importance.

The metonymic expressions of authentic texts contain intermediate entities reflecting upon the basic and universal *physical, functional* and *social* experiences of human existence (in a sense of the process of becoming a human person). This linguistic phenomenon – within the framework of folklore texts – is most probably universal. In my opinion, the exclusive presence of the expressions *knife, sword* among tools, as well as the predominance of *bone* among body parts can be considered *culture-specific*.

In metaphors with literary origin we encounter a characteristically high level of natural experience as source: 64%. From the aspect of quality-content we can conclude that the usage of natural experiences in the process of metaphorical conceptualisation is **many-folded**. I believe that both characteristics can be traced back to typical poetic language use.

The Vlax gypsy literary metaphors with the source domains '*human body*' and '*heart*' do not show specific characteristics.

The literary metaphors with the source domain '*road*', however, represent a much more subtle picture. In four of the identified six expressions, the concept is used in possessive or adverbial constructions. In my opinion, this phenomenon expresses *positive relations*, in certain cases *identification* from a cognitive point of view.

The culture-specific characteristics of the literary metaphors with transcendental sources are the following. 1. They introduce expressions with ethnic connotations into the metaphorical conceptualisation (e.g. devastation). 2. The experience of poverty is connected to transcendence.

The ratio of complex source metaphors in literary texts is 47%. In these expressions activity is typically linked to content about nature or the human body in the process of metaphorical conceptualisation. They do not exhibit specific characteristics contentwise: these are universal literary metaphors on the basis of universal experiences.

Expressions with the source '*action - emotion*' possess the specific characteristic of focusing on one emotion (in the present corpus exclusively) in the metaphorical conceptualisation: '*briga*' (*sadness*).

The literary metaphors with the source '*action - animal*' characterise the social- and ethno-psychological standing of the Vlax gypsy community by way of linking their semantic elements in the mental space.

The literary metaphors with the complex source '*action - heart*' are universal; they do not differ either in content or interpretation from the poetic/literary texts of other languages.

In the other complex source domain, that of action component metaphors, those expressions count as universal which have *thought* or *life* as the other source. The semantic structures in a transferred sense, which reflect moral content (*law, honour*) besides activity, and include the already mentioned *luck (baxt)* in the process of metaphorical conceptualisation, count as culture-specific. The three concepts in themselves possess ethnic connotations as well.

The complex source-based literary metaphors with nature as a component are characteristically universal.

Among the metaphors which have two sources and are identified in the literary corpus the examples where one source is '*heart*', '*body/body part*' and '*life*', count as universal.

The most explicit literary metaphors with three sources are fundamentally universal. Among them only those expressions show a tendency towards cultural variants where we find the adjective *gold-* (*somnakuno*) and the nouns *curse* (*armaj*) and road (*drom*).

In **literary metonymies** the intermediary entities are exclusively metals, and objects made of metal. It is impossible to say whether this interesting linguistic phenomenon can be deemed specific. An appropriate answer to this question could be based on a comparative analysis of literary texts in other languages and/or Vlax gypsy colloquial texts with this profile in mind (taking target entities as bases).

The presented content in folklore metaphors is fundamentally action, therein characteristically state. Concerning the aimed meaning the data supports the postulation that the wish to express conditions is the strongest in metaphorical conceptualisation, with the greatest emphasis among them on the ones with a negative content in meaning. In my opinion, these expressions are specific in the sense that they are typically of *full value*, in many cases *irreversible*.

One third of state-metaphors are neutral from the point of view of quality, or their interpretation hugely depends on context. This data points to the relative freedom of interpretation on the part of the recipient. I postulate this phenomenon to be present in everyday discourses as well.

Characteristically, '*gold-*' (noun and adjective) is the source of the metaphors conceptualising positive states. In this respect they are specific, in their content, however, they can be deemed universal. In folklore texts the description of states is most varied.

In metaphors conceptualising *change* we find in large quantity notions referring to happenings. From a cognitive point of view this may lead to the conclusion that change "happens" without the active participation of the subject.

An outstanding group of metaphors conceptualising *activity* is made up of meaning structures expressing mental activity. This way, Vlax gypsy folklore metaphors implicitly express the recognition that the intermittence of thoughts evokes activity/change.

One specific characteristic of metaphors conceptualising emotional content is that they – compared to the Hungarian folklore examples – represent *space dimensions* in specific, sometimes even contradictory ways. A further culture-specific characteristic of theirs is that in case they conceptualize meaning via the domain of a living being, then it is characteristically a snake (*sap*) as source.

A very specific characteristic of the conceptualisation process of positive emotions within the Vlax gypsy folklore metaphors is the uses of verbs like *eat* (*xal*), *lick* (*charel*), *kiss* (*chumidel*), i.e. orality. Among the metaphorical linguistic expressions for negative emotions those expressions can be categorised as cultural variants in which: 1. the motif of eating is represented, 2. they include concepts which are partly (*curse*) or in entirety (*prikezhija*) specific. According to the results of the analysis, in the metaphors of written folklore texts *the negative emotions are much more elaborate*.

The folklore metaphors conceptualising time typically interpret the passage of time as action. Some of the complex-source metaphorical semantic structures belonging to this topic conceptualise the notion with the passage of time itself: by emphasizing its *essential* characteristics.

From a cognitive point of view the culture specific metaphors conceptualising desire represent two poles. In case of expressions with positive meaning it is *luck*, in case of expressing negative change it is *curse* which is included in the conceptualisation. These two concepts entailing ethnic connotations – because of their impacts – also represent status within the Vlax gypsy community.

The data of the analysed folklore corpus allude to an emphasised verbal aspect of the moral system. The metaphors reveal further information about its nature: morality partly originates in supernatural powers; the moral contents also include emotional aspects.

The metaphorical expression of *death* is unambiguously culture-specific in Vlax gypsy folklore texts. 1. The concept of death is effectively optional. 2. Similarly to the conceptualisation of emotions, the motif of eating is very decidedly present in the expression of death. 3. The simultaneous presence of the individual content-based elements and their specific linking in the metaphorical conceptualisation displays culture-specific characteristics.

Metaphors with the complex state – reason target domain describe a culture specific condition and the reason of the condition (*'pustija', 'prikezhija'*)²¹⁵ can only be interpreted in the knowledge of ethnic connotations.

The folklore-based metonymic semantic structures conceptualise *man* himself, as well as basic experiences of human existence (*death, society*). *'Man'* as target entity is interpreted through the body part 'bone', and the concept of *'death'* is interpreted via the tools 'knife' and 'sword'. Both cases are culture-specific.

Concerning intentional meaning the intermission of moral content is the most *emphasized* factor within Vlax gypsy written linguistic culture. **In the metaphors of literary texts** we encounter the basic pillars of considerations of morals: *the interiorisation of moral contents, sin and absolution, honour, adhering to norms of coexistence*.

In literary texts, the conceptualisation of *positions* is *varied* and *diverse*. Universal variants usually use natural phenomena as a source; the expression *'shingalo'* (*policeman/gendarme*) are typically culture-specific examples. The concept of authority denotes a person, at the same time it is also a symbol of the non-Romani moral and social system. Concerning their relation to the majority of the population, it is a telling sign that these specific metaphors conceptualise negative existential conditions.

The conceptualisation of *positive emotions* happens fundamentally via *universal* source-concepts within the Vlax gypsy literary language.

In the literary material the negative emotions are much more detailed than the accepting/positive emotions, at the same time displaying specific characteristics. The essential content of the cultural variants lies within the fact that they involve the elaborate concepts of *'pustija'* (*devastation*) and *'lzhavo'* (*shame*) in the process of conceptualisation. The expressions represent the end-pole of moral – emotional expressions in everyday discourse.

In the poetic metaphors conceptualising *mental entities*, it is typically *channels* of thought/thinking which take part in the conceptualisation: expressions like *'duma'* and *'vorba'*, which are both used in the meaning of 'speech' and 'word'.

Metaphors expressing desire are fundamentally universal; those metaphors are culture-specific which contain the culturally subtle *'road'* (*drom*) and *'luck'* (*baxt*) expressions.

The expressions conceptualising *human relations* are typically *poetic metaphors rooted in authentic conceptual systems*: they reflect universal and archaic experiences of cognition.

The literary corpus' metaphors with the target domain of *'religion'* place emphasis on the concept's moral and sacred aspects.

The sources of conceptualisation for *ethnic consciousness* are different from the universals in standard languages. In literary texts the key concepts of expressing identity are *language* (*shib*) and *wood* (*vesh*).

²¹⁵ A short explanation of the concepts can be found on pages 44- 45.

In the conceptualisation of communication – similarly to folklore metaphors – the 'wire' (*sirma*) is present as a communicational channel. This sort of interpretation of forwarding information is a culture-specific linguistic phenomenon.

In the case of literary metaphors with complex *event – emotion* target domains, the apparition and expression of 'briga' (*sadness*) negative emotion is frequent – similarly to the folklore metaphors' characteristic content. A further characteristic of the expressions which conceptualise emotions and states simultaneously is the usage of *mobility/activity* as well as *perspective*. These characteristic contents at the same time reflect thoughts on the evolution and nature of emotional states and the relationship towards them.

The metaphors conceptualising *condition* and *ethnic consciousness* besides expressing identity, also involve references in a transferred sense to the *current ethno-psychological* state of the Vlax gypsy community. The expression of social/mental *condition* is typically performed via the *introduction of authentic content*, with 'road' (*drom*) being a further characteristic notion in conceptualisation.

The target domain content introduced together with moral content show *culture-specific aspects of morale: thought, emotion, luck*.

The identified target entities of the **metonymies** in Vlax gypsy literary language are the following: *forceful activity, communication, restraint/being hindered*. All these are presented by *metals* as intermediary entities in the process of conceptualisation. In my opinion in the *idealised cognitive models* with literary sources the symbolic structures of power, force and wealth are expressed.

The results of the dissertation can be summarized as follows:

1. The Vlax gypsy dialect of the Romani language – according to the data based on the written linguistic corpus – is fundamentally metaphorical.
A metaphorical extension of concepts is much more characteristic than metonymic linguistic elements.
2. According to the data of the written linguistic corpus, the Vlax gypsy folklore is more metaphorical than literary language.
3. The Vlax gypsy folklore is more culture-specific than the literary language.

I sincerely hope that a cognitive semantic analysis of the written Vlax gypsy folklore- and literary metaphors and metonymies can serve as valuable addition for linguistics as well as other humanities to gain a deeper understanding of the ethnic consciousness of Vlax gypsy ethnic group. My future plans include an analysis of the spoken corpus to complement the investigation into the cognitive aspects of metaphorical thinking.

IRODALOM

Amaro Drom (roma lap) 1991- 2005 teljes évf. és szám Amaro Drom - Ember az emberért Alapítvány, Budapest

Andor, J. 2011. *Reflections on Speech Act Theory: An Interview with John R. Searle* International Review of Pragmatics 3 113–134

Austin, John Langshaw 1962/1990. *How to Do Things with Words: The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Magyarul: Tetten ért szavak. Ford.: Pléh Csaba. Budapest: Akadémiai. Reprint in.: Pléh, Cs. – Síklaki, I. – Terestyéni, T. 1997 I., VIII. előadások. 29–42.

Austin, J. L. 1989. *Tetten ért szavak.* Budapest: Akadémiai Kiadó

Banczerowski, J. 2005. A pozitív érzelmek konceptualizálásának néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 1. sz. 71- 78.

Banczerowski, J. 2005. A félelem tartományába tartozó negatív érzelmek konceptualizációjáról. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 2. sz. 202- 207.

Baranyiné, Kóczy J. 2008. *Orientációs metaforák a magyar népdalok természeti kezdőképeiben.* Magyar Nyelvőr 132. évf. 3. sz. 302- 325.

Bari, K. 1990. *Az erdő anyja Cigány népmesék és néphagyományok.* Budapest: Gondolat

Beck, Z. 2009. *A ROMOLÓGIA ÍRÁSA - egy elbeszélhető romológia felé.* Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

Bobrow, S.- Bell, S.1973. On catching on to idiomatic expressions. *Memory and Cognition* 1973/1 343- 346.

Boroditsky, L. 2000. *Metaphoric Structuring: Understanding Time through Spatial Metaphors.* Cognition 75 (1) 1–28.

Boroditsky, L.–Ramscar, M. 2002. The roles of body and mind in abstract thought. *Psychological Science* 13(2): 185-189.

Cigány- magyar szójegyzék 1893.mnytud.arts.unideb.hu/szleng/egyeb/cig_m.htm

Choli- Daróczi,- Feyér, L. 1984. *Romano- ungriko cino alavari (cigány- magyar kisszótár)* Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat

Chomsky, N. 1986. *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use.* New York- London: Praeger

Coulson, S.- Oakley, T.2000. Blending Basics. *Cognitive Linguistics* 11 (3/4) 175- 196.

Crystal, D. 2003. *A nyelv enciklopédiája.* Budapest: Osiris Kiadó

Croft, W.- Cruse, D. A. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge – New York: Cambridge University Press

Daczi, M. 2007. „A mennyek országának” metaforikus konceptualizálása a Máté evangéliumában. In.: *Nyelv, nyelv, nyelv a Máté evangéliumától a finn egészségügyig*. Szerk.: Kassai Ilona, *Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek* 5. Pécs, 5-14.

Erdélyi, Zs. 1961. Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához. *Ethnographia* 2: 173-199.

ÉKSz. 1972. Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós szerk., *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Fabiny, T. 1992. „Isten művészete' A bibliai tipológiáról.” *Protestáns Szemle* LVIV. (I. új) évfolyam, 1. szám, 42-47.

Fónagy, I. 1998. *A kognitív metaforáról*. In: Zoltán András szerk., *Nyelv, stílus, irodalom: köszöntő Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszéke

Fónagy, I. 1999. *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina Kiadó

Gavins, J. - Steen, G. 2003.(eds.) *Cognitive poetics in practice*. Bodmin: MPG Books Ltd.

Geeraerts, D.– Grondelaers, S. 1991. Looking Back at Anger: Cultural Traditions and Metaphorical Patterns. In: Taylor, J.R.–MacLaury szerk., *Language and the Cognitive Construal of the World*. Berlin: Mouton de Gruyter 153-179.

Gibbs, R. 1984. Literal meaning and psychological theory. *Cognitive Science*, 8, 275- 304.

Gibbs, R. 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language, and Understanding*. New York: Cambridge University Press

Giora, R. 2008. *Is Metaphor Unique?* In.: *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* eds. Gibbs, R. W. University of California, Santa Cruz 143- 160.

Grady, W. 1997 *Contemporary Linguistics: An introduction*. Boston: Bedford / St. Martins

Grady, J. – Taub, S. – Morgan, P. 1996. Primitive and Compound Metaphors. In A. Goldberg (ed.): *Conceptual Structure, Discourse, and Language*. Stanford: CSLI/Cambridge. 177- 187.

Grice, H. P.: 1997. *Jelentés*. Fordította Terestyéni Tamás. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, Budapest: Osiris Kiadó, 1997. 188–197.

Grice, Herbert Paul 1975/1997. *Logic and Conversation*. Reprint in GRICE 1989, 22–40. (GRICE 1975 utalásai erre a kiadásra vonatkoznak.) Magyarul: *A társalgás logikája*. Ford.:

Pléh Csaba. In.: Pléh, Cs. – Síklaki, I. – Terestyéni, T. *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, Budapest: Osiris Kiadó 213–227.

Grice, H., P. 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Harsányi, I. 2010. A metafora, mint az alternatív konceptualizáció eszköze a fordításban. *Fordítástudomány* XII.évf. 2. szám, 5- 23

Katz, A. - Paivio, A.- Marshark, M.- Clark, J. 1988. Norms for 204 literary and 260 non-literary metaphors on psychological dimensions. *Metaphor and Symbolic Activity*, 3, 191-214.

Kiefer, F. - Gyuris, B. 2006. *Szemantika*. In: Kiefer, F. (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó 175–221.

Kiss, N. 2003. *Antropológia az irodalomtudományban és irodalom az antropológiában*. In.: *Antropológia és irodalom* (szerk: Biczó- Kiss) Egy új paradigma útkeresése. Debrecen: Csokonai Kiadó 431- 437.

Kovács, Péter 2009. A vajdarendszer ma - A cigánytörvény őrei. *Magyar Narancs* XXI. évf. 22. szám 16- 18.

Kövecses, Z. 1988. *The Language of Love: The semantics of passion in conversational English*. Lewisburg, PA: Bucknell University Press

Kövecses, Z. 1990. *Emotion Concepts*. Berlin: Springer-Verlag

Kövecses, Z. 2000. *Metaphor and Emotion–Language, Culture, and Body in Human Feeling*. New York: Cambridge University Press

Kövecses, Z. 2002. *Metaphor: A practical introduction*. . Cambridge: Cambridge University Press

Kövecses, Z. 2005. *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge – New York: Cambridge University Press

Kövecses, Z. 2005. *A metafora*. Budapest: Typotex

Kövecses, Z. 2005c. *Túl a fogalmi metaforákon*. In: Kertész András–Pelyvás Péter szerk., *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*. Budapest: Akadémiai Kiadó 71-88.

Kövecses, Z. 2006a. *Language, Mind and Culture*. New York: Oxford University Press

Kövecses, Z. 2006b. A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. *Világosság* 8-9-10: 87-97.

- Kövecses, Z.** 2008. Universality and Variation in the Use of Metaphor. In: *Selected Papers from the 2006 and 2007 Stockholm Metaphor Festival*. eds. N.-L. Johannesson & D.C. Minugh, Department of English, Stockholm: Stockholm University 51–74
- Lakoff, G.- Johnson, M.** 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago: The University of Chicago Press
- Lakoff, G.– Johnson, M.** 1981. *Conceptual Metaphor in Everyday Language*. Philosophical Perspectives on Metaphor. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lakoff, G.** 1987a. *Women, fire, and dangerous things*. Chicago: The University of Chicago Press
- Lakoff, G.–Turner, M.** 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press 203- 251.
- Lakoff, G.** 1993. The contemporary theory of metaphor. In Ortony, A ed. *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 202- 251.
- Lakoff, G.** 2002. *Moral Politics*. Chicago: The University of Chicago Press
- LeDoux, J.** 2000. *Mózg emocionalny*. Tajemnicze podstawy Sycia emocjonalnego. Poznan (Banczerowski nyomán) Poznan: Media Rodzina
- Leech, G. N.** 1985. Stylistics. In. T. van Dijk (ed.) *Discourse and literature: New approaches to the analysis of literary genres*. Amsterdam: John Benjamins 39- 58.
- Lodge, D.** 1977. *The modes of modern writing: Metaphor, metonymy and the typology of modern literature*. London: Edward Arnold
- Matras, Y. - Bakker, P. - Kyuchukov, H.** (eds.) 1997. *The Typology and Dialectology of Romani*. Amsterdam- Philadelphia: John Benjamins
- Matras, Y.** 2002. *Romani A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mikolajczyk, A.** 2004. *Uczucia w języku – między natura a kultura*. Poradnik Jezykowy. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego (Banczerowski nyomán)
- Nemesi, A. L.** 2006. Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérjelentés. *Világosság* 8–9–10: 31- 43.
- Nowotny, W.** 1965. *The language poets use*. London: The Athlone Press
- Ortutay, Gy.** 1977. (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon I. (A–E)*. Budapest: Akadémiai. 639–640.
- Pál, J. – Újvári, E.** 2001. *Szimbólumtár Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest: Balassi Kiadó

Paprotté, W.- Dirven, R. 1985. *The Ubiquity of Metaphor, Metaphor in Language and Thought*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Phralipe (cigány irodalmi és közéleti folyóirat) 1990- 98 teljes évf. és szám Phralipe (Testvériség) Budapest, Független Cigány Szervezet

Pilkington, A. 2000. *Poetic effects: A relevance theory perspective*. Amsterdam, John Benjamins

Pléh, Cs. 1996. (szerk.) *Kognitív Tudomány*. Budapest: Osiris

Pléh, Cs. – Síklaki, I. – Terestyéni, T. 1997. (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris

Reboul, A.- Moeschler, J. 2000. *A társalgás cselei*. Bevezetés a pragmatikába. Budapest, Osiris

Romano Rácz, S. 1994. *Kárpáti cigány- magyar, magyar- kárpáti cigány szótár és nyelvtan*. Budapest, Balassi Kiadó

Rom Som (cigány anyanyelvi, tudományos, művészeti, kulturális, vallási és pedagógiai folyóirat: romanya dejaka shibako, zhanmasko, articko, kulturalno, svuncimasko thaj pedagogijako lil) 1995- 96 évf. teljes szám, Budapest: Kalyi Jag Roma Művészeti Egyesület: Hátrányos Helyzetű Fiatalok Életmód és Szabadidő Szövetsége.

Rostás- Farkas, Gy. 2000. *A cigányság hagyomány- és hiedelemvilága*. Budapest: Cigány Tudományos és Művészeti Társaság

Sapir, E. 1971. *Az ember és a nyelv*. Budapest: Gondolat

Saussure, F. 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina

Schnell, Zs. 2006. Metafora és Metareprezentáció – egy mentalista modell. *Világosság* 8-9-10. sz. 111- 127.

Searle, J. R. 1979. Metaphor. In John R. Searle: *Expression and meaning*, Cambridge: Cambridge University Press, 76–116.

Searle, John Rogers 1969/1997. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press

Shen, Y. 1995. Cognitive constrains and directionality in the semantic structure in poetic vs. non- poetic metaphors. *Poetics*, 23. 255- 274.

Spannraft, Marcellina 2000. A gyászról – a metaforák nyelvén. In: *Kharón*. 4(3) 59-65.

Spannraft, Marcellina 2001. Lélekmetaforák–kognitív szemantikai megközelítésben. In: Kemény Gábor szerk., *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó 244- 252.

Sperber, D. – Wilson, D. 1995. *Relevance: Communication and cognition*. (2nd ed.) Oxford: Blackwell

Steen, G. 2002. Towards a procedure for metaphor identification. *Language and Literature* 2002/ 11. 17-33.

Steen, G. 2007. *Finding metaphor in grammar and usage: a methodological analysis of theory and research*. Amsterdam- Philadelphia: John Benjamins

Steen, G. 1994 *Understanding Metaphor in Literature: An Empirical Approach*. London: Longman

Steen, G. - **Semino, E.** 2008. Metaphor in literature. *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press 232- 246.

Stewart, M. S. 1993. *Daltestvérek*. Budapest: T- Twins Kiadó

Sutherland, A. 1975. *Gypsies: The Hidden Americans*. New York: Taylor & Francis

Swinney, D.- Cutler, A. 1979. The access and processing of idiomatic expressions. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*/18 523- 534.

Szamarasz, V. Z. 2006. Az idő téri metaforái: a metaforák szerepe a feldolgozásban. *Világosság*, 47. (8–9–10.) 99- 109.

Szilágyi, N. S. 1997. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács

Tabossi, B.- Zardon 1993. The activation of idiomatic meaning in spoken language comprehension. In: Cacciari, C.- Tabossi, P. (eds.) *Processing, structure and Interpretation*. New Jersey: Hillsdale 146- 162.

Thomka, B. 1994. Metafora, interpretáció, teória. *Literatura*, 1994/2. 204- 212.

Tolcsvai Nagy, G. 1996. Kognitív szemantika és stilisztika. Maleczki M. (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei*. Szeged: JATE. 169–180.

Tolcsvai Nagy, G. 2002. A kognitív nyelvészet elméleti hozadéka a szövegtan számára. In: Keszler B., Kiss R. R. (szerk.): *Harmincéves a Mai Magyar Nyelvi Tanszék*. Budapest: ELTE BTK MMNy Tsz. 35–42.

Tsur, R. 1987. *On metaphoring*. Jerusalem: Israel Science Publishers

Veszelszky, Á. 2008. Térkonstrukciók. Földrajzi nevek parafráziai kognitív keretben. *Névtani értesítő* 30. 55-65. mnytud.arts.unideb.hu/nevtan/ne/szamok/30/ne3006va.pdf

Wardhaugh, R. 2005. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó

Wierzbicka, A. 1996. *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.

Yu, N. 1998. *The Contemporary Theory of Metaphor in Chinese: A Perspective from Chinese*. Amsterdam: John Benjamins.

Yu, N. 2003. Metaphor, body and culture. The Chinese understanding of gallbladder and courage. *Metaphor and Symbol* 18 (1): 13-31.

FÜGGELÉK

Folklór metaforák:

Forrástományok szerinti bontás:

további természet forrású folklór metaforák:

8. véseski déj
az erdő anyja

9. e dzhungali balval andre malal v'ande kako v'odyo, apoj kadé merav. Inger ma, sar o lasho gindo
a csúnya szél bevisz engem abba a völgybe is, akkor így meghalok. vigyél engem, mint a jó gondolat

10. la phuveko dad
a föld apja

11. dyenge libáchka san
gyenge libácska vagy

12. jág te xal
tűzet enni

13. xasajvel e bakrori
elvesznek a bárányok (lányok)

14. si ma ek kasht, si tu ek kasht. sako bersh luludyaren, de terméshi c'anen. de ha me tuke dav la haj tu mange desa les, atunchi vi termína. so-j kodo?
van nekem egy fám, van neked egy fád. minden évben virágzik, de termést nem hoz. de ha én neked adom és te nekem adod, akkor teremni is fog. mi az?

15. reslas le i ratyin
rájuk ért az éj

16. o jivend avlas pe lende
a tél jött rájuk

további transzcendentális forrású folklór metaforák:

6. tejde telindya pal leste e armaja
leért rá az átok

7. o dél tusa
az isten van veled

8. e ráklyi ando beng dyas
a lány az ördögbe adódott

9. devlesa rakhav tumen
istennel talállok benneteket

10. ingerdam le pogányes, khere andam l' andyalka
pogányt vittünk, angyalkát hoztunk haza

11. dostul som armajedino
elég(ig) vagyok átkokkal

további cselekvés forrású folklór metaforák:

4. phír kernás
járást csinál

5. zimanas le manusen
kóstolták az embereket

6. ame keras butyi pre lende
csinálunk munkát rajtatok

7. te dap tu ek díli
adjak neked egy dalt

8. lel thaj xal i raklyi ekhe sazadone ketanan
fog és (meg)eszik a lány egy század katonát

9. ésh me rodos lako manro
és meg fogom találni a kenyérét

további emberi test forrású folklór metaforák:

4. sa tejle fejeltejij tume sorba, xasarena tumaro shero
mind lefejeltelek benneteket sorban, el fog veszni a fejetek

5. náj les muj
nincs szája

6. te fogadisa kodo muro muj
(meg)fogadjam azt a számmal

további világ forrású folklór metaforák:

5. világshago kerdyilas
világság csinálódott

6. vilásgo ande lume
világság a világokban

további út forrású folklór metaforák:

4. me drom kerav
utat csinállok

5. náj pálál drom
nincs hátul út

6. te kerel tuke drom
csinálni neked utat

további arany forrású folklór metaforák:

4. somnakune cine saves
arany kicsi fiúkat

5. ande somnakune bölcövate ringatíj pe
arany bölcsőben ringatja magát

6. somnakasa sas ande mardo ande lesko kolin
arannyal volt televerve a keble

további szív- vér forrású folklór metaforák:

4. tista anda jílo dikhav tu
tisza szívből nézlek téged

5. muro jílo duj pharrolu
a szívem kettéhasadt

6. mindyan pharrolo muro jílo
mindjárt hasad a szívem

7. o rat sordas les
előntötte a vér

további halál forrású folklór metaforák:

3. mulo sas tejjeshen ande dar
halott volt teljesen a félelemben

4. merav ando lazhavo
meghalok a szégyenben

5. mérla még vande bokh
még meg fog halni az éhségben

további cselekvés- transzcendencia forrású folklór metaforák:

12. áldila tyo láso dél
áldjon meg a jó istened

13. o dél potyinla tuke
az isten megfizeti neked

14. te del t'o Del sa boldogságo
adjon a te istened mind boldogságot

15. mukhlas o lásó dél
engedte a jó isten

16. dévla, na mar man
isten, ne verj engem

17. te del ma o del baxt
adjon nekem az isten szerencsét

18. áldíj tume e Sunto Marja
áldjon me titeket a Szent Mária

19. nadyleány, sar aratis? sar zhutil o dél
nagyleány, hogy aratsz? ahogy segít az isten

20. o rossebo te xal tumen
a rosseb egyen meg benneteket

21. akarso dela mange o dél
akármit ad nekem az isten

22. shindyílas o suno
megszakadt az álom

23. háj o Sunto Mária sar zhalas, somnakune mirinkli soríjas po kharíro háj e mirinkli
mutatíjas la zhuljake, karing te zhal
hát a Szent Mária ahogy ment, arany gyöngyöket szórt a, és a gyöngyök mutatták az
asszonynak, hogy merre menjen

24. xalo t'o fenere
meg fog enni a fene

25. del ek lindri de phári, mukhel ek lindri de phári
ad egy álmot, de nehezét, enged egy álmot, de nehezét

26. o dél andas tu
isten hozott

további cselekvés- emberi test forrású folklór metaforák:

9. charav tye punre
nyalom a lábaidat

10. numa leske kokala vorbin pe ando pato
csak a csontjai beszélnek az ágyban

11. andej tyi mizh te fojil avri o chorgovo páji
a pinádból folyják ki a csorgó víz

12. közbe sar avri las leske duj jákha, chi sama las the varekon leske duj jákha chordas len
közben ahogy kint volt a két szeme, nem vette észre, hogy valaki a két szemét ellopta

13. pe tye jakha shudino kode
szemedre vetem azt

14. xav tyo muj
eszem a szádat

15. shol ek palma o vadno manush lake
vág egy tenyeret a vad ember neki

16. te na phager tyo shero
ne törd a fejedet

17. chumidav tyo ratoro
csókolom a vérecskédet

18. del lesa vast
ad neki kezét

19. leske duj jákha inke andre shudas ande xajing
a két szemét beledobták a kútba

20. ande jákh sinel kasavo chorro manush
szembe verik azt a szegény embert

21. xal o lazhavo tyo muj
eszi a szégyen a szádat

22. lake kokala duma te del
a csontjai beszédet adjanak

további cselekvés- természet forrású folklór metaforák:

11. marel ma o brishind
ver engem az eső

12. hody o menkúvo te shinel ande tute
hogya a ménkű vágjon beléd

13. hody fajma még vi o chéri táj i phuv edybe boldas pe
hogya talán még az ég és a föld is egybefordult

14. ke praxo kerav la ba me
mert hamuvá teszem, de magamat

15. te kerdyíle duj jaga te marnas pe k'ekhtane, saveski jag mudarna
csináljanak két tüzet, hogy verjék egymást, amelyiküknek a tüze meghal

16. opre ustyel a o kham
felkel a nap

további cselekvés- idő forrású folklór metaforák:

3. avilas e rátyi
jött az éjjel

4. sár te ingerap tu? sár i xiverdi balval vady sar o lasho gindo?
hogyan vigyelek téged? mint a kilyuggatott szél vagy mint a jó gondolat?

5. vov chordas d' shonuto
ellopta a holdat

6. mukhlas opre o svunto shonuto, o svunto cherhaja the o svunto kham
felengedte a szent holdat, a szent csillagokat és a szent napot

7. avel e rát pre lende
jön az este rájuk

8. avile o duj rátye, téle oprisarde le duj rátye, chi mukhlas avri le phralen te zhan
jött a két éjjel, letűnt a két éjjel, nem engedte ki a fivéreket menni

9. mukhlas pre les ek bari vreme
ráengedünk egy nagy időt

10. butyarel e vreme
dolgozik az idő

11. kerdyol detehara
reggellé válik

12. avel i detehara
jön a reggel

további cselekvés- beszéd forrású folklór metaforák:

4. de, ko dale leske duma
de ki fog neki beszédet adni

5. dine duma
beszédet adott

6. ande vorbi vazdine la
beszédbe emelték (őt)

további cselekvés- szerencse forrású folklór metaforák:

4. de e bibaxt the e baxt marnas pe pale
de a szerencsétlenség és a szerencse verték egymást megint

5. közbe e baxt örökké félre malalas la bibaxta
közben a szerencse örökké félreütötte a szerencsétlenséget

6. háj o somnakuno kasht világítíjas lenge sorro rátyi
és az aranyfa világított nekik egész éjjel

7. charav o lesko jilo
nyalom a szívét

további cselekvés- szív forrású folklór metafora:

4. shinel pes vorta ande lesko jilo
vágja magát egyenesen a szívébe

további cselekvés- érzelem forrású folklór metaforák:

3. búnak, bánatnak dyan tu
búnak, bánatnak adtad magad

4. te koronázisarel les o boldogshago
koronázza őt a boldogság

5. chi xal ande briga
nem eszik a bánatban

további testrész- arany forrású folklór metafora:

2. somnakasa sas ande mardo ande lesko kolin
arannyal volt telemerve a keble

további isten (transzcendentális jelenség)- cselekvés- anya forrású folklór metaforák:

2. hody o rossebo te xalo tya da
hogy a rosseb egye meg az anyádat

3. o beng te khurrdo tya da
az ördög bassza az anyádat

további isten (transzcendentális jelenség)- cselekvés- természet metafora:

2. kade te zhal laki bax, t'ingarel la o pályi
így menjen a szerencséje, vigye el őt a víz

további természet- cselekvés- testrész metafora:

2. jág shudelas lesko muj és kon leste reselas, kodo jág delas pe
tűzet dobott a szája és aki hozzáért, az a tűz ráadódott

Céltartományok szerinti bontás:

további negatív állapotokat konceptualizáló folklór metaforák:

5. o rat sordas les

előntötte a vér

6. chi sorinas e cherhaja
nem öntöttek (fényt) a csillagok

7. mérav ande bokh, mérav andre trush
meghalok az éhségben, meghalok a szomjúságban

8. sa tejde fejeltej tume sorba, xasarena tumaro shero
mind lefejelte benneteket sorban, elveszik a fejetek

9. chi del duma khanchi o mulo
nem ad beszédet semmit a halott

10. marel ma o brishind
ver engem az eső

11. tale kude vreme chorde sas o cherháje, o khám the o shonuto
az alatt az idő alatt el voltak lopva a csillagok, a nap és a hold

12. még o lášho dél inke dárál, kaso zhungalo-j
még a jó isten is fél, olyan csúnya

13. zhal o raklo karing e bibaxt
megy a fiú a szerencsétlenség felé

14. vov korro-j pe pestyi lume, chi dikhel
vak a világára, nem lát

15. armandíni som le láshe devlestar
átkozott vagyok a jó istentől

16. dyenge libáchka san
gyenge libácska vagy

17. mardas les o brishind, o jiv
verte őt ez eső, a hó

18. eccere i shil avri shutte les, pe lesko muj avile e shebura, chi dyes, chi rát nas
egyszerre a hideg kiütötte, a szájára jöttek a sebek, se nappal, se éjjel nem volt

19. e ráklyi ando beng dyas
a lány az ördögbe adódott

20. c'ashel ma khonyik pala sero
nem marad nekem senki a fejem után

21. még vi pa lesko balengo salo pityalas o rát
még a haja szálán is hullott a vér

22. mulo sas tejjeshen ande dar
halott volt teljesen a félelemben

23. tejele telindya pal leste e armaja
leért rá az átok

24. pherdyíle lake armajare
megteltek az átkai

25. dostul som armajedíno
elég(ig) vagyok átkozódva

26. vov chordas d' shonuto
ellopta a holdat

további semleges állapotokat konceptualizáló folklór metaforák:

3. keccavo tattyimo mukhlas o kham
olyan meleget hagyott a nap

4. náj pálál drom
nincs hátul út

5. ande tyá dako meho sanas ek tökmago
anyád méhében egy tökmag voltál

6. jíve mukhlas man o dél pe tyi sama
ingyen engedett az isten a figyelmedbe

7. chi cirdel ma o dyí
nem húz engem a lélek

8. nadyleány, sar aratis? sar zhutil o dél
nagyleány, hogy aratsz? ahogy segít az isten

9. a jekha rakjake, a máj phurake ande lako chikat pekela o kham, la mashkarutnake o shonotiko, a trítóna rákjake pale o cherháj
az első leánynak, a legidősebbnek a homlokában sütött a nap, a középsőnek a hold, a harmadik leánynak pedig a csillag

10. te na dikhen tume chi chéri, chi phuv
hogy ne lásjon benneteket se ég, se föld

11. akarso dela mange o dél
akármit ad nekem az isten

12. náj les muj
nincs szája

13. végire te phíras amare dromeske
végére járjunk az útunknak

14. kerdyílas o shavoro, leski jek rig mulani sas, i kaver rig zhuvindi. ande kaver rig
rendeshen o rát mishkijas pe, lolo sas, ande kaver rig pale galbeno, sar o mulo, tháj shudro.
dopash mulo-j, dopash zhuvindo-j tháj duj jíle si ande leste. de valóba kade sas
csinálta a fiú, hogy az egyik fele halott volt, a másik fele élő. a másik felében rendesen
indította a vér magát, piros volt, a másik felében pedig sárga, mint a halott és hideg. fele
halott, fele élő és két szív volt benne. de valóban így volt

további pozitív állapotokat konceptualizáló folklór metaforák:

5. ande somnakune bölcövate ringatíj pe
arany bölcsőben ringatja magát

6. besel ande somnakuni dyíz
arany trónban ül

7. mukhlas o láso dél
engedte a jó isten

8. la saste lumeko baxt kothe sas
az egész világ szerencséje ott volt

9. somnakasa sas ande mardo ande lesko kolin
arannyal volt televerve a keble

10. shundom, hody o sunto dél mashkar tumende sállisardas
hallottam, hogy a szent isten közéték szállt

további, változást történésfogalommal konceptualizáló folklór metaforák:

4. rátol pe lende
rájuk esteledik

5. somnakuno kerdyilas o shavo
arannyá vált a fiú

6. kerdyol detehara
reggellé válik

7. xasajvel i luma
elveszik a világ

8. del andre ande leski godyi
adódik bele az eszébe

9. világshago kerdyilas
világság vált

10. hody fajma még vi o chéri táj i phuv edybe boldas pe

hogy talán még az ég és a föld is egybefordult

további, változást cselekvésfogalommal konceptualizáló folklór metaforák:

3. shin man inke drom angla ma
vágj nekem még utat előttem

4. de e bibaxt the e baxt marnas pe pale
de a balszerencse és a szerencse verték egymást megint

5. közbe e baxt örökké félre maladas la bibaxta
közben a szerencse örökké félreütötte a balszerencsét

6. me drom kerav
utat csinállok

7. te kerel tuke drom
csinálni neked utat

további cselekvést konceptualizáló folklór metaforák:

3. phír kernás
járást csinálnak

4. gélastar apol la lumasa
világgá ment

5. ármaja das
átkot adott

6. dyasba te cirdavav mure thema
gyászba húzzam az országomat

7. leske duj jákha inke andre shudas ande xajing
a két szemét még beledobták a kútba

8. shude pale tye duj jákha
dobd a két szemed után

9. jág shudelas lesko muj és kon leste reselas, kodo jág delas pe
tüzet dobott a szája és aki hozzáért, az a tűz ráadódott

további okot konceptualizáló folklór metafora:

2. chi xal ande briga
nem eszik a bánatban

további érzelmeket konceptualizáló folklór metaforák:

pozitív érzelmeket konceptualizáló folklór metaforák:

22. peske somnakune rájesa
arany urával

23. o dél andas tu
isten hozott

24. o dél tusa
az isten veled

25. del lesa vast
ad neki kezét

26. tista anda jólo dikhav tu
tisztá szívből nézlek téged

27. charav o lesko jólo
nyalom a szívét

28. charav tye punre
nyalom a lábaidat

29. áldila tyo láso dél
áldjon a jó istened

30. te del t'ó Del sa boldogságo
adjon a te istened mind boldogságot

31. te dap tu ek díli
adjak neked egy dalt

32. muro sasto barvalímo tuke dav
egész gazdagságomat neked adom

33. xav tyo muj
eszem a szádat

34. áldíj tume e Sunto Marja
áldjon me titeket a Szent Mária

35. devlesa rakhav tumen
istennel talállak benneteket

36. sode brishind, bruma mardas kadal moljaki tóke, kattyi baxt, kattyi áldashi te perel pe
tumende
ahány eső, dér verte ezt a szőlőtökét, annyi szerencse, annyi áldás hulljon rátok

negatív érzelmeket konceptualizáló folklór metaforák:

37. potyinla tuke o sunto dél
meg fogja fizetni nektek a szent isten

38. mindyan pharroł muro jólo

mindjárt hasad a szívem

39. ame keras butyi pre lende
mi csinálunk munkát rajtuk

40. phuv shilalas pala late
a föld meghasadt utána

41. búnak, bánatnak dyan tu
búnak, bánatnak adnak téged

42. hody o menkúvo te shinel ande tute
hogy a ménkű vágjon beléd

43. hody o rossebo te xalo tya da
hogy a rosseb egye meg az anyádat

44. o beng te khurrdo tya da
az ördög bassza az anyádat

45. jág te xal
tűzet enni

46. me tuke trubul te shingerav tyo muj
szét akarom tépni a szádat

47. merav ando lazhavo
meghalok a szégyenben

48. shindyílas o suno
megszakadt az álom

49. pe tye jakha shudino kode
szemedre vetem azt

50. o rossebo te xal tumen
a rosseb egyen meg benneteket

további időt konceptualizáló folklór metaforák:

4. kezdij te rátyol
kezd esteledni

5. avilas e rátyi
jött az éjjel

6. avel i detehara
jön a reggel

7. reslas le i ratyin
rá ért az éj

8. tejle pherdas lako dyes
leért az ő napja

9. avel e rát pre lende
jön az este rájuk

10. o jivend avlas pe lende
a tél jött rájuk

11. t'aresas v'e porradi
érjük el a hasadást (virradatot)

12. kadi sunto rátyi te n'avilo
ez a szent este ne jöjjön

13. kerdyol e svunto tehára
szent holnap lesz

14. zhalas o pályi te sovel
ment a víz aludni

további vágyat konceptualizáló folklór metaforák:

4. te koronázisarel les o boldogshago
koronázza őt a boldogság

5. po rup, po somnakaj te vushtyaves
ezüstön, aranyon keljetek

6. so tye jákha kívánínen
mit kívánnak a szemeid

7. o zhukel te xal o manro, mánresa o nasvalípe
a kutya egye a kenyeret, kenyérral a betegséget

8. chi chiriklyi chi tromal t'ural
nem madár, (ami) nem mer repülni

9. te del ma o del baxt
adjon nekem az isten szerencsét

10. kade te zhal laki bax, t'ingaral la o pályi
így menjen a szerencséje, vigye el őt a víz

további etikai tartalmat konceptualizáló folklór metaforák:

4. so rodas leske pátyiv
mit keressük a becsületét

5. akana lav ma te zhav palo dél o suntu
most fogom magamat, hogy menjek isten, a szent után

6. te fogadisa kodo muro muj
fogadjam (meg) a szám

7. patyandas e phure kuldushesko muj
megfogadta az öreg koldus száját

8. kade zhal i pletka, o lazhavo
így megy a pletyka, a szégyen

9. xal o lazhavo táj o prasamo lesko muj
eszi a szégyen és a gyalázat a száját

10. dél te jertil armajere, o ráj te jertil armajere
az isten bocsássa meg az átkokat, az úr bocsássa meg az átkokat

további halált konceptualizáló folklór metaforák:

3. ke praxo kerav la ba me
mert porrá teszem, nem magamat

4. te kerdyíle duj jaga te marnas pe k'ekhtane, saveski jag mudarna
csináljanak két tüzet, hogy verjék egymást, amelyiküknek a tüze meghal

5. chi chéri, chi phu te na lal ma ande
se ég, se föld ne vegyen be engem

6. feri chusíj andre kodi bari rátyi ek zhungalo- zhungalo- zhungalo sap, de fest karing la
romnyaki chuchi, hody te pel la
csak csúszik be ezen a nagy éjen egy csúnya- csúnya- csúnya kígyó, de feszt az asszony
csöcse körül, hogy megigya őt

7. lel thaj xal i raklyi ekhe sazadone ketanan
fog és megeszik a lány egy század katonát

8. xalo t'o fenere meg
fog enni fene téged

további gondolatot konceptualizáló folklór metaforák:

4. e dzhungali balval andre malal v'ande kako v'odyo, apoj kadé merav. Inger ma, sar o lasho
gindo
a csúnya szél bevisz engem abba a völgybe is, akkor így meghalok. vigyél engem, ahogy a jó
gondolat

5. das ande lengi godyi
beadták az eszüket

6. te na phager tyo shero
ne törd a fejedet

7. hájte zhal andar leski godyi avri
hátha kimegy az eszéből

további emberi kapcsolatot konceptualizáló folklór metaforák:

3. la phuveko dad
a föld apja

4. barátshago phanden
barátságot törnek

Irodalmi metaforák:

Forrástartományok szerinti bontás :

további Nap forrású irodalmi metaforák:

5. jag del kham
tűzet ad a nap

6. le chache fimlana sar o kham
az igazak ragyogni fognak, mint a nap

7. pej luma kerdyolpe o dyes
világra csinálja magát a nap

8. lesko muj fimlalas sar o kham
a szája ragyogott, mint a nap

további csillag forrású irodalmi metaforák:

4. sar cherhaj ande mure dyihe
mint csillag a lelkedben

5. le bokhale cherhaj
az éhes csillagok

6. o cherhaj savo sikadyilas ande o Oriento
a csillag, amelyik Keletre mutatott

további szél forrású irodalmi metaforák:

4. parnyi balval lel pe
fehér szél kapja magát

5. i balval gili anela
a szél dalt fog hozni

6. balval zhal kothe- kathe
szél megy oda- ide

7. zeleno balval haj krangi
zöld szél és ágak

8. kalo balval
fekete szél

további virág forrású irodalmi metaforák:

5. la romnyaki patyivaki luludyija
az asszony becsületének virágai

6. barolas ande cina romnyako luludyi
nőtt a kicsi asszonyban a virág

7. muro jilo klopotluludyi
a szívem harangvirág

további tűz forrású irodalmi metaforák:

4. so phabarel tut, Soledad, soski dukh, soske jagake
mi éget téged, Soledad, milyen fájdalom, milyen tűzé

5. pe le dushmanoski jag te zhal
az ellenség tüzére menni

6. e lyuvava avri sutas, muro jilo ande jag das
a pipám kialudt, a szívem tűzbe adódott

7. vuneto jag phabol
kék tűz ég

további évszak forrású irodalmi metaforák:

3. le chasosko muj si mila
az idő szája a nyár

4. trim mili ratyango shavo
három nyári éjnek a fia

5. pe tyi godyi jivardo bivramako jivend kandesas
az eszedet havazó időtlen telet bámultad

további föld forrású irodalmi metaforák:

3. phuvbalvajasa
földzivatarral

4. andaj phuv barilo axtom som, andaj axtom khudo shajin som
földből nőtt fekete fény vagyok, fényből szótt fekete árny vagyok

további fa forrású irodalmi metafora:

2. sakkolasho kasht del lashe fruti, numa o nasul kasht del nasul fruti
minden jó fa ad jó gyümölcsöt, csak a rossz fa ad rossz gyümölcsöt

további növény forrású irodalmi metafora:

2. grajo malya mashkar vorbi andel semnonge burra
szómezők közt hangréteken jelek bozótosában

további test forrású irodalmi metaforák:

8. sani chunyi inkras ando vast
vékony ostort tartott a kézben

9. jakh anda jakh haj dand anda dand
szemet szemért és fogat fogért

további transzcendentális forrású irodalmi metaforák:

3. le devleski raza
isten világossága

4. te zumadyol le bengestar
kipróbálodni az ördög által

további cselekvés- természet forrású irodalmi metaforák:

7. le luludya kalyi balval nashavnas penge shurenca
a virágok fekete szelet folynak a késekkel

8. o cheri vazdestu
az ég híz téged

9. pe o plaj kerdo foro nashtig garadyol
nem rejthetitek el a hegyen épült várost

10. brishind del vi le chachen haj vi le bezexalen
esőt ad az igazakra is és a bűnösökre is

további cselekvés- test forrású irodalmi metaforák:

5. avri pel muro ratoro
kiissza a véreस्कémet

6. dostaj te ashundyol le lilareshko muj angla o vudar
elég hallgatni a lila száját az ajtó előtt

7. pe amaro kher e ger hural
házunkra a rüh repül

8. pe leske jakha shudas
a szemére vetjük

9. te phalyasa te karfinarena andre mro gero muj
ha deszkával szögezték be megárvult számat

10. rat avel anda phugnyi
vér jön a sebből

további cselekvés- érzelem forrású irodalmi metaforák:

3. brigasa dikhel krujal
bánattal néz körül

4. e briga haj e dar mucisardas len
a bánat és a félelem bámulták őket

5. briga anda jakhorra dikhel
bánattal a szemecskékben néz

további cselekvés- állat forrású irodalmi metaforák:

5. amende sosoly- daripe nasel
nálunk nyúl- félelem fut

6. xalma l'balane sheresko raj
megesz engem a disznófejű úr

további cselekvés- szív forrású irodalmi metaforák:

3. kher aves, zhanel muro jilo
szívemen hordom én a te hazatérted

4. uzhe jilesa phagav
tisztá szívvel török

további egyéb cselekvés forrású irodalmi metaforák:

4. avri das pesko dyi
kiadta a saját lelkét

5. na shin krisi
ne vágj törvényt

6. puterdyol e patyiv
(ki)nyílik a becsület

7. soste roden rur e bax
miért keresik messze a szerencsét

további természet- test forrású irodalmi metaforák:

4. andro vasta les sas jag
a kezeiben volt tűz

5. baxtalyi tyi perreski luludyi
boldog a méhed virága

6. leski balval aba ande lesko vas si
a ő szele már a kezében van

további természet- halál forrású irodalmi metafora:

2. e char merimo anla, so pe mande barola
a fű halált hoz, ami rajtam nő

további egyéb természet forrású irodalmi metaforák:

3. le veshengi dej
az erdők anyja

4. na pe kodi vorba detehardyol
ne erre a beszédre pirkadjon

5. variso kreco shuri- moski luludyi dikhel pherdal po doro bloko
valami kócos penge- szájú virág néz át a vágy mámor ablakán

6. le baxtale kasht le duje shukare kopachen mashkaral
a szerencsés fa két szép ággal van körülvéve

további szív- komponensű összetett forrású irodalmi metaforák:

3. so jekvar amaro ilo kamlas, haj vi e godyi phendas
egyszer a szívünk szeretett és az ész is mondta

4. tyo jilo somnakuno
a szíved arany

további test- komponensű három forrású irodalmi metaforák:

4. eta, pune mashkar tyetatepulpipizdel peske kale bisori e rátyi
most, míg forró combjaid közé görgeti ében gyöngyeit az alkonyat

5. pe tyiro muj abjol e primavara, kathar tya morchaki sung si milaj, tye rateske shordyipesaj e
tomna, tye truposko shudripe andas jivend
arcod ragyogásán fakadt a tavasz, bőröd illatától izzott a nyár, véred hullásával hűvösült az
ősz, testednek hidege hozta a telet

6. zhav le surrone cherhajenca kaj tye jakha, kaj tyire vast, kaj tyire bal, kaj tyo muj FM123 ?
megőszült csillagokkal megyek a szemedhez, a kezedhez, a hajadhoz, a szádhoz

további szív- komponensű három forrású irodalmi metaforák:

3. ke vi te zhal zibano mure jileske del les e dukh
ha indul is vonatunk szívemig siklatja a bánat

4. opre ushtyilas ande lesko jilo e xovlyi
félkelt szívében a harag

további transzcendencia- komponensű három forrású irodalmi metaforák:

2. sar o bar, capenos, mules, sa garado somas, andej buga karfindasma variso brigaki zor,
variso armajengo pharimo
mint a kő, mereven, holtan, mindig rejtve voltam, magányba szegezett valami szomorú erő,
valami átokszerű teher

további transzcendencia és cselekvés komponensű, három forrású irodalmi metaforák:

3. so del o dél, intya zhav, intya ingrel muro drom
ad az isten, inkább megyek, inkább elvisz az utam

4. mure sune pa tyo dad tye shuke bukenca xasas
az apádról szóló álmaimat sorvadt tüdőddel szétköhögted

Céltartományok szerinti bontás:

további etikai tartalmakat konceptualizáló irodalmi metaforák:

14. na shin krisi
ne vágj törvényt

15. puterdyol e patyiv
nyílik a becsület

16. tyo dyi avri uzhol, kathar e nasul
a lelked kiürül a rossztól

17. la romnyaki patyivaki luludyija
az asszony becsületének virágai

18. hoj o trajo ,taj e bezex, tumenca te rakhadyol
hogy az élet , meg a bűn veletek megteremjen

19. le devleski raza
isten világossága

további Bibliai eredetű, etikai tartalmakat konceptualizáló metaforák:

10. pe le dushmanoski jag te zhal
az ellenség tüzére menni

11. jakh anda jakh haj dand anda dand
szemet szemért és fogat fogért

12. sakko lasho kasht del lashe fruti, numa o nasul kasht del nasul fruti
minden jó fa ad jó gyümölcsöt, csak a rossz fa ad rossz gyümölcsöt

13. le chache fimlana sar o kham
az igazak ragyogni fognak, mint a nap

14. sakko uzho rat pe tumende hulyel
minden tiszta vér rátok hullik

15. phen te kerdyol manreske kadal barr
mondd, hogy váljék kenyerünk ebből a kőből

további negatív állapotokat konceptualizáló irodalmi metaforák:

9. sar o bar, capenos, mules, sa garado somas, andej buga karfindasma variso brigaki zor,
variso armajengo pharimo
mint a kő, mereven, holtan, mindig rejtve voltam, magányba szegezett valami szomorú erő,
valami átokszerű teher

10. andaj phuv barilo axtom som, andaj axtom khudo shajin som
földből nőtt fekete fény vagyok, fényből szőtt fekete árny vagyok

11. le bokhale cherhaja
az éhes csillagok

12. rat avel anda phugnyi
vér jön a sebből

további változást konceptualizáló irodalmi metaforák:

7. barolas ande cina romnyako luludyi
nőtt a kicsi asszonyban a virág

8. balval zhal kothe- kathe
szél megy oda- ide

további pozitív érzelmeket konceptualizáló irodalmi metaforák:

6. kher aves, zhanel muro jilo
szívemen hordom én a te hazatérted

7. tyo jilo somnakuno
a szíved arany(ból való)

további gondolatot konceptualizáló irodalmi metafora:

4. grajo malya mashkar vorbi andel semnonge burra
szómezők közt hangréteken jelek bozótosában

további vágyat konceptualizáló irodalmi metaforák:

4. variso kreco shuri- moski luludyi dikhel pherdal po doro bloko
valami kócos penge- szájú virág néz át a vágy mámor ablakán

5. eta, pune mashkar tyetatepulpipizdel peske kale bisori e rátyi
most, míg forró combjaid közé görgeti ében gyöngyeit az alkonyat

további, állapotot és érzelmet egyidejűleg konceptualizáló irodalmi metaforák:

9. e briga haj e dar mucisardas len
a bánat és a félelem bámulták egymást

10. avri pel muro ratoro
kiissza a vérecskémet

11. o jelisko tato inkrell lungo vrama
csak a lélek lángja éghet hosszan, szépen!

12. parnyi balval lel pe
fehér szél kapja magát

13. mure bish bers bikinav
húsz évemet eladom

14. bari kalyi ratyi ural mure ilesa
nagy fekete éjszaka repül a szívemmel

15. merel e dukh
meghal a fájdalom

további, állapotot és etnikai tudatot egyidejűleg konceptualizáló irodalmi metaforák:

5. amende sosoly- daripe nasel
nálunk nyúl- félelem fut

6. amende szi lasho drom, so vi khere lingrel o chorro bipinzhardes
nálunk van jó út, ami hazaviszi a szegény ismeretlent is